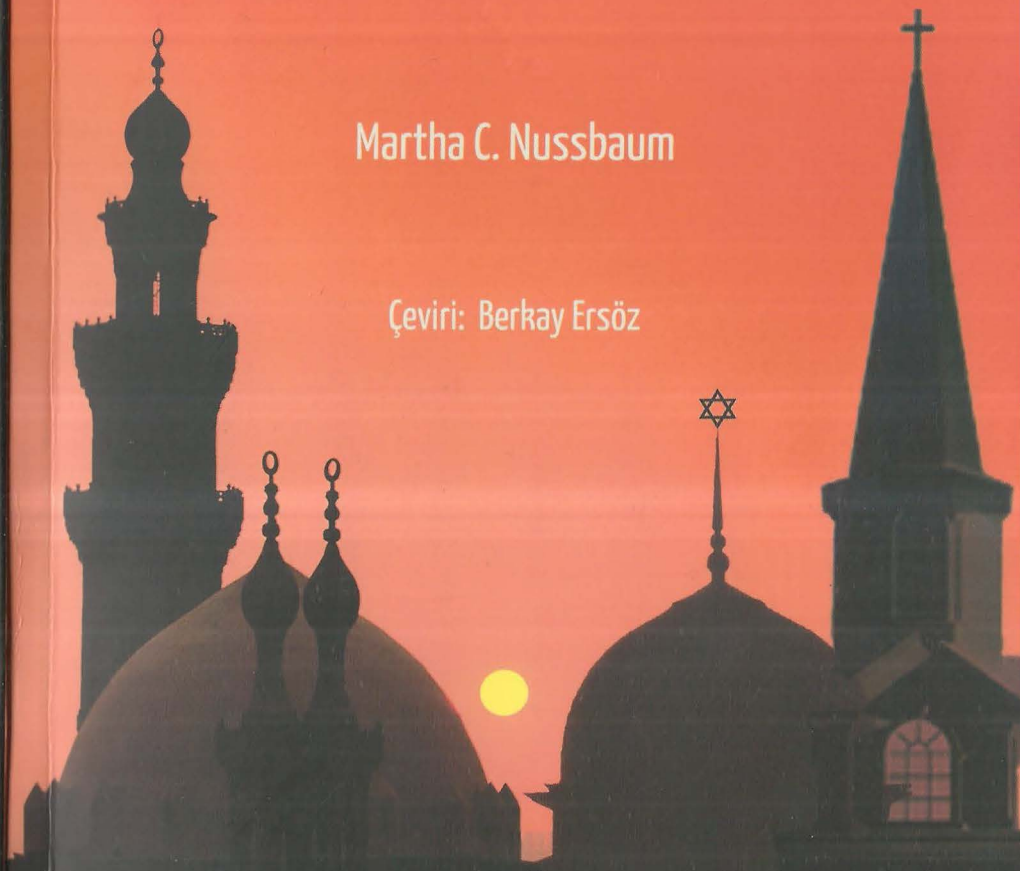
YENİ DİNSEL TAHAMMÜLSÜZLÜK | Martha C. Nussbaum

YENİ DİNSEL TAHAMMÜLSÜZLÜK

Kaygılı Bir Çağda Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek

Martha C. Nussbaum

Çeviri: Berkay Ersöz

phoenix

YENİ DİNSEL TAHAMMÜLSÜZLÜK

Kaygılı Bir Çağda Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek

Martha C. Nussbaum

phoenix

Bu kitabın yayın hakkı PHOENİX YAYINEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Yeni Dinsel Tahammülsüzlük:
Kaygılı Bir Çağda Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek
Martha C. Nussbaum
Orijinal Künye: ***The New Religious Intolerance: Overcoming the Politics of Fear in an Anxious Age, Harvard University Press, © 2012***
Çeviri: Berkay Ersöz
Editör: İsmail Yılmaz
Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni: Gamze Uçak
©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.
Nisan 2018, Ankara
ISBN No: 978-605-9801-79-9
Phoenix Yayınevi-Ünal Sevindik
Yayıncı Sertifika No: 11003
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay/Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@phoenixkitap.com
http://www.phoenixyayinevi.com
Baskı:
Tarcan Matbaacılık Yayın. San.
Sertifika No: 25744
İvedik köy mah. İvedik cad. No: 417/ A
Yenimahalle/ANKARA Tel: (0312) 384 34 35
Dağıtım:
Siyasal Kitabevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap.com
http://www.siyasalkitap.com

Arnold Jacob Wolf'un (1924-2008) anısına

İçindekiler

Önsöz 9

1 Din: Kaygı ve Kuşku Zamanı 15

2 Korku: Narsistik Bir Duygu 39

3 İlk İlkeler: Vicdana Eşit Saygı 83

4 Kardeşimin Gözündeki Çöp:
Tarafsızlık ve Sorgulanmış Hayat 127

5 İç Gözler: Saygı ve Duygudaş İmgelem 173

6 Park51 Olayı 227

7 Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek 283

Dizin 289

İnsan denen hayvanı en iyi tanımlayan duygu kaygıdır. Kusurlarımızın olağan biçimde kendilerini gösterdiği hallerde onlara verdiğimiz en genel ad belki de budur. Bu bir çeşit açgözlülük, bir çeşit korku, bir çeşit kıskançlık, bir çeşit nefret olabilir. Bu iç karartıcı hali kontrol altına almak için küçük adımlar bile atacak kadar bu sorunun farkına varabilmiş kimseler ne talihlidir. ... İnsan ruhunun doğal eğilimi benliğini korumak yönündedir.

Iris Murdoch, *Kara Prens*

Bunda bu kadar büyütülecek ne var, bilmiyorum. Önemli olan din özgürlüğü, değil mi?

"Cassandra"

(Sıfır noktası yakınlarındaki
New York Dolls kulübünde çalışan bir
striptizcinin, kulübün bitişiğinde yapılması teklif
edilen İslami toplum merkezi hakkındaki yorumu)

Önsöz

Bu kitabı yazma fikri aklıma, *New York Times*'ın "The Opinionator" adlı çevrimiçi yorum sayfasının felsefe bölümü "The Stone" için bir köşe yazısı yazmam istendiğinde gelmişti. Bu köşe yazısında Avrupa'da teklif edilen *burka* yasaklarını ele almış ve bu kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde yer alan fikirleri ortaya koymuştum. Köşe yazım hakkında yapılan yorumların hacmi, çeşitliliği ve yoğunluğu beni oldukça şaşırtmıştı. İlk makalemle aşağı yukarı aynı uzunlukta bir cevap yazısı kaleme almama da izin verilmişti. Fikirlerimden bazılarını geliştirmeme yardımcı oldukları için editörlere ve yorumlarını gönderen yaklaşık yedi yüz insana minnettarım. O noktada konu hakkında kısa bir kitap yazma fikri bana cazip gelmeye başlamıştı. Bu projeyi şekillendirirken coşkumu paylaştığı ve bana yardımcı olduğu için Harvard Üniversitesi Yayınları'nda çalışan editörüm Joyce Seltzer'e müteşekkirim. Chris Skene ve Robert Greer de araştırmalarıma paha biçilmez yardımlarda bulundular. Kitabımın taslağı hakkında yaptıkları zengin ve beni bazı fikirlerimi sınamaya iten yorumları dolayısıyla Rosalind Dixon, Aziz Huq, Saul Levmore, Ryan Long ve Chris Skene'e de ayrıca teşekkür ediyorum. Kitabımın bazı bölümlerini Chicago Üniversitesi Hukuk Okulu'nda yapılan bir çalıştayda sundum. Bu süreçte metni önceden okumak için epey zaman harcayan ve ayrıca kitabın son halini almasını sağlayan hayati nitelikli birçok anlamlı ve farklı soruyu ortaya atan meslektaşlarıma her zaman olduğu gibi yine teşekkür borçluyum: Dahwood Ahmed, Eric Biber, Jane Dailey, Lee

Fennell, Bernard Harcourt, Richard Helmholz, Todd Henderson, Brian Leiter, Richard McAdams, Eduardo Penalver, Ariel Porat, Eric Posner, Mike Schill, Geoffrey Stone, Laura Weinrib ve Albert Yoon. Hepinize çok teşekkür ediyorum.

Bu kitabı, Amerikan Reformcu Yahudiliği konusunda usta olan ve benim kendi dinsel yaşamımda çok önemli bir yere sahip merhum Arnold Jacob Wolf'a ithaf ediyorum. Tanıştığım en bilge insanlardan biri olan Arnold hem toplumsal adalet tutkusuna hem de derin bir dinsel ilgiye sahipti, üstelik bu ikisi öğretmenlik dehasıyla bir aradaydı (hırçın, çıldırtıcı ve eğlenceli olmasının yanı sıra Sokratik bir tartışma tutkusuna ve hiç de Sokratik olmayan bir duygudaşlık kurma becerisine ve mizah yeteneğine sahipti). 2008 Ağustos'unda yapılan yetişkin *bat mitsva* törenimde benim için dua ettiği için kendimi çok şanslı hissederim. Ne yazık ki aynı yılın Aralık ayında, seksen dört yaşında hayata gözlerini yumdu. Reformcu bir cemaat olan KAM Isaiah Israel'in eski bir geleneğini izleyen Arnold, dinler arası anlayışın tutkulu bir taraftarıydı. Hem Hıristiyan ve Müslüman gruplarla hem de yerel Afrikalı-Amerikalı kiliseleriyle ortak etkinlikler düzenlemişti. (Şimdilerde Başkan Obama'nın eviyle aynı sokakta bulunmasıyla ünlü KAM sinagogu hem Louis Farrakhan'ın evine hem de büyük bir Afrikalı-Amerikalı camisine de yakındır.) Ayinlerde söylenen başlıca ilahiler yeniden yazılmış, böylece cemaatin sadece "İsrail halkı için" değil, "tüm dünya halkları için" şarkı söylemesi sağlanmıştı.

Arnold'u ilk kez gören biri, Orta Avrupa'nın peri masallarındaki trollerden birini, mesela kısa, tıknaz, aksakallı ve boğuk ve homurdanmaya varan sesi hırçın karakterine gayet yakışan bir Rumpelstiltskin gördüğünü sanabilirdi. Ama hoşnutsuzluğun ve kıskançlığın kölesi olan Rumpelstiltskin'in en azından benim hayallerimde donuk ve tedbirli gözleri olmasına rağmen, Arnold'un gözleri kıvılcımlar saçardı, bu gözlerde genç veya yaşlı, kınadığı, azarladığı, hatta alay ettiği tüm insanlara yönelik duygularının türlü renklerini görebilirdiniz.

("Din ciddi bir iştir," derdi, "ama bu cemaat şaka gibi.") Onunla aynı yaşlarda olan haham Eugene Borowitz, Arnold'un cenazesinde, onun her şeyden önce bir sevdalı olduğunu söylemişti ve ardından "Yahudileri sevmenin hiç de küçümsenecek bir başarı olmadığını" eklemişti. Bu başarıyı ilk gözlerinde görürdünüz, çünkü onun temelinde her şeyden önce gerçek bir merak ve başkalarını oldukları gibi görmeye isteklilik –aynı zamanda tüm kusurlarıyla, olduğu gibi görülmeye isteklilik– yatıyordu. Arnold hiçbir zaman önce çuvaldızı kendine batırmadan bir eleştiride bulunmazdı.

Arnold hakkında, birbirleriyle çelişik görünen iki öykü anlatılır. Bar ve bat mitsva sınıflarında, çocuklar bir şeyden şikâyet ettiklerinde "Bunlar sizin meseleniz değil" dermiş. Fakat cenazesinde anlatıldığına göre, haham arkadaşlarıyla yaptığı Tevrat çalışma toplantılarında insanlara sık sık "Söz konusu olan daima sizin hayatınızdır" dermiş. Bu bakımdan tutarsız mıydı? Şayet biraz derin düşünüp bir insanın hayatının sadece kendisi ile ilgili olmadığını söylersek bu iki öyküyü toparlayabiliriz. Arnold iç gözleme inanırdı. Metinleri okuyan insanların, bu metinlerin onları derinlerdeki bir benlik bilgisine ve özeleştiriye yönlendirmesine izin vermelerini isterdi. Ama sonuçta, bu adı hak eden her türlü benlik bilgisi, başkalarının da en az sizin kadar gerçek olduğunu ve kendi hayatınızın sadece sizden ibaret olmadığını söyleyecektir. Her şey başkalarıyla bir dünyayı paylaştığınız gerçeğini kabul etmekte ve başkalarının iyiliğini hedefleyerek eylemde bulunmakta gizlidir. Arnold, sadece kendini düşünen gençlere başkasına odaklanmayı öğütler, entelektüel hahamlara ise kişinin kendini sorgulaması gerektiğini vurgulardı. Ama sonuçta vermeye çalıştığı mesaj aynıydı: Kendinizi tanıyın, böylece kendi dışınıza çıkabilir, adalete hizmet edebilir ve barışa katkıda bulunabilirsiniz.

Sonuç olarak benim de bu kitapta aktarmayı umduğum mesaj tam olarak budur.

YENİ DİNSEL TAHAMMÜLSÜZLÜK

1
Din: Kaygı ve Kuşku Zamanı

Kısa bir süre önceye dek Amerikalılar ve Avrupalılar dinsel hoşgörüleri ve anlayışlarıyla övünürlerdi. Batı'nın tarihinin yoğun bir dinsel düşmanlık ve şiddetle ıralandığını herkes bilmesine rağmen –ki bu tarihte sadece Haçlı Seferleri ve Din Savaşları gibi şiddetli ve kanlı olaylar yoktur, aynı zamanda dünyanın dört bir yanında Avrupalıların sömürgeci dinsel hâkimiyeti ve yerel Yahudi karşıtlığı veya Katoliklik karşıtlığı olarak karşımıza çıkan sessiz bir şiddet iklimi ve bunların sonucunda başta Almanya olmak üzere birçok ulusu zan altında bırakan Nazizmin dehşetleri de yer alır– Avrupa kısa süre önceye dek bu karanlık zamanların geçmişte kaldığına inanmayı tercih ediyordu. Bu inanca göre, din adına şiddet başka yerlerde, özellikle de Avrupa'nın modern sosyal demokrasilerine kıyasla Hıristiyan değerlerinin mirasının fazla belirleyici olmadığı, daha "ilkel" toplumlarda yaşanıyordu.

ABD'nin sicili ise çoğu dinsel özgürlük ve eşitlik peşinde olmuş ilk yerleşimcilerinin kendisinden kaçtığı "Eski Dünya"dan bir bakıma daha temizdi. Din adına doğrudan ve kaba şiddet başvurmak daima nispeten nadir rastlanan –geçmişte sözde "ilkel" Yerli Amerikalıların ve yakın zamanlarda ise ana

akım dinsel toplulukların üyelerinin olmasa dahi çoğunluğun yabancı ve tehditkâr bulduğu Mormonlar ve Yehova Şahitleri gibi kimi muhalif grupların maruz kaldığı– bir fenomen olmuştur. ABD ayrıca kılık kıyafet ve yaşam tarzı farklılıklarına Avrupa'ya kıyasla her zaman daha ılımlı yaklaşmış, bununsa çoğunluğun kültürünü benimsemek zorunda kalmadan kendi dinsel ve vicdani sorumluluklarını yerine getirmek isteyen dinsel azınlıklar için elverişli bir ortam yarattığı görülmüştür. Yine de aklı başında hiç kimse Katoliklik karşıtlığı, "yerlicilik", Yahudi karşıtlığı veya diğer "tuhaf" azınlıklar aleyhinde pek çok kalıpyargı kılığında kendini gösteren dinsel önyargının ve korkunun toplumumuz üzerinde inatçı bir kara leke olageldiğini inkâr edemez. Sözde hoşgörülü ve saygılı bir kültür oluşumuzla övünürken bu konudaki sicilimize şöyle bir bakmak ve örneğin, "beyaz seçkinci" hukuk şirketlerinin dikkate değer sayıda Yahudi'yi işe almaya ancak 1970'lerde başladıklarını ve Yüksek Mahkeme üyelerinin çoğunluğunu Roma Katolik Kilisesi mensuplarının oluşturmasına halkın olumsuz bir tepki vermemesinin ancak yakın geçmişe özgü bir durum olduğunu hatırlamak bizim biraz daha alçak gönüllü davranmamız için herhalde yeterli olacaktır sanıyorum. Yine de, ABD yurttaşlarının özellikle son yıllardaki benlik imgesi daha ziyade bizim geçmişin önyargılarını aşmış, açık fikirli ve farklılıklara açık bir toplum olduğumuz fikri üzerine kurulmuştur.

Bugün ise bu gamsız değerlendirmeyi kuşkuyla karşılamak için birçok sebebimiz var. Durumumuz, tüm Batı toplumlarını hâlihazırda bozan çirkin korkuların ve kuşkuların köklerini açığa çıkarmaya çalışarak derhal kendimizi eleştirel bir tarzda sorgulamamızı gerektiriyor. Bu sırada Sokrates'in ruhunu taşıyan etik felsefeden esinlenmiş, şu üç unsuru bir araya getiren bir yaklaşıma fena halde ihtiyacımız var:

- Tüm yurttaşlara eşit saygıyı vurgulayan siyasal ilkeler ve günümüzde dinsel farklılıklarla yaşanan karşılaşmalar bakımından bu ilkelerin neleri gerektirdiğine dair bir anlayış. (Bu ilkeler hem Avrupa'ya hem de özellikle ABD'ye özgü siyasal geleneklere zaten bağlıdır.)
- Kendi gözündeki merteği fark etmeden başkasının gözünde "çöp" görmek suretiyle kendine ayrıcalık tanımak kılığında tezahür eden tutarsızlıkları ortaya çıkarıp eleştiren, özenli bir eleştirel düşünme tarzı.
- "İç gözleri", yani dünyayı farklı bir dinden veya etnik kökenden gelen bir insanın bakış açısından görmemizi mümkün kılan imgeleme yeteneğini sistemli bir biçimde geliştirmek.

Bu etik erdemler bu çetrefilli dünyada daima işe yararlar. Peki, bunlara neden şimdi özellikle ihtiyaç duyuluyor? Bunun için, önce Avrupa'daki, sonra da ABD'deki bazı yeni gelişmelere dikkat etmeliyiz.

Avrupa: *Burka*lar, Minareler ve Cinayet

Üç Avrupa ülkesi –Fransa, Belçika ve İtalya– Müslümanların giydikleri *burka* ve *nikab*ın (bunların ikisi de yüzün gözler dışında kalan kısımlarını örten giysilerdir) halka açık mekânlarda giyilmesini yasaklayan yasalar çıkardılar.[1] (İtalya'da bu yasa Temsilciler Meclisi'nden henüz geçti ve şu sıralarda Senato'da görüşülüyor.) Herkes bu ülkelerdeki Müslümanların içinde sadece çok küçük azınlığın bu kıyafetleri giydiğini bilmesine rağmen (örneğin İtalya'da bu sayı güvenilir bir tahmi-

---

Bundan sonraki kısımlarda, *burka* ve *nikap*tan bahsederken sadece *burka* sözcüğünü kullanacağım. Bu ikisi arasındaki kabul görmüş ayrım şudur: *Burka*, göz kısmı kafesli olup tüm vücudu kapatan bir örtüdür; *nikap* ise genelde tüm vücudu kapatan bir örtüye tutturulmuş olan ve göz kısmında kesme bir açıklık bulunan peçeye denir.

ne göre 100, çok abartılı bir tahmine göre ise sadece 3000'dir) insanların dinlerini özgürce yaşamalarının önünde kuşkusuz büyük bir engel oluşturan bu yasalar sanki çok acillermiş ve hayati bir toplumsal krizi önleyeceklermiş gibi alelacele görüşülmüşlerdir.[2]

Bu tarz yasaklama girişimlerine kadın kıyafetleri konusunda uzmanlaşmış isimler bile karşı çıktılar. Örneğin kadın modasının başkentlerinden biri sayılan İtalya'da bu alandaki otoritesinden kimsenin kuşku duymadığı Giorgio Armani, ulusal yasaklardan yıllar önce, bu yasaklar henüz yerelken, kadınların istedikleri kıyafetleri özgürce giyebilmeleri gerektiğini söyleyerek burkayı savunmuş, "Bu mesele başkalarının inançlarına ve kültürlerine saygı gösterme meselesidir. Bu fikirlerle yaşamaya alışmamız gerekiyor"[3] demiştir. Ne var ki onun İtalyan hemşehrileri modanın sesine kulak asmayıp çok daha önemli olduğu farz edilen birtakım kaygıları gözetmeyi tercih etmiş görünüyorlar.

O arada birçok Avrupa toplumu yine Müslümanların taktığı ve sadece saçı örten başörtüsü için bile bazı kısıtlamalar getirdi. Fransa'da kız çocukların okullarda başörtüsü takmaları yasaklandı.[4] Büyük bir Müslüman nüfusa sahip Kosova'da da benzer bir yasak yürürlüğe kondu.[5] Almanya'nın, Hollanda'nın, İspanya'nın ve Belçika'nın bazı kesimlerinde öğretmenler dâhil kamu çalışanlarının mesai saatlerinde başörtüsü takmaları yasaklandı; buna karşılık rahiplerin ve rahibelerin

---

2 "Italian Law to Ban Veil Wins Early Approval", *Sydney Morning Herald*, 4 Ağustos 2011.
Ian Fisher, "Italian Woman's Veil Stirs More Than Fashion Feud", *New York Times*, 15 Ekim 2004.
Bkz. Legifrance (yasal mevzuatı yayınlayan kamu hizmeti), Kanun (Loi) no. 2004-228, 15 Mart 2004, yürürlük: 7 Kasım 2011. http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000417977&dateTexte=.
Stephen Schwartz, "Kosovo Says No to the Headscarf in Public Schools", *Weekly Standard*, 14 Nisan 2010.

kendi dinsel kıyafetleriyle ders vermelerine izin verildi.[6] İsviçre'de kız çocukların basketbol oynarlarken başörtüsü takmaları yasaklandı.[7] Rusya'da ise Müslüman kadınlar pasaport fotoğraflarını başörtüsüyle çektirme hakkını kazandılar ama kısa bir süre önce bir kız çocuğu başörtüsü taktığı için Rusya'da bir okuldan atıldı ve Kuzey Kafkasya'da bir üniversitede her türlü başörtüsü yasaklandı.[8]

İsviçre'de, Müslümanların ülkeyi ele geçireceği korkusuna hitap eden bir kampanyanın ardından yapılan bir halk oylamasında, ülkede cami minarelerinin inşaatı aleyhine %57 oranında oy çıktı. Oysa minaresi olan cami sayısı aslında son derece azdı (İsviçre'de şu anda 150 camiden sadece 4'ünün minaresi vardır), yani görünüşe göre bu mimari mesele tamamen simgeseldi.[9]

Müslümanlardan duyulan korkunun çirkin yüzü ufak meselelerde ve bazen tuhaf biçimlerde de kendini göstermektedir. İtalya'nın Bergamo vilayetinin sınırları içinde yer alan Capriate'nin belediye başkanı 2009 yılında şehirdeki tüm ke-

---

[6] "Dutch Government Pact Bans Burqa", *Reuters*, 30 Eylül 2010, http://www.reuters.com/article/2010/09/30/us-dutch-politics-idUSTRE68T5T420100930; "Another Spanish Town Bans Burqa in Public", *Fox News*, 6 Eylül 2011, http://www.foxnews.com/world/2011/09/06/another-spanish-town-bans-burqa-in-public/; "Belgian Lawmakers Pass Burka Ban", *BBC News*, 30 Nisan 2010, http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8652861.stm.

"Swiss Court Upholds Basketball Hijab Ban", *Muslim News* (UK), 26 Şubat 2010, http://www.muslimnews.co.uk/paper/index.php?article=4517.

"Russian Muslims Hail Headscarf Ruling", *BBC News*, 15 Mayıs 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3031379.stm; "Russian Pupil Fired from School for Wearing Hijab", *Union of Islamic World Students*, 28 Eylül 2010, http://www.rohama.org/en/pages/?cid=2921; "University in Russia's North Caucasus Bans Muslim Headscarves", *Ria Novosti*, 23 Aralık 2010, http://en.rian.ru/russia/20101223/151905836.html.

Nick Cumming-Bruce ve Steven Erlanger, "Swiss Ban Building of Minarets on Mosques", *New York Times*, 29 Kasım 2009.

bapçıları kapattı.[10] Beyazların üstünlüğünü savunan bir internet sitesi (www.stormfront.org) bu kararı bir "zafer" olarak sundu ve bu lokantaların pis ve böcek kaynayan yerler olarak betimleyerek halkta tiksinti uyandırmaya çalıştı (böyle kötü koşullara sahip lokantalar dünyanın her yerinde gayet yaygın olmasına rağmen tiksinti uyandırmak amacıyla hâlâ kullanılırlar). Aynı yıl Cenova ve Bergamo bölgelerindeki birkaç kent daha bu yasağı uygulamaya başladı. Lucca'da bir kebapçıya yangın bombası atıldı ve göçmen karşıtı Kuzey Ligi partisine mensup bir parlamento üyesi, ülkede tüm yabancı gıdaların yasaklanması çağrısında bulundu. İtalya'nın aynı partiye mensup tarım bakanı da hem geleneklere hem de sağlık sorunlarına atıfta bulunarak bu yasağı savundu.[11]

Kuzey Avrupa'nın genellikle ideal hoşgörü ve uyum barındıran bir huzur bölgesi olduğu düşünülür ve çoğu zaman gerçekten de böyle olmuştur. Fakat bu bölge bile zaman zaman yükselen İslam karşıtlığının rüzgârına kapılabilmektedir. İyi tanıdığım bir ülke olan Finlandiya'da dinsel kıyafetlere hiçbir yasal sınırlama getirilmemiş ve böyle bir hamleye verilecek destek hep az olmuştur ama çalışan Müslümanlara özgü başörtüsünü takan kadınlara karşı uygulanan ayrımcılıktan sık sık yakınılır.[12] Bazı işverenler (polis kuvvetleri ve bazı gıda mağazaları) başörtüsü takan kadınları çalıştırmayacaklarını açıkça söylemektedirler.[13] Raasepori'deki okullar kadın öğren-

---

[10] "Giunta leghista: niente kebab in centro", *Corriere Della Sera* (İtalya), 19 Ağustos 2009, http://www.corriere.it/politica/09_agosto19/kebab _vietato _giunta_leghista_capriate_san_gervasio_7a6a8484-8ceb-11de-90bb-00144f02aabc.shtml.

"Anti-Immigrant Italians Find New Foe: Food From Abroad", *The Observer* (İngiltere), 14 Kasım 2009, http://www.guardian.co.uk/world /2009/nov /15/italys-kebab-war-hots-up.

"Muslim Headscarves Unveil Attitudes and Opinions", *YLE* (Finlandiya), 8 Ekim 2008, http://www.lye.fi/uutiset/news/2008/10/muslim_ headscarves_unveil_attitudes_and_opinions_354627.html.

KGS, "Muslim Women's Head Scarf Use at Work Causes Controversy", *Tundra Tabloids*, 2 Şubat 2009, http://tundratabloids.com/2009/02/finland-

cilerin başörtüsü takmalarını yasaklamışlar ama kamuoyunun baskısı karşısında bu yasağı iptal etmek zorunda kalmışlardır.[14] Fakat bu iki olayda da Müslüman dostu siyasalardan yine kamu baskısı yüzünden vazgeçilmiştir. Helsinki ve Espoo belediye parkları kısa bir süre önce Müslüman çocuklara özel yemekler hazırlamayı durdurmuştur.[15] Helsinki'nin, Janomaki'deki halka açık yüzme havuzunda günün belirli saatlerini Müslüman kadınların kullanımına ayırmaya yönelik tartışmalı uygulaması da iptal edilmiştir, üstelik akşamları sadece kadınların kullanımı için yeni bir bölümün açılmasına rağmen.[16] Finlandiya'nın kendine özgü bir hoşgörü ve tahammül ortamı bulunur ama yine de bazı gerilimler vardır. Nitekim Finlerin farklılığı yabancılıkla bir tutma eğilimleri, bu konunun haber programlarında işlenme tarzında hep aynı biçimde kendini gösteren, önemli bir sorundur (öyle ki bu haber programları

---

muslim-head-scarf-controversy.html. Elanno'daki The Helsinki Osuus mağazasında böyle bir uygulama vardır ve bazı K-food mağazaları da bunu benimsemiştir.

"Raasepori Schools Frown On, Bu Will Allow, Islamic Scarves", *YLE* (Finlandiya), 19 Mayıs 2010, http://www.yle.fi/uutiset/news/2010/05/raasepori_schools_frown_on_but_will_allow_islamic_scarves_169537.html.

Anu Ilomäki, "No Special Meals for Muslim Children at Helsinki and Espoo Municipal Playgrounds", *Helsingin Sanomat* (Finlandiya), 16 Haziran 2007, http://www.hs.fi/english/article/No+special+meals+for+ Muslim+children+Helsinki+and+Espoo+municipal+playgrounds/1135228145208. Artık tek özel yemek (lactose-intolerant) için çıkmaktadır. Müslümanların başlıca isteği domuz etine bir alternatif olması olduğu için, Yahudi çocukların benzer isteklerinin de karşılıksız bırakıldığı tahmin edilebilir.

"All Nationalities Welcome during 'Muslims-only' Hours at Helsinki Public Swimming Pools", Helsingin Sanomat (Finlandiya), 22 Haziran 2009, http://www.hs.fi/english/print/1135247093619. Sorun, Müslüman kadınların çıplakken başka bir kadın tarafından görülmesinin ahlaksızlık olduğuna inanmaları, bu yüzden tek başlarına duş almak istemeleri ve Müslüman olmayan Fin kadınların buna karşı çıkmasından kaynaklanıyor. Bu makalede "Fin" terimi, Müslüman kadınların Fin olamayacağı imasıyla kullanılıyor.

genellikle "Finleri" ve "Fin kültürünü" Müslümanların ve İslam'ın *zıddıymış* gibi sunarlar ve tartışma konusu Müslümanların kaçının Finlandiya'da yaşadığını, hatta Finlandiya yurttaşı olduğunu sorgulamazlar).

2011 yılının Temmuz ayında terör Finlandiya'nın komşusu olan başka bir Kuzey Avrupa ülkesine ağır bir darbe vurdu. Anders Behring Breivik adlı Norveçli bir bağnaz, aynı gün içinde önce Oslo'daki kamu binalarını bombalayıp ardından Utoya adasında bir gençlik kampı için bir araya gelmiş genç İşçi Partisi temsilcilerini silahla vurarak düzenlediği çifte saldırıda yaklaşık 76 insanı katletti.[17] Suçlarını itiraf etmesine rağmen işlediği suçtan pişmanlık duymayan Breivik, saldırıları düzenlediği gün, eylemlerini destekleyen bir teoriyi özetleyen ve Avrupa'nın İslamlaşma belasına karşı mücadele etmesi gerektiği düşüncesini yansıtan 1500 sayfalık bir manifesto yayınlamıştı.[18] Görünüşe göre Breivik'in hem Avrupa'da hem de ABD'de faaliyet gösteren birçok İslam karşıtı grupla bağlantıları vardı.[19] Eylemleri geniş çapta lanetlendiyse de başka ülkelerdeki bazı sağcı siyasetçiler tarafından bilahare kutlandı. Fransa'da Ulusal Cephe (FN) partisinden Jacques Coutela, onu bir "ikon" ve "Batı değerlerinin başlıca savunucusu" diye niteledi. Onu "Müslüman istilasına karşı savaşan biri" addedip Fransızların ulusal kahramanı Charles Martel ile kıyaslamaya kalktı.[20] Bunun üzerine Coutela'nın parti üyeliği askıya

---

Steven Erlanger, "Norway Suspect Denies Guilt and Suggests He Did Not Act Alone", *New York Times*, 25 Temmuz 2011.

Neil Sears, "'Vlad the Impaler Was a Genius': The Crazed and Hate-Filled 'Manifesto' of the Mass Murderer", *Daily Mail* (İngiltere), 25 Temmuz 2011.

Mark Hughes ve Gordon Rayner, "Norway Killer Anders Behring Breivik Had Extensive Links to English Defence League", *The Telegraph* (İngiltere), 25 Temmuz 2011; "Norwegian Murderer Had Links with Anti-Muslim Groups in Israel, Uk and USA", *English Islam Times*, 26 Temmuz 2011, http://www.islamtimes.org/vdce7n8v.jh8fxik1bj.html.

[20] "Norway Attacks: National Front Member Suspended for Defending Anders Behring Breivik", *The Telegraph* (İngiltere), 26 Temmuz 2011.

alındı; soruşturması hâlâ sürüyor. Breivik hakkında bu kadar çarpıcı olmasa da benzer sözler söyleyen başka bir FN üyesi ise herhangi bir yaptırımla karşılaşmadı. İtalyan parlamentosunun üyesi ve –Berlusconi hükümetinin ortaklarından biri olan– Kuzey Ligi'nin mensubu olan Mario Borghezio ise Breivik'in eylemindeki şiddeti kınadı ama onun fikirlerine, özellikle de "İslam'a muhalefetine ve Avrupa'yı İslamlaşmaya biraz bile direnmeden hemen teslim olduğu gerekçesiyle açıkça suçlamasına" arka çıktı.[21]

ABD: Başörtüsü, Camiler, "Şeriat Hukuku"

ABD son yıllarda (1995 yılında, asıl hedefi göçmenler veya dinsel azınlıklar olmayan, daha ziyade hükümet karşıtlığıyla hareket eden bir milis hareketinin Hıristiyan üyelerince düzenlenen Oklahoma City bombalamalarını saymazsak) dinsel gerekçelerle bir kitlesel şiddet olayı yaşamamıştır. Ama heterojenliği ve dinsel çoğulculuğu vurgulayan koşullara rağmen, yeni dinsel gruplara yönelik önyargılar ve nadir de olsa şiddet olayları ABD sahnesinden hiçbir zaman eksik olmamıştır. İlk yerleşimciler, dinsel görüşlerini sapkın saydıkları kişileri zaman zaman sömürgelerden sürgün ederlerdi (örneğin Roger Williams Massachusetts'ten Rhode Island'a kaçmıştı).[22] Bu bakımdan Yahudiler, Quaker tarikatının üyeleri, Vaftizciler ve Mennocular sadece belirli sömürgelerde kabul görmüşlerdir.[23] On dokuzuncu yüzyılda, İrlanda ve Güney Avrupa kaynaklı bir Roma Katolikliğini benimsemiş göçmen dalgası ABD'de yeni göçmenlere karşı şiddetli bir önyargı dalgasını da kışkırtmış, bu sırada "yerlicilik" popüler bir siyasal dava haline

---

21 "Italy MEP Backs Ideas of Norway Killer Breivik", *BBC News*, 27 Temmuz 2011, http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14315108.

22 Edwin S. Gaustad ve Leigh E. Schmidt, *The Religious History of America*, gözden geçirilmiş baskı (New York: HarperCollins, 2002), 67, 170.

23 A.g.e., 43.

bile gelmişti.[24] Katoliklik karşıtı önyargılar Amerikan siyaset hayatında epey yakın zamanlara kadar önemli bir unsur olarak varlığını korumuştur: Örneğin Soğuk Savaş sırasında, liberal gazeteci Paul Blanshard, *American Freedom and Catholic Power* (1947) adlı, çok satmış kitabında, Amerikan demokrasisi için Katolikliğin de en az küresel komünizm kadar büyük bir tehlike oluşturduğu konusunda Amerikalıları uyarıyordu. Bu sıralarda Mormonlar ve Yehova Şahitleri gibi daha küçük gruplar da sadece önyargıyla değil, doğrudan kaba şiddetle de karşılaşıyorlardı.[25] Yahudi karşıtlığı 1970'lere kadar son derece yaygındı, hâlâ tamamen ortadan kalkmış değil.[26] Durum böyleyse ABD'liler hâlihazırdaki dinsel kaygı dalgasına nasıl tepkiler veriyorlar?

ABD'nin tepkisi, daha fazla dini ilgilendirdiği için, Avrupa'nınkine kıyasla daha değişiktir. Yahudiler –özellikle de yabancıysalar– bu ülkede kuşkulardan muaf değillerdir. Mexico City'den Los Angeles'a yapılan bir Alaska Airlines uçuşu sırasında dua etmek isteyen üç Meksikalı Yahudi uçaktan zorla indirilmiş ve FBI tarafından sorgulanmıştı.[27] 11 Eylül'den sonra, Sih sarığı genellikle Müslüman kıyafeti sanıldığı için Sihler havalimanlarında sıkıntılar yaşadılar, hatta bazen tartaklandılar.[28] Ulaştırma Güvenliği İdaresi (TSA) sarığın elle aranması, hatta sarık sahibinin sarığını kendisinin çıkarmasından sonra ellerinde kimyasal madde taraması yapılması

---

[24] A.g.e., 170.

[25] A.g.e., 352; Gary L. Ward, *Mormonism I: Evangelical Christian Anti-Mormonism in the Twentieth Century* (New York: Garland, 1990).
Leonard Dinnerstein, *Antisemtitism in America* (New York: Oxford University Press, 1994).
"Jewish Prayer Ritual Causes LA Flight Lockdown", *CBS News*, 14 Mart 2011, http://www.cbsnews.com/stories/2011/03/14/national/main20042769.shtml.
Laurie Goodstein ve Tamar Lewin, "Victims of Mistaken Identity, Sikhs Pay a Price for Turbans", *New York Times*, 19 Eylül 2001; Laurie Goodstein, "A Nation Challenged: Civil Rights; American Sikhs Contend They Have Become a Focus of Profiling at Airports", *New York Times*, 10 Kasım 2001.

gibi alternatifler tasarlamış olmasına rağmen, Sihler hava yollarında sarıklarının arandığından şikâyet etmeye devam ettiler.[29] ABD ordusu Sih askerlerin sarıklarını takmalarına kısa süre önce izin verdi.[30] Sihler askeri hizmet alanında uzun ve saygın bir geleneğe sahiplerdi, üstelik değişimin tutkulu savunucularıydı. Ordu sözcüsü George Wright, "askeri gereklilikler üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı sürece tüm dinsel uygulamalara uyum sağlamanın ordunun siyaseti olduğunu" söylemiştir. Hinduizm de benzer zorluklarla karşılaşmıştı: ABD Senatosu'nda yapılan ilk Hindu ibadeti, kendilerini "Hıristiyan ve yurtsever" diye niteleyen örgütlü protestocular tarafından bölünmüştü. Fakat bu protesto, Hindu ibadetini durduramamıştı: Protestocular "Kongre oturumunu böldükleri" gerekçesiyle seyirci salonunda gözaltına alınmışlar ve eylemleri Senato'da Çoğunluk Lideri Harry Reid tarafından kınanmıştı.[31]

Fakat Avrupa'da olduğu gibi ABD'de de yaşanan olayların açık ara çoğunluğu İslam'la ilgilidir. Burkayı yasaklamaya yönelik herhangi bir teklif yapıldığını hiç duymadım ama başörtüsü tek tük olaylara neden olmuştur. Otuz bir yaşında, başörtülü bir Müslüman kadından bindiği Southwest Airlines uçağından inmesi istenmiş, buna gerekçe olarak da bir uçuş görevlisinin tanık olduğu cep telefonu konuşması gösterilmişti. Uçuş görevlisine göre yolcu, uçak kalkmadan hemen önce yaptığı konuşmada "şimdi tam sırası" (It's a go) demiş, yolcu ise aslında "artık kapatmam gerekiyor" (I've got to go) dediğini ileri sürmüştü. TSA, yolcunun başörtüsünü aradıktan ve

---

29 Ken Maguire, "American Sikhs Decry Screenings", *New York Times*, 6 Kasım 2010.

30 "U.S. Military Quietly Opens Up to Sikhs", *Today in the Military*, 10 Eylül 2010, http://www.military.com/news/article/us-military-quietly-opens-up-to-sikhs.html.

31 "Protesters Arrested for Disrupting First Hindu Senate Prayer", *CNN*, 12 Temmuz 2007, http://politicalticker.blogs.cnn.com/2007/07/12/protesters-arrested-for-disrupting-first-hindu-senate-prayer/.

onunla konuştuktan sonra bir hata yapıldığını hemen anladı ve yolcunun cep telefonunun veya çantasının aranmasını gerekli görmedi ama mürettebat ondan rahatsız olduğu için yolcunun uçağa dönmesine de izin verilmedi. Havayolu şirketi yolcudan iki defa sözlü olarak özür diledi ve ona bir bilet hediye etti. Yolcu ise bir daha Southwest ile uçmak istemediği için bu bileti kabul etmedi. En sonunda yolcudan resmen ve kamuoyu önünde özür dilendi.[32] Bu sırada Disneyland'de çalışan Imane Boudlal adlı Faslı bir kadın, Disneyland'in Grand Californian otelinde hostes olarak çalışırken başörtüsü takabilme hakkı kazanmak için Disney'e dava açmıştı. Yöneticileri ona bunun "Disney'in görüntüsüne" uymadığını ve başörtüsü takmaya devam etmek istiyorsa müşterilerin gözünden uzak bir alanda çalışmasının gerekeceğini söylemişlerdi. Sonra ona şöyle bir uzlaşma teklif edildi: Başörtüsünün üzerine büyük ve erkeksi gösteren bir şapka takabilirdi. Fakat bu, bir fotoğrafta da görüldüğü üzere, epey gülünç bir görüntüye neden oluyordu. O da bu uzlaşma teklifini reddetti.[33] Illinois'de yaşayan ve Kaliforniya'da Disney için stajyerlik yapan Noor Abdallah adlı genç bir Müslüman kadın ise daha makul olmakla birlikte yine tuhaf kaçan bir uzlaşmayı kabul etmiş ve başörtüsünün üzerine mavi bir bere takmıştı.[34] Bu girişimlerin arındaki düşünce kuşkusuz şuydu: Bu kadınların oldukları gibi, yani inançlarının gereklerini yerine getiren Müslüman kadınlar olarak görünmeleri, müşterilerin hoşuna gitmeyebilirdi. Abdallah bu uzlaşmadan memnun kaldıysa da Boudlal davasında ısrarcı oldu. İstihdamla bağlantılı başka şikâyetlerin olduğu da bildirilmiştir, üstelik bu tarz şikâyetlerin sayısı

---

32 Airline Apologises after Muslim Woman Wearing a Headscarf is Thrown Off Flight for 'Suspicious Behaviour'", *Daily Mail* (İngiltere), 17 Mart 2011.

33 "Muslim Woman Sues Disneyland Over Headscarf", *The Telegraph* (İngiltere), 29 Eylül 2010.

34 "Muslim Disney Employee Agrees to Wear a Beret over Her Hijab after Theme Park Objected to Her Head Scarf", *Daily Mail* (İngiltere), 29 Eylül 2010.

görünüşe göre artmaktadır.[35] Fakat ilginçtir, kamusal alan bu tartışmaya henüz dâhil olmamıştır. Georgialı bir kadın, başörtüsünü çıkarmayı reddettiği için Douglasville yerel mahkemesine sokulmadığında, Georgia eyaleti dinsel başörtülerinin eyaletin tüm mahkemelerinde serbest bırakılmasını teklif etmişti.[36]

Başörtüsü özel sektör çalışanlarıyla ilgili tek tük sorunlara yol açmış olsa da camiler en az iki olayda toplumsal muhalefete neden olmuştur. ABD'de İsviçre'deki minare yasağına benzer hiçbir olay yaşanmamış olmakla birlikte Chicago yakınlarındaki DuPage ilçesinin imar kurulu, Willowbrook'a cami inşa edilmesine ilişkin bir planı reddetmiştir. Aynı kurul daha önce Naperville yakınlarında bir İslami eğitim merkezi ve mescit inşa edilmesine ilişkin bir planı ve West Chicago'da bir İslam merkezi inşa edilmesi için yapılan başvuruyu da reddetmişti. İlçe yönetimi her seferinde dinsel kurumların bölgede sözde aşırı yoğunlaştığına dair endişeleri ve bununla bağlantılı trafik ve kanalizasyon sorunlarını dile getirmiştir ama diğer tüm dinler bu bölgede kendilerine bir şekilde uygun ortam bulabilmiştir. Nitekim Willowbrook yakınlarında bir Budist meditasyon merkezi, bir Chinmaya misyonu ve bir Makedonya Ortodoks kilisesi bulunuyor.[37] İlçede birçok Hıristiyan kilisesi ve Yahudi sinagogu da var. Dolayısıyla "aşırı yoğunlaşma" sınırını ancak sıra bölgenin en hızlı büyüyen grubuna geldiğinde çekmek talihsiz olmuştur. Bununla bağlantılı olarak emlak fiyatlarının düşüşünün güdeme getirilmesi de beylik önyargıların hayaletini kuvvetlendirmektedir. Naperville 248. Cadde'de bir İslami toplum merkezi yapılmasına yönelik başka bir plan da yine aşırı yoğunlaşma ve

---

"Controversy Shrouds Muslim Women's Head Coverings", *USA Today*, 15 Nisan 2010.

Laurie Goodstein, "Georgia: Lawsuit Over Muslim Woman's Head Scarf", *The New York Times*, 15 Aralık 2010.

Joseph Ruzich, "DuPage Zoning Panel Opposes Plan for Mosque Near Willowbrook", *Chicago Tribune*, 7 Ekim 2011.

trafik sorunları etrafında dönen kamusal tartışmalar gerekçe gösterilerek reddedilmiş ama kısa bir süre sonra söz konusu yerin yakınlarında "248. Cadde'de Cami İnşasına Hayır Oyu Verin" gibi afişler asılmaya başlamıştı.[38]

Bununla bağlantılı başka bir olay ise şöyledir: 2010 yılının Haziran ayında, Tennessee eyaletinin Murfressboro şehrinde bir İslami toplum merkezi inşa edilmesine (daha doğrusu otuz yıldır var olan bir merkezi bu amaçla genişletmeye) yönelik bir plan, yüzlerce muhalifin ilçe komisyon toplantısını basmasıyla gürültülü protestolara neden oldu. İki ay sonra inşaat alanı kundaklanarak tüm malzemeler tahrip edildi. Olayı soruşturması için FBI çağrıldı, bölgedeki diğer İslami ibadet yerlerinde ise güvenlik önlemlerini arttırıldı. Bu sırada Adalet Bakanlığı, yerel toprak sahiplerinin ilçe aleyhine açtıkları bir dava dolayısıyla, İslami grupların ibadet yerleri inşa edebilme haklarını savundu.[39] Kısa bir süre önce, 2011 yılının Ocak ayında ise Michigan'daki Amerika İslami Merkezi'ne yönelik bir bombalı saldırı girişimi polis tarafından önlendi ve Roger Stockham adında, İslamofobi geçmişi olan, altmış üç yaşında ve Kaliforniyalı eski bir asker, elinde büyük miktarda patlayıcı bulundurduğu için tutuklandı. Mahkeme onun cezai ehliyetinin olmadığına hükmetti.[40]

Bu olayda fail kendi başına bir birey olmasına rağmen, camiler aleyhine toplu protestolar ve tehditler görünüşe göre gittikçe yayılmaktadır. 2010 yılının Mayıs ve Eylül ayları ara-

---

38 "Naperville Not Putting Out Welcome Mat for Islamic Religious Center", *Chicago Tribune*, 7 Ekim 2011.
Robbie Brown, "Incidents at Mosque in Tennessee Spread Fear", *New York Times*, 30 Ağustos 2011; "Justice Department Wades into Tennessee Mosque Controversy on Side of Islam", *Fox News*, 18 Ekim 2010, http://www.foxnews.com/politics/2010/10/18/justice-department-wades-tennessee-mosque-controversy-islam/.

40 "Man Charged with Mosque Threat Ruled Incompetent", *CBS Detroit*, 22 Ağustos 2011, http://detroit.cbslocal.com/2011/08/22/man-charged-with-mosque-threat-ruled-incompetent/.

sında, Amerikan Yurttaşlık Hakları Birliği (American Civil Liberties Union) otuz caminin veya cami inşaatı önerisinin vandalizme, toplumsal protestolara veya İslam düşmanlığından kaynaklanan kuvvetli bir muhalefete hedef olduğunu açıkladı.[41]

ABD'de tartışmalara neden olan başka bir konu ise "Şeriat hukukunun" veya İslam hukukunun ABD yurttaşlarına uygulanma olasılığıdır. Oklahoma'da eyalet anayasasında yapılan ve oyların %70'ini alarak kabul edilen bir değişiklik, Oklahoma mahkemelerinin ABD federal hukukunu, içtihat hukukunu ve "gerekli görülürse başka bir devletin hukukunu" gözetebileceğini ve fakat "başka ulusların veya kültürlerin hukuki hükümlerine uluslararası hukuka veya şeriat hukukuna başvuramayacağını" öngörüyordu.[42] Yasanın başlıca mimarı Rex Duncan şunları söylemişti: "Bu, Amerika'nın kurtuluşu için verilen bir savaştır. Bu bir kültür savaşıdır."[43]

İyi hazırlanmamış ve muğlâk olan (ve "Ülkemizi Kurtaralım" adı verilen) bu değişiklik bir dizi soruna yol açtı: Örneğin içtihat hukuku İngiliz kökenlidir; "uluslararası hukuk" şeklindeki çok geniş içerikli ifadenin ise deniz hukuku ve anlaşmaları gibi kabul edilmiş hukuksal kaynaklara uygulanabileceği düşünülebilir. Ama bu değişikliğin en bariz sorunu laf kalabalığı yapmasıydı: ABD anayasasının Birinci Ek Maddesinin Devletin Diniyle İlgili Hükmü, herhangi bir dine özgü hukuk kurallarının ABD mahkemelerinde uygulanmasının zaten önüne geçer. İslami gruplar söz konusu yasaya, bunun İslam'ı özel olarak damgalayıp ayrımcılık yaptığı gerekçesiyle itiraz ettiler. Bir federal bölge yargıcı da kuruluş hükmü gerekçeleri bakımından bu davayı yerinde buldu; yargıç yasanın

---

Nationwide Anti-Mosque Activity (harita), American Civil Liberties Union, n.d., http://www/aclu.org/map-nationwide-anti-mosque-activity. Garrett Epps, "In Sharia Law Ban, Oklahoma Juggles Dynamite", *Atlantic*, 16 Kasım 2010.

43 James McKinley, "Oklahoma Surprise: Islam as an Election Issue", *New York Times*, 14 Kasım 2010.

uygulanmasını bir sonraki duruşmaya kadar, geçici olarak durdurdu, sonra da bu sınırlamayı süresiz uzattı. Yargıç yasanın seküler bir amacının olmadığını, "başlıca amacının dini kısıtlamak" olduğuna ve devletin din gereğinden fazla müdahale etmesini teşvik ettiğine hükmetti.[44]

Yargıç ayrıca, bazı uzmanlar gibi, bu yasanın Müslümanların sırtına özel bir yük bindireceğini çünkü mahkemelerin başka dinsel geleneklerden esinlenmiş dilleri içeren (vasiyetnameler ve evlenme sözleşmeleri gibi) sözleşmeleri uygulamasına izin verilmiş olduğunu belirtti. Chicago Üniversitesi'nden hukuk profesörü Aziz Huq *New York Times*'a şöyle yazmıştı:

> Yasaklar Müslümanları yasadan eşit biçimde yararlanmaktan alıkoyacaktır. Kasaplar artık helal et sözleşmelerine –yani koşer gıdalarla veya başka inançların uygun bulduğu gıdalarla ilgili anlaşmalar gibi, ülkenin her tarafında sürekli uygulanan sözleşmelere– uygun davranamayacaktır. Müslüman bankacılar da faiz getirmediği için "şeriata uygun" olduğu onaylanmış mali araçların ihlallerinden dolayı uğradıkları zararları tazmin edemeyecektir.[45]

Oklahoma tartışması eyalet çapında İslam karşıtı bir hassasiyetin oluşmasına yol açtı. Ayrıca diğer eyaletleri de benzer önlemler almaya sevk etti. Bununla birlikte bu eyaletler Oklahoma yasasının neden olduğu anayasal sorunlardan uzak duran bir dil bulmaya çalıştılar.[46] Bunların belki de en tuhafı, Tennessee'de şeriata uymayı suç sayıp on beş yıl hapis cezası

---

[44] James C. McKinley, Jr., "Judge Blocks Oklahoma's Ban on Using Shariah Law in Court", *New York Times*, 29 Kasım 2010.

[45] Aziz Huq, "Defend Muslims, Defend America", *New York Times*, 19 Haziran 2011.

[46] Zaid Jilani, Report: At Least 13 States Have Introduced Bills Guarding Against Non-Existent Threat of Sharia Law", *Think Progress*, 8 Şubat 2911, http://thinkprogress.org/politics/2011/02/08/142590/sharia-states/.

öngören bir yasanın teklif edilmesidir.[47] Tıpkı geleneksel Yahudi hukuku gibi şeriat da alkolden uzak durmak, beslenme kuralları, ibadet kuralları, iş anlaşmalarında dürüst olmak gibi geniş bir kişisel davranış sahasını kapsadığı için, kaleme alındığı haliyle Tennessee yasası fazlasıyla gülünçtür ama böyle bir yasanın ciddi biçimde teklif edilebilmesi bile toplumsal cehaletin ve kuşkunun ne kadar yüksek bir düzeyde olduğunun kanıtıdır. (Nitekim tasarıyı hazırlayan yasama meclisi üyesinin bu tarz itirazlardan bahsedildiğinde yanıtı şöyle olmuştur: "Bu konuyu henüz araştırıyorum.")

Doğrusunu söylemek gerekirse ABD'de Müslümanlar aleyhine önyargıların arttığına dair sağlam birtakım kanıtlar mevcuttur. Müslümanlar aleyhine istihdam ayrımcılığı konusunda İstihdamda Fırsat Eşitliği Komisyonu'na (Equal Employment Opportunity Commission, EEOC) yapılan şikâyetler son zamanlarda aniden artmıştır. Gallup, Pew ve ABC gibi şirketlerin anketleri de İslam karşıtlığının bugün yükselişte olduğunu doğrulamaktadır.[48]

Ulusal Kimlik Fikirleri: Homojenlik ve Aidiyet

Bütün bu gelişmeler son derece rahatsız edicidir ve bunlar ABD'de özellikle Müslümanlar aleyhindeki dinsel korkuların arttığını göstermektedirler. Yine de ABD'de, Avrupa'da İslami kıyafetlere yönelik ulusal ve bölgesel çaptaki yasaklamalara veya İsviçre'deki ulusal minare referandumuna biraz bile yaklaşan hiçbir şey olmamıştır. Bu farklılığı açıklayabilir miyiz? ABD'nin heterojenlikten Avrupa'ya kıyasla büyük ölçüde memnun olduğunu öne sürmüştüm. Ama bu tezat aslında

---

Bob Smietana, "Tennessee Bill Would Jail Shariah Followers", *USA Today*, 23 Şubat 2011.

[48] Bkz. Huq, "Defend Muslims, Defend America"; ve Steven Greenhouse, "Muslims Report Rising Discrimination at Work", *New York Times*, 23 Eylül 2010.

ulusal kimlik anlayışına özgü fikirlerdeki daha derin bir farklılıktan ileri gelir.

Modern ulus devletin doğuşundan beri, Avrupa ulusları, ulus olmanın kökeninde yeni göçmenlerin paylaşmasının olanaksız olmasa bile son derece güç olduğu bazı niteliklerin bulunduğunu düşünmüşlerdir. Romantizmden yoğum şekilde etkilenmiş bu uluslar, kanı, toprağı, etnik-dilsel halk unsurunu ve dini, ulusal bir kimliğin zorunlu veya en azından merkezi öğeleri olarak görmüşlerdir. Bu nedenle coğrafi kökenleri, kutsal toprakları, ana dilleri veya görünümleri ve giyim kuşamları farklı olan insanlar bir ülkede ne kadar uzun süre yaşamış olursa olsunlar asla buraya tümüyle ait sayılmamışlardır.[49] Örneğin Yahudilerin Avrupa'da eşit yurttaşlar olarak kabul görmelerinin –hiç görebilmişlerse– böylesine güç olmasının bir sebebi, Yahudilerin farklı biçimde ibadet ettikleri, farklı giyindikleri, ibadetleri sırasında farklı bir dil kullandıkları ve farklı yemekler yedikleri için özünde farklı oldukları şeklindeki yaygın bir algıydı. Yahudilerin asimile oldukları, başkalarıyla birlikte yemek yedikleri, başkalarıyla evlendikleri, (Almanya'daki Reformcu Yahudilerin genelde yaptığı gibi) ibadetlerinde İbranca yerine Almanca konuştukları ve "normal" bir tarzda giyindikleri, *kipa* takmadıkları, sakal bırakmadıkları) ölçüde kabul görmeleri –en azından, nispeten daha sonra ortaya çıkmış bir fenomen olan ırk biliminin ve kan bağına dayalı ırk tiplemesinin doğuşuna kadar– daha muhtemeldi. Irk bilimi öne çıkınca asimilasyon da bir savunma yöntemi olmaktan çıktı. Bununla birlikte, bu dönemin öncesinde de sonrasında da homojenlik ve kültürel

---

[49] J. H. H. Weiller, "To Be a European Citizen: Eros and Civilization", Center for European Studies, University of Wisconsin-Madison (taslak), İlkbahar 1998, http://uw-madison-ces.org/sites/ces.wisc.edu/files /weiler. pdf.

asimilasyon hâkim paradigma olarak vurgulanmıştır. Bu bakımdan farklılık yabancılık demektir.[50]

Varsayılan homojenliğin daima bir ölçüde kurgusal olduğunu, mezhep, aşiret, yerel lehçe farklılıklarını ve başka birçok içsel çeşitlilik kaynağını gizlediğini burada belirtmek gerekir. Genel olarak Avrupa için Eric Hobsbawm gibi, Fransa için Graham Robb gibi ve Britanya için Linda Golley gibi tarihçiler, ulusal kimlik öykülerinin çoktandır süregelen bölünmeler karşısında çoğunlukla nispeten zayıf ve yüzeysel kaldıklarını ayrıntılı olarak göstermişlerdir.[51] Aynı durum Almanya'da ve İtalya'da daha da belirgindir çünkü bu ülkelerin birliği daha geç bir zamanda ve daha da şeffaf biçimde inşa edilmiştir. Ayrıca, tarihçi George Mosse'nin kuşkuya yer bırakmayacak biçimde göstermiş olduğu üzere, Avrupa'ya özgü birlik projeleri, ulusu, bir biçimde yozlaşmış saydıkları ve çoğunlukla da damgalanmış bir cinselliğin taşıyıcıları olarak gördükleri yabancı ve azınlık unsurlara karşı tanımlayarak iş görmüşlerdi.[52] Dolayısıyla homojenlik fikri gerçektir (aynı dini paylaşan bir çoğunluğu ifade eder) ama söylendiği kadar gerçek değildir. Yine de insanlar buna hâlâ inanırlar ve bundan önce farklılık görebilecekleri yerlerde benzerlik görmeye başlarlar.

Bu tutum günümüzde Avrupa'nın birçok yerinde hâkimdir. Finlandiya belki bunun uç bir örneğidir çünkü Finler ülkelerine çok az göçmen kabul etmişler ve bu yüzden, farklı olan çok az insan görmüşlerdir. Chicago Üniversitesi'ndeki Finlandiyalı bir meslektaşım (kendisi Finlandiya'nın ikinci en büyük şehrinde büyümüştür) Protestan Kuzey Avrupalı olmayan

---

50 Jacob Katz, *Out of the Ghetto* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973).

51 Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Londra: Cambridge University Press, 1990); Graham Robb, *The Discovery of France* (New York: Norton, 2007); Linda Colley, *Britons: Forging the Nation 1707-1837* (New Haven: Yale University Press, 1992).

52 George Mosse, *Nationalism and Sexuality: Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985).

biriyle ilk kez on altı yaşında karşılaştığını anlatmıştı. Finlandiya, çoğu Avrupa ulusunun bir ölçüde paylaştığı bazı özellikleri saf ve yalın bir biçimde sergiler. Finlandiya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerle işbirliği yapmış olmasının, başta Rusya'ya nefret duymaları olmak üzere birbirinden bağımsız birkaç nedeni bulunmasına rağmen, farklı olanı reddetmenin bir biçimi olarak Yahudi karşıtlığı burada da epey yaygındı. Fin milliyetçiliği, ulusal kimliğin tasarlanmış bir kurgu olduğu çünkü bunun gerçekleşme sürecinin takip edilebileceği ve bunu işleyip geliştiren kişilerin adlarının bilinebileceği savının özellikle berrak bir örneğidir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonuna doğru, Avrupa romantizminden etkilenen bir grup entelektüel, (kentli ve eğitimli insanların tümünün İsveççe konuştuğu) o dönemde yalnızca kırsal bölgelerde konuşulan Fin dilini yeniden keşfetti ve ulusal köken mitlerini (örneğin geleneksel folklora dayanan ama ancak on dokuzuncu yüzyılda yazıya geçirilmiş olan *Kalevala*'yı) yeniden canlandırdı.[53] Yeni yurtsever olmuş sanatçılar kırsal yaşam üzerine romanlar yazdılar, göller ve ormanlar üzerinden ulusal kimliği tasvir eden romantik ve dışavurumcu, muhteşem resimler çizdiler ve Fin doğasını ve folklorunu sevmeyi vurgulayan besteler yaptılar (Sibelius bu hareketin içinde yer alan en seçkin besteciydi). O zamana kadar hep İsveççe konuşmuş olan insanlar Fince konuşmaya ve İsveççe olan isimlerinin yerine Fince isimler almaya başladılar. Böylesine uzun bir aradan sonra yeniden keşfedilen bu dil ulusal gururun epey kuvvetli bir aracı olduğu için Finler çoğunlukla, Hint-Avrupa dil ailesiyle bir bağlantısı olmayıp bilinen diller arasından sadece Macarca ve Estonca ile akraba olan ve aslında öğrenmesi epey zor bir dil olan Finceyi konuşamayan insanları yabancı sayarlar. Hatta İngilizce gittikçe akademik hayatın ve ticaretin dili haline

---

[53] Anssi Paasi, *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border* (Chichester: John Wiley and Sons, 1996), 79-97.

gelmesine rağmen Fin dostumun da bana anlattığı üzere günümüzde birçok kişi Finceyi akıcı konuşabilen Afrikalı bir göçmeni, yalnızca İngilizce veya Almanca konuşan, sarışın bir Protestan'a kıyasla daha az yabancı bulur. Fakat Finlandiya'da dış görünüşe dayalı dışlama da mevcuttur, hatta yeni bir yerleşimcinin statüsünün güvencede olabilmesi için onun içlenmesine olanak sağlayacak bütün farklı etkenlerin bir arada var olması gerekir.

Finlandiya homojenliğin benzersiz ve uç bir örneğidir. Fakat tüm Avrupa ülkeleri benzer sorunlarla bir ölçüde yüz yüze gelirler. Hiçbiri milliyeti doğrudan siyasal idealler ve mücadeleler üzerinden tanımlamamıştır. Oysa böyle bir tutum Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Hindistan, Güney Afrika ve ABD gibi birçok modern ulusta yaygın olan ve bu içleme sorunlarını en azından bir dereceye kadar hafifleten bir ulusal kimlik inşası biçimidir. İleride göreceğimiz üzere, bu son gruptaki uluslarda da içlenme ve kimlik mücadeleleri eksik değildir, fakat bunlar ulusal amacı tanımlayan "yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı" –veya Hindistan örneğinde olduğu gibi, ekonomik eşitlik– projesine katılabilecek herkese kendilerine katılma izni vermek suretiyle baştan bir açık kapı bırakarak yola koyuluyorlar. Hatta bu uluslardan bazıları göçü ve farklılığı ulusal kimliğin tezahürleri olarak mitolojikleştirmiştir. Örneğin ABD'li okul çocukları Ellis Adası'na giderler veya Özgürlük Heykeli'ni gezerler ve Emma Lazarus'un "özgürce soluk almaya hasret biçare kalabalıklardan" bahseden Özgürlük Heykeli şiirini okurlar. ABD göç konusunda tarihinde zorlu mücadeleler vermiştir ama günümüzde bu ülkede asıl mesele *yasadışı* göç etrafında dönmektedir; ayrıca yasal göçmenlik aleyhine siyasetler burada hiçbir zaman çok ileri gitmemiştir; bu gibi dışlayıcı yaklaşımlar yerliciliğin belirgin bir cazibesinin olduğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında doruğuna ulaşmışlardı. Fakat o zaman bile bu bir azınlık tutumuydu, bugün ise göçmenliğin her türlüsüne muhalefet hiç

savunulmayan bir fikirdir. Böyle bir düşüncesi olan Pat Buchanan, başarısız başkanlık kampanyası sırasında, Chicago'daki Aziz Patrick Günü kutlamalarına katıldığında, bu bayramın göçmenlerin ABD'ye yaptığı katkıları kutlama amacını taşıdığını bilen diğer yürüyüşçüler tarafından kıyasıya eleştirilmişti.[54]

Hindistan'da fazla göçmen yoktur ama bu ülkenin iç çeşitliliği muazzam bir düzeydedir; modern Hindistan'ın kuruluşu esasen bütün bu dinsel, etnik, kültürel ve dilsel unsurların tanınmasını ve herkesi eşit biçimde içeren bir mensubiyet kavramının şekillendirilmesini gerektirmişti. Bu –ulusal kimlik tasarımlarını açıkça Avrupa'ya dayandırarak– din, kültür, etnik köken unsurlarına daha fazla dayanan bir tam yurttaşlık kavramı oluşturmaya çalışan ve Müslümanların hiçbir zaman tam anlamıyla yurttaş olamayacakları sonucuna ulaşan Hindu sağına karşı, Nehru ve Gandhi'nin uğrunda başarılı bir savaş verdikleri önemli bir girişimdi.[55] Hindistan'ın milli marşı Hindistan halklarının farklı bölgesel/dilsel kökenlerini sıralayarak başlar, ikinci dizesi ise bu halkların muhtelif dinsel kökenlerini teker teker sayar. Eşit konumlandırılan tüm bu grupların törelere saygı göstermesi beklenir.

Avustralya'nın kendi kimliğini tanımlama şekli de tıpkı ABD'de olduğu gibi Avustralyalıların çoğunun göçmen çocukları olduğu anlayışına dayalıdır. Bununla birlikte yerli halklara yapılan adaletsizliklerden pişmanlık duyulduğunu göstermek ve onların kendi özgün kültürleriyle ve sanat gelenekleriyle gurur duymak da bu kimliğin özüne işlenmiştir. Avustralyalı ilk yerleşimcilerin çoğu Britanyalı mahkûmlardan oluştuğu, yani Britanya'nın "ayaktakımı" olduğu için, sınıfsız ve hiyerarşisiz bir toplum fikri de bu ülkede epey etkili

---

[54] Maureen O'Donnell, "S. Side St. Pat's Parade Yanks Mat from Buchanan", *Chicago Sun-Times*, 9 Mart 1996.

[55] Bkz. Martha C. Nussbaum, *The Clash Within: Democracy, Religious Violence, and India's Future* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007).

olmuştur. (Örneğin takside arka koltuğa oturmak Avustralya'da genellikle kaba bir davranış sayılır ama çok fazla turistin bulunduğu yerlerde bu kuralın aynen korunmadığı da görülür.) Bu kimliğin sık sık öne çıkan ve herkesin paylaşabileceği başka bir yönü ise üzerinde yaşanan toprağın zorlayıcı koşullarıyla kurulan devamlı ilişkidir. (Nobel Edebiyat Ödülü sahibi ilk ve henüz tek Avustralyalı olan Patrick White'ın *Voss* adlı romanı, evveliyatları ve mensup oldukları sınıflar farklı olan göçmenlerin, kıtanın iç kesimlerdeki çölleri keşfetmeye yönelik başarısız bir girişimini ve bu sırada birlikte çekilen sıkıntıların ağırlığının ulusal kökenleri nasıl gölgede bıraktığını betimler.)

Demek ki bu ulusların üçü de mensubiyeti paylaşılan hedefler ve idealler üzerinden, yani –kılık kıyafette, beslenme âdetlerinde, dinsel inançlarda, hatta dışarıdan görülebilen dinsel törenlerde– homojenlik gerektirmeyen bir şey olarak tasarlamaktadırlar. Bu, insanların yabancı ve farklı olandan korkmadıkları veya dinsel azınlıkları tehlike veya tehditle ilişkilendirmedikleri anlamına gelmez elbette. Daha ziyade uçlar arasında kuvvetli bir dengenin var olduğu anlamına gelir. Bu fikirler ABD'nin dinle ilgili hukuki mevzuatına da bir ölçüde dâhil edilmiş olduğu için şimdilik sadece ABD'ye odaklanırsak, bu durum aynı zamanda, kurumsal yapının korku yüklü hassasiyetler karşısında harekete geçmekte yavaş kalacağı ve harekete geçtiğinde (Oklahoma örneğinde olduğu gibi) ise muhalefetle karşılaşacağı anlamına da gelir. Göreceğimiz gibi, hayvan kurbanı törenleri olan ürkütücü Afrika-Küba kökenli Santeria dini bile –bir bölgede bu dinin ayinlerini hedef alırken başka dinlerin benzer uygulamalarını dikkate almayan bir yasanın kabul edilmesi üzerine– Yüksek Mahkeme tarafından, üstelik sadece sözde liberal kanadı tarafından değil, önde gelen muhafazakâr üyesi Yargıç Scalia ve ılımlı Yargıç Kennedy tarafından da kuvvetli biçimde savunulmuştur. Damgalayan ve sıkıntı veren

yasaların ABD'nin anayasal sistemi içinde kendilerine yer bulmaları son derece zordur.

Ulusal kimlik fikirleri ebediyen aynı kalmazlar. ABD de kuşkusuz göçmenlik aleyhtarlığını tavan yaptığı panik dönemleri geçirmiştir. Bu dönemlerde "yerlici fikirler (yani göçmenlerin gerçek Amerikalılar olmadıkları düşüncesi) ABD nüfusunun en azından önemli bir kesimi için ulusal kimliği yeniden tanımlamıştır. Bu durum tekrarlanabilir. Dolayısıyla biz de yeni bir yerlicilik tehdidine karşı uyanık olmalıyız. Avrupa ise bunun aksine, daha içleyici ve siyasal bir ulusal aidiyet tanımına doğru pekâlâ yol alabilecek kudrettedir. Bu anlayışa göre toprak, etnik köken ve din, ortak siyasal idealler kadar önemli olmayacaktır. Böylece Avrupalılar mevcut tutumları ve siyasaları gerekçelendirmek yerine açıklamak için kendi ulus kavramlarını kullanabilirler. ABD'nin mi gitgide Avrupa'ya benzeyeceğini, yoksa Avrupa'nın mı gitgide ABD'nin (eski) ideallerini benimseyeceğini şimdilik söyleyemeyiz. Bu gelecek halkların kendi elindedir.

Şu halde bu tarihsel farklılıklara rağmen hem ABD'deki hem de Avrupa'daki dinsel korku ve düşmanlık artışından endişe duymamız gerekir. Korku hızla artmaktadır, bizim de bunu anlamaya ve bu durumla nasıl başa çıkacağımızı düşünmeye çalışmamız gerekir. Korku, hâlihazırda pek iyi tanıdığımız bir duygudur. Onun olumlu katkıları ve muhtemel tuzakları üzerine kafa yorarsak yakın zamanda yaşadığımız olaylardan bazılarını daha sağlam bir anlayışla değerlendirebiliriz.

2
Korku:
Narsistik Bir Duygu

Korku olmasaydı hepimiz ölürdük. Bu rahatsız edici duyguyu defetmiş olduğunu ileri süren Yunan filozof Pyrrhon, efsaneye göre çok tuhaf bir yaşam sürmüştü. Gün boyu dostları ona sürekli göz kulak olmasalardı tek başına uçurumlara tırmanmaya kalkışır, kuyulara düşerdi.[1] Başkalarına da pek yardımı dokunmazdı. Nitekim bir keresinde, dostu Anaksarkhos'un bir bataklığa saplandığını görünce ona yardım etmek yerine yoluna devam etmişti ve korku nedir bilmediği için görünüşe göre dostunun içine düştüğü güç durumun doğasını kavrayamamıştı.[2] Ama korkunun güvenilmez ve dengesiz davranışların kaynağı olabileceği de yine bu kadar açık biçimde görülebilir. Euripides'in *Bakkhalar* adlı ürkütücü oyununda anlatıldığı üzere, kutsal ayinleri davetsiz bir misafir tarafından bölününce telaşa kapılan Thebaili kadınların adeta gözeri döner ve bu yabancıyı kovalayıp yakalayarak en sonunda paramparça ederler. Ardından, kadınların lideri yabancının başını şehrin içinde muzaffer bir edayla elinde dolaştırır; ne var ki yaşa-

---

Diogenes Laertius, *Lives of the Philosophers*, Life of Pyrrho, IX.1.

A.g.e., IX.63.

dığı duygunun heyecanı içinde, elinde taşıdığı kellenin kendi oğluna ait olduğunun dahi farkına varamamıştır.

Bu tarz mitler bize, korkunun ortadan kaldırılmasının, hayatın içindeki gerçek tehlikelere karşı kayıtsızlığa neden olacağını ve hem kendini hem de başkalarını korumakta yetersiz kalmak gibi toplumsal hayatı rayından çıkarabilecek felâketlere yol açacağını anlatır. Keza korku güvenilmez ve öngörülemeyen davranışlara da neden olabilir ve sevilmeyen gruplara yönelik saldırganlığı kışkırtmak amacıyla siyasetçiler tarafından sömürülebilir. Korku, din alanındaki kötü davranışların çoğunda mevcuttur. Tarih azınlık dinlerinin üyelerine yönelik, korkudan kaynaklanan acımasız ve zararlı eylemlerin örnekleriyle doludur; Yahudiler, Roma Katolikleri, Mormonlar, Yehova Şahitleri, ABD'nin ve Avrupa'nın yakın tarihine girmiş bu azınlık gruplardan yalnızca birkaçıdır. Geriye dönüp baktığımızda bu tarz örneklerde, çoğunluğun –ulusal güvenlik, egemenliği kaybetme, ekonomik güvenlik, siyasal istikrar gibi– gerçekten önemli meselelerden korkmasına rağmen, insanların bu değerler ve dinsel bir azınlığın oluşturduğu sözde tehdit arasında kurduğu bağlantının tümüyle yapmacık olduğunu, siyasal retoriğin teşvik ettiği cehaletin ve fantezinin bir ürünü olduğunu açıkça görebiliriz. Yahudilerin bankacılar üzerinden işlettikleri bir komplo sayesinde Avrupa'nın hâkimiyetini ele geçirmeyi tasarladıkları düşüncesi tümüyle mantıksızdır. Roma Katoliği göçmenlere eşit yurttaş muamelesi yapılmasının ABD demokrasinin çöküşüne neden olacağı düşüncesi de tümüyle mantıksızdır. Yehova Şahitleri'nin –onları Almanya'da toplama kamplarına göndermiş– Nazilerle işbirliği yaparak ABD'ye ihanet edecekleri düşüncesi tümüyle akıldışıdır. Yine de bütün bu hurafelere yaygın biçimde inanılmaktadır ve bu tür fantezilerin ilgi odağı haline gelip birçok masum insanı düşük nitelikli yaşamlar sürmeye, hatta çoğunlukla ölüme mahkûm eden bir gerçekliğe dönüş-

mesi ile birlikte bunlar hem ayrımcılığa hem de şiddete yol açmaktadırlar.

Korkularımızla başa çıkmak için şu üç şeyin bir bileşimine ihtiyacımız olduğunu ileri süreceğim: insanların eşitliğine saygı temelinde oluşturulmuş sağlam ilkeler; her şeyi kendine yontmayan, yani çoğunluk kültüründe de yaygın olan bir kusuru azınlık kültüründe görüldüğünde hedef haline getirmeyen argümanlar; meraklı ve duygudaş bir imgelem. Ama önce korkuyu ve onun nasıl işlediğini daha iyi anlamamız gerekiyor.

Öğrendiklerimizle bir daha değerlendirebileceğimiz ünlü bir örnekten yola çıkalım: on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Avrupa'da doğruluğuna yaygın biçimde inanılan ve "Hahamın Konuşması" (1872) ve *Siyon Liderlerinin Protokolleri* (ykl. 1902) adlı iki etkileyici metinde üzerinde durulmuş, dünya çapındaki bir Yahudi komplosu miti.[3] "Konuşma" aslında Hermann Goedsche'ye ait *Biarritz* adlı romandan yapılmış bir alıntıdır. Yani buradaki birinci olağanüstü sorun, kurmaca kaynağın birçok yerde bulunabilmesine rağmen, kalabalık insan kitlelerinin bu konuşmanın tarihte yaşanmış gerçek bir olay olduğuna inanması, hatta bu romana sonraları *Protokoller*'in sahiciliğinin bir kanıtı olarak başvurulmasıdır. Bu roman, İsrail'in on üç kabilesinin temsilcilerinin Prag'daki Yahudi mezarlığında yaptıkları gizli bir toplantıyı anlatır. Toplantıya katılanlara hitap eden bir haham, Yahudilerin dünyanın hâkimiyetini ele geçirmeye hazırlandıklarını ilan eder. Hıristiyan uygarlığını kendilerine kalkan olarak kullanan ve faaliyetlerini gizli yürüten Yahudiler, mali kurumlar üzerinde sağladıkları kontrol ve kişisel servetleri sayesinde zamanla muazzam bir güç elde etmişlerdir. Borçları iyice artan Avrupa ülkelerinin hâkimiyeti kısa süre içinde

---

[3] Bu ikisi için de şuradaki mükemmel derlemeye bakınız: Paul Mendes-Flohr (haz.), *The Jew in the Modern World* (New York: Oxford University Press, 2011), 336-342.

Yahudilerin eline geçebilecektir. Konuşmada Yahudilere, daha fazla gayrimenkul satın almaları, belli başlı mesleklerde itibarlı konumlara gelmeleri ve özellikle hukuk ve basın alanında sağlam bir yer edinmeleri –böylece sonunda mali düzendeki değişmeleri kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebilmek– için daha çok çalışmaları gerektiği tavsiye edilir. Konuşma boyunca haham, Yahudilerin en büyük avantajının diğer halkların saflığı olduğunu vurgular: Yahudiler Hıristiyan kültürüne ve Hıristiyan değerlerine bağlı gibi göründükleri sürece faaliyetlerini gizlice ve şüphe çekmeden yürütmeye devam edebilirler.

İlk kez Rusya'da basılan *Protokoller* de benzer bir komplo kurgusudur ve "Siyon liderlerinin" –ki Birinci Siyonist Kongre'nin aşağı yukarı aynı dönemde düzenlenmiş olması da kaygılı insanların gözünde bu deyime bir nebze inandırıcılık kazandırmıştır– uluslararası bir konferansının gizli bir oturumunun sözde tutanağından oluşur. Buradaki temel fikir de Yahudilerin servetleri ve mali kurumlar üzerindeki kontrolleri sayesinde, "kurnazlık ve takiye yaparak" yakın zamanda dünyaya hâkim olabilecekleridir. Yahudiler işçilerin hoşnutsuzluklarını sömürüp onları sosyalist devrime yönlendirecek, böylece Avrupa'da kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri bir kargaşa ortamı yaratabileceklerdir. Bu metnin de kötülerin gizlilik ve takiye ihtiyacını ve çoğunluğun saflığı ve dürüstlüğü sayesinde galip gelmesinin kolaylığını vurguladığı görülüyor.

Bu metinlerin çok büyük etkileri olmuştur ve bunlara günümüzde hâlâ bazı çevrelerde inanılmaktadır. Bunlar bize, korkunun nasıl işlediğine dair bazı ilginç ipuçları vermektedirler. Birincisi, korku genel olarak gerçek bir sorundan kaynaklanır: İnsanlar, ekonomik güvenlik, sınıfsal gerginlikler ve devrim olasılığı, Avrupa toplumlarında hızla yayılan siyasal ve iktisadi değişimlerin öngörülemeyen kuvvetleri gibi konularda kaygılı olmakta haklıdırlar.

İkincisi, korku, temel sorunla çok az bağlantısı bulunan ama çoğunluk tarafından sevilmediği için korkuyu başarıyla ikame eden başka bir şeye kolaylıkla yöneltilebilir. Nitekim dönemin siyasal ve ekonomik sorunlarından dolayı Yahudileri suçlamak, bu sorunların gerçek sebeplerini aramaktan çok daha kolaydı.

Üçüncüsü, korku kılık değiştirmiş bir düşman düşüncesinden beslenir. Başarılı korku öykülerinin çoğu, asıl niyetini gizleyen ve ancak masum kurban tamamen savunmasız kalınca gerçek kimliğini ifşa eden akıllı bir kötü karakteri içerir. Kurt nine kılığına girer, Kırmızı Başlıklı Kız da ona safça inanır; ta ki kurt ona saldırana kadar. *Ölümcül Cazibe*'nin dengesiz kadın kahramanı, işinin ehli ve cazibeli bir iş kadını görüntüsü çizer. Michael Douglas aslında cinayete meyilli bir psikotiğin tuzağına düşmüş olduğunu ancak iş işten geçtikten sonra anlar. Ayrıca hangi sıcakkanlı Amerikalı kadın, yumuşak huylu Norman Bates'ten bir anlığına bile kuşkulanabilir ki?

Gelmiş geçmiş en iyi korku öykülerinden biri de *Protokoller*'e çok benzeyen, *Merih'ten Saldıranlar* (Invasion of the Body Snatchers) adlı klasik filmdir. Soğuk Savaş sırasında, özellikle de McCarthy döneminde hâkim olan kuşku ve suçlama ikliminden beslenen bu film, birbirlerine tıpatıp benzeyen, gerçek kimlikleri hiç merak konusu olmamış, zararsız görünen ve –muazzam bir zarara yol açana ve birkaç cesur insan ne olup bittiğini en sonunda anlayana kadar– sıradan halka tıpatıp benzeyen klonlardan oluşan bir topluluk hayal ederek çıtayı daha da yükseltir. Bu film, korkunun, gizli kapaklılık düşüncesinden, yani normallik kisvesi altında gizlenen tehlike düşüncesinden beslendiği gerçeğini başarıyla kullanır. *Protokoller* de, Yahudileri fiilen –gücü güvenle ellerine geçirene kadar– iyi yurttaşlarmış gibi, hatta (Hıristiyan değerlerine sözde bağlılık göstererek, Hıristiyanlarla evlenerek, hatta bazı durumlarda din değiştirerek) sözde Hıristiyanlarmış gibi davranan, kılık değiştiren beden hırsızlarına benzeterek, muhtemelen korku

biyolojisinin derinliklerinde yatan bu eğilimi kendi lehine başarıyla kullanır.

Gizli kötülük düşüncesinin doğal sonucu üstün kavrayış düşüncesidir: Yahudilerin tehlikeli ve kötü olduklarını gören kişi, bu kurguya göre, bu kılığın ardındakini başkalarından önce gören kişi, sonuçta tüm toplumu kurtarabilecek olan, çalılıklarda gizlenen yılanı fark edip ona karşı koyan cesur öncü konumundadır. Üstün kavrayış iması okurların gururunu okşar: Okurlar, kötü gücü çevreleyen hileleri boşa çıkaran kurtarıcılar olmaya teşvik edilirler.

Avrupa'da İslam'ın rolü hakkında devam eden tartışmalarda yüzü kapatma düşüncesi muazzam bir simgesel anlam kazanmıştır. İnsanların peçesini çıkartmaya yönelik saplantı (masallarda, filmlerde ve gerçek yaşamda), zamanı geldiğinde bizi öldürmek için saklandığı yerden çıkacak gizli bir komplonun varlığının hayal edilmesine dayanan uzun bir geleneği devam ettirir. Ürkütücü bir saldırganın aniden ortaya çıkışından korkma eğiliminin biyolojik temelleri vardır ve bu eğilim zaman zaman insanlığa iyi yönde hizmet etmiştir. Bununla birlikte bu eğilim akıl dışı ve hatalı tepkilerin de kaynağı olabilir.

Yahudi olmayan Avrupalı halklar, *Protokoller*'de dile getirilen ekonomik huzursuzluk ve siyasal şiddet gibi kaygıların gerçekliğine inanmışlardı. İnsanlar o dönemde bu güçleri tam olarak anlamamışlardı, bugünden geçmişe bakarak bile bunları anlamak hâlâ zordur. Bu nedenle, korkulan şeyi, zaten pek sevilmeyen, dinleri ve kılık kıyafet farklılıkları yüzünden kuşkuların hedefi haline gelmiş tek bir grupla kolayca özdeşleştirmek gibi bir peri masalının tuzağına düşmek ve söz konusu grubun en saygın davranışının bile gizli bir komplonun işleyişini doğrulayan bir ipucundan başka bir şey olmadığını varsaymak çok kolaydır. Bu grubun maskesini düşürürsek tüm sorunlarımızın çözüleceğine inanırız.

Korku çok ilkel bir duygudur. Korku, perspektifli düşünmeyi gerektiren ve bu yüzden sadece birkaç hayvan türünde bulunan merhametten, hatta uğranan bir zarardan dolayı kimin suçlanacağını saptayabilmek için nedensel akıl yürütmeyi gerektiren öfkeden bile farklı olarak, incelikli bir zihinsel donanımı gerektirmez. Korku sadece sağkalıma ve sağlığa tehdit oluşturan şeylerden tahrik olma yeteneği gerektirir. Son bilimsel araştırmaların korkuyu, beynin bütün omurgalılarda bulunan ve yüksek bilişsel işlevlerle doğrudan bağlantısı bulunmayan amigdala kısmı ile ilişkilendirmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Bu konuda Joseph LeDoux'nun duygusal öğrenme ve bellek üzerine yaptığı çalışmalar özellikle önem taşımaktadırlar.[4] LeDoux, farelerde beyin lezyonları oluşturarak, korkma sinyallerinin aktarımında ve duygusal bir huyun veya belleğin oluşumunda beynin farklı kısımlarının birlikte rol oynadığını göstermiştir. Beynin alt kısmında yer alan, badem şeklindeki bir organ olan amigdala, bu süreçte talamus ve işitme korteksi kadar önemli bir rol oynar.

LeDoux, insan duygularının benzer fizyolojik süreçleri içerdiğini ileri sürmekten özenle kaçınır; öyle de olabilir ama bu henüz kanıtlanmamıştır. LeDoux, üzerinde çalıştığı canlılar söz konusu olduğunda bile, bu fizyolojinin karmaşıklığını ve değişkenliğini vurgulamaya çalışır: "Duyguların oluşması, ağın sadece bir bileşeninin değil, tümünün işlevidir. Amigdala kuşkusuz önemlidir ama onun işlevlerinin, ancak parçası olduğu bütün bir sistem sayesinde var olabildiği gerçeğini de gözden kaçırmamamız gerekir."[5] Bu durum fareler için geçer-

---

Joseph LeDoux, *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life* (New York: Simon and Schuster, 1996); Joseph LeDoux, "Emotional Memory Systems in the Brain", *Behavioural Brain Research* 58 (1993), 69-79; Joseph LeDoux, "Emotion, Memory, and the Brain", *Scientific American* 270 (1994), 50-57.

5 LeDoux, "Emotion, Memory, and the Brain", 56.

liyse insanlar için haydi haydi geçerli olmalıdır. Sonuç olarak LeDoux farelerde veya insanlarda korku duygusunun öznel deneyimini aydınlığa kavuşturmuş olduğunu değil, korkma davranışında etkili olan bazı fenomenleri açığa çıkarmış olduğunu ileri sürer. LeDoux korkuyu, organizmanın tehlike karşısında gösterdiği tepkiyle ilgili "öznel bir farkındalık hali" olarak gördüğünü ve incelediği şeyin bu yüzden sözü edilen duygunun kendisi olmadığını yazar: "Öznel deneyimin her türlüsü bilim insanları için zorlu bir alandır."[6]

Bununla beraber, korkunun farelerde de bir insandan çok da farklı olmayan bir şekilde bulunduğunu görüyoruz. Oysa keder veya merhamet gibi duygular için bu söz konusu değildir. Yapılan başka araştırmalar da gösteriyor ki insandaki korku duygusu çok eskiden kalma evrimsel eğilimlere dayanır: Örneğin insanların yılansı şekle sahip her nesneye korkma tepkisi verdiği görülmektedir. Bu gayriihtiyarî tepki evrimsel süreçte insanlara muhtemelen çok yardımcı olmuştur. Üstelik LeDoux'nun gösterdiği gibi, alışkanlık haline gelmiş korku organizmada köklü değişikliklere neden olur ve bunu tersine döndürmek çok güçtür. Hayvanlar bir kez korkutucu bir uyarıcıyla koşullanmışlarsa ancak çok uzun bir yeniden koşullanma sürecinden sonra eski koşullanmalarından kurtulabilirler.

Korkuyla ilişkili birtakım bulgular, bir tür korku yüklü şaşkınlı hali olan "ürkme" tepkisiyle de bağlantılıdır. Jenefer Robinson'un ileri sürdüğü gibi, ürkme, tıpkı korkma gibi ve onunla sıkı sıkıya bağlantılı olarak, ileri kavrayış, derin düşünme veya benlik bilincini gerektirmeyen, görece ilkel evrimsel mekanizmalarla açıklanabilir.[7]

---

6 A.g.e., 57.

7 Bkz. Jenefer Robinson, "Startle", *Journal of Philosophy* 92 (1995), 53-74. Korku da "ürkme" de, bilginin aktarımını ve işlemesini içerdikleri, aynı zamanda mevcut durumun kabaca da olsa değerlendirilmesini gerektirdikleri için, kavrayışla ilişkilidirler; yani bunlar sadece derin düşünmeyi ve benlik bilincini içermezler.

Korkma ve ürkme değerli mekanizmalardır çünkü bunlar bizi kendi güvenliğimizi ve esenliğimizi sağlamaya yönlendirirler ve algılanan tehditlere ve tehlikelere güçlü ve kaçınmacı bir tepki vermemizi sağlarlar. Bu nedenle siyaset düşünürleri sık sık korkunun hukukta değerli bir rol oynadığını ileri sürmüşlerdir: Korktuğumuz şeyleri önlemek için nedenlerimiz vardır. Dolayısıyla akılcı hukuk yaklaşımının önde gelen bir savunucusu olan John Stuart Mill bile *Faydacılık* adlı kitabında "kendini koruma itkisinin" bir içgüdü veya içgüdüye "yakın" bir şey de olmakla birlikte haklı olarak ceza hukukunun temelinde bulunan doğal bir eğilim olduğunu ileri sürer. Bu "tüm hayvan doğasında ortaktır" ve bir noktaya kadar, nelerin hukukla düzenlenmesi gerektiğini gösteren iyi bir kılavuzdur.[8]

Fakat soruşturmamızı daha da derinleştirmeden önce bile korkunun kusursuz bir kılavuz olmadığını görebiliriz. Öncelikle, insanların evrimin tarihöncesinde sağ kalmalarına yardımcı olmuş bir şey günümüzde de illa yararlı olacak diye bir kaide yoktur. Bazı şartlarda yılan şeklindeki nesnelere çabuk ve kaçınmacı tepkiler vermek hâlâ faydalı olabilir ama şekli aynı olup gerçekte yılan olmayan (dans ederken takılan şeritler gibi) zararsız şeyler karşısında aynı eğilimimiz o kadar da yararlı olmayabilir. Daha da önemlisi, yılandan duyulan doğal korku çoğunlukla, kıvrak, kurnaz veya sinsi olduğu düşünülen insanlardan duyulan, kültürel özellikli bir kuşkuya dönüşür. Bu özellikler genellikle azınlık gruplarıyla simgesel yollardan ilişkilendirilirler (hatta hepsi tarihte Yahudilerle ilişkilendirilmiştir). Biz algıladığımız tehlikeye tepki gösteririz, tehlike algısının ise her zaman gerçek tehlikeleri yansıtması gerekmez. Nitekim toplumlar karmaşıklaştıkça görünüş ile gerçeklik arasındaki potansiyel kopukluk da kat kat artar.

Bu sorun, ürkme davranışının bizi aniden ortaya çıkan, hazırlıksız yakalayan şeylerden özellikle korkmaya yöneltme eğilimi yüzünden iyice büyür. Görmüş olduğumuz gibi,

---

8 Bkz. John Stuart Mill, *Faydacılık*, 5. Bölüm.

korkma ve ürkme hep bir arada iş gören tepkilerdi; peri masallarında da korku filmlerinde de *Protokoller*'de de aniden ortaya çıkmaya hazır gizli bir düşman fantezisi bulunur. Ayrıca algılamamızın hızlı olduğu zamanlarda yanılmamız özellikle olasıdır çünkü bu durumda gördüğümüzü düşündüğümüz şeyi teyit etmeye zaman ayırmayız.

Belki de en önemlisi, Mill'in korku hakkındaki dar kapsamlı gerekçelendirmesini ortaya koyduktan hemen sonra ele aldığı bir sorundur: Korkunun hukuk ve siyaset için iyi bir kılavuz olması için "duygudaşlıkla", yani toplumdaki herkesin iyiliğinin düşünülmesiyle "ahlaksallaştırılması" gerekir. Mill, korkunun tamamen bizle ilgili olduğunu ve "bir kişinin yaptığı, kabul edemeyeceğimiz herhangi bir şey yüzünden ayrım gözetmeden herkese kızgınlık duymamıza neden olma eğiliminde" olduğunu ileri sürer. Bu yüzden korku, herkesin çıkarını gözetmek zorunda olduğumuz bir toplumda karar alma süreçlerinde başvurabileceğimiz tamamen güvenilir bir kılavuz değildir. Mill, korkunun, özünde daha geniş kapsamlı bir iyilik görüşüne direndiğini öne sürer: Bu görüşün dışarıdan, farklı bir grup duygu ve düşünceyle desteklenmesi gerekir.

Erich Maria Remarque'ın *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* adlı romanında, genç bir askerin yaptığı şu kuvvetli betimlemeye bir bakalım:

> Yanı başımızda üç atış oluyor. Alev demetleri sisi çapraz kesiyor, toplar gümbürdüyorlar. Bir ürperme hissediyor[uz] ... Kanımızda bir şeyin kontak yaptığını hissediyoruz. İlk obüs mermileri vınlamaya, hava hallaç pamuğu gibi atılmaya başlarken damarlarımızda, ellerimizde, gözlerimizde birdenbire sinik bir bekleyiş, bir pusu hali belirir. Duygularımızda şiddetli bir uyarılma, tuhaf bir kıvranma olur. Vücut bir anda tam hazırlığını

yapmıştır. ... Ürperen, kendini korumaya davranan, bizim en iç, en gizli hayatımızdır belki de.[9]

Korku kuvvetli –ama kendine odaklanmış, doğrusu tekbenci– bir dikkat kesilme biçimidir. Bedeni ve belki de en iyi ihtimalle bedenin yakından bağlantılı olduğu dar bir insan ve eşya topluluğunu canlı bir farkındalıkla boğar. Elbette Remarque bunun gerçekten "ahlaksallaştırılabileceğinin" farkındadır: Romanın başlıca temalarından biri, savaş arkadaşlığının, sırf kendini besleyen korkuya nitelik kazandırma tarzıdır. Fakat Mill'de olduğu gibi, genel duygudaşlık gücü korkunun tümüyle dışındaymış gibi, "beni ölüm korkusunun müthiş yalnızlığından çekip kurtar[an] bir sıcaklık" diye betimlenir.[10] Kendi başına korku ruhu daraltır.

Korku: Kültür ve Retorik

Remarque'ın bize gösterdiği gibi, toplumsal yaşamda yılanlardan ve yırtıcı hayvanlardan başka korkacağımız çok daha fazla şey bulunur. Doğrusu insanların dışında bulunan tehlike kaynakları bugün insanın o kadar kontrolü altındadır ki yırtıcı hayvanlar için asıl yapmamız gereken şey onları kendimizden korumaktır. İnsan toplumları hâlâ birçok doğal kuvvet ve hastalık tarafından tehdit edilmektedir ama bunlar da aslında insanın saldırganlığı, savaş, sefalet ve bunlardan bile daha soyut (ekonomik felâket, grup ayrımcılığı, siyasal ve dinsel özgürlüklerin eksikliği, toplumsal devrim gibi) birtakım tehlikeler tarafından tehdit edilmektedirler.

Bu da insanların evrimin onlara sadece basit birtakım hazır araçlar sunmuş olduğu bir dünyada karmaşık kararlar vermeleri gerektiği anlamına gelir. Eğer bu dünyada korku

---

9 Erich Maria Remarque, *All Quiet on the Western Front*, çev.: Brian Murdoch (Londra: Random House, 1994; özgün Almanca basım: 1929), 37. [*Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, çev. Behçet Necatigil, Varlık Yayınları]

10 A.g.e., 150.

faydalı bir güdüleyici olacaksa insanların da kendilerinin ve toplumlarının güvenliğine ve esenliğine dair, kısa vadede sağ kalmayı ve bedensel bütünlüğü korumaya hizmet eden evrimsel tepkinin izin verdiğinden çok daha karmaşık ve akılcı bir kavrayış oluşturmaları ve bu esenliği tehdit eden şeyler karşısında incelikli düşünme yollarına başvurmaları gerekecektir. Nitekim bunların hiçbiri içgüdüsel değildir. Korkuyu kapsamı bakımından genişletmeye ve şekillendirmeye yönelik bu süreç tüm toplumlarda kültürün, siyasetin ve retoriğin etkisi altındadır.[11] Bu süreçlere dair en iyi açıklamalardan birini Aristoteles *Retorik* adlı eserinde, hatip olmaya hevesli birine dinleyicilerini nasıl ikna edeceği konusunda bazı tavsiyelerde bulunarak yapar.

Aristoteles'e göre korku, "ileride başa geleceğinden endişelenilen yıkıcı ya da acı verici bir olayın önceden imgelenmesinden duyulan bir tür acı ya da rahatsızlık" diye tanımlanabilir.[12] Aristoteles korkuyu acıyla ya da yıkımla bağlantılı ciddi zararlarla ilişkilendirir: Çünkü ona göre, insanlar adaletsiz veya kalın kafalı olacaklarından korkmazlar. (Aristoteles'in, insanların genellikle yaşlılık bunaması yaygın bir sorun haline gelecek kadar uzun yaşamadıkları bir dünyada yaşamış olduğunu unutmayalım.) İnsanların adaletsizlikten korkmama nedeninin, ahlaksal karakterimizin kendi kontrolümüzde olduğunu düşündüğümüz için, adaletsizliği "ilerde" asla bizim "başımıza gelmeyecek" bir şeymiş gibi görmemiz olduğunu da buna ekler. Günümüzde zihinsel yetilerimizi kaybetmekten duyduğumuz korkunun Aristoteles'in döneminde olduğundan daha fazla olmasının nedeni ise akıl sağlığının yaşlandıkça ne kadar az kontrol edilebileceğini daha berrak biçimde görmemizdir. Aristoteles bu noktayı daha sonra açıklığa kavuşturur: İnsanlar,

---

Corey Robin bu sorunu iyi bir biçimde ele almıştır: *Fear: The History of a Political Idea* (New York: Oxford University Press, 2004).

Aristotle, *Rhetoric*, 1382a 21-2, çeviri bana ait.

her şeyi kontrol ettiklerini ve zarar göremeyeceklerini düşündüklerinde korku hissetmezler.[13]

Demek ki korku, hem algılanan bir kontrol eksikliğiyle hem de en azından temelde bedene ve onun esenliğine ilişkin görüşlerimizle bağlantılıdır. Aristoteles kötü bir olayın korku uyandırabilmesi için eli kulağında görünmesi gerektiğini de ayrıca ekler: Bütün insanlar bir gün öleceklerini bilirler, diye devam eder, ama ölüm an meselesi gibi görünene kadar ölümden korkmazlar. Başka insanlardan ise ancak hem onların bize zarar vermeye yetecek kuvvette olduklarını hem de bize zarar verme ihtimalleri akla yatkın gelecek kadar kötü niyet gösterdiklerini düşünmemiz halinde korktuğumuzu söyler.

Aristoteles'in ölüm hakkındaki ifadelerinin gösterdiği gibi, hayatta insanın gözlerini kör eden birçok şey vardır ve insanlar kendi hayatları üzerinde gerçekte olduklarından daha fazla kontrole sahip olduklarını sanmaya meyillidirler. Gerçekteyse ölüm her an gelebilir. (Aristoteles'in zamanında insan ömrünün bizim zamanımızınkine kıyasla çok daha kısa olduğunu, bu nedenle o dönemde bu tehlikenin daha sahici olduğunu da unutmayalım.) Yine de çoğu zaman bunun üzerine düşünmeyiz ve bize bir şey olmaz fantezisiyle hayatın akışı içinde sürüklenip gideriz. Şu halde bu fanteziyi boşa çıkaran insanlardan veya olaylardan özellikle korku duyulur. (Aristoteles'in çözümlemesi, bu bakımdan, saklandığı yerden ansızın çıkıveren düşmanlar hakkında yaptığımız gözlemle de tutarlıdır.)

İlginçtir korku, evrimsel yönergeleri açıkça izlediği asli durumlarda bile doğrudan doğruya –ham– gerçeklere dayanmaz. Öyle olsaydı hepimiz gündelik yaşamlarımızı sekteye uğratacak bir ölüm korkusu kırıntısı taşıyıp dururduk; gerçeklere karşı körlük de kuşkusuz değerli bir özellik olarak evrimleşmiştir.

---

[13] A.g.e., 1382b 31-2.

Ama Aristoteles siyasi konuşmacılara, korkunun içgüdüsel olmadığı ve nasıl görüleceği hakkında sayısız seçenek bulunan durumlar için bazı tavsiyede bulunur. Temelde onlara, ancak (a) ileride yaşanabilecek olayı sağkalım ve bedensel sağlık açısından son derece önemliymiş gibi tasvir ederlerse, (b) bu olayı olması an meselesiymiş gibi sunarlarsa ve (c) insanların kendi kişisel zayıflıklarını ve kontrol eksikliklerini hissetmelerini sağlarlarsa muhataplarında korku uyandıracaklarını ve bundan ileri gelecek eylemleri ortaya çıkarmayı başaracaklarını anlatır. Diğer insanlar söz konusu olacaksa –ki retorik kullanılıyorsa genellikle böyle olur– hatibin bu insanların gücüne ve onların kötü niyetlerine odaklanması gerekir. Başka yerlerde ise hatibin kendini sunma şeklinin önemini vurgular: Hatibin fazlasıyla güvenilir görünmeye çalışması gerekir. Açıkçası onun bu görünüşü her zaman hakikatin hizmetine koşulmayacaktır.

Zaten Aristoteles hakikatten pek bahsetmez: Dinleyicinin durumu nasıl *imgeleyeceği* ve hatibin bu hayalleri etkileme gücü üzerinde durur. Kuşkusuz Aristoteles bizim ele aldığımız biyolojik bulgulardan haberdar değildi ama insan toplumlarını dirayetle gözlemlemiştir ve insanların korkma şekillerinin ve zamanlarının epey esnek olduğunu doğru biçimde belirtir ve bunu hatiplere açılan bir fırsat kapısı olarak yorumlar.

Fakat hatip için bir açılım fırsatının olduğu her durumda yanılgı da kendine yer bulabilir. Thukydides'in *Peloponnesos Savaşları*, Kleon adlı bir lafebesinin, halk meclisini asi Midilli kolonisinin tüm erkeklerinin ölüme mahkûm edilmesi ve tüm kadınlarının ve çocuklarının köleleştirilmesi lehine oy kullanmaya nasıl teşvik ettiğini anlatır. Bu gaddarca kararı uygulamak için adaya bir gemi gönderilir. Ama sonra Diodotus adlı başka bir hatip öne çıkar ve meclisi önceki oylamanın yanlış olduğuna ikna eder. Onlar da tutumlarını değiştirip ilk gemiyi yolda yakalaması için başka bir gemi gönderirler. İlk

gemi şans eseri, rüzgâr alamadığından pek ileri gidememiştir, böylece ikinci gemi ona yetişir. Demek ki binlerce insanın yaşamı aslında pamuk ipliğine bağlıdır. Hangi kararın doğru olduğuna karar veremesek de (Thukydides açıkça ikincisini savunur), bunlardan birinin yanlış olduğundan emin olabiliriz. Aristoteles'in dediği gibi, retorik hem isabetli hem de isabetsiz tepkilere yol açmak suretiyle tutkulara hitap ederek iş görür.

Korku halinde yanılgının yeri nedir? Birincisi, insanlar kendi refahlarının nelere bağlı olduğuna dair, iyi tasarlanmış bir kavrayışa sahip olmak zorundadırlar fakat bu her zaman böyle olmaz. Sağkalım ve sağlık elbette esenliğin birer parçasıdır ama insanlar nelerin bu amaçları mümkün kıldığı konusunda birçok hata yaparlar. Ayrıca insanlar sık sık kötü değerlendirilmiş fikirlere dayanarak hareket ederler. Aristoteles, siyasette etkili olacak insanların, insanın esenliğinin ne demeye geldiği üzerine derinlemesine düşünmeleri gerektiğini çünkü genellikle birazcık ihtiyatla ele alındığında çabucak buharlaşıp uçacak yüzeysel fikirlerinin olduğunu düşünür. Bu yüzden *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinin tamamını, siyasal tercihlerin nasıl iyileştirilebileceği meselesine ayırır. Çoğu kişinin paraya, hazza ve onura gereğinden fazla değer verdiğini ileri sürer; ama onların bu şeylerin söyledikleri kadar önemli olduğunu gerçekten düşünmedikleri yine bu tartışmada gösterilebilir. Dostluk, erdemli etkinlikte bulunmak ve siyaset sanatı gibi başka şeyler ise insanların kendi refahlarının nelere dayandığı hakkındaki ilk "düşünme girişimlerinde" bilakis hafife alınırlar. Ama korku esenliğe gelebilecek potansiyel hasarı ifade ediyorsa insanın esenliğe dair isabetli bir kavrayışının, yani onun en asli değerlerine denk düşen bir kavrayışının olması gerekir. Bununla birlikte çoğu insan Sokrates'in "sorgulanmış bir hayat" sürme öğüdünü dikkate almaz. Paraya gereğinden fazla değer veren biri (ilk başta, henüz Aristotelesçi refleksiyonda bulunmadan evvel) başkalarının uğrayabile-

ceği zararlardan dolayı pek az korku duyar. Çoğu insan Sokrates'in öğüdüne kulak asmadığı için, onların duyguları kararsız olmaya ve zaman zaman üzerine derinlemesine düşünüp bizzat benimsedikleri refah fikrine bile aykırı olmaya eğilim gösterir.

Aristoteles'in düşünceleri, Mill'in korkunun dar kapsamlılığı hakkındaki gözlemiyle tutarlıdır: O da çoğu insanın, başkalarının ve bir bütün olarak toplumun esenliğine çok az önem veren bir refah anlayışına sahip olduğunu ileri sürer. Mill gibi Aristoteles de insanların aslında daha geniş kapsamlı bir amaçlar kümesini derinlemesine düşünüp benimseyebileceklerine inanır ama onun *Nikomakhos'a Etik*'te ortaya koyduğu gibi bir tartışma süreci olmazsa ve etik refleksiyona zaman ayrılmazsa çoğu insan daha dar kapsamlı ve daha bencil hedeflerin peşinden gitmeye devam edecektir. Mill bu konuda ondan daha kötümserdir: O, insanların kendilerinden uzakta gördükleri başka insanların iyiliğini dert edebilmeleri için genel bir eğitim reformunun şart olduğunu savunur.

İnsanlar kendi refahları hakkında açık ve seçik bir kavrayışa sahip olsalar bile, kendi esenliklerini ve refahlarını gerçekten nelerin tehdit ettiği konusunda yine yanılgıya düşebilirler. Bu yanılgılardan bazıları sadece gerçekleri yanlış öğrenmekten ileri gelmiş olabilir; diğerleri de sahici bir tehlikeye aşırı önem atfedilmesinden veya başka tehlikelere gerektiği kadar önem verilmemesinden ileri gelebilir. Başka insanların söz konusu olduğu hallerde, onların niyetleri ve planları hakkında ya da bizim esenliğimizi etkileme güçleri hakkında yanlış bir görüş edinebiliriz. Bu tehdide karşı gerçekte olduğumuzdan daha kırılgan, daha çaresiz olduğumuzu da sanabiliriz. Ya da bunun aksine, bana bir şey olmazcılığı abartabilir ve böylece makul olandan çok daha az korkuya veya korkulara sahip olabiliriz.

Bu tehlikeleri kendi evrimsel donanımımızın doğasında var olan tuzaklarla birlikte düşünürsek, varsayılan bir tehdi-

din yeni veya şaşırtıcı olması halinde –veya hâlihazırda tehlikesiz görünen bir şeyin kısa vadede bizi hiç hoş olmayacak biçimde şaşırtacağını imgelemeye itildiğimiz takdirde– özellikle yanılabiliriz, bu da bizim zarar görmezlik maskemizi bir anda düşürür.[14]

Korku: Kestirme Yollar ve Tarafgirlikler

Korkunun evrimsel kökenlerinden türeyen tuzakların dışında, son yapılan psikolojik araştırmalar korkunun hangi yollardan yanıltıcı olabileceğini –veya yanıltıcı biçimlerde kendini gösterebileceğini– ortaya koyuyorlar. Kuşkusuz bu eğilimlerden bazılarının evrimsel kökenleri de vardır; bununla birlikte bunların hepsini yaygın insani eğilimler başlığı altında inceleyebiliriz. Korkunun muhtemel tuzakları hakkındaki Aristotelesçi çözümlememizin eksikliklerini gidermek için bunlardan yararlanabiliriz.

Korkunun doğurduğu yaygın hata kaynaklarından biri, psikologların deyişiyle "el altında bulunurluk kestirmesidir" (availability heuristics): Bir sorunla ilgili olarak bizzat tecrübe ettiğimiz bir şeyi aklımıza hâlâ canlı olarak kolayca getirebiliyorsak, bu bizi o sorunun önemini abartmaya iter. Bu kestirme yol, çevreden kaynaklanan risklerle ilgili düşüncelerde sıkça karşılaşılan bir sorundur.[15] İnsanlar –örneğin Love Kanalı'nın kirliliği veya tarım ilaçlı elmaların kanser riskini arttırması gibi– belirli bir tehlike hakkında etraftan çok şey duyarlarsa bu tehlikenin gerçekte olduğundan daha büyük olduğunu düşünme ve böyle canlı biçimde tasvir edil-

---

[14] Aristoteles, biyoloji hakkındaki eserlerinde, korkunun tüm hayvanlarda, keder, öfke ve acıma gibi başka duygulardan farklı bir biçimde bulunduğunu ısrarla ileri sürer. Bkz. Juha Sihvola, "Emotional Animals: Do Aristotelian Emotions Require Beliefs?" *Apeiron* 29 (1996), 105-144.

Bkz. Cass R. Sunstein, *Risk and Reason: Safety, Law, and the Environment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 33-35, psikoloji literatürüne atıflarda bulunulmaktadır.

meyip geri planda kalan alternatiflerin tehlikesini hafife alma eğiliminde olacaklardır.

Etnik düşmanlık bağlamında araştırılmış başka bir grup fenomen ise "çağlayan"dır (cascade): İnsanlar başkalarının davranışlarına karşılık verirken onlara katılmakta acele ederler. Bazen onlara katılmalarının nedeni bu insanların saygınlığıdır ("saygınlık çağlayanı"), bazen de başkalarının bu davranışının onlara yeni bilgiler sağladığını düşünmeleridir ("bilgi çağlayanı"). Ekonomist Timur Kuran, bu tür çağlayanların "etnikleştirme", yani bir insan topluluğunun kendini etnik veya dinsel bir kimlik üzerinden tanımlamaya ve diğer etnik gruplardan bazılarının karşısında konumlandırmaya başlamasına ilişkin –ve çoğu zaman şaşırtıcı ölçüde hızlı gerçekleşen– değişimlerde büyük bir rol oynadığını ileri sürmüştür.[16] Psikolog Sudhir Kakar da Hindistan'daki etnik şiddet üzerine araştırma yaparken benzer fenomenleri bağımsız biçimde ortaya koymuştur.[17] Kakar, yıllarca barış içinde birlikte yaşamış halkların (örneğin Hindular ile Müslümanların) kendi kimliklerini bundan önce hiç yapmadıkları biçimde, dinsel ve etnik kökenleri üzerinden tanımlayarak bir anda birbirlerine düşman olmaları üzerine kafa yorar. Onun araştırmaları, itibarları takipçilerini sürüleştiren saygın cemaat liderlerinin bunda büyük bir rol oynadığını gösterir. Müslümanların oluşturduğu tehlikeye ilişkin, çoğunlukla aslında son derece güvenilmez olan yeni "bilgilerin" ortaya çıkması da bunda bir rol oynamıştır.

Her iki görüşü de Solomon Asch'ın mahalle baskısı hakkındaki klasik çalışmaları üzerine düşünerek takviye edebiliriz: İnsanlar, duyuların yanıldığı bariz biçimde belli olan durumlar karşısında bile bir görüşü tek başına savunmaktan,

---

[16] Bkz. Timur Kuran, "Ethnic Norms and Their Transformation through Reputational Cascades", *Journal of Legal Studies* 27 (1998), 623-659; ve Sunstein, *Risk*, 37-39.

Sudhir Kakar, *The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict* (Chicago: University of Chicago Press, 1996).

yani yalnız kalmaktan utanarak veya korkarak, yanlışı ifade etmekten kaçınıp hatalı düşünen çoğunluk ile aynı görüşte olmayı tercih ederler.[18]

Bu eğilimlerin Aristoteles tarafından da fark edilmiş olduğunu, etkili olmak isteyen bir hatibin kendini iyi bir kişiliğe ve itibara sahipmiş gibi sunması ve elbette sözde bilgiler sunarak korku uyandırması gerektiğini tavsiye etmesinden çıkarıyoruz.

Korkuda bulunması muhtemel bu tarafgirlik (bias) kaynaklarına, çoğu insanın kendi hayvansal bedenleri ve bunların beraberinde getirdiği kırılganlıklar hakkındaki kaygıları ekleyebiliriz. Birçok araştırma insanların insan atıklarından, cesetlerden ve bunlarla ilişkilendirilen (yapışkan, kaygan, kötü kokulu, kirli) hayvanlardan veya hayvansal ürünlerden tiksinti duyduklarını gösteriyor. Hatta kendi toplumlarındaki belirli grupların bu özellikleri ziyadesiyle taşıdıklarını –bu doğru olmasa bile– hayal ederler. Bu fenomeni "yansıtıcı tiksinti" diye adlandırmıştım. Yahudiler, Müslümanlar, kadınlar, geyler ve lezbiyenler, Afrikalı-Amerikalılar, Hindu kast hiyerarşisinde aşağı kastlara mensup olanlar: Tüm bunlar muhtelif zamanlarda ve muhtelif şekillerde hiperhayvan olarak ve (fantaziler aracılığıyla) insanların doğalında uzak durdukları atıklara yakın görülmüşlerdir: Bunlar kokarlar ve bize dışkıyı ve kanı anımsatırlar. Tiksinti korkuyla yakından ilişkilidir: Aslında söz konusu olan şey kirlenmekten çekinme davranışıdır, bu da bir tür korkudur veya en azından korkunun yakın bir akrabasıdır. İnsanlar, hayvanlık üzerine bir fantezi yardımıyla, bu özellikleri atfettikleri insanlardan korkup çekinirler.

Tiksinme eğilimini şaşırma veya ürkme eğilimiyle artık ilişkilendirebiliriz. Bir A grubunun bir B grubunun pis, kaygan, tiksinç, hiperhayvan olduğu fantezisi kurduğunu varsayalım. Ama B grubu üyeleri de aslında A grubu üyelerinden hiç farklı görünmesin. Bu uyumsuzluk neyle açıklanabilir?

---

[18] Solomon Asch, "Opinions and Social Pressure" (1995), http://www.panarchy.org/asch/social.pressure.1955.html.

Kuşkusuz bu, onların sakladıkları bir şeyler olduğu düşüncesinden kaynaklanır. Fantezi, bu insanların tehlikesiz görüntüsünün altında, başkaldırıp üstün gelmek amacıyla aniden yüzeye çıkabilecek pis bir şeyin gizli olduğu fikriyle işte böyle gelişir. Moda tarihçisi Anne Hollander, kadınların bacaklarını ve kalçalarını uzun ve geniş eteklerle kapattıkları dönemlerde bu tarz fantezilerin çoğaldığını fark etmiştir. Bu kadınlar bir tür denizkızıymış gibi görülürler: Üst yarıları insandır ama tarif edilemeyecek kadar pis olan ve aniden tiksintiye, hatta ölüme neden olabilecek gizli ve örtülü bir yerleri de hep vardır.[19] (Hollander'ın, takım elbiseyi kadınların insan olarak eşitliğinin önemli bir ifadesi olarak görmesi de işte bu yüzdendir.)

Günümüzde erkek eşcinselliği hakkında düşünüldüğünde benzer fantezilerin bulunduğu görülür. Bu erkekler bize benzerler: Ama giysilerini çıkardıklarında dışkılarının kanlı olduğu görülür, bu da bize tarif edilmez derecede pis ve kesinlikle son derece tehditkâr gelir. Eşcinsel edimleri hedef alan risale edebiyatı, çok ilkel bir korkuyla, –gey erkek cinselliği edimleri ile ilginç bir biçimde benzeştiği ve geylerin (bizi arzulayarak veya sadece göz dikerek ya da yabancı mikroplar taşıyan yabancıları ABD sahillerine getirerek) hepimize bulaştırdıkları ileri sürülen– hayvansal atıklarla kirlenme korkusuna hitap eder.[20]

Kültür tarihçisi Sander Gilman, Yahudiler üzerine düşünen insanlar arasında da benzer kurguların yaygın olduğunu gösteriyor. Yahudilerin Aryanlardan ziyade hayvanlara yakın oldukları fikri eskiden yaygın kabul görüyordu.[21] Yahudilerin

---

19 Anne Hollander, *Sex and Suits* (New York: Kodansha Globe, 1995).

20 Tüm bunlar ve broşür edebiyatına ilişkin örnekler hakkında bkz. Martha C. Nussbaum, *From Disgust to Humanity: Sexual Orientation and Constitutional Law* (New York: Oxford University Press, 2010).
Bkz., örneğin, Otto Weininger, *Sex and Character* (1906; New York: Howard Fertig, 2003). Burada Yahudiler bu bakımdan kadınlara benzetilir.

burunlarının (kısmen burun ve penis arasında hayali bir bağlantı kurulmasından dolayı) bir hiperhayvansılık işareti olduğu kabul edilirdi. Kıyafetlerini çıkardıklarında ise farklılıklarının daha fazla göze batacağı hayal edilirdi: Kıyafetlerinin altında tiksindirici ve pis bir şeyler olmalıydı. Yahudilerin bedeninin başka bedenlerden gerçekten farklı olduğu –örneğin domuzlar gibi çatal tırnaklı oldukları ve Yahudi erkeklerin de kadınlar gibi âdet dönemlerinin olduğu– fikri böyle yaygınlaştı.[22] Bu fantezi bir dereceye kadar bir gerçeklikten duyulan kaygıyı yansıtır: erkek sünneti. Bu anlamda, Yahudilerin kıyafetlerinin altında farklı oldukları ve Yahudi olmayan erkekler için büyük bir kaygı kaynağı olan bu farklılığın her yönden grotesk ve tiksindirici bir beden fantezisini beslediği gerçekten doğruydu.[23] Avrupa'yı ele geçirmeye yönelik Yahudi komploları gibi, Yahudi bedeni de başarılı bir maskeli balo kostümü olabilirdi ama tehlike fantezisine asıl güç kazandıran şey onun gizliliğiydi.

Farklı olan insanların çoğunlukla bu tip patolojik fantezilere yol açtığını akılda tutmak yerinde olur. Bedenler örtüldüğü takdirde fantezi de saklılık ve tehdit altındaki açıklık fikirlerinden daha fazla güç alabilir. Müslümanların burkasından korku duyulduğunda aslında birçok şey aynı anda iş başında olur ama biz en azından insan zihninin, birçok farklı türden örtücü giysisinin ardında tarif edilemez dehşetler ve yozluklar hayal etme arzusu üzerine kafa yormalıyız.

Şimdi *Siyon Bilgelerinin Protokolleri*'ne dönelim ve *Protokolleri* böyle dikkat çekici kılan ve aslında aklı başına insanların maskesi kolayca düşürülebilecek bir kurguya kolayca inanmalarını sağlayan şeyleri anlamamıza, korkunun defor-

---

[22] Bkz. Sander Gilman, *The Jew's Body* (New York: Routledge, 1991); Sander Gilman, *Creating Beauty to Cure the Soul: Race and Psychology in the Shaping of Aesthetic Surgery* (Durham, NC: Duke University Press, 1998).
Yunanlar ise aksine sünnetli penisin pek güzel olmamasına rağmen daha temiz olduğunu düşünürlerdi.

masyonlarına ilişkin çözümlememizin nasıl yardımcı olacağına bakalım. Aristoteles'in belirttiği yanılgı kaynaklarının tamamı apaçık ortadadır: Yazar aslında epey güçsüz olan ve muazzam toplumsal dezavantajları bulunan bir grup insanı sanki dünyayı ele geçirmeye hazır, epey kuvvetli bir topluluk gibi sunuyor. Aslında yüzyıllardır Yahudileri ezmiş ve onlara temel eşitlik olanağı bile vermemiş Avrupa halklarının geri kalan kısmını ise saflıkları ve budalalıkları yüzünden çaresizlermiş gibi tasvir ediyor. Bu senaryoya bazı sahici ayrıntılarla –Yahudilerin bankacılık alanındaki başarılarına, bariz zekâlarına ve toplumun birçok kesimindeki başarılarına dair imalarla– inandırıcılık kazandırıyor. Bu bakımdan el altında bulunurluk kestirmesi bu metnin stratejisinin bir parçasıdır: Rotschildleri düşünün, tüm Yahudilerin zengin ve kuvvetli bankacılar olduklarına kolayca inanacaksınız. Ünlü Yahudi entelektüellerini düşünün, tüm Yahudilerin olağanüstü bir zekâya ve akla sahip olduğuna kolayca inanacaksınız. El altında bulunurluk kestirmesi, güç ve etki kuvvetinin bu gruba farazi biçimde atfedilmesini âdeta teminat altına alır: Baskı altındaki bir alt grubun kendilerini çoğunluğa kabul ettirmeyi başarmış bazı üyeleri muhtemelen o topluluğun üyelerinin en kuvvetlisi ve en başarılısıdır.

Yazarın üzerinde uğraştığı refah anlayışı ise gayet açıktır: Hıristiyan Avrupalıların varlıklarını korumaları ve güvenlikleri. Yahudiler baskın grup karşısında bir tehdit olarak tasvir edilirler. Yazar, böyle acil bir meseleyi tartışmayı açarak Yahudilere yönelik toplumsal adalet konusunda veya dinsel farklılıklarla siyaseten nasıl başa çıkmak gerekeceği hakkında yapılabilecek her türlü ciddi tartışmanın da önüne geçmiş olur.

Tiksinti ise bu metinde o kadar bariz değildir ama metin tümüyle saklılık ve "normal" bir yüzeyin altında gizli bir ürkünçlük düşünceleri hakkındadır. Yahudiler dört bir yanımızda normal ve güzel insanlarmış gibi geziyorlar. Ama bir

gün gelecek ve saklandıkları yerlerden aniden dışarı çıkıp hepinizi öldürecekler.

Son olarak bilişsel çağlayanlar da metnin ortaya konma şeklinde büyük bir rol oynamışlardır. İtibarlı insanlar bu metne inandıkça başkaları da ona daha kolay inanabilmiş, böylece aynı zamanda yeni ve kesinlikle anlamlı bilgilerin kazanıldığı yanılsamasına dayalı bir izdiham oluşmuştur. Aynı alanda bu türden başka bir çağlayan da Alman hükümetine askeri sırları satmaktan hüküm giyen Fransız Yahudi Alfred Dreyfus'a yöneltilen suçlamalar etrafında oluşmuştu. Muazzam bir saygınlık çağlayanına kapılan insanlar ilk önce neredeyse hiçbir kanıt olmamasına rağmen bu suçlamaların doğru olduğu fikrini benimsediler; sonra, Emile Zola'nın suçlamaları ve konuyla ilgili kanıtların ortaya çıkması sayesinde çağlayanın yönünü değiştirmesiyle birlikte iDreyfus'un masumiyetine inandılar. Bu çağlayanlar ve bunların akıldışılığı Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* adlı ünlü romanında dokunaklı biçimde betimlenmiştir.

Şimdi elimizdeki örneklere dönelim. İlk önce, bir yön belirleyebilmek için, korkuya başvurmanın esasen sağlam temellendirilmiş iki örneğini ele alacağım. Bu iki durum da korkuya başvurmanın çoğunlukla akla uygun ve ihtiyatlı bir davranış olduğunu gösteriyor; öyle ki bu örneklerde doğru gibi görünen kararın neden böyle olduğunu kendimize sorabiliriz. İkincisi, başvurulma gerekçeleri dayanıksız ve güvenilmez görünen, din temelli iki korku örneğini inceleyeceğim. Bu örnekleri ve aralarındaki farkları aydınlatmak için sinirbilim, felsefi retorik ve bilişsel psikoloji alanlarına özgü anlayışların nasıl bir araya getirildiğini hep birlikte göreceğiz. Her bir durumda, korkunun gerçek olaylara ve sorunlara ne kadar uygun düştüğünü, insanları gerçek tehlikelerden uzaklaştıran, uygun kaçınmacı davranışlar sergilemeye ne kadar iyi yönlendirdiğini ya da aksine, insanların gerçek durumlara uygun olmayan kestirme yollardan ve siyasi biçimde tasarlanmış ve normatif bakım-

dan kuşkulu yapılardan kaynaklanan tepkilerine hangi çarpıtmaların sızmış olabileceğini öğrenmek isteyeceğiz.

Makul Korku: Irene Kasırgası, Havalimanı Fişlemeleri

2011 yılının Ağustos ayının sonlarında, ABD'nin doğu kıyısında Irene adı verilen kuvvetli bir kasırga çıktı. Meteoroloji uzmanları kasırganın olası rotası ve kuvveti konusunda yetkilileri ve halkı uyardılar, verdikleri bilgiler ise kasırganın New York City bölgesine şiddetle vuracağını gösteriyordu. Belediye başkanı Michael Bloomberg bu süreç boyunca halkı temkinli ve dikkatli olunması konusunda sürekli uyardı. İnsanlara rehavete kapılmamaları ve bu fırtınayı ciddi bir tehdit olarak görmeleri –kısacası kendi güvenlikleri için endişe etmeleri– gerektiğini sürekli tekrarladı. Sonunda deniz seviyesine yakın yerlerin bir kısmının geçici olarak boşaltılmasını emretti ve geri kalan yerlerle uğraşılmamasını şiddete tavsiye etti. Magazin gazetelerinin abartılı dilinden ("Adi Irene", "Canavar fırtına tüm gücüyle NYC'de", "Canavar! Öfkeli Irene ABD'ye ve şehre kükrüyor") kaçınsa da devamlı korku pompaladı: Yüzmeyin, çok tehlikeli. Yakınlarınızla iletişim kurun. Geceyi başka bir yerde geçirin. Şimdi dışarı çıkın. Tehlikeyi hafife almayın. Fırtınanın karaya ulaştığında kuvvetinin beklendiği kadar olmadığının anlaşılmasına ve nispeten az hasara yol açmasına rağmen insanlar belediye başkanının almış olduğu tedbirlerden fazlasıyla memnun kaldılar.

Burada bir siyasetçinin korkuyu teşvik ettiği, hatta tehlikeyi büyük, ani ve çok yakın göstererek şaşırma/ürkme eğilimini kullandığı bir durumla karşı karşıyayız; görünüşe göre bu bir bakıma yerinde olmuştur. Peki, hangi bakımlardan? Birincisi ve en önemlisi, belediye başkanının korkuya başvurmasının dayanağı en son ve en isabetli bilimsel kanıtlardı. İkincisi, tehlike isabetli bir biçimde ve çarpıtılmadan –eşcinsel evliliklerden veya o sıralar sözü edilen başka saçma nedenler-

den ileri gelen ilahi bir ceza olarak değil, büyük bir kasırga olarak– nitelenmişti. Üçüncüsü, kimsenin hayır diyemeyeceği bir esenlik anlayışına dayandırılmıştı: İnsanların hem kendi yaşamları hem de sevdiklerinin yaşamı ve güvenliği sıradan alışkanlıkların ve kolaylıkların üstünde tutulmalıydı. Dördüncüsü, Bloomberg sahici bir soruna değiniyordu: İnsanlar alışkanlıklarından kolay kurtulamayan varlıklardır ve kendilerine kolaylık sağlayan rutinlerden çok yavaş koparlar, hele hava güneşliyse. El altında bulunurluk kestirmesi de burada çarpıtıcı bir rol oynayabilirdi: New Yorkluların çoğu, daha önce büyük bir kasırga yaşamamıştı, dolayısıyla bu olayın ortalama bir fırtınadan daha kötü olmayacağına ve –fırtına şehre ulaşana ve şehirden ayrılmak için çok geç olana kadar– yanlış alarm verilmiş olabileceğine kolaylıkla inanabilirlerdi. Bu yüzden Bloomberg aslında tehlikeyi netleştirip somutlaştırarak el altında bulunurluk kestirmesinin neden olduğu çarpıtmaları engellemeye çalışmıştı. Son olarak, bu korku hiçbir insan topluluğunu şeytanlaştırmayı ya da damgalamayı hedeflemiyordu ve kirlenme fantezilerine başvurmuyordu. Bloomberg, makul ve sorumlu davranışa yönelik bir bilgi çağlayanı başlatmaya çalıştı ve biraz da zorunlu tahliyeler sayesinde bunda başarılı oldu. İnsanların belediye başkanının korkuya başvurmasına aldırmayıp rehavete kapılmaları pekâlâ mümkündü, bu yüzden korkuya başvurulması bu vakada sonunda iyi sonuçlar alınmasında etkili oldu.

Şimdi asıl alanımıza biraz yaklaşalım: 11 Eylül terörist saldırıları ve İslami aşırılıkçı gruplarla ilişkilendirilen başka terörizm olayları, havalimanı taramalarında bazı kişilerin seçilerek tam üst aramasına tabi tutulduğu fişlemelerin ve terörist olduğundan şüphelenilen insanların uçağa binmesini engelleyen "yasaklı yolcu" listelerinin çoğalmasına neden olmuştur. Beceriyle kullanılabilirlerse bu tarz önlemler genellikle makuldür. Bunlar sahici bir soruna çözüm olurlar, terörist eylemlerin sayısı az olsa bile, bu eylemlerin yıkıcı doğası önceden

önlem alınmasını makulleştirir, üstelik bunların tek olumsuzluğu kuyrukların uzaması ve benzeri ufak sıkıntılardır. Başka bir deyişle, böyle bir durumda kendisinden yararlanılan esenlik anlayışına kimse itiraz edemez. Yeni tam vücut taraması teknikleri elle yapılan aramalara duyulan ihtiyacı en azından bir nebze azaltmış ve yolculara yapılan muamelede daha fazla eşitlik sağlanmasına olanak vermiştir. Ama şimdi bile, saygıyla, sağlam bilgilerle ve sahici kanıtlarla yapılan fişlemeler bu bakımdan saldırgan değillerdir.

İnsanları dinlerine veya etnik kökenlerine göre ayırmak, bir grubu damgalama ve gerilimleri kızıştırma riski taşıdığı için hep tartışmaya açık olmuştur. Bu nedenle en iyisi istihbarat çalışmalarını kabaca değil incelikle yürütmek veya örneğin güvenlik görevlilerinin sırf uçuş yasağı listesinde Ali ismi var diye Ali adlı herkesi ya da sırf Müslüman oldukları için tüm Müslümanları durdurmamasıdır, çünkü bu da en az damgalama kadar etkisiz bir siyasettir. Hatalar ve hakaretler artık iyice artmıştır ve bunlar hiçbir işe yaramazlar çünkü bunlar hem yetersiz bilgiye dayanırlar hem de toplumun hayli değerli istihbarat kaynakları olabilecek üyelerini yabancılaştırırlar. Sadece Müslümanları potansiyel teröristler olarak görmek ve başka terörist grupların (neo-Naziler, eko-teröristler vs.) var olduğunu göz ardı etmek de son derece inciticidir; bu şekilde işleyen bir sistem kaba kalıpyargılara göre davrandığı gibi, esenliği de gözetmiyor demektir.

Sonuçta izlenebilecek en iyi yol muhtemelen herkesi aramaktır, bu da artık vücut tarayıcılarıyla yapılabilmektedir. Hindistan'daki havalimanlarında her yolcuya tek tek hem saygılı biçimde hem perdeli bir kabinin mahremiyetinde hem de lüzumsuz gecikmelere yol açmadan tam üst araması yapılabilmektedir. Fakat kolluk kuvvetlerinin doğru bilgiler toplaması ve en azından bu bilgilerden çıkarılan bazı genellemelere dayanarak hareket etmesi her zaman makuldür. Böylece halk da tüm Müslümanları terör zanlıları olarak görmeye

alışmaz ve bir emsal suç olarak 11 Eylül'den yola çıkıp Müslümanların büyük bir kesiminin suçlu olduğu gibi yanlış bir kanıya varmaz. Yine de şiddete başvuran ve gerçekten birçok ülkeyi tehdit eden İslami aşırılıkçı grupların varlığı düşünülürse kolluk kuvvetlerin bu durumu takip etmesi ve buna – tercihen en az incitici ve damgalayıcı yollardan– uygun bir tepki geliştirmesi makul olur.

İsviçre'deki Minareler, Norveç'teki Cinayetler

İlk iki örneğimizde korku iyi temellendirilmiştir, bu korku karşısında geliştirilen tepkiler de özenle tasarlandıkları takdirde makul olabilirler. Şimdi ise retoriğin, kanıtları veya argümanları dikkate almayan bir korkuyu körüklediği ve dışlayıcı bir esenlik anlayışını kullandığı, daha tartışmalı bir alana geçiyoruz.

Avrupa'da çoğu caminin minaresi yoktur; minare sadece büyük camilerin bir özelliğidir, bunlar da genellikle kentsel bölgelerde bulunurlar. İsviçre'de şu anda sadece 4 minare bulunuyor. Bunlar Zürih, Cenevre, Winterthur ve Wangen bei Olten'dedir. Ülke genelinde ise yaklaşık 150 cami veya mescit var, ayrıca yaklaşık sekiz milyonluk nüfusun 400.000'i Müslümanlardan oluşmaktadır.

İsviçre etkileyici bir GSYİH'si olan, sağlık alanında epey başarılı, eğitim alanında ise bir ölçüde başarılı, müreffeh bir ülkedir. 2010 tarihli *İnsani Kalkınma Raporu*'nda, doğum anında beklenen yaşam süresinin 82,2 yıl olması (ki bu tüm dünyadaki en yüksek orandır) ve ortalama okul eğitimi süresinin 10,3 yıl olması dolayısıyla on üçüncü sırada yer almıştır. Fakat Avrupa ülkelerinin çoğunun karşılaştığı sorunlardan İsviçre de mustariptir. Ülkede doğurganlık oranı çok düşüktür; bu oran yaklaşık 1,46'dır ve ülkenin hızla yaşlanan bir nüfusu vardır. Ekonomik verimliliğini sürdürmek için kaçınılmaz olarak göçe bel bağlamak zorundadır. Ekonomik eşitsizlik şimdilik düşük olsa da üretkenlik aynı düzeyde devam etme-

diği ve yeni göçmenler kalkınmanın sürmesini sağlayan beceri gerektiren işler için gerekli olan eğitim düzeyine ulaşamadıkları takdirde gelecekten kaygılanmak için çok geçerli nedenler olacaktır. Dolayısıyla göçmenler ve onların asimilasyonu hakkındaki endişeler bir noktaya kadar gayet makuldür. Üstelik İsviçre kendine özgü bağımsızlık anlayışı ve tarafsızlık rekoruyla övünür. Geleneksel olarak tarafsız olan ve Avrupa Birliği'nin (AB) üyesi olmayan İsviçre, birçok bakımdan kendine özgü bir yol izlemiştir, örneğin Avrupa'da kadınlara seçme hakkını en geç tanımış ülke İsviçre'dir (1971). Yani İsviçre'nin kendine özgü bir kimliğe sahip olma gururu, muhtemelen bu kadar fazla sayıda yabancının nispeten kısa bir zaman dilimi içinde asimile edilmesi gerekliliği yüzünden epey yıpranmaktadır. Bu asimilasyon İsviçre'nin geleneksel özgünlüğüyle tutarlı olabilecek midir? Bu bir noktaya kadar makul bir endişedir ama aynı zamanda nahoş bir yabancı düşmanlığına dönüşerek kısa sürede olağanüstü bir simgesel ağırlık kazanabilecek bir endişedir.

2019 yılının Temmuz ayıda inşa edilen Wangen bei Olten minaresi şu anda devam eden tartışmanın başlangıç noktasıydı: Yerel bir Türk İslam cemaati merkezi, mevcut merkez binasının tepesine altı metre yüksekliğinde bir minare dikme izni almak için başvuruda bulununca yerel halk bu girişimi protesto etti ve başvurunun yerel imar yetkililerince ele alınmasını sağladı. Başlangıçta başarılı olsalar da temyiz aşamasında davayı kaybettiler. Bu talihsizlikler İsviçre Halk Partisi'ne ve Federal Demokratik Birlik'e mensup sağ kanat siyasetçileri, minare inşaatları aleyhine daha geniş kapsamlı bir kampanya düzenlemeye itti. Kendini Egerkinger Komitesi diye adlandıran bu grup, minarelerin dinsel açıdan şart olmadıklarını ısrarla ileri sürdü. Bu elbette doğruydu, Hıristiyan kiliselerinde çan kulelerine ne kadar ihtiyaç varsa camilerde de minarelere o kadar ihtiyaç vardı. Grup, minarelerin iktidarın ele geçirilişini simgeleyen İslami bir simgeden ibaret olduğunu da ileri

sürdü. Bu ise elbette doğru değildi. Minarenin dinsel bir anlamı vardır; ibadet çağrıları buralardan yapılır; fakat tıpkı kiliselerin çan kuleleri gibi bu da zorunlu olmayan bir dinsel simgeydi. Söz konusu grup İsviçre'de yeni minare inşaatlarının yasadışı sayılması için bir kampanya başlattı ve sonunda bu sorun hakkında, anayasaya "minare inşaatı yasaktır" cümlesinin eklenmesini öngören ulusal bir referandum yapılmasını sağladı. Bu yasa 2009 yılının Kasım ayında oyların %70 evet oyuyla kabul edildi; oysa referandumdan önce yapılan anketler yasakçılar için yenilginin kaçınılmaz olduğunu öngörüyordu, bu da insanların ya niyetlerini dürüstçe ifade etmediklerini ya da sonraları duygularının esiri olduklarını gösteriyordu.

Yasağı savunan kampanya birbirinden ayrı birkaç tema içeriyordu. Birincisi, İsviçre'nin geleneksel değerlerinin ve kimliğinin yok olmasından duyulan korkuydu. Bir seçmen bunu şöyle ifade ediyordu: "Bir gün bir de bakacağız ki artık İsviçreli bile değiliz." İkinci tema güvenliğe yönelik tehditti. Minare Saldırısı (Minaret Attack) adlı bir internet oyununda, huzurlu bir İsviçre köyünde birden füzeleri andıran minarelerin ortaya çıktığı görülüyordu. Oyunun sonunda ise şöyle bir mesaj beliriyordu: "Oyunu kaybettiniz! İsviçre artık minarelerle kaplı. Minarelerin yasaklanması için 29 Kasım'da oy kullanın." Üçüncü bir tema ise kadın haklarıydı. Önde gelen feministler, minarenin erkek egemenliğine doğru bir ilk adım olduğunu ileri sürerek yasaklama talebine destek verdiler. Bir kadın seçmen şöyle diyordu: "Şimdi onlara bir minare verirsek yarın hepimizin burka giymesini isterler. Biz daha ne olduğunu bile anlamadan şeriat hukuku kabul edilir ve sokaklarımızda kadınlar recmedilir." İsviçre'deki Müslümanların %90'ının Türkiye'den ve Kosova'dan gelmiş olmasına ve muhafazakâr İslami giyim normlarını desteklememelerine rağmen böyle düşünülüyordu.

Parlamento, Federal Konsey, Katolik piskoposlar, Yahudi Cemaatleri Federasyonu ve başka birçok önde gelen sivil top-

lum kuruluşu bu yasağa karşı çıktı, hepsi de bunun dinsel özgürlük ve karşılıklı saygı normlarına aykırı olduğunu ileri sürdü. Yahudi gruplar, yüzyıllar boyunca Yahudilerin sinagog veya kubbeli çatı inşa etmelerine izin verilmediğini hatırlatıp durdu.

Kampanya afişleri de kamuoyunun oluşturulmasında önemli bir rol oynadı. Bir afişte İsviçre bayrağı, füzelere benzeyen siyah minarelerle kaplanmış halde gösteriliyordu; ön planda ise burka giymiş bir kadın duruyordu. Afişin üstünde büyük harflerle şöyle yazıyordu: "Dur! Minare yasağına evet." Bazı cemaatler bu afişin kamusal mekânlara asılmasına izin vermeyi reddedince, bunu eleştiren başka bir afiş daha çıkarıldı. Bu afişte, İsviçre bayrağı üzerinde "Kınama: Sansür" yazıyordu. Bunun altında da şöyle bir ifade vardı: "Minare yasağına evet demek için bir neden daha."

Kampanya biyolojik eğilimleri ve psikolojik kestirme yolları akıllıca kullandı. Gizli düşman düşüncesinden ve ölümcül bir tehlikenin ürkütücü biçimde kendini göstermesi düşüncesinden hem bilgisayar oyununda hem de birinci afişte yararlanılmıştı; "füzelerin" önünde duran örtünmüş kadın figürü, gizlendiği yerden çıkan tehlikeden duyulan korkuya yapılan kurnazca bir başvuruydu. Afişlerde, İslam'ın İsviçre'de fiilen bulunan farklı örneklerini doğru biçimde göstermek yerine, aşırı derecede tehditkâr bir İslam tipi imgesinin –tamamen örtünmüş bir kadın, düşman yapılar tarafından ele geçirilmiş bir manzara– ön plana çıkarılması, burada el altında bulunurluk kestirmesinden de yararlanıldığını gösteriyor. İkinci afiş ise "evet demek için bir neden daha" cümlesiyle bir saygınlık çağlayanı oluşturmayı amaçlıyor. Başka bir deyişle şunu söylüyor: "Komşularınız ve dostlarınız nedenleri değerlendirdiler ve sizin bir adım önünüze geçtiler, hâlâ kararsızsanız artık onlara katılmanın tam vakti."

Derinlerde tiksintiye yapılan başvurular da gizliydi. İsviçreliler kendi ülkelerinin canlı güzelliğinden gurur duyarlar:

Afişlerde ise ülkede dolaşıp duran siyah, çirkin nesneler görülür. Bir bakıma bunlar silahlara benzerler, bununla birlikte onları üzerine bastıkları bayrağın beyaz kısmını kirleten böcekler gibi görmek de mümkündür.

Fakat en önemlisi, bu kampanya Aristotelesçidir. Kendilerini güvenilir kişiler (kaygılı yurttaşlar) olarak konumlandıran insanlar, bayrağa başvurarak ve (güvenlik, özgürlük, kadınların eşitliği gibi) önem verilen değerleri ima ederek bir İsviçreli kimliği oluşturmuş, bundan sonra da insanların değer verdikleri şeylere çirkin ve ivedi bir tehdit oluşturan bir düşman yaratmışlardır. Ayrıca kampanyanın retoriği de, ülkede ne kadar uzun süre boyunca yaşamış veya ulusal ekonomiye ne kadar katkıda bulunmuş olursa olsun tüm göçmenleri dışlayan bir "biz" inşa eder.

Tüm siyasal kampanyalar duygu uyandırmak için simgeciliğe başvurur. İsviçre halkı da verimliliğin azaldığı ve ekonomik kırılganlığın arttığı bir dönemde ulusun geleceği konusunda bazı gerçek kaygılar taşır. O halde bu kampanya neden çığırından çıkmak üzere olan korkuyla ilgili belirli kaygıları açığa vurmaktadır? Birinci sorun, kampanyanın insanları tüm İsviçreli Müslümanların askeri darbe gibi bir şeyi hedeflediklerini, böylece kadınlara vahşice boyun eğdirileceği ve İsviçre kırsalının savaş alanı haline geleceğini düşünmeye sevk edecek şekilde gerçekleri pervasızca çarpıtmasıdır. İsviçre'de çok sayıda minarenin inşa edilmesi gibi bir tehdit söz konusu değildir. Burada minarelere nadiren rastlanır ve bu böyle olmaya devam edecektir. Minarenin simgesel önemi (yani bu kampanyanın gerçekte var olmayan bir soruna odaklanmasının sebebi), minarenin şeklinin füzeye benzetilebilmesi, böylece Müslümanların bir güvenlik tehdidi oluşturdukları düşüncesini pekiştirmesidir. Ama kendi başına füze-minare benzetmesi gerçekliğin kabaca çarpıtılmasıdır. İsviçre'nin kadınlara seçme hakkı vermeyi uzun bir süre reddetmiş olduğu (ki Türk kadınları bu hakkı 1930'lada, yani İsviçreli kadınlardan 41 yıl

önce elde etmişlerdir) ve hem orta ve yüksek öğretimde hem de iş gücüne katılım bakımından İsviçreli kadınlar ve İsviçreli erkekler arasında hâlâ büyük bir uçurum bulunduğu düşünülürse bu feminizm sorunu da bir bakıma saçma görünür.[24] Gerçek sorunlar hasıraltı edilirken, gerçek sorunlarla hiçbir kanıtlanabilir bağlantısı olmayan simgesel sorunlar onların yerini alır. İnsanlar, göçün ciddiyet kazandığı bir dönemde toplumsal kaynaşmanın ve sürekliliğin nasıl teşvik edileceği ve kadınların daha fazla güçlendirilmesi için neler yapılacağı konusunda güç ama nihayetinde yapıcı bir tartışmaya girmek yerine, var olmayan bir tehdide karşı tamamen hayalci bir kampanyaya katılarak ilerleme kaydettiklerini sanmaya teşvik ediliyorlar.

Üstelik dikkatlerin böylece saptırılması gerçek sorunlar hakkındaki tartışmalara da köstek oluyor. Zorunlu göçün ciddiyet kazandığı bir dönemde, göçmenlerin yapılması gereken işleri yapmak için bizzat davet etmiş olduğunuz ve birçoğu artık yurttaşınız olmuş olan insanlar olarak değil de dışarıdan gelen istilacılarmış gibi sunup şeytanlaştırdığınız zaman, toplumsal kaynaşmaya ulaşmak iyice zorlaşır. İnsanlar İsviçre'de sözde dış kaynaklı bir İslami istila tehdidi dışında her şeyin yolunca olduğuna inanırlarsa kadınların eğitim alanında ve ekonomik bakımdan ilerlemesi için mücadele etmek daha da güç olur.

İsviçre'de cami minarelerinin inşaatına karşı yürütülen kampanya en azından şiddet içermiyordu. En azından şimdiye kadar şiddet olaylarına yol açmadı. Şimdiyse görünüşte uyum içindeki bir ülke olan Norveç'te dinsel nefretten kaynaklanmış bir trajediyi ele alalım: Anders Behring Breivik'in

---

[24] 2010 tarihli İnsani Kalkınma Raporu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, http://hdr.undp.org/en/, İsviçreli kadınların %62,0'ının ve İsviçreli erkeklerin %74,5'inin en azından orta öğrenim mezunu olduğunu gösteriyor; işgücüne katılım oranı ise İsviçreli kadınlar arasında %76,6, İsviçreli erkekler arasında %87,8'dir.

işlediği cinayetler. Norveç'te yaşanan bu trajedi bir psikopatın eseri değildi. Zaten Anders Behring Breivik de bir Jared Lee Loughner değildi. Norveç mahkemeleri onun akıl sağlığının yerinde olmadığına ilişkin kanıtları inandırıcı bulmuş olmasına rağmen yazıları gayet net ve ideolojiktir. Gandhi'yi öldüren Nathuram Godse gibi o da paranoyak bir dünya görüşüne sahip bir aşırılık yanlısıdır fakat bir yandan da yaptıklarına dair makul bulunabilecek bir gerekçe ortaya koyabilecek güçtedir. Aslında tam da Godse'nin sağcı Hindu görüşlerini ilan etmek için (yaptıklarını gerekçelendiren uzun bir açıklama yaparak) kendi yargılanma sürecinden istifade etmiş olması gibi, Breivik de tüm dünyaya tavsiye edeceği şiddetin gerekçelerine dikkat çekmek için kendi işlediği suçlardan yararlanmıştı.

Korkuyu araştıran kimseler Breivik'in manifestosunda pek çok ilginçlik bulacaktır. Bu manifesto, gizli bir düşmanın kuşatması altında olmasını önemsemeyen, saf bir Avrupa'yı betimlediği için *Protokoller*'le ciddi bir biçimde kıyaslanmalıdır. Gerçekten de, *Protokoller*'in retorik yapısı bu alandaki birçok belgeyle –örneğin Pamela Geller'in etkileyici blogu "Atlas Silkiniyor" Robert Spencer'ın yazıları ve özellikle de ileride üzerinde kısaca duracağımız, Ulusal Güvenlik Taraftarı Yurttaşlar (Citizens for National Security) adlı grubun iddiaları– sıkı bir paralellik sergilemektedir. Ama şimdi medyanın Avrupa'daki ve ABD'deki mevcut korku iklimine gösterdiği ilgiyi ve bu konuda söylediklerini ele alalım. Bunun ardından Breivik ile daha popüler ve nüfuzlu siyasi simalar arasındaki bağlantılara geri döneceğiz.

Norveç saldırıları gerçekleştiğinde, dünyanın her yerinde medya bu saldırıları İslami terörizmle ilişkilendirmekte aceleci davrandı. İngiltere'de *Sun* gazetesi "El Kaide katliam yaptı: Norveç'in 11 Eylül'ü" diye feryat etti.[25] Yorumcular terörist

[25] Ashley Hall, "Media Rushed to Judgment in Norway Attacks", ABC News (Avustralya), 26 Temmuz 2011, http://www.abc.net.au/news/2011-

saldırıların Norveç'in Afganistan'da ve Irak'ta süren savaşlara asker göndermesine verilen bir karşılık olduğu tahmininde bulundular. Saatler geçtikten sonra, dili ve etnik kökeni itibarıyla Norveçli olan uzun boylu, sarışın, beyaz bir erkeğin tutuklandığı öğrenilmesine rağmen CNN ve Fox "cihat" dilini kullanmaya devam ettiler. ABD'de *Wall Street Journal* gazetesi de *Sun*'dakine benzer bir başyazıyla yayınlandı. Gerçekler yavaş yavaş açığa çıkarken "kendini iyi gizlemiş" veya "dinini değiştirmiş" gibi ifadeler kullanılmaya başladı.[26] BM Din ve İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü Heiner Bielefeldt bu medya içeriklerini kınadı: "Bazı yorumcuların geçen Cuma günü Norveç'te gerçekleşen bu dehşet verici toplu katliamı hemen İslamcı terörizmle ilişkilendirmesi manidardır ve doğrusu önyargıların kuvvetli etkisinin ve bunların kalıpyargıları kutsallaştırma becerisinin üzücü bir örneğidir". ABD'deki Tarafsız ve Doğru Habercilik (Fairness and Accuracy in Reporting) adlı medya gözlem grubu da genel bir sorunun bazı belirtilerini gördü: "ABD medyası birçok istisna haricinde genel olarak, terörizm ile İslam'ın eşit olduğu şeklindeki bu görüşü teşvik ediyor." Harvard Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'ndeki Destek Merkezi'nin müdürü de bu medya içeriklerini kınayarak bunların terörizmin muhtelif kökenlerinin incelikli ve isabetli biçimde anlaşılmasını zorlaştırdığını söyledi.[27]

Bu medya eğilimleri her şeyden önce bizi yanılgıya sürükleyen el altında bulunurluk kestirmesinin örnekleridir: Amerikalılar 11 Eylül felâketinden sonra o günü dünyadaki tüm kötü olayların emsali olarak görmüş ve diğer olayları hep bunun ışığında okumaya güçlü bir eğilim göstermişlerdir.

07-25/media-rushed-judgment-in-norway-under-fire/2809786/?site= sydney.

[26] Magnus Nome, "Why Let Facts Ruin the Story?" Open Democracy, 8 Ağustos 2011, http://www.opendemocracy.net/magnus-nome/why-let-facts-ruin-story-norwegian-comments-on-us-coverage-of-norway-terror. Genevieve Long Belmaker ve Jack Phillips, "Media Slammed for Linking Islam to Norway Attacks", *Epoch Times*, 27 Temmuz 2011.

Beklenmedik şiddet olayları terörizmdir, terörizm ise El Kaide'dir. Elbette, saygınlık çağlayanı da burada iş başındadır, buna göre saygın medya figürleri bir görüşü yayar, bu görüş birçok başka insan tarafından benimsenir, onların görüşleri de nihayetinde döngüyü en başından etkiler ve yeni olaylar medyada buna uygun olarak yer bulur.

ABD Temsilciler Meclisi'nin üyesi ve Meclis İç Güvenlik Komitesi'nin başkanı Peter King'in 2011 Mart'ında teklif ettiği, radikal İslam hakkındaki kongre soruşturmasını anmak bu noktada özellikle yerinde olur. Bu oturumlar saygınlık çağlayanının bir basamağını temsil ederler çünkü bunlar hem medyada dile getirilen korkulara verilen bir karşılıktır hem de Kongre'nin itibarını bu korkularla ilişkilendirdikleri için korkuyu körüklemişlerdir. Elbette terörizm tehditlerini soruşturmakta mantıksız bir şey yoktur, radikal İslam da bu tarz tehditlerin kaynaklarından biridir. Bu tehdidi diğerleriyle birlikte –örneğin Oklahoma bombalamalarına yol açan milis hareketindeki belli belirsiz Hıristiyan unsurların oluşturduğu tehditle birlikte– soruşturmak, dengeli ve akılcı bir tartışma yürütmek bakımından hem daha etkili hem de daha yapıcı olurdu. Böyle bir soruşturma, Anders Behring Breivik gibi birinin ortaya çıkmasına neden olan, Müslümanların kontrolü ele geçireceğine dair paranoyak blog yazılarının dünyasının da derinlemesine araştırılmasına yol açarak bir tür kamu hizmetinin de gerçekleştirilmesini sağlayabilirdi. Kim bilir? Böyle bir soruşturma belki Breivik'i bile en baştan durdurabilirdi, çünkü böylece şiddet hakkındaki düşüncelerini korkutucu bulduklarından dolayı bazı aşırı radikal sağcı İnternet gruplarının onu üyeliğe kabul etmedikleri de çabucak ortaya çıkardı. Örneğin Breivik'in hayranlık duyduğunu belirttiği, neo-Nazi eğilimlere sahip milliyetçi bir grup olan İngiliz Savunma Ligi (English Defense League), saldırıları kınamış ama göç yanlısı siyasaların sürdürülmesine izin verildiği müddetçe buna benzer başka saldırıların gerçekleşmesinin an meselesi olduğu şeklinde bir

uyarı da yapmıştı.[28] Avrupa'nın İslamlaşmasını Durdur (Stop Islamisation of Europe, SIOE) adlı başka bir İslam karşıtı lobi grubu ise Breivik'in neo-Nazi bağlantıları dolayısıyla kendi Facebook gruplarına katılma girişimini geri çevirmişti.[29] Bütün bunlar zamanında fark edilseydi epey yararlı olurdu. Yine de King bu alana değinmediği için mazur görülebilir çünkü söz konusu gruplar ABD'de değil Avrupa'da faaliyet göstermektedirler. Bununla birlikte internet sayesinde bunlar fiilen her yerde sayılırlar. Sorumsuzca olan şey ise halkın şiddet tehdidinin tek veya öncelikli kaynağının İslam olduğunu düşünmesinin sağlanmasıdır. *Washington Post* gazetesinin belirttiği gibi, 11 Eylül'den önce ABD'de gerçekleşen en kanlı terörist saldırı Oklahoma City olayıydı ve geçen yüzyıl boyunca "ülkedeki en acımasız ve en şiddetli terörist örgüt" Ku Klux Klan'dı.[30]

King'in Amerikalı Müslüman cemaatinin sadece radikal bir kesiminin değil, tamamının zan altında olduğu yollu açıklamaları ise daha da sorumsuzcadır. King, Müslüman Amerikalıların kolluk güçleriyle işbirliği yapmadıklarını tekrar tekrar ileri sürmüştü. Bir keresinde de bu ülkede camilerin %80-85'lik bir kesiminin köktendinci İslamcılar tarafından kontrol edildiği şeklinde ölçüsüz bir iddiada bulundu.[31] Aslına bakılırsa zaman içinde King'in lanetlediği fenomenleri ortaya çıkarabilecek olan şey tam da bunun gibi katı ifadeler ve tek bir cemaati teşhir eden soruşturmalardır. Bir grup bu şekilde damgalandığında kolluk güçleriyle daha az işbirliği yapmaya başlayacaktır. New York'ta ve Londra'da iki hukuk profesörü (Chicago Üniversitesi'nden Aziz Huq ve New York Üniversitesi'nden Stephen Schulhofer) ve bir psikoloji profesörü (New York Üniversi-

---

28 "Norway Attacks 'A Sign,' Say Far Right", *Herald Sun* (Avustralya), 27 Temmuz 2011.
http://uk.reuters.com/article/2011/07/23/uk-norway-killer-idUKTRE76M1OJ20110723.

30 Eugene Robinson, "Stoking Irrational Fears about Islam", *Washington Post*, 7 Nisan 2011.
A.g.e.

tesi'nden Tom Tyler) tarafından yapılan bir anket, Müslümanlar arasında ayrımcılık algısının gittikçe arttığını gösteriyor ve bu algının işbirliği üzerindeki olumsuz etkisinin zamanla dikkat çekici boyutlara varabileceğine işaret ediyor.[32]

Breivik saldırısının hemen ardından ve King soruşturmasından birkaç ay sonra, kendilerini Ulusal Güvenlik Taraftarı Yurttaşlar diye adlandıran bir grup ortaya çıktı. Grubun iddiaları, Capitol Tepesi'ndeki Cannon Meclis Ofis Binası'nda yaptığı bir basın açıklamasında grubun çalışmalarını destekleyen Temsilciler Meclisi üyesi Allen West (Cumhuriyetçi, Florida) tarafından Washington'a taşındı. Grubun iddiaları *Protokoller*'in retoriğine fazlasıyla yakındır. Buna göre Amerika'daki Müslümanlar, Amerikan kurumlarını içeriden çökertmeye çalışan bir "beşinci kol" faaliyeti içindedirler. Grup, Mısır'daki Müslüman Kardeşler adlı İslamcı grupla bağları 6000 Amerikalı Müslüman'ın kimliğini içeren bir listeye sahip olduğunu da ileri sürmüştür. Ulusal Güvenlik Taraftarı Yurttaşlar grubu bu isimleri yayımlamamış ama Kutsal Topraklar Vakfı (Holyland Foundation) adlı İslami hayır kuruluşu hakkında açılan davalar bağlamında, sözde aşırılıkçı etkilere ilişkin ayrıntılı bir akış grafiği yayımlamıştır.[33] Grup, Müslüman Kardeşlerin "kasıtlı güçlükler çıkarması ve kasıtlı bir inkâr ve aldatma siyaseti izlemesi" nedeniyle bu grafiğin güçlükle oluşturulabildiğini ileri sürmüştür. Suçlamaların muğlâklığı, komplo teorisinin fazla genel olması ve Müslümanların karakteristik olarak gizliliğe ve hileye başvurdukları iddiası, doğrudan *Protokoller*'den alınmış gibi görünmektedir ama insanların doğrudan bir nedensel etki olmadan da bu tarz korku oyunlarına eğilimli oldukları da bir gerçektir.

---

[32] Aziz Huq, "Defend Muslims, Defend America", *New York Times*, 19 Haziran 2011.
Söz konusu grafik ve grubun açıklaması için bkz. Spencer Ackerman, "After Oslo, Group Accuses Thousands of Being Homegrown Terrorists", *Wired*, 25 Temmuz 2011, http://www.wired.com/dangerroom/2011/07/thousands-accused/.

Saygınlık çağlayanının başka bir yönüne de burada değinmek gerekir. ABD'deki terörist faaliyetleri soruştururken bel bağladığımız FBI da görünüşe göre bu çağlayanın akıntısına kapılmıştır ve elbette gözetim tercihleriyle buna katkıda bulunmaktadır. Breivik olayının ardından FBI'nın, İslam hakkında okunması tavsiye edilen çalışmalar arasına aşırılık yanlısı Robert Spencer'a ait *The Truth about Mohammed: Founder of the World's Most Intolerant Religion* (Dünyanın En Tahammülsüz Dininin Kurucusu Muhammed Hakkındaki Gerçekler) adlı kitabını eklediği ortaya çıktı. Pamela Geller ile birlikte "Amerika'nın İslamlaşmasını Durdur" (Stop Islamicization of America) adlı oluşumun kurucusu olan Spencer, yine Geller'le birlikte, "sıfır noktasının" yakınlarında yapılması planlanan Müslüman toplum merkezi aleyhine düzenlenen protestolara da liderlik etmişti. Breivik, manifestosunda Spencer ve Geller'i sık sık anmıştı. Onların grubu ünlü Güney Yoksulluk Hukuk Merkezi (Southern Poverty Law Center) tarafından bir "nefret grubu" olarak nitelenmişti. Kuşkusuz onlar Breivik'in eylemlerinden dolayı suçlanamazlar; zaten bu eylemleri bizzat kınamışlardır. Breivik'in onlardan bahsetmesi de FBI'ın onların eserlerini tavsiye etmemesi gerektiği anlamına gelmez. Asıl sorun, bu eserin paranoyak ve son derece sağlıksız olması ve içerdiği paranoyak düşünceler itibarıyla Breivik'in manifestosuna fazlasıyla benzemesidir.

FBI Spencer'ın kitabını ABD'deki aşırılıkçılık hakkındaki bir soruşturmanın parçası olarak mı önermişti? Maalesef bu sorunun yanıtı açıkçası "hayır" Bu arka plan okumalarına FBI'nın yeni alınan personele eğitim veren Kolluk Kuvvetleri Muhabere Birimi'nin hazırladığı bir PowerPoint sunumu eşlik ediyordu. Bu slaytlar, yeni personele İslam'ın çeşitleri, ABD Müslümanların farklı ulusal kökenleri ve günümüzde Müslümanların yaşadığı farklı dünya kültürleri hakkında tarihsel bilgilere dayanan ve incelikli bir anlayış kazandırmak gibi büyük bir fırsatı kaçırdı. Dünyadaki en kalabalık iki Müslü-

man toplumunun demokratik kurumlara sahip olan Endonezya ve Hindistan olmasına ve Hindistan'ın (komşusu Bangladeş'le birlikte) Amerikalı Müslümanların başlıca kaynağı olmasına rağmen, çoğu Amerikalı İslam'ın esasen Ortadoğu'da, ağırlıklı olarak Arap toplumlarında var olduğunu sandığı için, bu PowerPoint sunumunda İslam'dan bir "Ortadoğu" dini diye bahsedildiğini ve yeni personele Müslümanları sorgularlarken, "Arap zihniyetinin" (ne demekse) "fikirlerden çok sözlerin ve olgulardan çok fikirlerin kontrolünde" olduğunu bilmeleri gerektiğinin anlatıldığını görmek fazlasıyla rahatsız edicidir. Bu sunumda yeni personele Müslümanların "bir tür sünnet ayini yaptıkları" da (sanki ilkel bir âdetmiş gibi) anlatılır, üstelik ABD'de yeni doğan erkek çocukların yarısından fazlası sünnet edilmesine ve dinsel sünnetin bir Yahudi âdeti olduğunun gayet iyi bilinmesine rağmen. Yeni personel ayrıca İslam'ın "bir ülkenin kültürünü 7. yüzyıla özgü Arap âdetleriyle dönüştürdüğünü" de "öğrenir".[34]

İşinin ehli olan bir FBI'ya ihtiyaç duyduğumuzu ve böyle bir "eğitimin" bir rezalet olduğunu söylemeye bile gerek yok. Eski ajan Mike German'ın belirttiği gibi, "FBI eğitiminin etkili olabilmesi için yararlı, olgusal ve önyargısız bilgiler sunması gerek. Bu malzeme ise bu ölçütlerin hiçbirini karşılamıyor." Gazetecilerin araştırmaları sonucunda FBI bu PowerPoint sunumunun artık kullanılmadığını ve Spencer'ın kitabının tavsiye edilmediğini açıklamıştır. Geçerli müfredatın diğer unsurları ise belirsizliğini hâlâ korumaktadır. Hiç olmazsa inceliklilik ve isabetlilik bakımından Spencer ve Geller'e benzer, katı bir İslam karşıtı yazar olan Brigitte Gabriel'e yapılan bir teklif geri çekilmiştir. Yine de toplumsal ihtiyat önemlidir. Bu konuda çeşitli güvenlik kurumlarına hitap ederek büyük paralar kazanan "terörizm danışmanlığı" diye bir iş kolu orta-

---

[34] Spencer Ackerman, "FBI 'Islam 101' Guide Depicted Muslims as 7th-Century Simpletons", *Wired*, 27 Temmuz 2011, http://www.wired.com/dangerroom/2011/07/fbi-islam-101-guide/.

ya çıkmıştır ve gittikçe gelişmektedir. Bu işi yapan insanlardan bazıları abartılı veya açıkça yanlış bilgiler veriyorlar ve böylece başarılı kolluk faaliyetlerinden ziyade korkuyu körüklüyorlar.[35] Maalesef mevcut atmosferin bazı unsurları –mesela bugünün medya kültürü– bir sansasyonel olay piyasası yaratıyor ve böylece kendine iş bulma heveslisi danışmanların da incelikli bilgiler yerine abartıların peşinden gitmek için yeterli sebebi olabiliyor.

Bu hikâyeden çıkan can sıkıcı sonuçlardan biri, FBI'nın McCarthy döneminde başlayan akademik eğitiminin güvenilmez ve kuşkulu olduğudur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya istihbaratı başarıya ulaşmış ve hem ülkeyi hem de özgür dünyayı kurtarmıştı, çünkü ülkenin genç veya yaşlı en iyi bilim insanlarını kendi bünyesine katmıştı. (MI6'da görev yapan filozof J. L. Austin, yeteneği ve liderliği önemli olmuş bu birkaç kişiden biriydi.) Bu dönemde ABD de Britanya'yı izledi: Dil felsefecisi W. V. O. Quine, ABD donanmasında şifreli mesajları çözen ekibinin bir parçasıydı ve kıdemli binbaşı rütbesine ulaşmıştı. Günümüzde ise entelektüel rehberler olarak Austin ve Quine'ın yerini Robert Spencer ve Brigitte Gabriel gibiler almıştır. Bunun sonucunda dünyamız eskisinden çok daha güvensiz bir yer haline gelmiştir.

Breivik vakasının medyada (gerçek anlamıyla) yer bulmasına ilişkin son bir şey ise Pamela Geller'in, asıl amacı sözde egemenliği hedefleyen bir Müslüman komplosunun "maskesini düşürmek" olan "Atlas Silkiniyor" adlı blogunda yaptığı tuhaf bir itiraftır. Breivik'in Geller'den bahsettiğini biliyoruz, ama elbette Geller bundan dolayı suçlanamaz. Fakat aralarındaki bağ bundan daha karmaşık olabilir. Geller, kendisiyle dünyanın karşı karşıya olduğu Müslüman tehdidi hakkında tartışan birçok kimseyle yazışmaktadır. 2007'de, Norveç'ten gelen ve Müslümanlara yönelik şöyle bir tehditle sona eren bir e-posta yayınlamıştı: "Silah, cephane ve teçhizat toplayıp sak-

---

[35] A.g.e.

lıyoruz. Her şey çabucak gerçekleşecek." Geller gönderinin yorum bölümünde, soruşturmaya veya kovuşturmaya uğramaması için göndericinin adını sildiğini söylemişti. Breivik'in saldırısında sonra ise 2007 tarihli gönderiden bu saldırgan satırı tamamen silmişti. Yine de birileri bunu kaydetmiş olacak ki hâlâ arşivde bulunmaktadır.

Yazıyı gönderen kişi Breivik miydi? Eğer öyleyse Geller, göndericiyi korumak adına gönderiyi isimsiz yayınlayarak aslında kolluk kuvvetlerinin bu terörist tehdidi soruşturmasını engellemiş demektir. Onu korumak yerine ihbar etmesi gerekirdi. Aynı şey gönderici Breivik değilse de geçerlidir – ayrıca bu durumda, gelecekte muhtemelen bir saldırı düzenleyebilecek olan şiddet yanlısı başka bir kimse (veya kimseler, çünkü gönderici kendinden "biz" diye bahsetmektedir) hâlâ dışarıda olduğu için endişe duymamız gerekir. Ne olursa olsun Geller'in bildiği her şeyi polisle paylaşması gerekir.[36]

Korkunun Narsisizmi

Korku ilkeldir. Bunu fizyolojik yönden de gördük: Korku tüm omurgalıların paylaştığı ilkel beyin işlemlerine bağlıdır, insana özgü korku ise birçok bakımdan daha karmaşık olmakla birlikte bu ortak hayvansal kökenlere benzemeye devam eder. Remarque'ın bahsettiği, etrafındaki dünya kendi titreyen bedenine kadar daralan genç askerinin gergin enerjisinin bu hayvansal tepkiden pek de farklı olmadığını –gerçekten de ilkel olduğunu, sadece bedeniyle ve hayatta kamasıyla ilgili olduğunu– söyleyebiliriz. Başkalarının ihtiyaçları onu kendi içindeki bu daralmadan "zınk diye koparmalıdır" Bu, korkunun değerli ve sıklıkla hassas olmadığı anlamına gelmez ama dünya görüşü fazlasıyla dardır. Keder ve duygudaşlık-

---

[36] Danios, "Pamela Geller Hiding Identity of Norwegian Terrorist (Or Possible Future Terrorist)", *Loonwatch*, 31 Temmuz 2011, http://www.loonwatch.com/2011/07/pamela-geller-hiding-the-identity-of-norwegian-terrorist-or-possible-future-terrorist/.

tan farklı olarak korku başka insanların tüm gerçekliğini henüz kabullenememiştir. İnsana özgü korku tiksinti ile kimileyin birleşebilmesi itibarıyla bazı açılardan hayvanlara özgü korkudan bile daha kötüdür: Çünkü hayvanlar başka hayvan gruplarının pis, kendilerinin ise saf olduğunu ve hayvan olmadıklarını hayal etmezler. Bu bakımdan insana özgü korku, hayvana özgü darlığı tuhaf bir biçimde insana özgü olan hayvansallıktan çekinme duygusuyla bir araya getirir; başka insan gruplarında bu hayvansılığın her zaman var olduğu hayal edilir.

Korku toplumsallaştığında –kültürün ve retoriğin parçası haline getirildiğinde– bile, Mill'in düşündüğü anlamda asla gerçekten "ahlaksallaşmaz". Korku devamlı olarak benliğe ve benliğin güvenliğine odaklanmıştır. Odağın darlığı, incelemiş olduğumuz vakalarla ilgili önemli bir sorundur. İsviçreli seçmenler, tüm üyelerini gerektiği gibi kapsayacak bir toplum inşa etme görevine yönelmeye teşvik edilmek yerine, kendilerini tehdit altında görmeye ve kişisel kimlik ve güvenlik gibi dar kapsamlı meselelere odaklanmaya teşvik edilmişlerdir. Göçmenler tam anlamıyla insan olarak görülmek yerine egonun dar perspektifinden, anayurda saldıran füzeler olarak görülmüşlerdir. Aynı şekilde, korku aşılayan medya da iç yüzü henüz bilinmeyen Breivik olayını doğrudan 11 Eylül travmasının bir tekrarı olarak, dolayısıyla yine salt kendilikle ve ona yönelik tehditlerle alakalı bir şey olarak görmüştür. Bu benmerkezci okuma sahici bir merakın oluşmasını önlemiştir.

Bunlar gibi birçok başka durumda, hem anlık korku hem de kaygı, yani müzmin korku başka duygulara kıyasla daha narsisistiktir. Duygular dünyaya, ideal bir tarafsızlık noktasından değil, duyguyu deneyimleyen bireyin perspektifinden ve o bireyin amaçları ve kaygıları üzerinden bakar. Bu yüzden tanıdığımız kimseler için üzüntü duyarız, tanımadığımız kimseler için değil. Bedensiz bir soyutlamaya değil, hikâyesi bizim için canlı olan bir kimseye merhamet duyarız. Yani tüm duy-

gularda bir darlık sorunu bulunur, bu da tam tarafsızlığı tehdit eder. Korku ise daha da ileri giderek sevgiyi tehdit eder ya da önler.

Şair Dante bütün günahları abartılı bir benlik sevgisinin biçimleri olarak, bizimle başka insanların asıl gerçekliği arasındaki bir "sisin" biçimleri olarak betimler. Filozof ve romancı Iris Murdoch bu düşünceyi geliştirir ve insanların başkalarının tamamen gerçek ve sahiden kaygılanmaya değer olduklarını görmekte ciddi güçlükler yaşadığını, çünkü kendi iç dünyalarına hapsolduklarını ve başkalarını ancak kendi gereksinimlerinin ve planlarının sisinin ardından belli belirsiz gördüklerini ileri sürer ve bunu romanlarında ortaya koyar. Bir insan başka birini gerçekten görecek veya sevecekse bir "serden geçme" sürecine girmelidir.[37] Murdoch, en kavrayışlı romanlarından biri olan *Kara Prens*'te başka bir iddiada daha bulunur: Kaygı ya da kronik korku, sevgiye zarar veren ölçüsüz kendilik kaygısının temel biçimidir:

> İnsan denilen hayvanı en iyi kaygı duygusu tanımlar. Kusurlarımızın olağan bir biçimde kendini gösterdiği hallerde onlara verdiğimiz en genel ad belki de budur. Bu bir çeşit açgözlülük, bir çeşit korku, bir çeşit kıskançlık, bir çeşit nefret olabilir.
>
> Bu iç karartıcı hali kontrol altına almak için küçük adımlar bile atacak kadar bu sorunun farkına varabilmiş kimseler ne talihlidir. İnsan ruhunun doğal eğilimi benliğini korumak yönündedir.[38]

Korku "akıl bulandırıcı bir kaygıdır": Başkalarını karanlığa itecek kadar yoğun biçimde kendine odaklanmaktır. Sahici tehlikelerle dolu bir dünyada ne kadar değerli ve doğrusu vazgeçilmez olsa da aslında yaşamdaki en büyük tehlikelerden biridir.

---

[37] Murdoch bu terimi ömrü boyunca ilgi duyduğu Budist etiğinden ödünç almıştır.
Iris Murdoch, *The Black Prince* (New York: Penguin, 2003), s. 183.

3
İlk İlkeler: Vicdana Eşit Saygı

Günümüzdeki korku iklimini en iyi nasıl irdeleyebiliriz? Buna yönelik iyi bir yaklaşımın üç bileşeni vardır: İyi ilkeler, narsistik olmayan bir tutarlılık vurgusu ve "iç gözlerin", yani dünyayı azınlık deneyiminin bakış açısından görme yeteneğinin geliştirilmesi.

Neden ilkeler? Korkunun tikel yargıları kolayca kendine hizmet eden ve güvenilmez yargılara dönüştüren kafa karıştırıcı ve çarpıtıcı potansiyeli düşünüldüğünde, akıl karışıklığından ve panikten kaçınmaya çalışırken sıkıca tutunabileceğimiz bazı genel ilkeleri kabul ederek bu hassas ve karmaşık sorunlara yaklaşmak iyi bir fikirmiş gibi görünür. Eğer bu ilkeler korkunun insanı kendini ayrıcalıklı saymaya yönlendiren eğilimini ele almamıza yardımcı olacaksa, bunların korkunun taraflılığını telafi edecek şekilde başkalarının iyiliğine odaklanması gerekir. Demokratik siyasal pratiği yönlendirecek ilkeler bulmak, (Batı'da) antik Atina'da başladığından beri hedefinin salt teorik olmayıp pratik de olduğunu görmüş olan siyaset felsefesinin başlıca amacı olmuştur. Felsefenin, Yunanların ileri sürdüğü gibi, bu konular üzerine düşünmeyi isteyen herkese ışık tutacak pratik öneme gerçekten sahip olduğunu

kabul ediyorum. O zaman, siyaset felsefesi dinsel farklılık ve onun kışkırttığı kaygılar hakkında neler söyleyebilir?

Tüm yönleriyle ortaya koymaya çalışacağım gelenek özellikle Avrupa-Amerikan eğilimlidir fakat dinsel hoşgörü siyasalarını Batı'dan daha önce geliştirmiş olan Hindistan'ın tarihinde de (en azından Hinduizmi bırakıp Budizmi kabul eden imparator Aşoka'nın imparatorluğunun her yerinde hoşgörüyü emreden bir dizi ferman çıkardığı MÖ üçüncü yüzyıldan beri) benzer düşüncelere rastlanabileceğini göz önünde bulundurmamız iyi olur. Bu siyasetler modern öncesi dönem boyunca sürekli devam etmedi ama on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Hint-Moğol İmparatorluğu'nda, özellikle tüm dinler arasında hoşgörünün geçerli olmasını emreden ve imparatorluğundaki tüm büyük dinlerden unsurlar içeren bir devlet kültü yaratan Müslüman imparator Ekber'in düşünceleri ve uygulamalarında yeniden canlandırılıp daha da geliştirildiler.[1] Ekber Avrupa'da ünlüydü, düşünceleri –tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'na özgü fikirler ve yasalar gibi– Avrupa'nın hoşgörü anlayışının gelişiminde etkili olmuştu. Bu tarih hakkında daha fazla konuşmayacağım, ama şunu unutmamalıyız: Hedeflerimiz adalet ve anlayış olmalıdır, ayrıca, karşılıklı saygı ve hoşgörü fikirlerinin yalnızca Batı'ya özgü fikirler olduğu gibi hatalı bir düşünceye kapılırsak en baştan itibaren tüm söylediklerimiz boşa çıkar. Belki de, bu fikirlerin en etkili mimarlarından bazılarının dindar Müslümanlar olduğundan kesinlikle emin olmak özellikle önem taşır.

Burada savunduğum özgül ilkeler tarihsel bakımdan Avrupa'dan ziyade Amerika'ya özgüdür. Avrupalılar temel öncüllerden bazılarını (insanlık onuru ve eşitlik fikirleri) paylaşırlar, ama genelde, hukuksal çerçevesini çoğunlukların belirlediği meselelerde azınlıklara adil davranmakta direten hukuksal rejimler geliştirmeye, hatta azınlık pratikleriyle bir dereceye kadar uzlaşmaya Amerikalılar kadar heves duyma-

---

1 Bkz. Amartya Sen, *The Argumentative Indian* (Londra: Allen Lane, 2005).

mışlardır. Avrupa dinsel azınlıklarla baş etmek için genelde asimilasyon, coğrafyalara hapsetmek, muhalifleri kovmak ve şeklen hoşgörülü resmi kiliseler kurmak gibi başka stratejilere bel bağlamıştır. Böyle çözümler ahlaksal açıdan hatalılardır: Amerikalıların ve Avrupalıların paylaştığı insanlık onuru ve eşitlik fikirlerinin öncülleri Amerika'nın bulduğu çözüme benzer bir şeyi gerektirir. Ama okurlar bu konuya tam anlamıyla ikna olmasalar bile, Avrupa'nın bulduğu çözümün artık uygun olmadığı çoktan netleşmiştir. Bu çözüm, dinsel azınlıklar sayıca az olduğu sürece ve bulundukları yerde sıkıntı yaşadıkları takdirde kendilerine kolayca yeni bir yurt bulabildikleri sürece "günü kurtarmıştır". ("Günü kurtarmıştır" diyorum, çünkü bu çözüm, sayıları az olan ama ABD haricinde hiçbir cazip çıkış seçeneği bulunmayan Yahudilere açıkçası pek yararlı olmamıştır.) Yahudileri vicdanlarını çoğunluğun âdetlerine göre şekillendirmeye zorlamak bence ahlaksal bakımdan hep yanlıştı, ama bu yanlış herhangi bir toplumsal çalkantıya yol açmadı. Avrupa'nın şu anki durumu ise çok farklıdır: Azalan nüfus göçü zorunlu kılmıştır, yeni göçmenler ise o kadar fazla sayıdadır ki, Yahudilere yöneltilmesi yüzyıllarca olağan karşılanmış aşağılamalar muazzam bir toplumsal çalkantı göze alınmadan onlara yöneltilemez. Dolayısıyla, insanlar adaletin gerektirdiği çözüm olduğuna ikna olmasalar bile (ki bence ikna olmalılar), Amerikan çözümü derhal hayata geçirilmelidir.

Onur, Kırılganlık, Hak Sahipliği

Yaygın paylaşılan bir varsayımla başlayalım: Tüm insanlar insanlık onurunun eşit taşıyıcılarıdır. Başka bir deyişle tüm insanlar insanlık onuruna sahiptirler ve bu onur bakımından tüm insanlar eşittir. İnsanlar zenginlik, sınıf, yetenek, kuvvet, başarı veya ahlaki karakter bakımından eşit olmayabilirler ama hepsi, yitirilemeyecek veya kendisinden mahrum kalı-

namayacak, devredilemez bir temel insanlık onurunun taşıyıcıları olarak eşittirler.

Bu düşünce her zaman kabul görmemiştir. On sekizinci yüzyıldan önce birçok insan, lordların ve vasalların doğaları gereği statüleri ve onurları bakımından eşit olmadıklarına inanıyordu; bundan çok sonraları dahi birçok insan siyahlar ile beyazların veya erkekler ile kadınların doğaları gereği eşit olmadıklarına inanmayı sürdürdü. Doğal insanlık onuru fikri çok eskidir; Batı'da (en azından) eşitliğin cinsiyeti, sınıfı, etnik kökeni ve milliyeti aştığını ileri sürmekten çekinmemiş antik Stoacıların düşünceleri kadar eskidir. Bu ayrıca Hıristiyan etiğinin de asli bir fikridir. Bu fikre göre tüm ruhlar Tanrı'nın nazarında eşittir. Yine de doğal eşitlik anlayışı, bazı insan gruplarının eşitliğinin bir sorun olduğu yüzyıllar boyunca yaygın olarak göz ardı edilmiştir. Günümüzde ise bu, çoğu ulusun siyasal ilkelerinin dokusuna ve uluslararası insan hakları hareketinin temellerine nüfuz edecek kadar geniş çapta kabul görmüş bir fikirdir.

Onur kesin çizgilerle tanımlanması güç bir fikirdir, biz de muhtemelen siyaset sahasında bunu yapmayı denememeliyiz, çünkü farklı dinler ve farklı seküler görüşler buna değişik açıklamalar getirirler ve biz bunlar arasında taraf tutmak istemiyoruz. (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin taslağını hazırlayanlardan biri olan Katolik filozof Jacques Maritain, kendisinin insanlık onurunu ölümsüz ruh fikri üzerinden kavradığını ama farklı dinsel ve seküler geleneklerden gelen birçok insanın buluştuğu bir alan olduğu farz edilen Beyanname gibi bir belgeye bunu yansıtmayı istemediğini belirtmiştir.) Bizim de muhtemelen onurun kendi başına apaçık bir özgül içeriğinin olduğunu düşünmekten kaçınmamız gerekir: Görünüşe göre bu, *saygı* gibi başka kavramlarla ve daha özgül birçok siyasal ilkeyle ilişkisi sayesinde somutluk kazanan bir kavramdır (onur, bir kimsenin kendisini haklılıkla bir saygı nesnesi haline getiren niteliğidir). Bu, Immanuel Kant'ın insa-

nı salt araç değil, aynı zamanda bir amaç olarak da gören düşüncesiyle sıkı sıkıya ilişkilidir; doğrusu Kant'ın onur kavramını somutlaştırma şekli de böyleydi.

Felsefe tarihinde zaman zaman, eşit insanlık onuru kavramı insanın akıl yürütme yetisiyle kuvvetle ilişkilendirilmiştir. Stoacılar teorik akıl yürütmeye değil de pratik ve ahlaksal akıl yürütmeye odaklanmış olmalarına rağmen, insanları "hayvanlardan" üstün kılan ve hepimizi eşit değerde yapan şeyin bu yeti olduğunu düşünüyorlardı. Elbette bazı insanların ahlaksal akıl yürütmelerinin diğerlerininkine nazaran daha iyi olduğunu fark etmişlerdi ama sadece bu yeteneğe sahip olmanın, ona sahip olan herkesi onur eşiğinin üstüne çıkaracak kadar muhteşem bir şey olduğunu, öyle ki bu eşiğin üzerindeki herkesin değerinin sonsuz olacağını, bu bakımdan geri kalan herkesle eşit olacağını ve eşit saygı görmeyi hak edeceğini düşünmüşlerdi. Bu Stoacı tutumun ömrü uzun oldu: Kant'ın ve büyük Kantçı siyaset felsefecisi John Rawls'un tutumu da özünde budur.

Onurun temeline ilişkin bu tutum birçok bakımdan cazip olmakla birlikte ciddi sıkıntılar da taşır. Öncelikle insanlar ve diğer yaratıklar arasında keskin bir ayrıma yol açar. Bu ayrım, hayvanları kendi amaçlarımız için sırf araç olarak kullanmakta özgür olduğumuz düşüncesini teşvik etmiştir. Bu vargı, ahlaklı eyleme yetisine dayandırılmış Stoacı/Kantçı onur kavrayışından doğrudan çıkarılamaz. Kantçı filozof Christine Korsgaard, insanlar dışındaki hayvanlara karşı kesin etik görevlerimiz olduğunu Kant'ın tutumundan hareketle çıkarabileceğimizi göstermiştir.[2] Ona göre, Kantçıların insan dışındaki hayvanlara tutarsızlığa düşmek pahasına yakınlık göstermeleri gerekir (zira insanlar olarak kendi hayvansal doğamızı muhafaza etmek gibi bir görevimiz olduğunu kabul edip bu göre-

---

Christine Korsgaard, *Fellow Creatures: Kantian Ethics and Our Duties to Animals*, The Tanner Lectures on Human Values, c. 25/6 (2004), 79-110.

vimizin bize benzeyen "hemcinslerimize" karşı devam etmediğini ileri sürmek tutarsız olur).

Yine de akla dayalı onur görüşleri, hayvan yaşamıyla bağlantılı olarak saygı ve hayranlık duymamız gerekmediği fikrini tarihsel olarak kuşkusuz teşvik etmiştir.[3] Üstelik ağır bilişsel yetersizlikleri olan insanlar dolayısıyla akla yapılan vurgunun da sıkıntılı olduğu açığa çıkar. Bu insanların yetenekleri, genelde uygun bulunan ve tipik olarak hedefleri değerlendirmeye ve tasnif etmeye ve bu hedeflere ulaşmak amacıyla arzulara ket vurmaya dayanan eşiğin altında kalıyorsa, bu insanların diğerleriyle eşit değer taşımadıklarına hükmedilecektir. Kuşkusuz çoğu insan, ağır bilişsel yetersizlikleri olan bireylerin özünde daha az değerli olduğuna önceden beri inanmaktadır ama günümüzde bu önyargılar haklı olarak reddedilmişlerdir. Şu halde, yetersizlikleri olan insanlara siyasal sahada eşit saygı gösterilerek davranılmasına yönelik mevcut girişimlere önem veren herkesin, insanlığımızın kaynağı olarak akla bu kadar önem atfeden bir insanlık onuru teorisini sorgulamaya hakkı vardır.

Sorun yine de çözülmüş görünmemektedir. İnsanlığımıza başka şeyler de katkıda bulunmaktadır: Algılama yetisi, hareket etme gücü, duyguları hissetme yetisi, sevgi ve ilgi yetileri vs. Bir kimsede bu yetilerden biri veya daha fazlası bulunduğu ve bu kimsenin ebeveynlerinden en azından biri insan olduğu takdirde onun insanlık onuru bakımından tam anlamıyla eşit olduğunu neden söyleyemiyoruz?[4] Günümüz filozoflarından bazıları ve ben işte tam da bunu söylüyoruz.[5] Bu ölçüt-

---

Bkz. Richard Sorabji, *Animal Minds and Human Morals: The Origins of the Western Debate* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993).

Bunun bir nedeni insan klonlamanın mümkün olmasıdır.

Martha C. Nussbaum, *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006); Martha C. Nussbaum, "The Capabilities of People with Cognitive Disabilities", *Cognitive Disability and Its Challenge to Moral Philosophy*, haz.: Eva Kittay ve Licia Carlson (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010), 75-96.

ler kalıcı olarak bitkisel hayatta olan kimseleri ve anensefali gibi uç durumları dışarıda bırakır. Ama birçok bilişsel yetersizlik tipini sergileyen insanı da kapsar.

İnsan dışındaki hayvanlara gelince, onların kendilerine özgü birer onuru olduğunu ve bu onur biçimlerinin de saygıyı hak ettiğini söylemek yerinde görünmektedir. Fakat insan dışındaki hayvanların dinsel pratikleri olmadığı için, bu kaygıları bu kitabın geri kalan kısmında paranteze alabiliriz. Bazı türler dine epey yaklaşırlar. Örneğin fillerin sergilediği keder davranışının törensel bir yanı vardır, Barbara Gowdy'nin filler hakkındaki, *The White Bone* (Beyaz Kemik) adlı fevkalade romanında bu bulgudan yola çıkılarak her yönüyle gelişmiş bir fil dini hayal edilir. Yani bazı türlerin dinsel davranışlar sergilediklerini öğrenebilecek oluşumuz göz ardı edilemez. Böyle bir şey gerçekleşirse bu türler de bu yeteneğin kullanılmasına yönelik, uygun bir korunmayı hak ederler.

Böylece argümanımızın ilk öncülüne ulaşmış bulunuyoruz: Tüm insanlar *eşit derecede onurludur*. Şimdi de buna epey yaygın olarak paylaşılan, yönetim göreviyle ilgili ikinci bir öncülü ekleyelim: Hükümetler ne yaparsa yapsın bu eşit onuru ihlâl edemezler ve genelde eşitliğe ve onura *saygı* göstermeleri gerekir. Hükümetlerin temel insan haklarını ihlâl edemeyecekleri fikri baştan aşağı bu öncülün incelikle işlenmiş bir biçimidir. Peki ama dinsel inanca ve ibadete temas eden sahalarda insanlara eşit saygı göstererek davranmak ne demek olur?

Buna bir öncül daha ekliyoruz: İnsanların yaşamın nihai anlamını aramasını sağlayan –ve sık sık "vicdan" diye anılan– yeti, insanların çok önemli bir parçasıdır ve onurlarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir veya en azından onun bir yönünü meydana getirir. (Stoacı gelenekte ve Hıristiyan etiğinin bu gelenekten kuvvetle etkilenmiş bazı unsurlarında "vicdan" esasen insanlık onurunun özü olarak kavranır; çünkü bu görüşlere göre vicdan temel pratik akıl yürütme ve değerlendirme yetisinin

ta kendisidir. Benim geliştirdiği ve akli yeteneklere bu kadar fazla dayanmayan görüşe göre, ona sahip olan kişiler için onun bu kişilerin onuruyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu söylemek gayet yerinde olur.) Başka bir deyişle, vicdanı ihlâl etmek insanlık onuruna saldırıda bulunmak demektir.

Buna, kırılganlık öncülü diye adlandırabileceğimiz bir öncül daha ekliyoruz: Bu yeti kötü dünyevi koşullar yüzünden ciddi biçimde engellenebilir. Etkinleşmesi engellenebilir, hatta kendi içinden ihlâl edilebilir ya da zarar görebilir. (On yedinci yüzyıl Amerikan filozofu Roger Williams'ın hapis cezasıyla karşılaştırdığı ilk türden zarar, insanların kendi inançlarının gerektirdiği görünür ibadetlerin yerine getirilmesi engellendiğinde ortaya çıkar. Williams'ın "ruh tecavüzü" diye adlandırdığı ikinci bir zarar türü ise, insanlar savunamayacakları kanıları olumlamaya zorlandıklarında ortaya çıkar.)

Antik Stoacılar kırılganlık öncülünü kabul etmemişlerdi. Onurumuzun kendi içimizdeki özünün, dünyanın saldırılarına tümüyle dayanacak kadar sağlam olduğunu düşünüyorlardı. Etkin olmaktan alıkonulmak onlara göre önemli bir mesele değildi: Eylemin "doğum sonrasından" farksız olduğunu söylüyor ve tüm vurguyu çaba ve niyete yapıyorlardı. Etik yetinin başka insanlardan kaynaklanan şeyler yüzünden zarar görebileceğine de inanmıyorlardı. Bunun gibi tutumları benimsedikleri için köleliğin neden kötü olduğunu göstermeleri de mümkün olmuyordu. Köleliği eleştirmek istiyorlardı, hatta Romalı Stoacı filozof Seneca, kölelere karşı fiziksel şiddet uygulamanın veya onları cinsel ilişkiye zorlamanın korkunç bir şey olduğunu savunmak için büyük çaba sarf ediyordu. Ama bunların neden yanlış olduğunu açıklayamıyordu, çünkü insan olmanın hakikaten tek önemli yanının bu edimlerden hiç etkilenmemek olduğuna kesinlikle inanıyordu. Ayrıca kölelik kurumunun kendi başına yanlış olduğu sonucuna varamadığını da açıkça fark etmişti: Çünkü onun akıl yürütmesine göre, asıl önemli olan şey kişinin içindeki ruhun özgürlüğü olduğu

için bu tarz zorlamaların bir öneminin olmaması gerekirdi. Köleliğin önemli olduğunu ve korkunç bir hata olduğunu düşünmemiz, bizim Seneca'yla aynı fikirde olmamamız – kırılganlık öncülünü kabul etmemiz– sayesindedir.

Kırılganlık öncülünü kabul etmek, dışsal olayların (ölüm hariç) insanlık onurunu ortadan kaldırabileceğini ya da insanları tam anlamıyla eşit olmaktan uzaklaştırabileceğini söylemekle aynı anlama gelmez. Arada ince bir çizgi vardır, çünkü köleleştirilen veya tecavüze uğrayan bir kimsenin başına korkunç bir şey gelmiş olduğunu söylemeyi isteriz. Ama bununla, bu olay yüzünden bu kimselerin tam insanlıktan daha düşük bir statüye geçtiklerini kastetmeyiz. Peki, insanlık onurunun ihlâl edilmesi bu statünün düşmesi veya ortadan kalkması demek değilse ne demektir? Burada tecavüz üzerine düşünmek yararlı olur, çünkü tecavüzün, tecavüze uğrayan kadının tüm yaşamı üzerinde korkunç bir etki yaptığını, onun duygularını, sağlığını, planlarını ve projelerini etkilediğini düşünürüz. Tecavüz kadını değerli uğraş biçimleri karşısında geçici veya kalıcı olarak güçsüzleştirebilir. Ama kadınların tecavüze uğradıklarında başkalarıyla olan eşitliklerin azalmadığını da düşünürüz. (Elbette insanlar eskiden böyle düşünürlerdi. Büyük şair Dante bile Piccarda Donati'yi tecavüze uğradığı için Cennet'te Tanrı'dan en uzak bölgeye –sonsuza dek orada kalmak üzere– yerleştirmişti.) Doğrusu, tecavüzün ve onun dehşet verici bedellerinin haklı olarak ciddi suçlar sayılmalarının sebebi bu insanların doğal eşitliğidir. Ben bu görüşlerin bileşimini bir Stoacıdan veya bir Kantçıdan daha rahat bir şekilde açıklayabilirim çünkü benim görüşüme göre – ölüm veya kalıcı bitkisel hayat hali dışında– tercih yapma yeteneğinin tamamen ortadan kalktığı durumlar bile doğal insanlık onurunu ortadan kaldırmaz. Ama bir Stoacı veya bir Kantçı da önemli ahlaksal ve bilişsel yetenekler hasara uğramış olduğunda bile onurun eşitlikle ilgili eşiğin üzerinde olacağını söyleyebilir. Elbette onur ölüm veya kalıcı bir bitkisel

hayat hali yüzünden gerçekten yok sayılırsa, bu öldürülmüş olan kişiye yapılan bir haksızlık olur.

Kırılganlık öncülü, vicdana eşit saygının söz konusu olduğu siyasal ve toplumsal yaşam koşullarının önemli olduğunu bize gösteriyor. Stoacı tutum, bir kimse hapiste, köleleştirilmiş, hatta işkence altında olsa bile vicdanın daima tamamen özgür olduğunu savunurdu. Ama biz bu fikri reddettik. Kırılganlık öncülü, öyleyse, vicdana eşit saygı gösterilmesinin, dünyevi koşulların hem inanç özgürlüğünü hem de ifade ve icra özgürlüğünü koruyacak şekilde iyileştirilmesi gerektiği anlamına gelir. Özgürlüğün tümüyle yeterli olması gerektiğini de belirtir: Kendi evinizde fısıldayarak dua edebilmeniz hakiki bir dinsel özgürlüğün bulunduğu anlamına hiç gelmez. Birçok dindar kimseyi kendi dinsel inanç ve edimlerini gizli tutmaya zorlayan Çin gibi bir toplumun, birçok Çinlinin dinsel inançlarının olduğunu ve bu inançlarını muhtemelen kendi evlerinin mahremiyeti içinde (elbette bu mahremiyete sahip oldukları ölçüde) yaşadıklarını bilmemize rağmen, dinsel özgürlüğü gerektiği gibi korumadığı sonucuna varmamız da yersiz değildir.

Kırılganlık öncülünü eşitlik öncülüyle bir arada düşündüğümüzde, özgürlüğün hem yeterli hem de eşit olması gerektiği yönündeki ilkeye varırız. Bu, John Rawls'ın adaletin "herkes için benzer özgürlüğü sağlayacak azami özgürlüğü" gerektirdiği fikrine çok benzeyen bir ilkedir. Dolayısıyla ABD Anayasası'nı tasarlayanlar eşit vicdan haklarını korumanın, herkese yönelik, eşitlik temelindeki bir "özgür icra" olanağını gerektirdiği sonucuna varmışlardı. Dönemin devlet anayasaları, özgürlüğün sadece eşit olmasını değil, yeterli genişlikte olmasını da hedeflediklerini açıkça ortaya koymuşlardı, çünkü bunlar, sadece fazlasıyla önemli olan birkaç toplumsal talebin, özellikle huzur ve güvenlikle ilgili taleplerin dinsel taleplerin önüne geçmesine yer veriyorlardı. Nitekim günümüzde hukuk geleneklerinin çoğu, toplumun kişisel özgürlüklerin çoğunun askıya alındığı hallerde bile dinin özgürce icra edilme-

sini sağlayacak asgari koşulların sağlanmasının önemli olduğunu kabul eder, hatta bunu savunurlar. (Bu yüzden çoğu hukuki gelenek mahkûmların dinlerini yaşama haklarının olduğunu ve bu hakların eşit olduğunu savunur. Bu, hükümetlerin azınlık dinlerine mensup mahkûmlara dini vecibelerini yerine getirmek için ihtiyaç duydukları maddi koşulları ve fiziksel nesneleri vermekte ne kadar ileri gitmesi gerektiği hakkında karmaşık sorunların ortaya çıkmasına neden olan bir fikirdir.)

Locke'çu Tarafsızlık mı, İntibak mı?

Peki, bu soyut ilkeler ne anlama geliyorlar? Dinsel meselelerde eşit özgürlük cidden nedir? Devletin dinsel çoğulculuğa saygı göstermeye yönelik hangi çabaları yeterli ve eşit özgürlüğün taahhüt altına alınmasını sağlayabilir? Son olarak, bu taahhütle uyumlu olan çoğulcu bir toplumda dinsel etkinliklere hangi sınırların getirilmesi makul olur? Bu noktadan itibaren Anglo-Amerikan hukuk ve siyaset geleneğine, özellikle de bunun ABD anayasa hukuku içindeki gelişimine odaklanacağım çünkü bu gelenekte bu fikirler gayet açık biçimde işlenmiştir. Avrupa ve Hindistan gibi diğer modern demokrasilerde de bunlara çok benzer fikirler bulunur. Kısmen ilk yerleşimcilerinin çoğu dinsel özgürlük arayışıyla sömürgelere göç etmiş oldukları ve dinsel özgürlük arayışıyla buralara gelen bu yeni yerleşimciler çok farklı inançlara sahip olmaları (aralarında Püritenlerin, Vaftizcilerin, Quaker'ların, Mennocuların, Anglikanların, Roma Katoliklerinin ve Yahudilerin bulunması) nedeniyle çoğulculuk sorunuyla sonraları doğrudan yüzleşmiş oldukları için ABD deneyimi bu konuda özellikle aydınlatıcıdır. Buralara neredeyse hiç Müslüman gelmemiş olmasına rağmen, dinsel özgürlük konusundaki teorik yazılarda ateistler ve agnostikler gibi Müslümanlar da gözetilmişlerdir. Üstelik yerleşimciler kısa bir süre sonra kendine özgü dinleri olan Amerika Yerlileri ile de karşılaşmışlardır.

Sömürgeciler, Avrupa'nın her zaman yüzleşmediği, hatta görmediği bir dizi sorunla yüzleşmek zorunda olduklarının en başından beri farkındaydılar: Basitçe, muhaliflerin sayıca çok olması ve hiçbir grubun çoğunluk olarak kalmasının kesin olmaması nedeniyle azınlıkların ihtiyaçları en baştan itibaren öne çıkıyordu. İyi bir toplum, dinleri çoğunluk tarafından uygunsuz, hatta günah ve kötü bulunan azınlıkların üyelerine ne tür bir özgürlük vermeliydi? Bir resmi kilisesi olmalı mıydı? Vicdan temelinde herkese uygulanabilecek bir yasayı çiğnemek isteyen, örneğin orduya katılıp savaşmayı, cumartesi günleri mahkemede ifade vermeyi veya devlet makamlarında görev almanın koşulu olarak dinsel içerikli bir yemin etmeyi (İngiltere'de bu kesin bir gereklilikti; öyle ki ateist olduğunu beyan etmiş kimseler 1886 yılına kadar Parlamento'ya girememişti) istemeyen kişiler olduğunda ne yapmak gerekirdi? Düzgün bir toplum dinsel davranışa ne gibi sınırlar getirebilirdi?

Anglo-Amerikan hukuk geleneğinin felsefi mimarları, huzur ve güvenlik veya başkalarının eşit hakları söz konusu olduğunda, insanların din adına yaptıklarına bazı makul sınırlar getirilebileceğini ve kamunun kaçınılmaz çıkarlarından güç alan bu tarz kısıtlamaların ne olursa olsun eşit özgürlüğe yönelik saygıyla uyum içinde olabileceğini kolayca görebildiler. Ama bu himayeler ve sınırlar için daha derinlikli ve daha ilkeli bir gerekçe bulmaya çalıştılar. Kendi ilkelerinin temelini, anlamlı bir biçimde, doğal eşitlik ve eşit haklar düşüncesinde buldular, yoksa çok zayıf olduğuna ve Yeni Dünya'ya gelerek kaçınmaya çalıştıkları toplumsal hiyerarşi tipiyle uyumlu olduğuna hükmettikleri (saf) hoşgörü düşüncesinde değil. Bu konu, Başkan George Washington tarafından Newport Yahudi Cemaati'ne yazılmış Ağustos 1790 tarihli bir mektupta bir yandan tipik öte yandan fevkalade dokunaklı biçimde şöyle dile getirilmişti:

> ABD'nin yurttaşları, insanlığa geniş kapsamlı ve özgürlükçü bir siyasetin örneklerini vermiş oldukları için kendilerini hak-

lılıkla takdir edebilirler. Vicdan özgürlüğüne ve yurttaşlık dokunulmazlıklarına herkes aynı şekilde sahiptir. Artık bir daha, sanki halkın bir sınıfının doğuştan gelen doğal haklarını kullanması halkın başka bir sınıfının buna göz yummasıyla mümkün olurmuş gibi hoşgörüden bahsedilmeyecek. Zira neyse ki, bağnazlığa hiçbir şekilde onay vermeyen, zulme hiçbir şekilde destek olmayan ABD hükümeti, kendi himayesi altında yaşayanların kendilerini iyi yurttaşlar olma sıfatıyla alçaltmalarını buyurmakla yetiniyor ve buna her fırsatta yeterli düzeyde destek veriyor.[6]

Washington burada hoşgörüyü hiyerarşiyle ilişkilendirir: Ayrıcalıklı bir grup diğerlerine müsamaha gösterir, ama bir taraftan da fikrini değiştirmesi halinde böyle davranmama olanağından vazgeçmez. Washington bunun yerine doğuştan gelen, eşit doğal haklar fikrini, yani insanlar hem özgürlük (kendi dinlerini yaşama özgürlüğü) hem de dokunulmazlık (zulme, bağnazlığa ve aynı zamanda devletin dinsel zorunluluklar dayatmasına karşı dokunulmazlık) veren haklar fikrini tercih ederler. Sonra da Yahudilere, devletin onlardan şu veya bu şekilde ibadet etmelerini talep etmeyeceğini söyler; devlet onlardan sadece vicdanlı yurttaşlar sıfatıyla destek isteyecektir. (İleride göreceğimiz gibi, Washington azınlık dinlerine karşı öyle hassastı ki "yeterli destek" ifadesini vicdani gerekçelerle askerlik hizmetine karşı çıkanların yükümlü tutulmasını kapsayacak şekilde yorumlamamıştı.)

Peki ya, daha açık konuşmak gerekirse bu fikir devletin nasıl davranmasını gerektirir? Bu noktada felsefi gelenek ihti-

---

6 Washington "bağnazlığa ... destek olmayan" şeklindeki ünlü cümleyi ve "vicdan özgürlükleri ve yurttaşlık dokunulmazlıkları" sözlerini, kendisine Newport Yahudi Cemaati tarafından yazılmış ve bu cemaatin lideri Moses Sexias tarafından imzalanmış mektuptan aynen almıştır. Washington'un mektubu, çoğunlukla noktalamasında ve cümle yapısında ufak değişiklikler yapılarak birçok yerde alıntılanmıştır. Bu versiyonu Washington'un (epey okunaklı olan) el yazısıyla yazılmış orijinalinin fotoğrafıyla karşılaştırdım. Bkz. http://gwpapers.virginia.edu /documents/hebrew/reply.html.

lafa düşer. (Avrupa hakkında söylediklerimize dönecek olursak, bu geleneğin izlediği her iki yolun da kökenleri Avrupa'da olmakla birlikte bunlar öncelikle ABD'de geliştirilmişlerdir.) Bu görüşlerden biri on yedinci yüzyılda yaşamış İngiliz filozof John Locke ile ilişkilendirilir ve eşit vicdan özgürlüğünün korunmasının sadece iki şeyi gerektirdiğini savunur: Dinsel inançları cezalandırmayan yasalar ve dinsel uygulamalara karşı ayrımcı olmayan yasalar, yani bu yasaların dinsel etkinliklerle ilgili meselelerde herkese uygulanabilir olmasının gerekliliği.[7] Locke'a göre, İngiltere'de kilisede Latince konuşmayı yasadışı kılan ama okullarda Latince konuşulmasına izin veren yasa bu ayrımcı yasaların bir örneğiydi.[8] Böyle bir yasanın amacı açıkçası Roma Katoliklerine zulmetmekti. Vaftiz olmak amacıyla kişinin kendi bedenini suya sokmasını yasadışı kılan, ama sağlık veya dinlenme amacıyla suya dalmaya izin veren bir yasa da bu tarz zulmedici yasaların başka bir örneği olurdu.[9] Açıktır ki böyle bir yasanın amacı Vaftizcilere zulmetmek olurdu. Locke şu sonuca varıyordu: "Sözün özü, hayatın olağan akışı çerçevesinde yasaların serbest bıraktığı ne varsa bunlar Tanrı'ya ibadet edilen tüm kiliseler için de serbest olmalıdır. Hiç kimsenin yaşamı, bedeni, evi veya mülkü bu bakımlardan herhangi bir önyargıya maruz kalmamalıdır."[10]

Fakat bir yasa bu bakımdan zulmedici değilse ve sivil hâkimlerin yargı yetkisi kapsamındaysa (yani dinsel inançları veya dinsel etkinliklerin yürütülmesini düzenlemek amacıyla önerilmiyorsa), rastlantı eseri bazı dinsel etkinliklere diğerlerinden daha fazla yük oluşturacak olsa bile geçerli sayılır. Eğer insanlar vicdanlarının (mesela askerlik hizmetiyle veya iş günleriyle ilgili) belirli bir yasaya riayet etmelerine izin vermeye-

---

John Locke, *A Letter Concerning Toleration* (1689; Amherst, NY: Prometheus Books, 1990).

8 A.g.e., 69.

9 A.g.e.

10 A.g.e.

ceğini hissediyorlarsa, Locke'a göre, bu insanların kendi vicdanına uygun davranması daha iyi olur, ama yine de bunun hukuki cezasını çekmeleri gerekir.[11]

ABD Yüksek Mahkemesi'nin 1993 yılında karara bağladığı bir dava bu Locke'çu anlayışın modern bir örneğini oluşturur. Bu karar, Florida'nın Hialeah şehrinde çıkarılan ve hayvanların "kamusal veya özel bir ayinde veya törende gıda tüketimi dışında bir amaçla" öldürülmesini yasadışı kılan bir yönetmelik hakkındaydı.[12] Bu yasanın gerekçesi, Santeria dinine mensup kimselerin gerçekleştirdiği ayinsel hayvan katliamlarından halkın rahatsızlık duymasıydı. (Santeria dinine inananlar Kübalı göçmenler olduğu için, oluşan dinsel kaygının temelinde büyük bir etnik önyargı unsuru bulunuyordu.) Hialeah şehri, amaçlarının kamu sağlığını korumak ve hayvanlara işkence edilmesini önlemek olduğunu ileri sürdü. Mahkeme kararının gerekçesini kaleme alan Yargıç Kennedy ve aynı yönde görüş bildiren Yargıç Scalia, gösterilen gerekçeleri reddetti. Benzer hayvan öldürme yöntemlerine, hatta daha ıstıraplı yöntemlere gıda tüketimi amacıyla zaten izin verildiği için bu yasanın söz konusu amaçlara uygun düşmediği yeterince ortadaydı. Mahkeme yönetmeliklerin "gerekçesi dinsel amaçlı kurban kesme olmayan pek az öldürme edimini yasaklayacak şekilde düzenlendiğine" karar verdi. Yani yasalar açıkçası "devletin düşmanlığının" sonucuydu, bu da aşikâr olduğu kadar "maskelenmiş" olduğunda da aynı ölçüde sakıncalıydı. Sonuçta yasa hükümsüz bırakıldı. Bu karar Locke'çu sayılmakla kalmaz, ana fikri onun tarafından zaten dile getirilmiştir:

Ama aslında, din adına bir araya gelmiş bazı kimseler bir öküzü kurban etmek istediklerinde bunun bir kanunla yasaklanmasına karşı çıkarım. Bir öküzü olan Meliboeus bu öküzü kendi evinde yasal bir biçimde öldürebilir ve uygun olduğunu

---

A.g.e., 59.

Church of the Lukumi Babalu Aye v. City of Hialeah, 508 U.S. 520 (1993).

düşündüğü herhangi bir parçasını yakabilir: Çünkü bundan dolayı hiç kimse bir zarara uğramayacak, başka hiç kimsenin hakkı ihlâl edilmeyecektir. Aynı nedenden dolayı o kendi öküzünü dinsel bir toplantı sırasında da öldürebilir.[13]

Zamanımız için özellikle ilginç olan benzer bir dava ise New Jersey'deki Müslüman polis memurlarıyla ilgilidir. Newark'taki polislerin sakal bırakması yasaklanmış, ama bazı cilt rahatsızlıkları olan kimseler bundan muaf tutulmuşu. Mustafa ve Aziz adlı iki Sünni Müslüman memur, dinsel inançlarının kendilerini sakal bırakmakla yükümlü tuttuğunu ileri sürüp bu tutumlarını desteklemek amacıyla Kuran'ı kanıt olarak sunarak bu yasağa karşı çıktılar. Yüksek Mahkeme Yargıcı Samuel Alito'nun federal temyiz mahkemesi yargıcıyken yazdığı bir mütalaaya göre bu memurlar, yasağa seküler bir muafiyet getirilmiş olduğu için davayı kazanmışlardır.[14] *Fraternal Order of Police v. City of Newark* (Newark Şehrine karşı Polis Yardımlaşma Cemiyeti) başlıklı bu dava *Lukumi* davasıyla aynı örüntüyü izler ama Alito azınlıkların korunması için *Lukumi* davasından daha fazla uğraşmıştır. Polisin izlediği siyasetin ayrımcılığı amaçladığı yönünde apaçık bir kanıt bulunmamasına rağmen, sadece seküler bir muafiyetin tanınmış olmasından böyle bir amacın bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır: "Teşkilatın dinsel muafiyetleri reddederken tıbbi muafiyetler tanıma kararının, sıkı bir inceleme yapılmasını gerektirecek, ayrımcı bir amacın bulunduğunu düşünmek için yeterli olduğu sonucuna varıyoruz."[15] Yani Locke'çu gelenek mahkemelerin gizli önyargıların açığa çıkarılmasına olanak vermektedir.

Rhode Island kolonisinin kurucusu olan ve dinsel özgürlük hakkında çok şey yazmış olan on yedinci yüzyıl filozofu Roger Williams ile ilişkilendirilen başka bir gelenek ise, vicda-

---

13 *A Letter Concerning Toleration*, 47-48.

14 *Fraternal Order of Police v. City of Newark*, 170 F. 3d 359 (3d Cir. 1999).

15 A.g.e., 365.

nın bundan daha sıkı bir biçimde korunması gerektiğini savunur. Bu gelenek, bir demokraside yasaların her zaman çoğunluklar tarafından yapıldığını ve doğal olarak iş günlerinin seçiminden muhtelif ilaçların hukuksal statüsüne kadar birçok meselede çoğunluğa uygun olan fikirleri somutlaştıracağını ileri sürer. Bu tarz yasalar amaçları bakımından zulmedici olmasalar da azınlıklar için epey adaletsiz olabilirler. Bu tarz yasaların –örneğin insanları kutsal günlerinde mahkemede ifade vermeye zorlayarak, dinleri yasakladığı halde askerlik yapmakla yükümlü tutarak veya kutsal törenlerinde gerekli olan bir uyuşturucuyu kullanmaktan alıkoyarak– vicdan özgürlüğüne yük olduğu hallerde, bu gelenek, azınlık dini mensuplarına "uzlaşma" adı altında özel bir muafiyetin tanınması gerektiğini savunur. Bir kimseden kendi vicdanının gereğini yerine getirdi diye hukuki bir ceza çekmesini talep etmek, bu kimseyi bir azınlık dinine inandığı için cezalandırmaktan farksızdır. Bu da elbette vicdana eşit saygı ilkesinin ağır bir ihlâlidir.

Roger Williams'ın uzlaşmacı tutumu Locke'un tutumundan tarihsel olarak bir yönden daha farklıydı: Bu tutum hem dinsel özgürlüğü hem de (görünüşe göre) uzlaşmayı, paganları, hatta Williams'ın "Hıristiyan karşıtları" diye andığı inançsızları da kapsayacak şekilde genişletiyordu. 1644 yılında çıkan *The Bloudy Tenent of Persecution* (Zulmün Kanlı İlkesi) adlı etkili eserinde Willams şöyle yazmıştır: "Pagan, Yahudi, Türk veya Hıristiyan karşıtı inançları benimseme ve tapınmaları gerçekleştirme izninin hangi milletten ya da ülkeden olursa olsun tüm insanlara verilmesi (Oğul İsa Efendimizin gelişinden beri) Tanrı'nın isteği ve buyruğu olmuştur." Yani (Rhode Island'da bulunan) Yahudileri, (muhtemelen orada olmayan) Müslümanları, standart anlamda tek tanrıya inanmayan pagan Yerli Amerikalıları ve son olarak "Hıristiyan karşıtı" ifadesiyle kastettiği kesin görünen ateistleri ve agnostikleri dikkate alır. Locke, inançsızların yeminlerine güvenilemeyeceği için onları dinsel özgürlüğün kapsamı dışında tutmak gerekti-

ği sonucuna varır. Williams ise, siyasal ve toplumsal yaşamla ilgili meselelerde Yerli Amerikalıların her halde "beyaz adamdan" daha güvenilir olduklarında ve ahlaksal erdemlerin hepsine kusursuz bir biçimde yatkın olduklarında ısrarcıdır. Hatta bunu genel bir kural haline getirir: Belirli dinsel ilk ilkeleri paylaşmayan insanlar ahlaksal erdemi paylaşabilir ve güvenilir yurttaşlar olabilirler. Uzlaşmacıların hepsi Williams'ın izinden gitmemiştir, fakat onun hem dinsel özgürlüğün kapsamını genişletmesi hem de uzlaşmacılığı tercih etmesi aynı değerlendirmeden dolayıydı: Vicdana eşit saygı, özgürlüğün kamu düzeni ve güvenliği ile uyumlu olması kadar yeterli olmasını da gerektirir.

Zamanla kolonilerdeki yerleşimciler eşit saygı koşullarında nasıl birlikte yaşayabileceklerini kavramaya uğraştıkça buralara uzlaşmacı tutumun bir çeşidi hâkim oldu. Koloniciler uzlaşma gerektiren birçok soruna aşinaydı: Quaker'lar mahkemede şapkalarını çıkartmayı reddediyordu, Yahudiler cumartesi günleri ifade vermeye davet edilmelerine karşı çıkıyordu, Quaker'lar da Mennocular da askerlik yapmayı reddediyordu. Roger Williams, uzlaşmacı tutumun tek adil tutum olduğunu ileri sürdü: Yoksa çoğunluk, başkalarına da tanınmak için tasarlanmış özgürlüklerden kendisi için daha kapsamlı bir biçimde yararlanacaktı. Yerleşik bir yapı dayatmaya çalışan Massachusetts ve Connecticut sömürge valilerine şöyle yazmıştı: "Siz vicdan özgürlüğünü savunurmuş gibi yapıyorsunuz ama ne yazık ki bunu sadece kendiniz için istiyorsunuz." Bağımsızlık yaklaşırken çoğu devletin anayasası sadece son derece acil olan (huzur ve güvenlik gibi veya başkalarının haklarının korunması gibi) toplumsal zaruretlerin kişilerin din özgürlüğünün kısıtlanmasının gerekçesi olmasına izin veriyordu. Williams birçok yazısında bu tutumu savunmuştu,

bununla birlikte bu fikrin sömürgelerdeki düşünce geleneklerinde birçok başka kaynağı da vardı.[16]

ABD Anayasasının birinci ek maddesi dinsel özgürlüğü uzlaşmacı tutumu ve nispeten zayıf bir Locke'çu tutumu açıkça ayırt etmeden koruma altına alır: "Kongre dinsel bir kurum lehine veya onun özgürce icra edilmesini yasaklayan bir yasa yapamaz." Metnin bazı taslaklarında "eşit vicdan haklarını ihlâl eden" şeklinde yer alan ifade nihai halinde "[dinin] özgürce icra edilmesini yasaklayan" ifadesine dönüştürüldü. Bu değişiklik, anayasa metnini hazırlayanların dinsel inançları olduğu kadar dinsel edimleri de korumayı amaçladığını apaçık bir biçimde gösteriyor: "Vicdan haklarının" sadece inançlara atıfta bulunduğu düşünülebilir, ama "uygulama" açıkça edimleri de kapsar. Yine de nihai metni okurken, metni hazırlayanların eşitlik odağını gevşettikleri sonucuna varmamalıyız. İlk ifadede eşitlik haklara atıfta bulunur. Nihai metindeki ifade "dinin eşit biçimde özgürce icra edilmesini yasaklayan" şeklinde olsaydı çok zayıf olmuş olurdu. Bu durumda bir yasa –örneğin "ABD'de hiçbir dinsel pratik yasal değildir" diyerek– tüm dinleri yasaklayabilirdi ki bu da bizim önlemek isteyeceğimiz bir şey olurdu. Yani nihai metinde "eşit" sözcüğünün bulunmayışı eşitliğin önemli sayılmamasından dolayı değildir, aksine dinsel vicdana yönelik eşik külfetlere de olanak verilmemesi arzulandığı için böyle yapılmıştır.

"Vicdan" yerine "din" denmesi, görünüşe göre, Özgürce İcra Hükmüne göre hukuken özel sayılmasını zorunlu kılmaz. Başka vicdani bağlanma biçimleri –en azından bu hükme dayanılarak– korunmaz. Göreceğimiz gibi, bu mesele kimilerini Özgürce İcra Hükmünün genel bir uzlaşmacı bakış açısıyla okunmasına, din dışı vicdan biçimlerine yönelik mevcut adaletsizliği arttırdığı gerekçesiyle karşı çıkmaya itmiştir.

---

[16] Bkz. Michael McConnell, "The Origins and Historical Understanding of Free Exercise of Religion", *Harvard Law Review* 103 (1990), 1409 vd.

Bağımsızlık ilanından kısa süre sonra George Washington, askerlik yapmayı reddetmeleri üzerine Quaker'lara yazdığı bir mektupta, uzlaşmacı tutumu etkili bir biçimde dile getirmişti (1789):

> Bu devletlerin halklarının yararlandığı, Ulu Tanrı'ya kendi vicdanları mucibince tapma özgürlüğü, sadece ellerindeki nimetlerin değil, aynı zamanda haklarının da en mükemmelidir.
>
> İlkelerinizi ve etkinliklerinizi gayet iyi biliyorum; (ortak savunma yükümlülüğünü başkalarıyla birlikte paylaşmayı reddetmeleri bir yana bırakılırsa) aramızda daha çok örnek gösterilecek ve yararlı yurttaşları içeren başka bir mezhep olmadığını söylemek, Quaker'lar sıfatıyla tanınan kimselere hak ettikleri değeri vermekten başka bir şey olmaz.
>
> Size en açık biçimde güvence veririm ki, bence, tüm insanların vicdani kaygıları en duyarlı ve nazik biçimde değerlendirilmelidir; ayrıca yasaların daima, ulusun korunmasının ve asli çıkarlarının haklı göstereceği ve izin vereceği kadar onlara mümkün olduğunca uygun olmasını arzu ederim.[17]

Locke Quaker'lara kendi vicdanlarına sadık kalmalarını, ama bunun sonucunda bir ceza ödeyeceklerini veya hapse gireceklerini söylerdi. Washington ise bu soruna epey farklı yaklaşır. Özgürlüğün daima kapsayıcı olduğu kadar ulusun asli çıkarlarına uygun da olması gerektiği yönündeki ilkeyi benimser. Tüm insanların "vicdani kaygıları ... en duyarlı ve nazik biçimde" değerlendirilmelidir, ona göre bu, hukukun söz konusu ciddi ve acil çıkarlarla uyuştuğu olduğu kadar bu kaygılarla da "mümkün olduğunca uygun" olmasını gerektirir.

Önce Quaker'lar Washington'a bir mektup yazarak dinsel özgürlüğün tanınmasından dolayı şükranlarını sunmuş ve kendilerinin yoksullara yardım yapan ve sivil hükümete destek olan iyi yurttaşlar olduklarını vurgulamışlardı.

Bağımsızlık ilanından önce bile kimi siyasalar uzlaşmacılık doğrultusunda gelişiyordu. (Örneğin Yahudilerin, Quaker'ların ve Mennocuların mahkemelerde şapkalarını çıkarmayacağı anlaşılmış, insanlar da şapkaların çıkarılması düzenlemesinin genel bir kural olduğunu savunmakla birlikte bu seçime saygı göstermişlerdi.) Bağımsızlık Savaşı'nın hemen ertesinde, Washington dinsel azınlıkların genel askerlik hizmeti siyasasından muaf kalmalarına izin vererek esaslı bir taviz verdi. İlk davalar da aynı yönde sonuçlandı. 1793 yılında Jonas Phillips adlı bir Yahudi cumartesi günü mahkemede ifade verme zorunluluğuna karşı çıktı. 1813'te Peder Kohlmann adlı bir Katolik rahibin, bir ceza davasında yeminli tanıklık yaparken, günah çıkarma odasında öğrendiğini ileri sürdüğü (çaldığı malları sahibine geri götürmüş bir kişinin kimliği hakkındaki) bilgilere dair kendisine sorulan soruları yanıtlamayı reddetmesine izin verildi.[18] Bu davanın Protestan olan yargıcı, günah çıkarma uygulamasının kurallarını ihlâl etmenin (veya böyle yapılmadığı için mahkemeye saygısızlık edildiği gerekçesiyle hapse girmenin) hukuk tarafından zorunlu tutulmasının, Peder Kohlmann'a çok ağır bir yük bindireceğini ve günah çıkarmanın kutsal niteliğini fiilen hükümsüz kılacağını kabul etti:

> Dolayısıyla, içtihat hukukunun ılımlı ve adil ilkelerinin tanığı, yalancı tanıklık ve yalan yere yemin etme arasındaki böylesine korkunç bir açmaza düşüreceğine bir an için bile inanılamaz: Tanık eğer doğruyu söylerse dini yeminine aykırı davranmış, yalan söylerse de mahkemede ettiği yemine aykırı davranmış olur. Yalan söylese de doğruyu itiraf etmiş olsa da günaha girmiş olur, dolayısıyla onun hem dürüstlük yasalarına hem de vicdanın ışığına aykırı davranmaması olanaklı değildir.

---

[18] *Stansbury v. Marks*, 2 Dall. 213 (Pa. 1793); *People v. Philips*, New York Court of General Sessions, 1813.

Yapılabilecek tek şey, mahkemenin onun tanıklık yapmama veya hiçbir şey yapmama hakkını tanıması olur.

Yıllar boyunca Özgürce İcra Hükmünün koşullarının sadece federal yönetimin eylemleri üzerinde bağlayıcı olduğu düşünüldü ve bunların eyalet yönetimlerinin ve yerel yönetimlerin eylemlerine de uygulanması, yani "kurumlaştırılması" ancak 1940 yılında mümkün oldu.[19] Bu tarihten sonra azınlıkların uzlaşma talepleri çoğaldı. "Kurumlaşmadan" sonra uzun bir dönem boyunca Yüksek Mahkeme uygulamalarında uzlaşmacı bir standardı benimsedi ve "devletin *zorlayıcı* bir çıkarı" bulunmadıkça bu yönetimlerin bir kimsenin "dinini özgürce icra etmesine" "ağır külfetler" getiremeyeceğini savundu (huzur ve güvenlik bu çıkarların başında geliyordu). Bu ilkenin ortaya konduğu en önemli dava, *Sherbert v. Verner* (Verner'e karşı Sherbert), cumartesi günü de çalışmaya zorlanan bir Yedinci Gün Adventist Kilisesi mensubu kadın hakkındaydı. O gün çalışmayı reddettiği için işinden atılan Sherbert Güney Carolina eyaletinden işsizlik tazminatı talep etti ve bu talebi "uygun bir işte çalışmayı" reddetmiş olduğu gerekçesiyle kabul edilmedi.[20] ABD Yüksek Mahkemesi ise, tazminat verilmemesinin Bayan Sherbert'i standart dışı fiilleri nedeniyle cezalandırmak anlamına geleceğini, yani ona kendi tarzında ibadet etme eşit özgürlüğünün tanınmamış olacağını ileri sürerek onun lehine kara verdi. Pazar gününün genel tatil günü olarak belirlenmesinde kural olarak yanlış değildi, ama Bayan Sherbert'in özel dinsel ihtiyaçlarıyla uzlaşmamak bir bakıma yanlıştı.

Uzlaşmacılar (ve genel olarak Locke'çular) açısından teorik bakımdan belirleyici unsur bireyin vicdanıdır. Dolayısıyla, bir kimse kendi dini hakkında standart dışı bir yorumu benimsemişse, bu dinin üyelerinin çoğunluğunun buna katılma-

---

[19] Belirleyici dava şuydu: *Cantwell v. Connecticut*, 310 U.S. 296 (1940).

[20] *Sherbert v. Verner*, 374 U.S. 398 (1963).

dığını söylemek faydasızdır. Ama pratikte bu, geçmiş uygulamalar hakkında fikir verir ve bu grupların ortak görüşlerinden çıkarılabilir. Örneğin, Quaker'lar veya Mennocular gibi gruplara mensup olmamalarına rağmen askerlik yapmaya karşı çıkan bireylere muafiyet tanınmış olsa bile, bu gibi durumlarda bu bireylerin ispat yükü ağır olur: Bu bireyler kendi inançlarını kapsamlı bir biçimde açıklamak zorunda olurlar, bu da kendini iyi ifade edebilen ve eğitimli kimselere haksız avantajlar sağlar.[21] Yine de İslam gibi, nelerin gerekli olduğu konusunda birçok farklı görüşü içeren ve cazip bulunan dinler söz konusuysa teorik vurgu önemli olur: Bir birey *burka* giymenin şart olduğuna veya savaşta insan öldürmenin ahlaksal açıdan daima yasak olduğuna içtenlikle inanıyorsa, onunla aynı dine mensup olan birçok insanın buna katılmadığını vurgulamak fayda etmez.

Yargıçların uzlaşmacı standardı yorumlaması güçtür, *Sherbert* davasından sonra da çok az davacı ABD Yüksek Mahkemesi huzurunda görülen davasını kazanabilmiştir: Mahkeme ya özgürlük üzerindeki külfetin "ağır" olmadığını ya da esasen "devletin zorlayıcı bir çıkarının" söz konusu olduğunu kabul etme eğilimi göstermiştir. *Wisconsin v. Yoder* (Yoder'e karşı Wisconsin) adını taşıyan ve davacıların kazandığı önemli bir davada ise Eski Düzenci Amişler çocuklarını, ortak çiftliklerde çalışmaları ve iddialarına göre kendi dinsel geleneklerinin sürekliliği için önemli olan başka etkinliklere katılmaları amacıyla hukuken zorunlu olan örgün eğitiminin son iki yılına devam ettirmeme hakkını kazanmışlardı.[22] Yüksek Mahkeme'ye gidebilen davaları intibakçı tutumun şekillendirdiğini de vurgulamak gerekir: Çoğu dava daha alt mahkemelerde kazanıldığı için temyize götürülmezdi. Dolayısıyla birçok kişinin yaptığı gibi intibakçı tutumun pek etkili olma-

---

21 Bkz. *U.S. v. Seeger*, 380 U.S. 163 (1965) ve *Welsh v. U.S.*, 398 U.S. 333 (1970).

22 406 U.S. 205 (1972).

dığını söylemek hatalı olur.[23] Bununla birlikte bu tutum birçok açıdan tartışmalıdır.

1990 yılında görülen *Employment Division v. Smith* (Smith'e karşı İstihdam Dairesi) adlı davayla birlikte bu gelenek esaslı bir darbe yedi ve ABD hukuku kısmen Locke'çu tutuma geri döndü.[24] Bu dava bizim burada ilgilendiğimiz dinsel korkuyla da bağlantılıdır çünkü konusu Amerikalıların kolayca korkuya kapılmasına yol açan bir konu olan uyuşturucu kullanımıdır. Al Smith, alkol bağımlılığından kurtulmaya uğraşan, kendi memleketi Oregon'da çeşitli yerlerde alkol ve uyuşturucu bağımlılığı danışmanı olarak çalışan ve bunda hayli başarılı olan bir Amerika Yerlisiydi. Zamanla Yerli dinini benimsemenin kendi manevi gelişimi bakımından önemli olacağına inandı, hatta bunun alkolizmle mücadele eden diğer Yerlilere de yardımcı olacağına ikna oldu. Katıldığı kilise, kökleri binlerce yıl öncesine dayanan geleneksel Yerli törenlerini yeniden canlandırmaya çalışıyor ve kutsal ayinlerinde peyote adlı uyuşturucudan yararlanıyordu. Peyote bir halüsinojendir, ama bunu törenlerde kullanan katılımcılar etkisinin epey hafif olduğunu, hatta dikkati arttırdığını ve odaklanmayı kolaylaştırdığını söylüyorlardı. Smith önceleri çekinmişti çünkü Adsız Alkolikler (AA) felsefesi zihinsel değişimlere neden olan uyuşturucuların kullanılmasını yasaklıyordu. Fakat sonunda, 1970'lerde birkaç sefer peyote kullandı ve bunun kendisinin yeniden alkole başlamasına sebep olmadığını fark etti; hatta bunu kullanmış olduğu için daha bilge ve daha iyi biri haline gelmiş olduğunu hissettiğini belirtmişti.

1982 yılında Douglas ilçesinde yürütülen bir programda yeni bir danışmanlık işi buldu ve parlak bir danışman haline gelerek takdir topladı. Ayinlerde peyote kullanmaya ara sıra

---

[23] Şuradaki tartışmama bakınız: Martha C. Nussbaum, *Liberty of Conscience: In Defense of America's Tradition of Religious Equality* (New York: Basic Books, 2008), 4. Bölüm.

494 U.S. 872 (1990).

devam etmesine rağmen çalıştığı yerde bundan hiç bahsetmedi ta ki yeni bir çalışan Smith ile birlikte bu ayinlere katılıp yaşadığı deneyimden çevresine coşkuyla bahsedene kadar. Sonunda ikisi de işlerinden atıldılar. Oregon eyaleti, "işverenin çalışanlardan beklemeye hakkı olan davranış ölçütlerine kasten aykırı davrandığı" gerekçesiyle Smith'e işsizlik tazminatı ödemeyi de reddetti. Peyote o dönemde Oregon eyaleti kanunlarına göre yasadışıydı. Smith ve diğer çalışan bu yasaya rağmen mahkemeye başvurdular.

Sonuçta ABD Yüksek Mahkemesi'nde davayı kaybettiler. Yargıç Scalia tarafından yazılan çoğunluk görüşü, bundan sonra uygulanacak –ve geçmiş kararların hayli tartışmalı bir yorumuna göre geçmişte de uygulanmış– ölçütün Locke'çu ölçüt olduğunu ilan ediyordu. Bununla birlikte Yargıç O'Connor tarafından yazılan bir gerekçeli kararda *Sherbert* ölçütü anılıyor ve eyaletin "devletin zorlayıcı çıkarının" bulunduğunu ortaya koyma yükümlülüğünü yerine getirmiş olduğu sonucuna varılıyordu. Burada sorulması gereken soru, hukukun "genel olarak uygulanabilecek tarafsız bir hukuk" olup olmadığıdır. Eğer öyleyse bir muafiyet tanınmasını sağlayacak anayasal bir hak yoktur. Hükümet dinsel bir gerekçeyle gerçekleştirildiğinde genel olarak hukuka uygun sayılan fiziksel bir edimin icrasını yasaklayamaz (Scalia da bu noktada aynı şekilde Locke'un kendi örneklerinden ve başka örneklerden bazılarını sayar). Ama bazı kişilerin genel olarak uygulanabilir bir yasaya karşı çıkmak istemelerinin gerekçesinin dinsel olması onların yasaya uygun davranmamasını haklı çıkarmaz. Scalia da muafiyetlerin yargı tarafından tesis edildiği bir sistemin "anarşiye davetiye çıkarmak" anlamına geleceği sonucuna varmıştır.

Smith davası birbirinden bağımsız iki soru sormayı gerektirir: En iyi hukuk ölçütü nedir? Bu ölçütü kim uygulamalıdır? Adaletin yasa koyucu çoğunluklarca kararlaştırılan intibakçıları tasvip etmeye hazır olması anlamında, Scalia'nın görüşü-

nün ilk soruyu doğrudan yanıtlamadığını görmek gerekir. Doğrusu adalet, devletin zaten işsizlik davalarındaki gibi bir bireysel muafiyet programı izlediği bir durumda intibakları hukuken dayatmaya da hazır olmalıdır: Bu davalarda dinsel gerekçelere dayanan muafiyetler tanımamak zalimce görünür ve Locke'çu bir ihlâl tipine dönüşür. Scalia ikinci soruya odaklanır; onun intibakçılık hakkındaki başlıca şikâyeti, yargıçların, genel olarak uygulanabilir yasalara açık uçlu bir bireysel muafiyetler sistemini dayatmaya ehil olmadıkları yönündedir: Ona göre böyle bir sistem hukukun üstünlüğüne zarar vererek "anarşiye davetiye çıkarır".

Öte yandan Scalia, davacıların intibaklar konusunda anayasal bir *hak*larının olduğunu reddetmekle birinci soruya da dolaylı yoldan değinmiş olur: Onların uzlaşma itirazı artık yasa koyucu çoğunlukların arzularına tabi olmak zorundadır. Aslına bakılırsa Scalia bu noktayı özellikle vurgular: Azınlıkların dinsel pratiklerinin korunmasının siyasal sürece terk edilmesi "geniş çapta benimsenmeyen bu dinsel pratikleri nispeten dezavantajlı duruma düşürecektir. Fakat demokratik sistemin bu kaçınılmaz sonucunu, her bir vicdanın başlı başına bir hukuk teşkil ettiği veya yargıçların yasaların toplumsal önemini dinsel inançların merkeziliğine göre tarttığı bir sisteme yeğlemek gerekir." Dolayısıyla Scalia en iyi hukuksal ölçütün, düzenle ve hukukun üstünlüğüyle ("her vicdan başlı başına birer hukuk teşkil eder" diyen) intibakçı ölçütün hiç olmadığı kadar uyumlu olan Locke'çu ölçüt olduğu sonucuna varır. Yasa koyucu çoğunlukların bir uzlaşmaya karar vermeleri halinde ise bu uzlaşma hukuk haline gelir ve hukukun üstünlüğüne dayanan düzen tehlikeye düşmez.

Aksi yönde görüş bildiren Yargıç Blackmun, Brennan ve Marshall ise *Sherbert* davasındaki intibakçı ölçütü savundu ve azınlıkların özgürlüğünün çoğunlukçu demokrasilerde daima risk altında kalmak zorunda olmasını kesinlikle reddetti: "Kuru babalarımızın bedeller ödeyerek dinsel zulümden kurtul-

muş olmalarını "lüks" saymadıklarına, bunun yerine onu özgürlüğün asli bir unsuru olarak gördüklerine inanıyorum. Ayrıca onlar dinsel tahammülsüzlüğün "kaçınılmaz" olduğunu da düşünmüş olamazlar çünkü [anayasanın] dinle ilgili hükümlerini tam da bu tahammülsüzlükten kaçınmayı sağlayacak şekilde kaleme almışlardır."[25] Burada intibakçı tutum ile Locke'çu tutum arasındaki gerçek farkı görüyoruz: Locke'çu tutumun siyasal süreçler aracılığıyla müzakere edilmesi gereken bir ayrıcalık diye kavradığı şeyler intibakçı tutumun iddiasına göre temel birer haktır.

Smith davası toplumda müthiş bir öfkeye yol açtı.[26] Liberal veya muhafazakâr, Hıristiyan, Yahudi veya seküler birçok farklı grup bu davanın işaretini verdiği yön değişimini protesto etti. 1993 yılında hem Temsilciler Meclisi'nde hem de Senato'da ezici bir çoğunluk sayesinde Kongre, korumacı *Sherbert* ölçütünü yasama yoluyla tekrar tesis eden Din Özgürlüğünün Yeniden Güvence Altına Alınması Yasası'nı (Religious Freedom Restoration Acti, RFRA) kabul etti. Başkan Clinton'ın imzalamasıyla birlikte bu yasa yürürlüğe girdi. Bu yasanın amacı *Smith* davasındaki ölçütü kasıtlı biçimde devre dışı bırakmak olduğu için Yüksek Mahkeme'nin bundan pek hoşlanmamasına şaşırmamak gerekir. 1997'de *City of Boerne v. Flores* (Flores'e karşı Boerne Şehri) adlı davada, Yüksek Mahkeme RFRA'nın eyaletlere uygulanması halinde anayasaya aykırı olacağını ilan etti ve bu yasanın Kongre'nin yetkilerini aştığını ileri sürdü.[27] Fakat federal hükümetin faaliyetlerine uygulandığı takdirde RFRA anayasaya uygundu. Daha sonra kabul edilen, 2000 tarihli Dinsel Amaçlı Arazi Kullanımı ve Tüzel Kişiler Yasası (Religious Land Use and Institutionalized Persons Act, RLUIPA), sadece federal arazi kullanımı düzenlemeleriyle de-

---

[25] A.g.e., 909.

[26] Bu tartışma şurada daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır: Nussbaum, *Liberty of Conscience*, 5. Bölüm.

[27] 521 U.S. 507 (1997).

ğil, cezaevlerindeki mahkûmlarla veya akıl hastanelerindeki hastalarla da ilgili sorunlar için daha korumacı bir ölçüt ortaya koydu. Bu arada birçok eyalet kendi anayasasına RFRA benzeri hükümler yerleştirdi veya kendi anayasalarını RFRA benzeri bir ölçütü gerektirecek şekilde yorumladı.[28]

Yüksek Mahkeme'de görülmüş dört dava bu son tartışmanın sınırlarını belirlemiştir. İlk iki önemli dava, görmüş olduğumuz gibi, *Smith* sonrası, Locke'çu hattı izlemiş olan (ve doğrusu Yargıç Scalia'nın Locke'çu çerçeveyi kavrayışını ortaya koyan) ama yine de dinsel ve seküler pratikler arasında bir ayrım yapılmamasını sağlayacak şekilde tarafsızlığı cömertçe yorumlayan *Lukumi* ve *Fraternal Order of Police* davalarıdır. Bunların ardından RLUIPA ile (ve bu yasanın anayasaya uygunluğu sorunuyla) ilgili olan bir cezaevi davası gelir: *Cutter v. Wilkinson* (Wilkinson'a karşı Cutter) adlı bu davada, azınlık dinlerine mensup mahkûmların kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmek için ihtiyaç duydukları ve Hıristiyan mahkûmlara hâlihazırda verilmekte olanlar benzeyen (dolayısıyla huzur veya güvenlik sorunlarının tartışmaya dâhil olmasını gerektirmeyen) gıdalara ve dinsel araç gereçlere (örneğin Hanuka mumlarına) erişim haklarının korunması yönünde oybirliğiyle karar alınmıştı.[29] RLUIPA'ya, dine özel bir ayrıcalık tanıdığı gerekçesiyle ve anayasanın devletin dini hakkındaki hükmü mazeret gösterilerek karşı çıkılmıştı ama Yüksek Mahkeme buna intibakçılığı savunan gayet hassas bir yanıt verdi: Eşitliği yeniden sağlamaya yönelik düzeltici önlemler, sadece, devletin faaliyetleri azınlık mahkûmlarının aleyhine ve çoğunluk mahkûmlarının lehine olan koşullara yol açmış olduğu için gereklidir.

Son örnekse *Gonzales v. O Centro Espirita Beneficente Uniao Do Vegetal* (O Centro Espirita Beneficente Uniao Do Vegetal'e karşı Gonzales) adlı ve kutsal ayinlerinde *hoasca* adlı bir halü-

---

[28] Ayrıntılı liste için bkz. Nussbaum, *Liberty of Conscience*, 4. Bölüm.

[29] 544 U.S. 709 (2005).

sinojen kullanan küçük bir Brezilya tarikatı hakkında 2006 yılında görülmüş bir davadır. O zamana dek Amerika Yerlisi gruplarının siyasal etkisi dolayısıyla peyotenin ayinlerde kullanımı Kongre tarafından Denetime Tabi Maddeler Yasası'nda değişiklik yapılarak çoktan yasallaştırılmıştı. Bu Brezilyalı tarikatın ise sadece 130 üyesi vardı ve hiçbir siyasal gücü yoktu, dolayısıyla üyeleri mahkemelere başvurdu ve federal devletin faaliyetlerine uygulandığı için hâlâ yürürlükte olan RFRA'dan yararlanmayı denedi. Yüksek Mahkeme, bu grubun Amerika Yerlilerine Kongre'nin vermiş olduğuna benzer bir muafiyetin kendilerine tanınması talebini oybirliğiyle kabul etti. Mahkemenin gerekçeli kararını kaleme alan Baş Yargıç Roberts, hükümetin uzlaşmanın reddini haklı çıkaracak zorlayıcı bir devlet çıkarının bulunduğu yollu iddiasını kabul etmedi. Bu muafiyetin daha büyük bir gruba zaten tanınmış başka bir muafiyete paralel olduğunu ve söz konusu uyuşturucunun salt ayinsel kullanımının bir sağlık tehlikesi oluşturduğuna dair hiçbir kanıtın bulunmadığını yazdı. Mahkemelerin uzlaşmalara izin vermeye yetkili olup olmadıkları konusunda da şunları söyledi:

> RFRA *mahkemelerin* muafiyetlerini tanıyacağını açıkça öngörmüştür; yasa böyle işlemektedir [yasanın hükümlerine yapılan atıflar]. Peyote muafiyeti konusunda Kongre'nin –ve Yürütme'nin– rolü, Denetime Tabi Maddeler Yasası'ndaki saptamaların istisnaları tümüyle dışlamadığını doğrulamaktadır. RFRA, istisnaların gerekli olup olmadığına karar verme yükümlülüğünün mahkemelere ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Klasik intibakçı akıl yürütme budur. Düşmanca bir niyet güdüldüğü yönünde herhangi bir kanıt yoktur, olsaydı bile makul bulunmazdı. Brezilyalı tarikat pek rağbet görmemişti, hatta neredeyse hiç tanınmıyordu. Brezilyalılar için değil de Amerika Yerlileri için değişikliğe uğratılmış haliyle bu yasa

aslında zulmedici olmaktan ziyade kabaydı. Ama genel bir sorunu açığa çıkarmıştı: demokrasilerde büyük gruplara daha iyi davranılması. Baş Yargıç Roberts, mahkemelerin rollerinden birinin eşitliği yeniden tesis ederek bu dengeyi sağlamak olduğunu vurgulamıştır.

Vicdana eşit saygı ve vicdanın yaralanabilirliği temel ilkelerinin ışığında bu iki geleneği nasıl değerlendirmemiz gerekir? Öncelikle bu iki geleneğin birbirlerine tamamen karşıt olmadığına dikkat etmeliyiz: Bunlar nihai değerleri bakımından değil, derece bakımından farklıdırlar ve aslında aynı düzlem üzerinde yer alırlar. İki gelenek de yeterli ve eşit özgürlükle ilgilidir. Locke'çu eşitlik kaygısı, zulmedici yasalara, hatta Müslümanların sakal bırakmasına engel olan polis düzenlemesi gibi dinsel değil de seküler muafiyetleri uygun bulmaya kabaca açık olmaları dolayısıyla muhtemelen farkında olunmayan zulmedici bir niyeti açığa vuran yasalara olanak tanımaya gönülsüz oluşuyla kendini gösterir. Bu zulmün kötülükten ziyade kabalığın bir sonucu olabileceğini görecek noktaya ulaştığımızda uzlaşmacılık sahasına geçmiş oluruz. Yani polis teşkilatının Müslüman memurlar lehine bir uzlaşmaya varmayı reddetme siyaseti Müslümanlara ilişkin kaygılar gözetilerek şekillendirilmemiştir ve cilt rahatsızlıklarına ilişkin muafiyet de dinsel muafiyetin üstü kapalı bir biçimde reddedilmesi sayılmaz, hatta muhtemelen hiç kimse bunu aklına bile getirmemiştir. Dolayısıyla bu siyasa, hayvan kurban edilen ayinler hakkındaki Hialeah yönetmeliğinden çok daha az zulmedicidir. Bunun bir adım sonrası, çoğunluk tarafından kullanılan (ve törensel kullanımı Alkollü İçki Yasağı sırasında bile yasal kabul edilen) bir uyuşturucuya (alkol) muafiyet tanırken bir azınlık tarafından kullanılan başka bir uyuşturucuya (peyote) muafiyet tanımayan uyuşturucu yasalarıdır. Oregon uyuşturucu yasaları da muhtemelen dinsel kaygılar gözetilerek kaleme alınmamıştır ve bunların peyote-

nin ayinlerde kullanılmasına muafiyet tanımamasından herhangi bir kötü niyet çıkarılamaz. (ABD Kongresi'nin *Smith* davasından sonra, Kontrole Tabi Maddeler Yasası'nda değişiklik yaparak bu ayinsel kullanımı derhal yasallaştırdığını anımsayalım.) İş günleriyle ilgili yasalar da azınlıkları cezalandırmak amacıyla değil, uygun görüldükleri için çıkarılmışlardır. Fakat çoğunluğun uygunluk arayışında hep bir kabalık vardır ve bu kabalığın azınlıkların başlıca kaygıları üzerindeki etkisi şiddetlidir. Bu durum Müslüman polis memurları için de geçerlidir, Bayan Sherbert ve Al Smith için de. Öyleyse Yargıç Scalia ve Locke'çu meslektaşlarının tarafsız olmadıkları gerekçesiyle bir yasayı veya bir siyasayı hükümsüz bırakacak şekilde hareket ettikleri davalar ve uzlaşmalara hükmeden davalar arasındaki fark keskin veya ilksel değildir; bu davalar aynı düzlemde yer alırlar. Bütün bunlara, (*Sherbert* davasında olduğu gibi) bir bireysel muafiyetler sistemi yürürlükteyken yargısal muafiyetleri onaylamaya Yargıç Scalia'nın bile istekli oluşunu, hatta *Gonzales v. O Centro Espirita* davasında Yüksek Mahkeme'nin oybirliğiyle aldığı karara katılmaya –böylece, büyük azınlıkların zaten kazanmış oldukları yasal muafiyete denk düşen yargısal bir muafiyeti küçük azınlığa tanıyarak büyük ve küçük azınlıklar arasındaki adaleti yeniden tesis etmeye– bile istekli oluşunu eklersek, iki geleneğin uygun bulunan bu muafiyetlerin tipi veya temeli bakımından değil, daha ziyade miktarı bakımından birbirinden ayrıldığını görürüz. ABD'yi Avrupa'yla karşılaştırdığımızda ABD'de tartışmanın tam da bu hassas noktadan itibaren farklılaştığını, Avrupa'ya özgü yaklaşımların ise daha zayıf olan Locke'çu tutumun taleplerini bile çoğunlukla göz ardı ettiğini görmek aydınlatıcıdır. Bu tartışmanın ince ayrıntılarını didiklemek bu bakımdan lüzumsuz bulunabilir ama yine de, ABD'ye özgü argümanın nasıl ortaya konduğunu ve hangi değerlendirmeleri önemli saydığını göstermesi itibarıyla aydınlatıcıdır.

Peki, bu geleneklerden birinin eşit saygı fikrini kuşatmaya diğerinden daha uygun olduğunu yine de ileri sürebilir miyiz? Kanımca intibakçı ilke Locke'un ilkesinden üstündür, çünkü çoğunlukçu demokratik yaşamda epey yaygın olan örtük ayrımcılık biçimlerine etkide bulunur. Tatiller, iş günleri, uyuşturucu ve alkol sınırlamaları ve insanların dini vecibelerine temas eden bir dizi başka konuyla ilgili olarak tüm toplumlar bazı tercihler yaparlar. Çoğunluğun tercihleri genellikle bazı akıl yürütme tipleri tarafından desteklenir; böylece bunlar nispeten zayıf bir "makul temel" sınamasından geçmiş olurlar ama bir "zorlayıcı devlet çıkarı" sınamasını geçemeyebilirler. Ama bunlar azınlıklara karşı aşırı derecede acımasız olabilirler ve onların özgürlüklerinde eşitsizliklere yol açabilir. İstihdamdan zorunlu askerliğe ve ayinlerde alkol veya uyuşturucu kullanımına kadar birçok sahada onları vicdani gerekçelerle intibak ettirmek bir eşit özgürlük standardını yeniden tesis etmek anlamına gelir.

İntibakın da kendine özgü sorunlar vardır. Yargıç Scalia tarafından vurgulanan bir sorun, bireysel muafiyetlere dayanan bir sistemin yargıçlarca yönetilemeyecek kadar sıkıntılı olmasıdır. Genel yasalarda duruma göre muafiyetler yaratmak Scalia'ya göre fazlasıyla karmaşık bir iştir ve yargı organının yeterliliğini aşar. Bu yüzden Scalia –Denetime Tabi Maddeler Yasası'nın peyotenin ayinlerde kullanımını yasallaştıracak şekilde değiştirilmesinde olduğu gibi– yasama tarafından sağlanan intibakın uygun olabileceğini düşünmesine rağmen, (*Sherbert* davasında olduğu gibi) bireysel muafiyetlerin zaten yürürlükte olduğu haller haricinde bu tarz muafiyetlerin yargı süreçleri aracılığıyla tanınmasına karşı çıkmıştır. Scalia'nın "anarşi" endişesine adaletle ilgili bir kaygıyı da ekleyebiliriz: Yargı aracılığıyla intibaka dayalı bir sistemde azınlıklar hukuk sistemini kendi lehlerine kullanmayı isteyecek ve bunu becerecek kadar baskın geleceklerdir. Amerikan Yurttaşlık Hakları

Birliği'nin (ACLU) birçok dinsel azınlık davacılarına hukuksal yardımda bulunmaya istekli oluşu bu kaygıyı kayda değer ölçüde hafifletse de tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Yargıçlar da mizaçları veya eğitimleri dolayısıyla azınlıklara özgü bakış açılarından ziyade çoğunluğa özgü bakış açılarına anlayış gösterebilirler. Yüksek Mahkeme'nin Amerika Yerlilerinin dininin gerekliliklerini anlamakta yaşadığı güçlük bu sorunun açık bir örneğidir.

İntibakçı tutumun karşı karşıya kaldığı başka bir sorun ise onun tipik biçimde dini kayırması ve insanların genel yasalara yönelik muafiyetler talep ederken öne sürdükleri diğer gerekçeleri –örneğin ailevi gerekçeleri veya sanata yönelik kişisel bağlılıklarla, hatta seküler bir etik öğretiye ilgili gerekçeleri– göz ardı etmesidir. Hukukun başka alanlarını ilgilendiren bu diğer bağlılıklarla uğraşmak –örneğin geniş çaplı bir ifade özgürlüğü ilkesi ve aile izinlerini koruyan yasalar sayesinde– bir ölçüde mümkündür. Ama tüm sorunlar bu yoldan çözülemez. İnsanlar askerlik hizmetini, dinin tanımına uygun düşmeyen samimi etik gerekçelerle de pekâlâ reddedebilirler veya kişisel aydınlanmayı gerekçe gösterip yasadışı uyuşturucuları kullanmak isteyebilirler. Onların intibak taleplerine asimetrik bir karşılık vermek onlara haksızlık olmaz mı veya onların yaşama dair din dışı etik görüşleri üzerinde külfet oluşturmaz mı?

Bazı uzmanlar bunun her şeye rağmen intibaka karşı çıkmanın yeterli bir nedeni olduğunu düşünürler ve bu yüzden yeniden Locke'çu tutuma dönerler: İntibaklar sistemi herkes için adil olamıyorsa hiç var olmamalıdır.[30] Böylece onlar dinsel özgürlük açısından hem daha yetersiz hem de daha eşitsiz bir tutuma dönmüş olurlar ama böyle yaparken

---

30 Bkz. Christopher L. Eisgruber ve Lawrence G. Sager. Bu tutum şurada ele alınmıştır: Nussbaum, *Liberty of Conscience*, 4. Bölüm.

gösterdikleri gerekçeler de tümüyle haksız değildir. Başka uzmanlar ise din dışı vicdani durumların çoğunu kapsayacak, daha geniş bir "vicdan" tanımının yapılmasını gerekli görürler.[31] Yüksek Mahkeme Vietnam Savaşı sırasında görülen iki askeri davada bu yönde hareket etmiş ve geleneksel anlamda inançlı olmayan iki davacının vicdani itirazlarını yerinde bulmuştur.[32] Başkaları ise zorunlu askerlik bakımından daha geniş bir vicdan tanımına, ama aynı zamanda uyuşturucu yasaları bakımından dinselliğe ilişkin daha geleneksel bir sınırlamaya dayanan karma bir ölçütü tercih ederler.[33] Bu uzman grubunu etkileyen etkenlerden biri, pasifist bir dine mensup olan bir kimseden cinayet işlemesinin talep edilmesinin özellikle ağır ve korkunç bir yükümlülük olmasıdır; uyuşturucu kullanma fırsatının verilmemesi ise o kadar ciddi görünmez, bunun aydınlanmadan yoksun bırakılmak demek olduğu düşünülebilir, ama kesinlikle kötülük yapmanın gerekçesi olduğu düşünülemez. Karma bir siyaset izlenmesinin lehine olan başka bir etken ise yönetilebilirliktir. Vicdani retçilerin belirli bir savaşa karşı çıkma olanağı verilmediği, aksine tutarlı pasifistler olmaları beklendiği sürece, bireysel muafiyetlere dayalı bir sistem işler görünebilir. Uyuşturucu yasalarıyla ilgili benzer bir sistem ise doğrusu "anarşiye davetiye çıkarmak" anlamına gelecektir. Bir kişi eğer uyuşturucu yasalarının her şeye rağmen iyi bir fikir olduğunu düşünüyorsa açıkça dinsel bir siciline sahip olan az sayıda ayin haricinde uyuşturucularla ilgili intibakları uygun bulma eğiliminde olmayacaktır.

Liberty of Conscience'de temelde işte bu tutumu benimsedim.
U.S. v. Seeger, 380 U.S. 163 (1965), *Welsh v. U.S.*, 398 U.S. 333 (1970). Bununla beraber bu davalarda yasaların yorumlanmasına başvurulmuştur, dolayısıyla bunların bu tarz siyasalar için genel olarak buyurucu nitelikte oldukları söylenemez.

33 Kent Greenawalt, *Religion and the Constitution*, cilt 1: *Free Exercise of Fairness* (Princeton: Princeton University Press, 2006), 4. ve 5. Bölümler.

Kısacası iki tarafın da güçlü argümanları vardır. Roger Williams'ın tutumu Locke'çu tutumu yenebileceğin henüz kanıtlamamıştır. Amerika'daki mevcut gidişat, yani federal sorunlarda RFRA'nın üstünlüğünün kabul edilmesi ve diğer eyaletlerde Locke'çu tutumun hâkim olması ve fakat bu arada yasama aracılığıyla intibaka da yer bırakılması, sorunların ne kadar karmaşık olduğunu ve bu iki tutumun da zorlu tercihler yapmak zorunda olduğunu gösterir. Fakat aynı zamanda, bu iki tutumun hem eylemsel biçimleri itibarıyla hem de bunların insanların eşit saygı konusundaki en ciddi kaygılarına verdikleri karşılıkların kapsamı itibarıyla hâlihazırda birbirlerinden ince bir çizgiyle ayrıldığını da gösteri.

Göreceğimiz gibi, bu sorunu eksiksizce çözmemize gerek yoktur çünkü Avrupa'da görülen son davaların hepsi daha zayıf Locke'çu sınamayı bile geçemeyen ayrımcı yasalarla ilgilidir. Bununla birlikte Fransız sekülerizmine ilişkin özel örnekte bunun kendini göstermesi daha zaman alacaktır.

Günümüzün Meseleleri: Tarafsızlık, Devlet Çıkarları

Çağdaş dünyada bu ilkelerle bütünleşmiş anlayışları izleyen ve özgürlüklerin yeterli ve eşit olmasını sağlayarak, daha doğrusu, herkes için eşit özgürlük anlayışına ve (huzur ve güvenlik gibi) yaşamsal kamu çıkarlarının muhafaza edilmesine uygun en büyük özgürlüğü tesis ederek tüm yurttaşlara eşit ölçüde saygı gösteren siyasalara ihtiyacımız vardır. Uzlaşmacı gelenekte olduğu gibi dinin özel olarak korunmasının gerekip gerekmediği hakkında ciddi sorularımız vardır, ateistlere ve seküler halka tarafsızca davranılmasına ilişkin kaygılar ise Locke'çu siyasanın tercih edilmesinin en kuvvetli gerekçelerinden biridir. ABD hukuku, devletin sadece bir dini diğer dinlere yeğlemesinin değil, dini dinsizliğe veya dinsizliği dine yeğlemesinin aleyhine olacak şekilde yorumlanmış olan Ana-

yasanın devletin dini ile ilgili hükmü sayesinde en azından tarafsızlık anlayışını muhafaza eder. Bu yüzden, Virginia Üniversitesi'nin çeşitli öğrenci etkinliklerini ve kulüplerini, örneğin siyaset ve çevre topluluklarını desteklemek amacıyla öğrenci harçlarını kullanmayı öngören ama dinsel grupları bu şekilde desteklemeyi reddeden bir uygulamasının anayasaya aykırı olduğuna hükmedilmiştir.[34] Özgürce İcra Hükmü'nün uzlaşmacı bir yaklaşımını tercih ettiğimizde de dengeyi sağlamak amacıyla anayasanın devletin dini hakkındaki hükmüne başvurmayı, böylece dinin de dinsizliğin de çoğu zaman ve her halde simetrik bir muamele görmesini sağlamayı aklımızdan çıkarmamalıyız.

İntibakçıların uğraştığı diğer bir sorun ise "devletin zorlayıcı çıkarı" gibi muğlâk bir kavrama tutarlı bir açıklama getirmektir. Huzur ve güvenlik, meşruluğu Bağımsızlık Savaşı'ndan da önce benimsenmiş çıkarlardır ama bunların daha isabetli bir biçimde tanımlanmaları gerekir: Huzur ve güvenliğe yönelen tehdit ne kadar acildir? Ne tür bir güvenlik, yerinde olur? İnsanlar tanımadıkları kişiler yüzünden kendilerini kolayca tehdit altındaymış gibi hissedebilirler. Sonuçta bu, toplumsal ve siyasal yaşamın başlıca sorunlarından biridir. Bir tehlikenin özgürlüklerin askıya alınmasını haklı çıkaracak kadar büyük olduğuna karar vermeden önce hangi tehlike belirtilerinin açıkça ortaya konması gerekir? Yanılgıya düşme olasılığımızı bilerek bu çıtayı epey yüksek tutmamız gerekir.

Hangi kamusal çıkarlar zorlayıcı sayılır? Özgürce İcra Hükmü'nü gözeterek hareket eden ABD yargı sistemi bu konuda *ad hoc* bir yaklaşım sergilemiş, sadece öne sürülen iddialara göre hüküm vermiştir. Bir yargı sisteminin işlemesi için bu elverişli bir yol olabilir, ama düşünme şeklimize bir yön

---

[34] *Rosenberger v. Rector and Visitors of the University of Virginia*, 515 U.S. 819 (1995).

vermek için bazı temel ilkeleri kavramaya çalışan bizim gibi kimseler için bazı şeylerin daha detaylı bir biçimde ortaya konması yararlı olacaktır. Daha önce, "Başlıca İnsani Olanaklar" diye adlandırdığım bir grup temel insan hakkının korunmasının, din adına gerçekleştirilen etkinlikleri sınırlandırmaya yarayabilecek, yaşam, sağlık, bedensel bütünlük vs. gibi bazı zorlayıcı çıkarların devlet tarafından devamlı olarak öne sürülmesini sağlayacağını iddia etmiştim.[35] Bunlar, örneğin,

---

[35] Başlıca İnsani Olanaklar:

1. *Yaşam.* Normal uzunluktaki insan ömrünü sonuna kadar yaşayabilmek; erken ölmemek veya yaşamın yaşamaya değer olmaktan çıkacak kadar kısıtlandığı bir duruma düşmemek.
2. *Beden Sağlığı.* Sağlıklı olabilmek (buna üreme sağlığı de dâhildir): gerektiği gibi beslenebilmek, yeterli barınma olanağı bulabilmek.
3. *Beden Bütünlüğü.* Bir yerden başka bir yere serbestçe gidebilmek; cinsel saldırı ve ev içi şiddet dâhil olmak üzere her türlü şiddetli saldırı karşısında güvende olmak; cinsel doyum fırsatlarına ve üreme ile ilgili meselelerde karar verme fırsatına sahip olmak.
4. *Duyular, İmgelem ve Düşünce.* Duyularını kullanabilmek, hayal edebilmek, düşünebilmek ve akıl yürütebilmek ve tüm bunları "gerçekten insani" bir biçimde, yani hiçbir şekilde okuryazarlıkla ve temel matematik ve bilim eğitimiyle sınırlı kalmayan bir eğitim öğretim süreci sayesinde bilgiye ve kültüre dayandırılmış biçimde yapabilmek. İmgelemini ve düşünme becerisini, kişinin kendi dinsel, edebi, müzikal vb. tercihlerine bağlı eser ve etkinlikleri tecrübe etme ve üretme gücüyle bağlantılı biçimde kullanabilmek. Siyaset ve sanat alanında kendini ifade ederken ifade özgürlüğü ve dinsel icra özgürlüğü güvenceleriyle korunan şekillerde kendi aklını kullanabilmek. Keyifli deneyimler yaşayabilmek ve faydasız acılardan kaçınabilmek.
5. *Duygular.* Kişinin eşyalara ve kendi dışındaki insanlara bağlanabilmesi; bizi seven ve bize özen gösteren kimseleri sevebilmek, onların yokluğunda hüzünlenebilmek; genel olarak sevebilmek, hüzünlenebilmek, özlem, şükran ve haklı öfke duyabilmek. Kendi duygusal gelişiminin korku ve kaygı yüzünden kötüye gitmesine izin vermemek. (Bu olanağı desteklemek, insanların gelişimi için çok önemli olduğu kanıtlanmış olan insani ilişki biçimlerini desteklemek anlamına gelir.)
6. *Pratik Akıl Yürütme.* İyiye dair bir kavrayış oluşturabilmek ve kendi yaşamını planlarken eleştirel düşünceden yararlanabilmek. (Bu da vicdan ve dinsel ibadet özgürlüğünün korunmasını gerektirir.)

ebeveynlerin dinsel gerekçelere dayanarak kendi çocuklarını hayat kurtarıcı sağlık müdahalelerinden alıkoyma haklarını sınırlandıran yasaları neden tercih etmemiz gerektiğini anlamamıza yardımcı olurlar. (Yetişkinler gereğince bilgilendirilmişse ve tedavilerden yararlanabilecek ve bunlardan yararlanmamayı seçebilecek kudretteyse, onların bunu icra etmemeyi tercih etmiş olmasına rağmen bu yönde olanakları olduğu sonucuna varmamız gerekir.) Bu konuyu iyice araştırmak ve detaylandırmak gerekiyor. Dördüncü bölümde bu konu hakkında daha çok konuşacağız.

---

7. *Yakınlık.*
   A) Başkalarıyla birlikte ve uyumlu yaşayabilmek, diğer insanları tanıyabilmek ve onlara yakınlık gösterebilmek, çeşitli toplumsal etkileşimlere girebilmek; başka insanların halini hayal edebilmek. (Bu olanağın korunması, bu tarz ilişki biçimlerini tesis eden ve besleyen kurumların korunması, ayrıca toplantı yapma özgürlüğünün ve siyasal ifade özgürlüğünün korunması anlamına gelir.)
   B) Öz saygı ve aşağılanmamanın toplumsal temellerinin mevcut olması; değeri başkalarınınkine eşit olan, onurlu bir varlık olarak muamele görebilmek. Bu, ırka, cinsiyete, cinsel yönelime, etnik kökene, kasta, dine ve ulusal kökene göre ayrımcılık yapılmamasını sağlayan koşulların bulunmasını gerektirir.
8. *Diğer Türler.* Hayvanlarla, bitkilerle ve doğa dünyasıyla bir arada ve onlara yakınlık göstererek yaşayabilmek.
9. *Oyun.* Gülebilmek, oyun oynayabilmek, eğlence etkinliklerine katılabilmek.
10. *Kişinin Kendi Çevresini Kontrol Etmesi.*
    A) *Siyasal.* Kişinin kendi yaşamına hükmeden siyasal tercihlerde etkili bir biçimde pay sahibi olabilmesi; siyasal katılım hakkına sahip olması, özgürce konuşma ve örgütlenme haklarının korunması.
    B) *Maddi.* Taşınır veya taşınmaz, mülk sahibi olabilmek ve başkalarıyla eşit şartlarda mülkiyet haklarına sahip olabilmek; başkalarıyla eşit şartlarda iş arama hakkına sahip olmak; haksız arama ve tutuklamalara uğramama özgürlüğüne sahip olmak. İş yerinde, bir insan olarak, yani pratik aklından yararlanarak ve diğer işçilerle birbirlerini karşılıklı tanımaya dayanan anlamlı ilişkilere girerek bir insan olarak çalışabilmek.

Peki ya dinsel kurumlar? İşte bu, burada tüm yönleriyle ele alamayacağız kadar geniş bir konudur. Ama en azından şunu söyleyebiliriz: Dinsel kurumlar bizim temel ilkelerimizle ilgili eşitlik meselelerini açığa çıkarırlar. Bir ülkede resmi, kurumsallaşmış bir kilise varsa bu ülkede eşitsiz özgürlüğe dayanan bir rejim kolayca gelişebilir. Bu rejim azınlıkların özgürlüklerini saldırganca sınırlandırmasa bile azınlıkların önüne çoğunluğun karşılaşmayacağı engeller çıkarabilir. Örneğin Finlandiya'da, dünyanın en iyi niyetli ve hoşgörülü kurumlarından biri olan Luteryen Kilisesi bütün mezarlıkların sahibidir. Bir Yahudi kaybettiği bir yakınını gömmeyi isterse Luteryen mezarlığının bir bölümünü kullanma izni almak için Luteryen Kilisesi'ne başvurmak zorunda olur. Modern kurumsallaşmış din işte tam da budur: İktidar ve tahammül. Geri kalanlar ancak çoğunluk hoş görürse haklarını alabilirler. Çoğunluk iyi olsa ve hep evet dese de bu durumda bir eşitsizlik vardır.

Belirli bir dinin resmen tanındığının açıkça beyan edilmesi, görünüşe göre, somut sonuçlara neden olmasa bile, bir iç ve bir dış grup yaratarak eşitliği tehdit eder. 1785 yılında, Anglikan Kilisesi'ni destekleyen tüm Virginia yurttaşlarının vergilendirilmesini öngören bir yasaya karşı çıkan ve (sonraları) Haklar Bildirgesi'nin başlıca mimarı olan James Madison şöyle demişti:

> Eğer "tüm insanlar doğaları gereği eşit ölçüde özgür ve bağımsızsa", tüm insanların topluma eşit koşullar altında dâhil oldukları düşünülür; kimse kendi doğal haklarından başkalarına kıyasla daha fazla vazgeçmek zorunda olmadığı gibi, daha fazla hakka da sahip değildir. En önemlisi de insanların "dinini vicdani gerekliliklere göre özgürce icra etmekte *eşit* hakka" sahip oldukları kabul edilir.

Virginia Vergilendirme Yasası aslında epey iyi niyetliydi. Anglikan olmayan insanlar verginin kendi kiliselerine tahsis edilmesini talep edebiliyorlardı; Quaker'lar ve Mennocular ise hiç vergi ödemek zorunda değillerdi; hiçbir kiliseyi beğenmeyenler ise kendi paylarının bir "din öğretmenleri" fonuna ayrılmasını isteyebiliyorlardı. Yine de Madison, Anglikan Kilisesi'nin olağan seçenek ve resmi devlet kilisesi olduğunun ilan edilmesinin tek başına eşitliğe yönelik bir tehdit olduğunu düşünmüştü. Bu durum azınlıklara, kendi eşit haklarını çoğunluğun hoşgörüsü sayesinde kullanabileceklerini, dolayısıyla bu hakların tam anlamıyla eşit olmadığını gösteriyordu. Yani resmi din kendi başına *eşit* özgürlüğün inkârı demekti.

Bu iki düşünce arasındaki ilişkiye diğer taraftan da bakabiliriz: Kişinin kendi dinini özgürce icra etmesi lehine bir intibakın reddedilmesi bir tür fiili. Bu, çoğunluğun dininin yasalaşmış olduğu ve azınlıklara kendi uygulamalarını hukuksallaştırmaya yönelik aynı fırsatın tanınmasının reddedilmiş olduğu anlamına gelir.

Bir Ulusa Aidiyet: Yurttaşlar ve Göçmenler

İki gelenek arasında yapılması gereken seçim zor olduğu için, incelediğimiz etik ilkeler yanıtsız kalmış bazı sorularla bizi baş başa bırakıyor. Yine de bu iki geleneğin ortak noktaları farklarından daha fazladır. Her ikisi de temelde eşit saygı ve insana özgü kırılganlık fikirlerinin bulunduğunu kabul ediyor ve sadece doğrudan zulme değil, çoğunluğa tanınmış hakların dinsel azınlıklara tanınmasının reddedilmesine dayanan dolaylı zulme de itiraz ediyor. Sonuçta hangi geleneği tercih edersek edelim ikisi de hukuka içerideki muhalifleri ve yeni göçmenleri de gözeten bir yaklaşım kazandıracaktır. Göreceğimiz gibi, bugünlerde Avrupa'da tercih edilen birçok siyasa Locke'çu ilkeyi bile karşılayamaz. Bu bir bakıma şaşırtıcı de-

ğildir çünkü burada incelediğimiz halleriyle bu iki gelenek de birçok farklı dinsel muhaliften meydana gelmiş ve tarihi boyunca yeni göçmenlerle zenginleşmiş yeni bir ülkenin deneyimlerinden beslenmiştir. Amerikalı yerleşimciler tehlikeli topraklara yerleşmiş ve refaha ulaşmak, hatta hayatta kalmak için başta dinleri, sık sık da kıyafetleri ve toplumsal davranışları bakımından farklı olan insanlarla işbirliği yapmanın gerekli olduğunu kısa sürede kavramışlardı. (Yerleşimcilerin büyük çoğunluğu Hıristiyan olmasına rağmen, ülkede birçok Hıristiyanlık tipi ve Roger Williams'ın yerleşik dinlerden duyduğu hoşnutsuzluğu betimlerken kullandığı ifadeyle, çok sayıda "arayışçı" da vardı. Bağımsızlık ilan edildiği sıralarda yerleşimcilerin sadece %17'si resmi bir kilisenin üyesiydi.) Bu da, sağlam bir çoğunluk bulunsa da bulunmasa da her yerde gerçekten takdir gören bir açıklık, hatta tevazu ruhunun gelişmesini sağladı.

ABD ve Avrupa arasında dinsel eşitlik konusunda var olan bir başka önemli farkı ise aslında daha önce gözlemlemiştik: Avrupa ulusları milliyeti ve ulusal aidiyeti etnik-dinsel ve kültürel-dilsel özellikler üzerinden kavramaya eğilimlidirler. Dolayısıyla yeni göçmen grupların ve dinsel azınlıkların, ulusun tam ve eşit üyeleri olarak görülmesinin önüne hep engeller çıkarılmıştır. Bütün bu uluslar, kan, toprak ve ulusal aidiyet fikirlerine dayanan romantizmin mirasçılarıdır. Hepsinde de resmi bir dinsel kurum tipi vardır veya var olmuştur. (Sıra dışı Fransız laikliği de dinsizliğin resmi hale gelip kurumlaşması olması itibarıyla buna dâhildir.) Bütün bu ulusların Yahudilere tam yurttaşlık hakları tanırken güçlükler çıkarması, kısmen onların yurttaşlığın dinsel ve etnik aidiyete dayalı olduğunu kabul etmelerinden ileri gelir – bu yüzden Yahudiler dinlerini değiştirip asimile olmadıkça ulusa katılmaya uygun görülmezlerdi. Avrupa ulusları bugüne kadar göçmenlerin ve dinsel azınlıkların tam yurttaşlar olabileceğini kabul

etmiş olsalar da, arka plandaki yurttaşlık görüşleri ve açıkça yerleşik dinsel kurumlara sahip olmaları, onların bu fikri içtenlikle benimsemelerini zorlaştırmıştır. Kuşkusuz bu uluslar en büyük güçlüğü, Locke'çu stratejiyi anlamasalar bile, uzlaşmacı tutumun neden anlamlı olduğunu görmeye çalışırken yaşarlar. İntibakın olumlu yanlarını anlamakta güçlük yaşamaları, dinsel kurumların onur eşitliğini neden tehdit ettiğini anlamakta güçlük yaşamaları ile ilişkilidir.

Görmüş olduğumuz gibi, dünya çapında birçok ulusta gerçeklik kazanmış başka bir seçenek daha vardır: Siyasal idealler üzerinden tanımlanmış bir ulusal aidiyet, çoğunluğun etnik kökenini, dinini veya âdetlerini paylaşmayan göçmenler tarafından da gerektiği gibi paylaşılabilir. Bunu başaran uluslar, azınlıklara özgü giyinme, konuşma ve ibadet etme usullerini benimseyen insanların her şeye rağmen tam anlamıyla eşit yurttaşlar olabileceklerini anlamakta çok daha az güçlük çekerler. Ayrıca bir sonraki adım üzerine düşünmeye de çok daha yatkın olurlar: Çoğunluklar her şeyi kendi çıkarlarına göre belirlerken tam anlamıyla *eşit* vicdan hakları tesis etmek nasıl olur? Uzlaşmacı geleneğe özgü anlayışlar sezgiseldir. Bunlar, çoğunluklar ve azınlıklar arasında algılanan dengesizliğe verilen doğal karşılıklardır. Dinsel kurumları eşitlik gerekçesiyle reddetmeye karar vermişsek, çoğunlukların kendi çıkarları doğrultusunda, yani azınlıkların özgürlüğünü eşitsiz kılacak şekillerde dini vecibeleri etkileyen yasalar yaptığı durumlara kuşkuyla yaklaşmamız da gerekir.

Gelenekler arasındaki farklar ulusların bu çözümleri neden bulduklarını açıklar, ancak bunları haklı çıkarmaz. Ulusların daima bazı seçenekleri vardır: Yurttaşlığın bazı özelliklerine önem verebilir, bazılarını da önemsizleştirebilirler. Ulus bir anlatıdır, insanları bir araya getiren ve bir arada tutan şeyleri anlatan, ortak acıları, mutlulukları ve ümitleri anlatan bir öyküdür. Bu öykü daima dinamiktir ve içlemeyi –veya korku-

nun hâkim olduğu hallerde dışlamayı– teşvik eden şekillerde tekrarlanabilir. Modern uluslar dinsel özgürlüğe ilişkin bu iki gelenekte somutlaşan ilkeleri cazip bulurlarsa, bunları kendi yurttaşların benimsemesine daha elverişli hale getirmek için harekete geçebilirler.

İncelemiş olduğumuz bu iki gelenek kendiliğinden etki göstermezler. Başka kimselerin dinlerini serbestçe icra etmelerinin önündeki engeller üzerine gerektiği gibi düşünebilmeliyiz, bu da söz konusu dinin taleplerinin kötü veya çoğunluğun değerlerine aykırı olduğunu söylemekle kalmayıp dünyaya o dinin perspektifinden bakmayı öğrenmek anlamına gelir. Ayrıca homojenlik içindeki bir dizi toplumsal çıkarın ne kadar güçlü olduğu üzerine de düşünmemiz gerekir, çünkü sık sık, homojenliğin gerçekte olduğundan daha önemli olduğunu düşünerek veya çoğunluğa özgü pratiklerde dikkat etmediğimiz şeyleri bir azınlık pratiğinde gördüğümüzde bunların huzura ve sağlığa yönelik tehlikeler olduklarını düşünerek yanılgıya düşeriz. (Alkol ve diğer uyuşturucuların farklı şekillerde ele alınması, çoğunluk lehine önyargılı risk yönetimi biçiminin örneklerinden sadece biridir.) Hem külfetler hem de çıkarlar konusunda yanılmış olabileceğimizi ve yanılmış olmamızın sebebinin temelde farklı insanları hoş karşılamamamızla ve onlara saygı duymamamızla ilgili olduğunu fark etmemiz gerekir.

Demek ki hangi entelektüel tutumu tercih edersek edelim, meraka, açıklığa ve duygudaşlığa dayalı bir ruh ortaya koymamız ve komşularımıza karşı, kendi kaygılarımızı aşan bir cömertlik anlayışını benimsememiz gerekir. (Roger Williams yazılarını "Merhametli ve Şefkatli Okurlar" için yazmıştır, Locke da bir "iyilikseverlik, eli açıklık ve geniş görüşlülük" ruhuna atıf yapmıştır.) Williams ve Locke'un hayalini kurdukları dünyada çoğunluk "norm benim, sen de buna uyacaksın" demez. Bunun yerine "sana eşitin olarak saygı

gösteriyorum ve benim kendi dinsel arayışlarımın yegâne arayış olmadığını biliyorum. Benim gibiler daha kalabalık, dolayısıyla daha kuvvetli olsalar bile, dünyayı senin için daha rahat bir yer haline getirmeye çalışacağım" der. İşte bu, nazik bir ev sahibinin ruhudur. İyi bir ev sahibinin iyi bir imgeleme ihtiyacı vardır.

4
Kardeşimin Gözündeki Çöp: Tarafsızlık ve Sorgulanmış Hayat

Platon'un *Euthyphron* diyalogunda Sokrates, gençleri yoldan çıkardığı şeklindeki suçlamaya karşı kendini savunacağı mahkemenin önünde Euthyphron ile karşılaşır. Euthyphron'un mahkemede ne işi vardı? Euthyphron, kendi babası aleyhine, topraklarında çalışan bir göçmen işçiyi öldürdüğü için dava açmaya geldiğini anlatır. (Antik Atina'da savcılık makamı bulunmuyordu. Tüm davalar gerçek kişiler tarafından açılır, bu yüzden genellikle kimsesizlerin hakları aranmazdı.) Sokrates ona, kendi babasına dava açarak tanrılara karşı gelmekten rahatsızlık duyup duymadığını sorar. Euthyphron ise nelerin dine uygun, nelerin aykırı olduğunu gayet iyi bildiğini ileri sürer. Sokrates ondan bu değerli bilgiyi kendisine de aktarmasını rica edince Euthyphron büyük bir özgüvenle şöyle cevap verir: "Dindarlık benim şu anda yaptığım gibi davranmaktır." Sokrates onu daha fazla sorguladıkça, Euthyphron'un kendi eylemlerini savunmak amacıyla yararlanmaya çalıştığı kavram hakkında aslında pek az şey bildiğini görürüz. Euthyphron kısa süre içinde çelişkiler içinde kalır, okur da

onun eylemlerinin temelinin gerçekten de sallantılı olduğunu çok geçmeden fark eder.

Lakhes ve Nikias Atina ordusunun en ünlü iki komutanıdır. İkisi de savaşta gösterdikleri beceri ve cesaretle tanınmışlardır. Ama *Lakhes* diyalogunda Sokrates onları cesaretin ne olduğu konusunda sorguladığında Euthyphro'dan daha iyi bir iş çıkaramazlar. Bu konuları enine boyuna düşünmemişlerdir ve gerçek cesaret ile pervasız gözüpekliği bile tutarlı biçimde birbirinden ayıramazlar. Sonunda gerçek cesaretin, nelerin uğruna savaşmaya değer olduğu ve nelerin böyle olmadığı hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirdiğini kabul ederler – ama onların kendi mesleklerine dair kavrayışlarında böyle bir bilginin bulunmadığı açıkça görülür. Bu önemli midir? Aslında okur gayet iyi bilir ki bu komutanların Sokrates'le sohbetlerinden birkaç yıl sonra Atina çok büyük bir askeri felâket yaşamıştır: Peloponnesos Savaşı'nın yıkıcı bir safhasını oluşturan Sicilya seferinde uğranan yenilginin başlıca sebebi Nikias'ın başarısız liderliğiydi.

İnsanlar sık sık dikkatsizce, iyice düşünüp taşınmadan ve kendilerini sorgulamadan karar verirler. Sorunları tutarlı ve kapsamlı biçimde ortaya koymaz, nelerin peşine düşmeyi ve neleri savunmayı gerçekten istediklerini araştırmazlar. Sonuçta sınırlı deneyimler, gelenek ve çevre baskısı, korku –ve Eutyphron örneğinde görüldüğü gibi kişisel çıkarlar ve kendini koruma eğilimi– onların kararlarını çoğunlukla çarpıtır. Euthyphron, kendi babasına dava açtığı için iyi bir örnek olarak görülebilir –ne de olsa katledilen adamın, onun adına dava açacak bir akrabası yoktur– ama Euthyphron'un kendi öz babasının ölümüne sebep olabileceği ihtimalinden rahatsız olmadan böyle öne çıkmasının ardındaki yoğun kibirde rahatsız edici bir şey vardır. Hatta dindarlığı yalnızca kendisinin davrandığı gibi davranmak diye tanımlayarak anlamlı biçimde kendini sorgulamanın önüne de geçmiş olur.

Tutarsızlık, özensiz ve yetersiz düşüncelerle ilgili bir sorun olduğunda bile karar verme süreçleri için sorun olur. Sokrates, kendini "sorgulanmış hayata" –en önemli siyasi sorunlara dair tutarlı bir görüşe ulaşmak için samimiyetle uğraşmaya dayanan bir düşünme sürecine– adamadığı sürece demokrasinin de muhtemelen kendi görevlerini sorumlulukla yerine getiremeyeceğine inanıyordu. (Atina hükümetinde komutanlık makamı haricinde her türlü makama kura çekimiyle gelindiğini aklımızda tutarsak onun neden şikâyet ettiğini iyi anlarız – *Lakhes* de bu önemli görev için seçilen az sayıda insanın bile kendi amaçlarını ve değerlerini hakkıyla ifade edemediğini gösterir.) Ama *Euthyphron*'un gösterdiği gibi, tutarsızlık çoğunlukla özensizlikten daha kötü bir şeyle –kendini başkalarının eleştirilerinden ve haklı taleplerinden korumaya yönelik narsistik bir arzu ve kibirle– el ele gider. İnsanlar bir şekilde kendilerini özel hissetmeye, başkalarının yaptıklarına bakarken pek rahatlıkla ileri sürebilecekleri eleştirilerden kendilerini muaf tutmaya çalışırlar. Hıristiyan etiğine can veren Sokratizm versiyonu bu bencil tutarsızlık tipine odaklanır: "Sen neden kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de kendi gözündeki merteği fark etmezsin? Kendi gözünde mertek varken kardeşine nasıl 'İzin ver, gözündeki çöpü çıkarayım' dersin?" (Matta 7, 3-4).[1]

Başkalarını sizin de kusurlu olduğunuz bir konuda eleştirmek ne kadar da yaygın bir insani zayıflıktır! İncil, insanların kendilerine karşı kör olduklarını ve kendi kusurlarını eleştirilerden korumaya yatkınlık gösterdiğini söyler. Neden? Bencillik yüzünden mi? Kibir yüzünden mi? Korku yüzünden mi? Belki de bunların hepsi yüzündendir. Ne olursa olsun, tutarsızlık Lakhes ile Nikias'ın özensizliğinden çok daha kötü bir şeymiş gibi görünür çünkü başkalarını işaret etmek ve aynı

Çeviriler bana aittir. Geçmişte çok kullanılmış olan "çöp" sözcüğünü kullanmayı, bu imgenin çok ünlü olduğunu düşünerek tercih ettim; iyi olan bazı modern çevirilerde "kıymık" sözcüğü tercih edilmiştir.

şekilde kırılgan olduğunu inkâr etmek suretiyle adaletsizliğe dayanır.

Immanuel Kant bu sorunu kendi etik düşüncesinin temel taşı olarak görmüştü. Hem Sokrates'ten hem de Hıristiyan etiğinden etkilenen Kant'a göre, aptal olduğumuz için veya bizde temelde iyi olan etik ideler bulunmadığı için değil, her birimizde bir "kaçak dövüşme", kendimizi başkalarına uyguladığımız ilkelerden muaf tutma gibi bencilce bir eğilim bulunduğu için kendimizi felsefi bakımdan sorgulamamız gerekir. Bu yüzden kendimizi sınamanın iyi bir yolu, eylemlerimizin temelinin herkes için bir yasa olarak önerilip önerilemeyeceğini sormaktan geçer.

İlkelerimizi bu şekilde sınadığımızda bir dizi çelişkiyle karşılaşırız. Verdiği sözden dönmeye karar vermiş bir kimse, herkes sözünden dönseydi dünyanın nasıl bir yer haline geleceğini hiç düşünmemiştir. Böyle bir durumda dünya hızla söz verme kurumunun artık var olmayacağı bir yer haline gelirdi. Böyle bir dünyada, bu kimsenin sözünden dönerek elde etmeyi umduğu avantaj da artık ortadan kalkmış olur, yani bu kişinin niyeti kendisiyle çelişir. Başkalarının sefaletini hafifletmek için kendinden bir şey vermemeye karar veren bir kimse de benzer bir şekilde, merhamete dayalı insan sevgisi idesinin insan davranışlarına kılavuzluk etmeyecek olması halinde dünyanın nasıl bir yer haline geleceğini düşünememiş demektir. Bu durum sözünden dönem örneğindeki durumun tıpatıp aynısı değildir, çünkü bu dünya kuşkusuz var olmaya devam eder ve bu dünyada yaşamaya devam eden bu kimse başkalarına yardım etmeme niyetini yine de gerçekleştirebilir. Ama bu kimse bu yeni dünyadan kuşkusuz hoşnut kalmayacaktır, çünkü bu dünyada ihtiyacı olduğunda yardım görmeyi bekleyemeyecektir.

Yani her iki durumda da, insanların bizzat destek olmadıkları bir sistemden avantaj sağlamaya çalışması gibi bir tür "bedavacı" davranışı söz konusu olur. Bu tutarsızlık türü İn-

cil'de betimlenenden biraz farklıdır, ama özünde ikisi de birbirine benzer: Bencil ve kendine odaklanmış bir kimse kendini başkalarına uygulanan kurallardan, doğrusu bizzat kendisinin başkaları için uygun gördüğü kurallardan muaf tutar. Bu davranışların kökleri de benzerdir: Başkalarına tam eşitler olarak davranmamak, başaklarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı arzu etmek. Kant yorumcuları onun "Evrensel Yasa Formülü" ile insanlığa salt araçlar olarak değil, hem kendimizde hem de başkalarında birer amaç olarak davranmamızı her birimizden isteyen "İnsanlık Formülünü" nasıl ilişkilendirdiği konusunda birçok soru ortaya atmıştır. Ama genel bir sezgisel düzeyde bakıldığında bu bağlantı açıkça görülür. İlkesi evrensel yasa sınamasını geçemeyen kimsenin sorunu, onun başkalarını kendi başına birer amaç olarak, başka bir deyişle amaçları ve hedefleri onunla eşit önemde olduğu için saygı görmesi gereken ve onur bakımından eşit insanlar olarak görmeyip onu kendi amaçları doğrultusunda kullanmasıdır. Yani bu kişi diğer insanları kullanmaktadır. Başka insanları araç kullanmaya İncil de itiraz etmiştir: Başka birinin kabahatlerini açığa vurmak, erdeme ve kabahate dair genel kuralları uygularken bu sırada sırf bu kuralları kendine uygulamadığı için bu ağa bizzat takılmak.

Dinsel Özgürlükten Söz Ederken Tutarsız Olmak ve Kendini Kayırmak

Sokrates insani ilişkilerde yaygın olan bir sorunu tespit etmişti: Sorgulanmamış, tutarsız düşünceler. Kant ve İncil ise bu genel sorunun belirli bir yönüne odaklanmışlardı. Bu konuya Sokrates'in bazı diyaloglarında da (özellikle Euthyphron ile yaptığı konuşmada) rastlayabiliriz, ama Sokrates bunu teorik bakımdan merkeze almamıştır. Kantçı-Hıristiyan tutarsızlık bir entelektüel kusurdan ibaret değildir: Bu, ciddi bir etik kusurdur, doğrusu bunun bilinen en ciddi ve en temel etik kusur olduğunu görebiliriz: Başkalarının eşit gerçekliğini tanıyamamak.

Bu kusur hayatın birçok sahasında kendini gösterir, ama din söz konusu olduğunda beklenenden de daha çok dikkat çeker. Din insanların kedilerine dair algılarının temelinde yer alır. İncil'in, insanların bizzat veya grup olarak işledikleri kusurlardan dolayı başkalarını suçlamaya yatkın olduğunu anlatma eğiliminin kendisini bu sahada açığa vurma ihtimali özellikle yüksektir. Açıkçası bu, İsa'nın vurguladığı önemli şeylerden biriydi: Ferisiler sık sık bu tarz bir ikiyüzlülükle suçlanırlar. Üstelik bu çıkarcı ikiyüzlülük suçlaması, İsa'nın içinden çıktığı Yahudi geleneği boyunca hep ortaya atılmıştır. Eski Ahit'te, insanların kendilerini başkalarına dayattıkları zorunluluklardan muaf tutmalarından daha fazla hiçbir şeyden yakınılmamıştır. Bununla alakalı, düşünümsel tutarlılık sınamasından muhtemelen geçemeyecek kurallar ve ilkeler, başka insanları salt araç olarak kullanmayı sağlayacak gizli aygıtlar olarak iş gören kurallar oluşturmaya yönelik Kantçı eğilime de dinsel meselelerde o kadar sık rastlanır ki bunların ayrıntılarıyla betimlenmesine pek gerek olmaz. Aslında görmüş olduğumuz gibi, bu temayı vicdan özgürlüğünden bahseden ilk yazarlar da öne çıkarmıştır. Roger Williams Massachusetts ve Connecticut valilerine şöyle sesleniyordu: "Sizler vicdan özgürlüğünü savunurmuş gibi yapıyorsunuz, ama ne yazık ki Tanrı'nın adını verip sadece kendinize hizmet ediyorsunuz."

John Locke'un tartıştığı bir örneği ele alalım: Vaftiz olmak amacıyla kişinin kendi bedenini suya sokmasını yasadışı kılan ama sağlık veya dinlenmek amacıyla suya dalmaya izin veren bir kural. Ya da *Lukumi* davasında tartışılan benzer bir örneği düşünelim: Bir ayin sırasında hayvan kurban etmeyi yasadışı kılan, ama gıda endüstrisinde hayvan katliamına devam edilmesine izin veren bir yasa. Bu iki kural da İncil'in ahlakına açıkça aykırıdır, çünkü bunlar belirli bir şeyi başkaları yaptığında kötü sayarken, bizim aynı şeyi yapmaya devam etme olanağımızı özenle korur. (Elbette çoğunluğun yaptıkları ile azınlığın yapmak istedikleri arasında anlamlı bir farklılık ol-

duğunu göstermek mümkün olabilirdi, ama Locke da Yüksek Mahkeme de ikiyüzlü çoğunluk lehine bir kaçış yolu aramadı.) Bu iki kural, aynı şekilde Kant'ın evrensel yasa düşüncesine aykırıdır. Bunların savunucuları, çoğunluğun kendine uygulamayı istemeyeceği – "İnsanların kendilerini suya batırmasını durdurun!" veya "İnsanların hayvanları öldürmesini durdurun!" – bir düsturu benimserler. Kant, bunların salt kötü argümanlar olmadıklarını vurgular; bunlar son derece mahzurlu bir bencilliğin farklı biçimleridir. Bunları benimseyenler bütün içtenlikleriyle "ben özelim, herkesten üstünüm ve başka herkesi istediğim gibi kullanabilirim" derler.

İnsanlar Locke'un döneminde de böyle sadece kendi çıkarlarına hizmet eden argümanlar ileri sürüyorlardı, Scalia örneğinde görüldüğü gibi bugün de. Korkunun yükselişe geçtiği dönemlerde böyle argümanların ortaya atılma ve kabul görme ihtimali de iyice artar: İşte bu yüzden Locke'un çoğunluğu kural tanımaz Vaftizcilerden gerçekten korkmuşlardı, Scalia örneğinde de Hialeah'da yaşayanlar Santeria dinini korkutucu ve yabancı bulmuşlardı. Bugün de aynı sorunu kendinde taşıyan argümanların İslam (ve daha genel olarak yeni dinsel azınlıklar) hakkındaki güncel tartışmaların döndüğü her yerde kendini gösterdiğini görüyoruz.

Burka hâlihazırda üç Avrupa ülkesinde yasaklanmıştır: Fransa, Belçika ve İtalya. İspanya, Hollanda ve İngiltere gibi diğer ülkelerde ise böyle bir yasağın çıkması yönünde önemli bir talep vardır. Bunun (henüz) ABD'deki tartışmaların odağı haline gelmemiş olmasına rağmen, ABD'deki örneklerde, örneğin "şeriat hukukunu" yasaklayan yasalarda veya cami inşa etmenin yasaklanmasına yönelik tekliflerde bunun yansımaları kolayca görülebilir. Bu yüzden şimdilik *burka* meselesine odaklanalım, çünkü bu konuda ileri sürülen argümanlar diğer örneklere de uyarlanabilir.

Burka nadiren giyilir: Dindar Müslüman kadınların bile epey küçük bir kısmı bunu giyer ve birçok İslam uzmanı ve

dini lider bu kıyafeti giymenin farz olmadığını savunur; doğrusu birçok kişi başörtüsünün bile bir gereklilik olmadığını düşünmektedir. Ama *burka* giyenler genellikle onun dinsel bakımdan gerekli olduğunu kabul eder ve bizi asıl ilgilendiren mesele de budur. Dinler genellikle kendi içlerinde gruplara ayrılırlar ve vicdan özgürlüğü bireyin vicdanını korur, yoksa bireyin üyesi olduğu daha büyük grubun oluşturduğu çoğunluğun vicdanını değil. Bu yüzden bir Ortodoks Yahudi'ye cumartesi günleri işe gitmenin güzel bir şey olduğunu, çünkü Amerikalı Yahudilerin büyük bir kesiminin böyle yapmayı tercih ettiğini söylemek uygunsuz kaçar. Sorun bu değildir: Bir kişinin kendi din yorumu vicdan meselesi bakımından önemlidir, bununla birlikte, üçüncü bölümde gördüğümüz gibi, (alt) grup değerleri de bir kişinin vicdani iddiasının samimiyetini değerlendirmeye çalışan mahkemeler için çoğunlukla yararlı bilgi kaynakları olurlar.

*Burka*nın yasaklanması lehine özellikle yaygın biçimde öne sürülen beş argüman vardır. Şimdi göreceğimiz gibi bunların beşi de çoğunluğun pratiklerini zımnen kayırması ve azınlığın pratikleri üzerinde külfet oluşturması nedeniyle aslında tutarsızdır. Bunlar bu yüzden eşit özgürlük ilkesine de aykırıdırlar. Dolayısıyla bu ilkenin kaynağı olan vicdana eşit saygı düşüncesine de uygun düşmezler. Aslına bakılırsa bunların hepsi, kendi gözündeki merteği görmeden kardeşinin gözündeki çöpü görenlerle ilgili örneklerdir: Hepsi de Müslüman cemaatlerinde yaşandığı söylenen durumları hedef alırlar ama bu durumların çoğunluk kültüründe de yaygın olduğunu fark etmeyi ne hikmetse başaramazlar. Bildik pratikler eleştirel incelemelere karşı korunurken sadece bilinmedik pratikler şüphe çeker.

*Burka*nın Yasaklanması: Güvenlik

Bu argümanlardan ilki güvenlik argümandır: Buna göre güvenlik gereği insanlar kamu alanına çıktıklarında yüzlerini

açık tutmalıdırlar. Bu argüman genellikle *burka*nın yasaklanmasını desteklemek amacıyla ileri sürülür. Örneğin Hollanda'nın Göçmenlerden Sorumlu Bakanı Rita Verdonk, bu bağlamda teklif edilen yasağın "kamu düzeni, güvenlik ve yurttaşların korunması gerekçeleriyle" desteklendiğini söylemiştir.[2] Bununla sıkı sıkıya bağlantılı ikinci bir argüman ise yüzün bir kısmı örtüldüğünde bunun yurttaşlar arasındaki ilişkilerin gerektirdiği şeffaflığa ve karşılıklılığa mani olunduğunu savunur. Eski İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw 2006 yılında *burka*nın toplumda uyumu tehdit ettiği yönünde görüş bildirmişti. Straw BBC'ye şunları söylemişti: "Toplumlar kısmen yabancılar arasındaki tesadüfe dayalı, gayriresmi ilişkiler sayesinde, insanların birbirlerini tanıyabilmeleri veya selamlaşabilmeleri sayesinde bir arada kalırlar."[3] Straw, insanların yüzleri örtülü olduğunda bu etkileşimlerin imkânının ortadan kalkacağını ileri sürmüştü. (Oysa Straw yakın bir geçmişte, henüz eski İşçi Partisi hükümetinde adalet bakanıyken, *burka* yasağına şiddetle karşı çıkmış ve bunun ceza hukuku için uygun bir alan olmadığını da söylemişti. Bununla birlikte kendisini makamında ziyaret edecek olan kadınların bu ziyaretlerden önce yüz örtülerini çıkarmalarını rica etmeyi de sürdürmüştü.)[4]

Güvenlik ve şeffaflık argümanlarıyla ilgili sorun, bu tedbirlerin tutarsız şekilde uygulanmasıdır. Chicago'da –ve elbette Avrupa'nın birçok yerinde– havalar zaman zaman çok soğuk olabiliyor. Yürüdüğümüz sokaklarda insanların şapkalarını iyice aşağı çekerek kulaklarını ve kaşlarını kapattıklarını, burunlarını ve ağızlarını örtecek şekilde atkı taktıklarını gördüğümüz halde ne bir şeffaflık ne de güvenlik sorununun yaşandığını düşünürüz; nitekim mağazalara, havalimanlarına

---

2 http://news.bbc.co/uk/2/hi6159046.stm.

3 http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/5413470.stm.

4 http://www.dailymail.co.uk/news/article-1249812/Justice-Secretary-Jack-Straw-rejects-burka-ban-Muslim-women.html.

ve bankalar gibi kamu binalarına böyle girmemiz yasak değildir. Sıcak güneşin altında dolaşmaya çıktığımızda da birçoğumuz aynı amaçla örtünür. Mevsimlik biletini aldığım White Sox maçlarının hepsi öğleden sonra saat 5 gibi başlıyor. Temmuz ya da ağustos aylarındaki maçlara giderken üstüme açık renkli ve havadar olan uzun kollu bir giysi ve yine aynı özelliklere sahip bir uzun pantolon giyerim ve bir beyzbol kasketiyle (başkalarının görüşünü kapatmayacaksa daha büyük bir şapkayı tercih ederim) elimdeki en büyük güneş gözlüğünü takarım; bazen de burnumu ve ağzımı kapatmak için bir şala veya en azından ellerime ihtiyaç duyarım.

Ayrıca saygı ve güven duyulan birçok meslek sahibi de yüzlerini yıl boyu kapalı tutar: Cerrahlar, diş hekimleri, Amerikan futbolcuları, kayakçılar, patenciler vs. Kış sporcuları da genellikle tüm yüzü örten ve sadece göz kısmında açıklık bulunan, *nikab*a benzer giysiler giyerler. Bazı meslek sahipleri ise tipik *burka*lılardan bile daha fazla örtünürler. Endodontistim (kök kanalı diye bilinen şu korkunç diş ameliyatını gerçekleştiren diş hekimi) bütün diş hekimlerinin taktığı yüz maskesinin yanı sıra bir de üzerinde kendi görüşünü büyüten ama aynı zamanda onun gözlerini görmemi iyice olanaksızlaştıran bir gözlük bulunan ve gözlerin tamamını kapatan bir başlık takar. Eminim ki Avrupa'daki endodontistler de aynı şeyleri kullanıyorlardır ve kimse onlardan bu çarpıcı gözlüklerini çıkarmalarını istemiyordur. Kök kanalı ameliyatı olmak zaten yeterince kötü bir şeyken, bunu dişinizi doğru düzgün göremeyen birinin yapması daha korkunç gelecektir. Eğer o dişçinin gözlerini görebilseydim herhalde ben de onu ağzıma yaklaştırmazdım.

Yani genel olarak Avrupa'da ve bir ölçüde ABD'de korku ve güvensizlik oluşturan şey örtünmek değildir, Müslümanların örtünmesidir.

Ama denecektir ki yaşadığımız çağ terörizm çağıdır ve teröre karşı yürütülen savaşta *burka* giyen kadınlardan şüphe-

lenmek meşrudur. En azından ABD'deki ve muhtemelen Avrupa'daki yaygın görüş bu yöndedir. Buna diyebileceğim tek şey şudur: Eğer ABD'de ya da Avrupa'da bulunan bir terörist olsaydım, aptal değilsem giyeceğim en son şey herhalde *burka* olurdu çünkü bu şekilde giyinmek bütün şüpheleri üzerime çekerdi. Suçlular ise genelde şüpheleri üzerlerinden uzaklaştırmak isterler ve biraz akıllılarsa bunu başarırlar. Ortadoğu'da bir teröristin *burka* giymesi muhtemelen zekice bir strateji olurdu. Ama bu ABD'de veya Avrupa'da aptalca bir stratejidir. Ben terörist olsaydım Martha Nussbaum'un kışın giyindiği gibi giyinirdim: Yere kadar uzanan Eddie Bauer paltosu, kaşların hemen üzerine kadar çekilmiş bir şapka, tanınmamak için fazladan bir kapüşon, büyük güneş gözlükleri ve burun ile ağzı kapatan kocaman bir Hint şalı. Bununla birlikte mağazalarda, kamu binalarında veya bankalarda bunları çıkarmam benden hiç istenmedi. Yazın, yine bir terörist olsaydım büyük ve kenarlıklı bir şapka takar, uzun, bol bir kaftan giyer ve bence, gösteriş amaçlı alışveriş yaptığım hissi uyandıracak, geniş bir Louis Vuitton çanta taşırdım. Akıllı bir teröristin yapacağı şey tam olarak budur; zaten asıl endişelenmemiz gerekenler de akıllı teröristlerdir. Doğrusu, tekerlekli sandalyeli yaşlıların zaman zaman sıkı aramalara maruz kalması hiç hoş olmasa da uzmanlar bu uygulamayı akıllı teröristlerin muhtemel stratejilerini gerekçe göstererek savunurlar.

O halde hiç açık olmayıp fazlasıyla hacimli olan bu kıyafetlerin yarattığı tehditle ilgili olarak ne yapmak gerekir? Havayolu güvenlikleri metal detektörleriyle, vücut tarama teknikleriyle, üst aramalarıyla bu yönde çok şey yapıyorlar. Koyu bir taraftarı olduğum White Sox'ın maçlarını oynadığı, Chicago'daki U.S. Cellular Sahası'nın girişinde tüm çantalar aranır (gerçi patlayıcıdan ziyade bira olup olmadığına bakılır ve böylece stadyumun içindeki satıcıların çıkarları korunur). Hacimli kıyafetlerin tehdit –hırsızlık veya terörizm tehdidi– oluşturduğunu düşünen özel mağazalar veya başka örgüt-

lenmeler mesela yere kadar uzanan montlarla bina içine girmeyi yasaklayan ve bu bakımdan ayrımcı olmayan bir kural koyabilirler; hatta giriş kapılarına vücut tarayıcıları da yerleştirebilirler. Ama muhtemelen müşteri dostu görünmeyi fazladan güvenlik payına tercih edecekleri için genellikle böyle yapmazlar. (Bazı devlet okullarında metal detektörleri bulunur, çeşitli aramalar yapılır ve bu sayede güvenliğin arttırıldığı düşünülür fakat onları asıl kaygılandıran silah ve bıçak tehdidi değildir, patlayıcı tehdidi değildir.) Fakat benim burada kanıtlamayı istediğim şey şudur: *Burka*nın benzersiz bir güvenlik riski oluşturduğu inancının temelinde haksız bir ayrımcılık bulunur. Benzer durumlarda benzer şekilde uygulanan makul güvenlik siyasaları ise son derece iyidir.

Müslüman kadınların ehliyet ve pasaport fotoğraflarında yüzlerinin tamamen açık olması da makul bir taleptir. Fotoğraf çekimi sırasında resmiyet koşullarının gerektirmesi halinde böyle fotoğraflar zorunlu tutulabilir ve kanımca bu zorunluluk eşit özgürlük ilkesine de ters düşmez. Üstelik meslektaşlarımdan öğrendiğim kadarıyla, en çağdaş İslam uzmanları şu konuda uzlaşmışlardır: Kadınlar kendilerinden talep edildiğinde görsel kimlik tespiti yapılabilmesi için *nikab*ını çıkarabilmeli, hatta çıkarmalıdır. Dolayısıyla tam yüz fotoğrafı zorunluluğunun "dinin gereklerinin özgürce icra edilmesi konusunda anayasaya aykırı bir durum oluşturmadığı" gerekçesiyle Bayan Sultaana Freeman'ın sürücü ehliyeti için fotoğraf çektirirken *nikab*ını çıkarması gerektiğine hükmeden Floridalı yargıçla ben de hemfikirim.[5] Bu dava oldukça zorlu geçmişti, çünkü Bayan Freeman kimlik tespiti için DNA ve parmak izi sunmayı teklif etmişti.[6] Ayrıca Florida eyaletinde RFRA'nın bir versiyonu yürürlüktedir, dolayısıyla devlet din üzerinde

---

5 Yargıç Janet Thorpe, http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/2970514.stm.

6 "The Case of Mrs. Sultaana Freeman", Amerikan Yurttaşlık Hakları Birliği, Florida, n.d., http://www.aclufl.org/issues /religious liberty/ freemanstatemen.cfm.

bir külfet oluşturabilmek için "zorlayıcı" bir çıkarının olduğunu kanıtlamak zorundadır. Bununla beraber tüm koşulları dikkate alan yargıç makul bir tutumu benimsemiş ve söz konusu zorunluluğun tutarlı biçimde uygulanmasını şart koşmuştur. Oysa bazı Hıristiyan tarikatları da sürücü ehliyetleri için fotoğraf çektirilmesini putperestlik sayarak buna karşı çıkmışlardır ve iki gezici istinaf mahkemesi ve bir eyalet yüksek mahkemesi bu tarikatların mensupları lehine muafiyet tanınmasına karar vermiştir.[7] Bu tarz tutarsızlıklar rahatsız edicidir, tüm eyalet mahkemelerinin ve gezici temyiz mahkemelerinin tutarlı ve tarafsız bir siyasanın şekillendirilmesi için çalışmaları gerekir. Tüm bunlar olurken, fotoğraflarda saçların görünmesinin zorunlu tutulmasına ve bundan dolayı başörtüsü takan çok sayıda kadının mağdur edilmesine, yerel zorunluluklar yüzün saç hizasına kadarki kısmının açık olması gerektirdiği şeklinde yorumlanmak suretiyle ABD'nin hemen hemen tüm bölge mahkemelerinde haklı olarak itiraz edildi.[8]

Fakat yüzün aslında kimlik tespiti için hiç de uygun bir tanımlayıcı olmadığını artık iyi biliyoruz. Göçmen kontrol noktalarında göz tanıma ve parmak izi teknolojileri hızla fotoğrafın yerini alıyor. Bu ileri teknolojiler polis devriyeleri tarafından ve havalimanı güvenlik hatlarında kullanılacak kadar yaygınlaştığında fotoğraftan ve dolayısıyla güvenlik argümanından tümüyle vazgeçebiliriz.

Zaman zaman insanlar bir *burka* yasağının hem (zararsız, barışçıl kadınların giydiği başka kıyafetleri de yasakladığı için) aşırı kapsayıcı olması hem de (teröristlerin tercih edebileceği birçok kıyafet çeşidini yasaklamadığı için) yeterince kapsayıcı olmaması halinde bile, yine de onun gerçekten tehlikeli

---

A.g.e.

Örneğin bkz. http://www.nbcwashington.com/news/local/Hairline-Headline-A-New-Rule-for-Dcs-DMV-90857884.html. Alex Cameron, "Muslim Woman Wins Driver's License Fight", News9 (Oklahoma City), 19 Şubat 2009.

olan durumları fark etmek için iyi bir yöntem olduğunu ve bu tarz fişlemelerin son derece kusursuz olduğunu ileri sürüyorlar. Bunun fiili dayanaklarını mutlaka tartışabiliriz ve de tartışmamız gerekir. Fakat havalimanı görevlilerinin kimin aranması gerektiğini saptamak için bir tür fişlemeler yapmaya yetkili olduğunu makul sınırlar çerçevesinde düşünebiliriz. Ama bulunmuş olan çözüm bu değildir. Bizim bulduğumuz çözüm fazladan arama yapmak değil, bazı samimi dindarların dinsel bakımdan zorunlu olduğunu düşündükleri bir kıyafet tipinin kamuya açık alanlarda giyilmesinin yekten yasaklanmasıdır. Böyle ağır bir külfet bağlamında, önerilen yasaklamanın güvenlik hedefleri bakımından aşırı kapsayıcı ya da hiç kapsayıcı olup olmadığı epey önemli olur.

Şimdi buna paralel bir örneği ele alalım. Chicago'nun kısa ömürlü olmuş Çetelerin Toplanması Hakkında Karar'ı (Gang Congregation Ordinance), "sokaklardaki suç çetelerinin üyelerinin" kamuya açık alanlarda dolaşmalarını yasaklamıştı. Bu yasa uyarınca bir polis memurunun, bir kişinin kamusal bir mekânda "başıboş dolaştığına" (yani orada "belirgin bir amacı olmaksızın" bulunduğuna) "inanması makul göründüğü" takdirde, o kişiyi ve ona "başıboş dolaşırken" eşlik eden kişileri dağıtma hakkı vardır. Bu karara zamanında riayet etmeyenler karara aykırı davranmış sayılacaktır. Diyelim ki mavi ve siyah belirli bir çeteyle ilişkilendirilen renkler olsun. (Çete üyesi olduğu sanılanlar polis memurları tarafından çoğunlukla böyle tespit edilirler.) Bu durumda, mavi ve siyah renkli kıyafetler giyen bir genç, arkadaşlarıyla dolaşarak vakit geçirmek istediğinde, söz konusu karar hepsine uygulanır ve sonuçta hepsi hapse atılıp para cezasına çarptırılabilirler.

ABD Yüksek Mahkemesi, hukuki zorunlulukları gerekçe gösterip yasanın hem izin verilemeyecek ölçüde muğlâk olduğunu hem de kişi özgürlükleri üzerinde keyfi bir sınırlamaya yol açtığını söyleyerek bu yasanın anayasaya aykırı olduğuna

hükmetti.[9] Bu karar da tıpkı *burka* yasağı gibi hem aşırı kapsayıcıydı hem de yeterince kapsayıcı değildi: Muazzam sayıda zararsız davranış (siyah ve mavi renkli kıyafetler giymek) üzerinde külfetlere yol açıyordu ve (mesela çete renklerini taşıyan giysiler giymeyerek kararın etrafından dolaşacak kadar zeki kimselerin karıştığı çete etkinlikleri gibi) birçok zararlı davranışı dışarıda bırakıyordu. Yine *burka* yasağı gibi bu da uygunsuz etnik fişlemelere yol açıyordu: Martha Nussbaum mavi bir kıyafet giyip siyah bir el çantası taşısaydı hiçbir memur ona ikinci bir defa dönüp bakmazdı. Buna karşılık genç erkekler, özellikle de sadece azınlık gruplara mensup erkekler hedef alınırdı. *Burka* yasağı muğlâklık ölçütünü bir bakıma daha iyi bir biçimde karşılamıştı: Neyin hukuka uygun neyin aykırı olduğunu gayet net bir biçimde belirtmişti. Ama kişisel özgürlükleri keyfi olarak sınırladığı için o da elbette daha iyi değildi. Hatta bu yasanın daha kötü bir duruma yol açmış olması bile gayet muhtemeldir çünkü çetelerin vakit geçirdikleri yerler ile bu yerdeki suç oranı arasında bir bağlantı olduğunu gösteren güçlü kanıtlar vardı. Oysa teklif edilen burka yasakları Müslüman kadınların bulundukları kamu mekânları ile bu mekânlarda suç oranlarının artması arasında herhangi bir bağlantı kurmuyordu. Söz konusu özgürlüğün genelde salt kişisel kıyafet beğenilerinden daha sıkı biçimde korunan dinsel özgürlük olduğunu da eklersek, *burka* yasağı davasını kazanmanın Chicago yasasına karşı açılan davayı kazanmaktan çok daha kolay olduğu görülebilir

---

[9] *City of Chicago v. Morales*, 527 U.S. 1 (1999). Çoğunluk görüşünün 3'e karşı 6 oyla kabul edilmiş olması bu davayı sınıflandırılamayacak kadar karmaşık hale getirir; çoğunluk hem muğlâklık argümanından hem de özgürlüğe ilişkin argümanlardan açıkça etkilenmiştir, fakat bunlar çoğunluk tarafındaki dört farklı görüş tarafından farklı biçimlerde dile getirilmiştir. Kararın dar kapsamlı olması sayesinde şehir benzer bir yasayı yürürlüğe koyabilmiştir, bu yasaya göre çete renklerini ve etnik köken unsurlarının yasanın uygulanması için yeterli olduğu yine söylenebilir.

Şimdi başka bir noktayı daha açıklığa kavuşturmamız gerekiyor. Hedefimiz gerçekten de güvenliği azami seviyeye çıkarmaksa toplumlarımızdaki ılımlı Müslüman yurttaşları kucaklamamız, onları yabancılaştırmamamız gerekir. Ne de olsa onlar radikal İslamcıların oluşturabilecekleri güvenlik tehditleri konusunda değerli birer bilgi kaynağıdır. Yasanın kendilerine ait olduğunu ve gerektiği gibi saygı gördüklerini hissederlerse genellikle bu gibi konularda muazzam yardımları olur. Şayet uygulanan siyasalar tüm Müslümanlara saygısızca yaklaşırsa veya dinsel kıyafetlerle ilgili bir konuyu salt bir güvenlik sorunuymuş gibi ele alırsa onlar da muhtemelen seslerini çıkarmazlar ve polis ve soruşturma memurlarına mesafeli dururlar. İçleme sadece bir saygı jesti değildir aynı zamanda bir sağduyu stratejisidir.[10]

*Burka*nın Yasaklanması: Şeffaflık ve Kamusal Dostluk

Bu argümanın (benim deyişimle ikinci *burka* karşıtı argümanın) yurttaşlar arsındaki ilişkilere özgü *şeffaflığa* odaklanan versiyonunu da ele almamız gerekiyor. Kamu hayatında – özellikle kışın soğuğunda veya sıcak güneşin altında– yüzleri bir yere kadar örtülü insanla temas kurduğumuz birçok ortama dikkat çekerek buna yanıt aramaya zaten başlamıştım. Şimdi buna iki şey daha ekleyebiliriz. Birincisi, birçok kültürde karşımıza çıkan uzun ömürlü bazı geleneklere göre gözler ruhun aynasıdır. Başka bir insanla bireysel temas burun veya ağızdan ziyade gözler aracılığıyla kurulur. Bebekler göz teması kurmak isterler ve gözleri başka tarafa çevrilmiş değil de doğrudan doğruya onlara bakan insanların yüzlerine daha fazla ilgi gösterirler. Gündelik yaşamda da bunun böyle olduğu bilinir. Üniversitedeki odama çok fazla toz dolmasına ne-

---

Bkz. Aziz Huq, "Defend Muslims, Defend America", *New York Times* 19 Haziran 2011. Chicago Üniversitesi'nde hukuk profesörü olan Huq, "şeriat hukukuna" yönelik önleyici yasaklardan bahsediyor, bununla birlikte vurguladığı nokta bir dizi başka duruma da uygundur.

den olan bir inşaat esnasında (alerjilere yatkın, ayrıca çok güzel şarkı söylemekle ve saçlarımla övünen biri olarak) uzun haftalar boyunca öğrencilerimle konuşurken gözlerim dışında her yerimi örtmek zorunda kalmıştım. Öğrenciler bunu ilk başta oldukça tuhaf buldular ama kısa süre sonra bana kullandığıma benzer filtreli maskeleri nereden bulabileceklerini sormaya başladılar. Yüzümü gözümü örttüm diye kişiliğim bastırılıyormuş gibi hissetmiyordum, öğrencilerim de benle bireysel düzeyde ilişki kuramadıklarını hissetmiyorlardı. Kuşkusuz bazı *nikap* tipleri gözleri bir dereceye kadar –en fazla güneş gözlükleri kadar örter. Gözlerin görünmesini tümüyle engelleyen ve çoğunlukla dikkat dağıtıcı ve itici oldukları düşünülen aynalı gözlükler dışındaki güneş gözlüklerini takanlarla sohbet etmenin zor olduğunu genelde düşünmeyiz.

Genellikle insanlar kendileri için olanaklı olan iletişim tarzlarına hızla uyum sağlarlar. Körlerin işitme duyularının epey keskinleştiği ve –tıpkı başkalarıyla düzenli olarak telefonla konuşan insanlar gibi– kişileri seslerinden tanıyabildikleri gayet iyi bilinir. *Burka* göz temasının yanı sıra sesle tanımayı ve karakteristik bedensel duruş ve jestler ile tanımayı da engellemez. Dolayısıyla insanların bireyselliği tanımaya izin veren yeni yollara çabucak uyum sağlayamayacaklarını kabul etmeyi hiç doğru bulmuyorum.

Yaşamımıza yön verebilecek tutarlı etik ilkeler ararken dikkat etmemiz gereken başka bir şey de insanların yaşlı görünen kişilerle konuşurken çoğunlukla güçlükler yaşamaları ve bu güçlüğün sorumluluğunu kendilerine değil de yaşlı görünen kimseye yüklemek gibi talihsiz bir insani eğilimin var olmasıdır. Birçok kültürde, yüzünde şekil bozukluğu olanlar çoğunlukla damgalanırlar. Zihinsel ve fiziksel engelliler çoğunlukla sohbetlerden dışlanırlar. Hatta engelli çocuklar da kısmen "normal" çocukların onlarla etkileşime girerken güçlük çektikleri gerekçesiyle genellikle asıl sınıflara yerleştirilmek yerine ayrı sınıflara yerleştirilerek "normal" çocuklardan

uzak tutulurlar. Hatta birçok toplumda, göze çarpan engellere sahip insanların toplum içine çıkmalarını yasaklayan "çirkinlik yasaları" bile çıkarılmıştır. Örneğin Chicago, 1881 yılında, "hasta, sakat, uzuvları kopmuş, göze hoş görünmeyecek veya tiksinti uyandıracak herhangi bir şekil bozukluğuna sahip hiç kimsenin bu şehirde halkın kullandığı yolları veya diğer kamu mekânlarını kullanmasına izin verilmemesini, kendilerini toplumun gözü önünde buralarda ve çeşitli şekillerde teşhir etmeleri halinde her ihlâl için bir dolardan az ve elli dolardan fazla olmamak üzere bir para cezasına çarptırılmalarını" öngören bir karar almıştı.[11] Bu yasa 1974 yılına kadar yürürlükte kaldı.

Bugün bile akıl hastalıkları olan, alışılmadık davranışlar sergileyen veya değişik görünen insanlar bu şekilde damgalanmaktadırlar; bununla birlikte diğer yetersizlik biçimleriyle ilişkilendirilen damgalar artık bir ölçüde azalmıştır. Günümüzde –tek bir örnek vermek gerekirse– bir üniversite dersliğindeki bir öğretim görevlisi, körlük veya Tourette Sendromu gibi önemli bir rahatsızlığı olan birini sınıftan çıkaramayacağını iyi bilir çünkü bunların hoşgörü ve içleme kategorileri altında değerlendirilmeleri gerektiği kabul edilmiştir. Dolayısıyla böyle biriyle konuşmakta güçlük çektiğini hissettiğinde konuştuğu kişiyi değil ancak kendini suçlayabilir ve işini daha iyi yapmaya çalışır. Akıl hastalıkları söz konusu olduğunda ise çoğunlukla tam tersi geçerli olur ve öğrenci tuhaf veya rahatsız edici davranış sergilemekle suçlanır. Fakat bunun da haksız olduğu ve akıl hastalığından mustarip öğrencilerin intibak ettirilmeleri gerektiği düşüncesi gittikçe daha fazla kabul görmektedir. Kanımca *burka* giyen biriyle konuşmak da bu kıyafete alışık olmayanlar için bir körle veya Tourette Sendromlu biriyle konuşmak kadar güçtür ama akıl hastalığı olan biriyle konuşmak kadar güç değildir. Fakat bu güçlükten

---

Belediye Yönetmeliği, 36034. kısım.

dolayı hâlâ çoğunlukla güçlüğü yaşayan kişi değil, *burka* giyen kadın suçlanır.

Bu algı sorununu bizzat çalıştığım hukuk fakültesinden iki örnekle açıklayayım. Hukuk fakültesi bir süredir tekerlekli sandalye girişleri, asansörler yaparak engellilerin intibakına yönelik standartlara ayak uydurmuş olmasına rağmen fakültede şu anda ciddi engellere sahip çok az öğrencimiz var. İki yıl önce çok parlak bir hukuk öğrencisi sınıfının birincisi olarak mezun oldu. Bu öğrencimiz tekerlekli sandalye kullanıyordu, kördü, kendisine her zaman bir rehber köpek eşlik ediyordu ve ancak nefes borusuna takılmış bir tüp aracılığıyla nefes alabiliyordu. Başta insanlar onun sıkıntı yaşayacağını ve okulu bitiremeyeceğini düşünüyorlardı. Fakat o okulu bitirmekle kalmayıp hukuk fakültesi müzikalinin de yıldızı oldu: Benim evimde gerçekleştirilen bir oyun okumasında –tüm neşesi ve soğukkanlılığıyla– hem *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'ndaki Hermia rolünü üstlendi hem de oyunun yönetmenliğini yaptı.

Bundan birkaç yıl önce, uzuvlarının ve başının ani ve öngörülemeyen hareketler yapmasına yol açan nörolojik bir rahatsızlığı olan genç bir anayasa hukuku uzmanı tutmuştuk. Bu uzman bana, şu eski Chicago yasası yürürlükte olsaydı toplum içine çıkmasına kesinlikle izin verilmeyeceğini anlatmıştı. Onunla ilk kez karşılaşan bazı misafirlerin ilk başta ona ahı gitmiş vahı kalmış biri gözüyle baktıklarını söylemek bence haksız olmaz – bu insanların onun aslında karşılaşabilecekleri en parlak, en bilgili ve en sevimli insan olduğunu fark ettikçe davranışlarının nasıl değiştiğini izlemek eğlenceliydi. Yıllar önce bu insanların ne davranışlarını böyle değiştirmeleri için fırsatları olurdu ne de böyle bir çabanın gerekli olduğunu hissederlerdi. Hukuk tarafından tutarlı olmaya zorlanmak ahlaki imgelemi bu bakımdan genişletebilir.

*Burka*nın Yasaklanması: Nesneleştirme

Günümüzde epey öne çıkan üçüncü bir argüman ise *burka*nın kadınların nesneleştirilmesini simgeleyen, erkek egemenliğine özgü bir simge olduğudur: *Burka*, insanları kadınların salt bir nesne olduğunu düşünmeye teşvik eder. Katalonya yasama meclisinin bir üyesi yakın zaman önce *burka*yı "insanlık onurunu ayaklar altına alan bir zindan" diye niteledi.[12] Başkan Sarkozy de aynı şeyi söylemektedir: "Burka dinin simgesi değildir, itaatin simgesidir."[13] Bu argümanla ilgili olarak söylememiz gereken ilk şey, bunu ileri süren insanların genellikle İslam hakkında pek fazla şey bilmedikleri ve bu dinin farklı mezheplerinde ve yoruma dayalı geleneklerinde nelerin neleri simgelediğini kolay kolay söyleyemeyecekleridir. Ama bu argümanın göze daha fazla çarpan bir açığı, modern toplumların zaten erkek üstünlüğünü yansıtan, kadınları nesne olarak kabul eden simgelerle dolu olmasıdır. Seks dergileri, pornografi, çıplak fotoğraflar, dar pantolonlar, içi gösteren veya açığa vuran kıyafetler gibi ürünlerin hepsinin, tıpkı medya kültürümüzün birçok yönüyle yaptığı gibi, kadınlara nesneler olarak yaklaştıkları açıktır. Kadınlar eril nesneleştirme için kendilerini pazarlamaya bu şekilde teşvik edilirler. Bunun kadınları nesnelere veya emtiaya indirgeyerek hem faillikten hem de bireysellikten yoksun bırakmanın bir yolu olduğu, feminist düşünürler tarafından uzun zamandır gözlenmektedir.[14] Bunların çok kötü şeyler olduklarını da düşünebiliriz, iyi şeyler olduklarını da düşünebiliriz veya sadece bağlama veya duruma göre yargıda bulunabileceğimizi fark ederek genel bir

---

Bkz. volokh.com/2011/05/18/substantive-dignity-dwarf-throwing-burqa-bans-and-welfare-rights/.

Peter Allen, "Nicolas Sarkozy Says the Burqa Is 'Not Welcome' in France", *Telegraph* (İngiltere), 22 Haziran 2009.

Bkz. "Objectification", Martha C. Nussbaum, *Sex and Social Justice* (New York: Oxford University Press, 1999), 213-239. Burada geniş bir feminist literatürü tartıştım ve eleştirdim.

değerlendirme yapmaktan sakınabiliriz. "Nesneleştirme" fenomenine verilen tüm bu tepkiler savunulabilir. Savunulamayacak olan tek şey, nesneleştirmeye sadece –varsaydığımız gibi– başkalarının kültüründe kendini gösterdiğinde karşı çıkılmasıdır.

Peki ya plastik cerrahinin "onur kırıcı bir hapishane" olmasına ne demeli? Gittiğim spor salonunun soyunma odasında her soyunduğumda, yağ aldırma, karın sıkıştırma, meme implantı gibi ameliyatların yaralarını taşıyan kadınlar görüyorum. Bunların çoğu sadece kadın güzelliğine ilişkin, kadınları cinsel nesnelere dönüştüren eril norma uyum sağlamak amacıyla yapılmıyor mu?

Bir feminizm bakanlığının kadınları nesneleştirdiğine hükmedeceği tüm pratiklerin yasaklanması teklif edilecekse bu teklifin en azından tutarlı olması beklenir. Gerçi çok az kişi özgürlüklerin böylesine kapsamlı biçimde sınırlanmasını veya bunun az sayıda sözde feminist uzmana vereceği otoriteyi uygun bulacaktır. Daha genel bir ifadeyle, bir seçeneği beğenmesek bile, genelde, başkalarının haklarının belirlediği sınırlar çerçevesinde olmak şartıyla insanların kendi hatalarını yapmakta özgür olmaları gerektiğini düşünürüz. Ama bu teklif tutarlı değildir. *Burka* yasağını savunanlar tüm bu nesneleştirici pratiklerin yasaklanmasını önermiyorlar. Hatta bu pratiklere bizzat katılıyorlar. Örneğin Avrupalı birçok kadına göre, ABD'ye özgü feminizm tarzı fazla ahlakçı ve aşırı eleştireldir. Avrupalılar bizim insan cinselliğinin karmaşık yanlarını daha fazla kabullenmemiz gerektiğini sık sık tekrarlıyorlar. Yani bir kez daha görülüyor ki farklılıklara karşı ayrımcı olan ve liberal demokrasilere yaraşmayan bir korkuyu açığa vuran *burka* karşıtları tamamen tutarsızdır. Aslında onlar –sadece belirli insanlara, gerçek saiklerini ve kavrayışlarını açıkça anlamaları özellikle zor olan insanlara karşı kullanılacak– engizisyon yetkilerine sahip bir feminizm bakanlığı gibi bir makamı kendilerine uygun buluyorlar. Her durumda olduğu gibi

bu durumda da cinsiyetçilikle başa çıkmanın yolu özgürlüklerin ortadan kaldırılmasından değil, iknadan ve örnek olmaktan geçer.

Tarihte benzer tutarsızlıklara, özellikle yeni bir din ve onunla ilişkili kültürel pratikler korku uyandırdığı zamanlarda sık rastlanır.[15] Mormonluk ABD sahnesine çıktığında ana akım ABD kültürü hemen Mormonların çokeşliliğini dehşet verici bir kölelik biçimiymiş gibi gösterip şeytanlaştırmaya girişti. Hâlbuki o dönemde tekeşli evlilikler yapan kadınlar mülkiyet veya yurttaşlık haklarına ve eziyet veya terk gibi gerekçelerle boşanma hakkına da sahip değillerken Mormon kadınlar en azından Utah bölgesinde 1872 yılında oy kullanma hakkını kazanmışlardı. Hiç şüphesiz Mormon evliliklerinde her şey güllük gülistanlık değildi ama zaten o dönemde bütün evlilikler gayet kötüydü. Mormonlar bütün evlilik kurumunu sakatlayan iktidar asimetrileri yüzünden suçlanıyorlardı. Bir süre sonra çok sayıda Katolik göçmenin ülkeye gelmesi ve Katoliklik karşıtı propagandanın bu dini kadın karşıtı diye sunup şeytanlaştırmasıyla birlikte bu kez bu temanın başka bir versiyonu ortaya çıktı. Paul Blanshard'ın son derece popüler kitabı *American Freedom and Catholic Power* (Amerikan Özgürlüğü ve Katolik İktidarı) rahibelerin (sözde) tuhaf yaşamına, özellikle de onların "hijyenik olmayan elbiselerine ve Ortaçağ'dan kalma davranış kurallarına" odaklanıyor, ayrıca onların erotik içgüdülerinin boğuculuğuna ve "Amerikan kadınlarının tipik olarak güçlü ve bağımsız ruhuna tamamen yabancı görünen kadınsı tabiyetine ve dindarlığına" vurgu yapıyordu.[16] Nesneleştirme ve tabiyet mecazlarının tarihimizdeki diğer göçmen grupları kötülemek amacıyla nasıl kulla-

---

[15] Bkz. Martha C. Nussbaum, *Liberty of Conscience: In Defense of America's Tradition of Religious Equality* (New York: Basic Books, 2008), bu davalar hakkında daha fazla ayrıntı için beşinci bölüme bakınız.

[16] Paul Blanshard, *American Freedom and Catholic Power*, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskı (Boston: Beacon Press, 1958), 88.

nıldığını öğrenmek bizim bunları bugün kullanırken çok daha özenli olmamızı sağlayacaktır.

Elbette hukuka uygun olan şeyler de kabul görmeyebilir ve bizim hukuki normlar kadar etik normlar üzerine de düşünmemiz gerekir. Çoğumuzun düşüncesine göre, bazı reklamlarda kadınları kaba ve kötüleyici biçimde sunmak kötü bir şeydir ve kadınların erkeklerden ilgi görmeye devam edebilmek için tehlikeli cerrahi ameliyatlar geçirmek üzere bıçak altına yatmaya teşvik edilmelerine çoğumuz olumsuz bir gözle bakarız. Ama yine de bu pratikleri yasaklamayı genellikle teklif etmeyiz. Sadece makul sağlık biçimlerini, güvenlik düzenlemelerini ve günümüzün müstehcenlik yasalarının önerdiği sınırları destekleriz. Aynı şey *burka* için de geçerlidir: Bir hukuki yasağa karşı çıkarken onu eleştirebiliriz (gerçi önce ne hakkında konuştuğumuzu bilmemiz gerekir). Benim savunduğum ilkelere göre, kişilere eşit saygı göstermek eşit özgürlük koşullarını gerektirir. Ama bunlar eşik özgürlük koşullarına ihtiyaç duyan kişilere eşit saygıyla yaklaşmazlar. Bununla beraber tüm dinsel pratiklerin eşit kişisel onayına da ihtiyaç duymazlar. Hukuka uygunluk onaylama demek değildir. Çoğumuzun bayağı bulacağı birçok şey aslında hukuka uygundur: nezaketsizlik, cimrilik, ölçüsüzlük, kabalık, narsisizm. Kişilere eşit saygı gösterilen bir toplumda ise belirli bir dinsel veya seküler görüşlere sahip insanlar başka bir dinin pratiklerini, hatta tüm dinsel pratikleri ve dinin ta kendisini onaylamamakta sonuna kadar özgür olmaya devam ederler. Saygı kişiye yöneliktir ve çoğu insanın yaptığı birçok şeyden kesinlikle hoşlanmamakla hiçbir şekilde çelişmez.

Demek ki eşit özgürlüğe kendini adamış bir toplumda insanlar kadınların nesneleştirilmesini simgelediği gerekçesiyle *burka*nın sakıncalı bir kıyafet olduğunu düşünmekte ve söylemekte sonuna kadar özgürlerdir. Yine de böyle yapan biri en azından tutarlı olmak zorundadır ve kanımca nezaket göstermesi gerektiği için anlayış göstermeye de en azından elinden

geldiğince çabalamalıdır. Bu konuda bir görüş belirtmeden önce, *burka* giyen kadınların, onun *kendileri* için ne anlama geldiği hakkında söyleyeceklerini dinlemek gerekir. Fazla işgüzar olmaktan da sakınmak gerek. Çoğu durumda, bir insanın giyinme tarzı hakkında teklifsiz görüş bildirmek kabalıktan başka bir şey değildir ve böyle davrandığınızda karşınızdaki insanı gayet iyi tanısanız bile onu gücendirebileceğinizi aklınıza getirmelisiniz.

Nezaket bir etik erdemdir ve bence bu durumda nezaket gereği bir pratiği yasadışı kılmaya çalışmamayı da aşan bir ölçülülüğü gerektirir. Hukuk tüm ahlakı içermez. Ama iyi yasaların değişmez olmadığını ve saygı, nezaket ve dostluk gibi tavırlarla sürdürülmesi gerektiğinin vurgulanması bakımından ayrıca önem taşır. Özgürlüklere ilişkin anayasal güvencelere gönülsüzce, hatta düşmanlık göstererek riayet ediliyorsa bunlar muhtemelen pek uzun ömürlü olmaz. Bu yüzden insanlardan hukukun birkaç adım ötesine geçmelerini ve birbirlerini bir ölçüde dostça ve saygıyla selamlamalarını talep etmek iyi bir yasa yapıcının arzu edeceği bir şeydir. Roger Williams dinsel özgürlükler hukuku hakkındaki kitabını bu yüzden "merhametli ve şefkatli okurlara" ithaf etmiştir.

Bir dinsel pratik onu kabul etmeyen insanların haklarını ihlâl ediyorsa veya başkalarına karşı nefreti teşvik ediyorsa işler değişir. İlk durumda hukuksal kısıtlamalar gayet de makuldür. Son durumda ise toplumsal karışıklık tehdidi yakın olmadığı sürece konuşma özgürlüğü askıya alınmamalıdır. ABD Yüksek Mahkemesi neo-Nazilerin Illinois'nin Skokie kasabasında yürüyüş yapıp görüşlerini ifade etmekte özgür olduklarına ama başkalarının onları dillendirdikleri nefret nedeniyle alenen eleştirmesinin de son derece yerinde olduğuna hükmetmişti. Ku Klux Klan'ın beyaz başlıklı kıyafetlerinin ırkçılığın bir simgesi olarak görülmesi de makuldür ama bu kıyafeti yasadışı ilan etmek bence yanlış olmakla birlikte onun eleştirilmesine izin verilebilir.

*Burka*nın Ku Klux Klan başlıklarıyla kıyaslanabileceği kolayca ileri sürülemez elbette. Bu konuda bazı Reformcu Yahudilerin aşırı tutucu Yahudilerin dinsel kıyafetleri hakkındaki görüşleri üzerinden daha uygun bir kıyaslama yapılabilir kanısındayım: Reformcu Yahudiler bu kıyafetleri modası geçmiş, biraz baskıcı ve –Yahudi geleneğinin şeriatçı yorumlarını reddettikleri için– entelektüel açıdan hatalı bulmakla birlikte, genel olarak dostları tarafından görüşleri sorulmadıkça bu tarz seçimleri kötülemenin işgüzarlık olduğunu düşüneceklerdir. Demek ki *burka* hakkında konuşmak da yasadışı veya ahlakdışı olmamasına rağmen, özellikle onun hakkında konuşan kişinin İslam hakkında pek az şey bilmesi halinde bu muhtemelen işgüzarlık ve kabalık olacaktır.

Rahatsız olduğum dinlerden biri, mensuplarına zehirli yılanları ellerine almalarını zorunlu tutan evangelist bir tarikattır (bu mesele uzun sürmüş bir davaya da konu olmuştur). Bu bana tuhaf geliyor, böyle bir şeye asla yakınlık duyamam ve söz konusu eylemleri tiksindirici bulurum. Ama benim böyle düşünmem bu dine inananların eşit insan haklarının ve insan onurunun taşıyıcıları oldukları gerçeğine saygı duymamamı gerektirmez. Onlar eşit insan haklarına ve insan onuruna sahip oldukları için, bu inanç aleyhine devletin zorlayıcı bir çıkarı bulunmadığı sürece dinlerini serbestçe yaşamaya devam edebilirler. (Uzun sürmüş olan dava tam da bu sorunla ilgiliydi. Bu dini kabul etmeyen erişkinler ve tüm çocuklar yılanlardan uzak tutuldukları için de bu sorun pek kolay çözülmemişti. Sonuçta tedbirli davranmayı tercih eden devlet duruma müdahale etmeyi tercih etti.[17]) Bir dinsel pratiği eleştirmek –bu dini kabul etmeyenlerin bu pratik nedeniyle herhangi bir tehlike altında olmadıkları kabul edilmişse– işgüzarlık ve kabalık olacaktır. Bunun beraber hepimizin başkalarının dinleri hakkında bazı görüşleri olabileceği gibi bu görüşlerimizi dostlarımızla da pekâlâ tartışabiliriz.

Swann v. Pack, 527 S.W. 2d 99 (Tenn. 1975).

Demek ki kişilere saygı göstermek her eleştirel tartışmanın bastırılmasını değil, insanların kendi vicdani bağlanmalarının gereklerini yerine getirmek için eşit alana sahip olmalarını ve bu alanda yaptıklarının başkalarının onayına tabi olmamasını gerektirir. Ayrıca daha önce de belirttiğim üzere, kişilere eşit saygı gösterilmesi, "zorlayıcı bir devlet çıkarının" söz konusu olduğu durumlarda dinsel özgürlüğün sınırlanmasıyla da tutarlıdır. Yılanlarla uğraşan tarikatla ilgili örnekte bu çıkar kamu güvenliğiydi. Bence haklı olan başka bir devlet müdahalesi ise Bob Jones Üniversitesi'nin ırklar arası buluşmalara yasak getirmesi nedeniyle vergi muafiyetini kaybetmesini öngören hükümdü.[18] Burada Yüksek Mahkeme, ilgili yasağın söz konusu tarikatın dinsel kurallarının bir parçası olduğunu, dolayısıyla vergi muafiyeti kaybının bu dinin gereklerini yerine getirmeye çalışanlara "muazzam bir külfet" oluşturacağını ikrar etti. Ama Mahkeme aynı zamanda ırkçılığa çanak tutmamanın toplumun çıkarına bir davranış olduğuna da hükmetti.

ABD yönetimi bu zorlayıcı çıkar ölçütünü kullanırken tutarsız ve taraflı hareket etmekle suçlanmıştır. Devletimiz başkanlık makamını sadece rahiplere, dolayısıyla sadece erkeklere ayıran birçok Katolik üniversitesine karşı hiçbir zaman benzer adımlar atmadı. Kanımca bu okulların hepsi ayrımcılıklarından ötürü vergi muafiyetlerini kaybetmeliydi. Nitekim eğer iki vaka arasında bariz bir farklılık varsa önce bunun detaylı olarak ortaya konması gerekir.

Burka Bob Jones Üniversitesi örneğinden neden farklıdır? Birincisi, devlet Bob Jones üniversitesine bu uygulamasını devam ettiremeyeceğini söylemiyor, sadece üniversiteyi vergi indirimleri aracılığıyla mali açıdan ödüllendirmeyi ve teşvik etmeyi reddediyor, yani fiilen bu uygulamayla işbirliği yapmayı reddediyor. İkinci fark ise tıpkı (şu sıra rahip olmayan bir başkana sahip Georgetown hariç) başlıca Katolik üniversi-

[18] *Bob Jones v. U.S.*, 461 U.S. 574 (983).

telerinin başkanlık makamına kadınların aday olmasını topyekûn yasaklamış olması gibi, Bob Jones'un da ırklar arası buluşmalara topyekûn yasak getirmiş olmasıdır. Oysa *burka* geleneksel bir kuralla dayatılmaz. Aslına bakılırsa tüm Müslüman kadınların *burka* takması gerektiğini çok az Müslüman kabul eder. Bunun farz olduğuna inananlar bile –en azından Avrupa'da– bu tür kıyafetlerin üniversiteye veya başka kamu kurumlara girmenin bir koşulu olduğunu düşünmezler: Yani bu durum, Bob Jones'ta veya başka bir üniversitede eğitim gören bir öğrencinin kendi kişisel tercihinden veya aile ve ebeveyn baskısından dolayı sadece beyaz kadınlarla veya erkeklerle buluşmaya karar vermesine daha çok benzer. Maalesef dünyanın dört bir yanında çoğu insan sadece kendi grubundan insanlarla buluşmayı tercih etmektedir.[19] Birçok din de başka dinden insanlarla yapılan evliliklere karşı çıkarak onların bu tercihine destek olur. Bu durum ahlaki açıdan sağgörüsüz bulunabilir ama devletin müdahalesini gerektiren bir durum olmadığı da açıktır.

Bir örneği daha ele alalım. Hindistan Anayasası Hindulara özgü "dokunulmazlık" pratiğinin her türlüsünü yasaklar.[20] Güney ABD'deki ırk ayrımcılığına çok benzeyen dokunulmazlık, büyük ve nispeten güçsüz bir azınlığa zorla ve sık sık şiddet yoluyla dayatılan, zalimce ve rızaya dayanmayan bir damgalama ve temassızlık pratiğidir ve bu pratik yüzünden bu azınlık büyük bir siyasal, eğitimsel ve ekonomik eşitsizliğe

---

[19] Bkz. Edward O. Laumann ve Robert T. Michael (haz.), *Sex, Love, and Health in America: Private Choices and Public Policies* (Chicago: University of Chicago Press, 2000); ve Edward O. Laumann, John H. Gagnon, Rpbert T. Michael ve Stuart Michaels, *The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States* (Chicago: University of Chicago Press, 1994). "Kamusal uzlaşmalara" yönelik açık bir kısıtlama yoktur ama yasak sadece bu halde uygulanır. Üst kasta mensup ebeveynler kendi çocuklarının alt kasta mensup kişilerle evlenmesine hâlâ şiddetle karşı çıkarlar ve kuşkusuz bildik zorlayıcı baskı tiplerini uygularlar, bazı hallerde kendi evlerinde dokunulmazlık pratiğini de devam ettirirler.

mahkûm olur. ABD'deki ırk ayrımcılığı örneğinde olduğu gibi bu örnekte de özgürlükler kısıtlanmış olmamasına rağmen bu durum hukuksal müdahaleyi meşrulaştırmıştır. Her iki pratik de milyonlarca insanın haklı eşitliğinin reddedilmesinde olağanüstü acımasız ve zararlı bir rol oynar ve kamu yaşamının şeklinde ve idaresinde muazzam bir etki bırakır. Bunlar temelde hak ihlâllerine dayanan sistemlerdir. Dolayısıyla eşit hakların korunması adına devlet müdahalesi böyle durumlarda her açıdan meşrudur. Biraz ileride Türkiye'deki Müslümanların başörtüsü takmasına getirilmiş yasakların da bu örneklerle bazı bakımlardan kıyaslanabileceğini ve muhtemelen, en azından bir zamanlar meşrulaştırılmış olduğunu söyleyeceğim. Avrupa'da ve ABD'de *burka* giymek ise azınlık dinsel normlarına tabi küçük insan gruplarının bireysel pratiği olduğu için bu örneklerle ciddi biçimde kıyaslanamaz. Bu da bizi bir sonraki argümana götürüyor.

*Burka*nın Yasaklanması: Zorlama

Dördüncü bir argümana göre, birçok kadın sadece buna zorlandıkları için *burka* giyer. Bu genellenemeyecek kadar mantıksız bir argümandır ve genellikle tek tek her kadının kendi koşulları hakkında hiçbir fikri olmayan kimselerce ileri sürülür. Buna, ev içinde gerçekleşen her türlü şiddet ve fiziksel zorlamanın zaten yasadışı olduğu ve ev içi şiddete ve istismara karşı yasaların şimdi olduğundan çok daha kararlı bir biçimde uygulanması gerektiğini söyleyerek yanıt vermeliyiz. Bu iddiayı ileri sürenler ev içi şiddetin bilhassa Müslümanlara özgü bir sorun olduğuna gerçekten inanıyorlar mı_ Eğer öyleyse tümüyle yanılıyorlar. ABD Adalet İstatistikleri Bürosu'na (BJS, Bureau of Justice Statistics) göre, 2001 yılında kadınların maruz kaldıkları ve ölümle sonuçlanmayan şiddet suçlarının yaklaşık %20'sini eş şiddeti vakaları oluşturuyordu. BJS web sitesinde de yer alan Kadına Yönelik Şiddet Araştırmalarına göre, ankete katılan kadınların %52'si çocukken eriş-

kin bir bakıcının veya erişkinken herhangi bir failin fiziksel saldırısına uğramıştır. Müslüman ailelerin bu tarz şiddeti orantısız biçimde kullanmış oldukları yönünde hiç kanıt yoktur. Doğrusu ev içi şiddet ile aşırı alkol tüketimi arasındaki kuvvetli bağlantı göz önüne alınırsa dindar Müslüman ailelerde buna daha az rastlanacağı bile düşünülebilir.

*Burka*nın istatistiksel olarak kadınlara karşı şiddetle kuvvetle ilişkilendirilmesini sağlayan kanıtların bulunduğunu varsayalım. Hükümet bu gerekçelere dayanarak onu meşru biçimde yasaklayabilir mi? ABD Yüksek Mahkemesi, çırılçıplak dans etmenin, suçla, özellikle de kadınlara karşı işlenen suçlarla muhtemelen ilişkili olduğu gerekçesiyle yasaklanabileceğine hükmetmiştir, fakat bu kararın can alıcı unsurları muğlâktır ve çözümlemenin doğru olup olmadığı açık değildir.[21] Üniversitelerde erkek öğrenci toplulukları kadınlara yönelik şiddetle ilişkilendirilirler, hatta bazı üniversiteler çareyi bu topluluklardan bazılarını veya tamamını üniversite yerleşkelerinin dışına atmakta bulmuştur. Ama özel kurumlar kendi mülklerinde gerçekleşebilecek olaylarla ilgili olarak bu tarz düzenlemeler yapmaya yetkili kılınmışladır; devlet üniversiteleri ise kamunun parasıyla yapılmak istenen etkinlik tiplerini, mesela (reşit olmayanların alkollü içki içmesi gibi) yasadışı haller söz konusu olduğunda sınırlandırmaya yetkilidir. Ama erkeklerin içki içtiği kulüplerin (veya futbol maçları gibi, erkeklerin sarhoş olduğu başka etkinliklerin) devlet tarafından topyekûn yasaklanması örgütlenme özgürlüğünün tuhaf biçimde sınırlandırılması olurdu ve bunu çok az kimse savunurdu.

Barnes v. Glen Theater, 501 U.S. 560 (1991), Yargıç Scouter'ın mutabık görüşü. Scouter'ın analizini şurada eleştirdim: Martha C. Nussbaum, *From Disgust to Humanity: Sexual Orientation and Constitutional Law* (New York: Oxford University Press, 2010), altıncı bölüm. Scouter çözümlemesinde beşe karşı dört oyla yalnız kalmıştır ama yasağı savunma gerekçesi diğer çoğunluk üyelerinin görüşüne kıyasla daha dar kapsamlı olduğu için belirleyici görüş onunki olmuştur.

Zorlama ve kadınlara karşı şiddetle kuvvetli bağlantısı olduğunu uzun zamandır bildiğimiz şeylerden biri de alkoldür. ABD Anayasası'nda yapılan alkol yasağı değişikliğinin gerekçesi tam da bu sorundu. Fakat bu yasağın özgürlükler bakımından temeli kuşkuluydu: Yasalara saygı gösteren insanlar neden suiistimalcilerin suçları yüzünden ceza çeksinler ki? Nitekim alkol yasağı siyasal açıdan da pratik açıdan da tam bir faciaya dönüştü. Yasak sonuçta suçun artmasına neden olduğu gibi, kadınlara yönelik şiddeti durdurmadı.

Benzer şekilde, günümüzde kolej ve üniversite idarecileri genel olarak içki içme yaşının on sekiz değil yirmi bir olmasından yakınırlar çünkü onlara göre yaş sınırının yüksek olması aşırı içki tüketimini ve kadınlara karşı zor kullanımını arttırmaktadır. Bunun sebebi mevcut durumda alkol tüketiminin yasal ve dolayısıyla üniversite yetkilileri tarafından potansiyel olarak düzenlenmeye ve denetlenmeye elverişli olmak yerine, gizli ve yasadışı olmasıdır.

Üstelik Alkol Yasağı sırasında bile ibadetleri alkol kullanımı içeren dinler bu yasaktan muaf tutulmuşlardır. Federal yasa da günümüzde alkolün dini amaçlarla kullanımında yaş sınırı aramaz. Yani dinsel gerekçelerden dolayı *burka* giyenleri –ki zaten başka bir nedenle bunu giyen neredeyse hiç kimse yoktur– muaf sayan bir *burka* yasağı olsaydı daha doğru bir benzerlik kurulmuş olurdu.

Fakat en önemlisi, *burka*nın yasaklanmasını teklif eden herkesin bunu diğer örneklerle bir arada değerlendirmesi, kanıtları tartması ve sıkı sıkıya bağlandıkları uğraşların olası sonuçlarını göze alması gerekir. Bazı insanlar en kötü suiistimallerin üstesinden gelecek hukuksal sınırlamalardan yararlanmayı –bu durum özgürlükleri sınırlandırmayı gerektirse bile– samimiyetle teklif edebilirler: Ama o zaman hedef aldıkları pratiklerin gerçekten de en kötü suiistimallerle bağlantılı olduklarını gösteren inandırıcı örnekler sunmaları gerekecektir. Neyi yasaklayacağız? Öğrenci topluklarının partilerini mi?

Alkol satışını mı? Şiddet içerikli pornografiyi mi? Bu yasak ihtimallerinin her birinin bir savunucusu vardır elbette. Bununla birlikte sağduyu ve özgürlük menfaati bu yoldan gitmememiz gerektiğini gösterir. Asıl güç olan *burka*nın kadınlar için oluşturduğu tehlikenin bu pratiklerle ilişkili tehlikelerle kıyaslanabileceğini göstermektir.

Peki ya çocuklar ve ergenlik dönemindekiler? Kuşkusuz ebeveynleriyle yaşadıkları müddetçe onların pek fazla tercih hakları yoktur, dolayısıyla ebeveynlerin kendi çocuklarına dinsel kıyafetler giydirme baskısının önüne geçmek epey güçtür.

Bu sorunun etraflıca tartışılması gerekir çünkü modern ailede hiçbir şey –iyi bir okul kazanmak, "doğru" dinden veya etnik kökenden insanlarla buluşmak, "uygun" kıyafetler giymek, yüksek gelir getiren bir meslek seçmek, duş almak "ve" (James Joyce'un deyişiyle) "dıdının dıdısına varasıya her şey"[22]– çeşitli zorlayıcı baskı biçimlerinden daha yaygın değildir. O halde devlet hangi aşamada devreye girmelidir? Kuşkusuz pek sık olduğu gibi, fiziksel veya cinsel istismar devam ettiğinde. Dinsel buyruklar söz konusu olduğunda da benzer şekilde, davranış bedensel sağlık ve güvenlik için açık bir tehdit oluşturuyorsa müdahale meşruluk kazanır. Mahkemeler çocuklarına kan nakli yaptırmayı reddeden Yehova Şahitleri'ne ve çocuklarının gerekli tıbbi tedavileri görmesine izin vermeyen Hıristiyan Bilim mezhebine mensup ebeveynlere bu yüzden engel olmuşlardır. (Bu ebeveynlerin şahsen tedavi görmemeyi tercih etmekte özgür olduklarını ve de olmaları gerektiğini belirtmek gerekir.) Hukuki müdahale, rızaya dayanmayan bir prosedür yüzünden asli bir faaliyetin zedelendiği hallerde de meşru görünür. Dolayısıyla kız çocuklarının ilerde cinsel hazzı veya başka bedensel faaliyetleri zedeleyecek bir biçimde sünnet edilmesi âdetinin yasadışı sayılması gerektiği ileri sürülebilir. (Simgesel yaralamalar ise farklı bir konudur.) Bununla beraber erkek sünnetinde bence bir sorun

---

[22] James Joyce, *Ulysses* (New York: Modern Library, 1961), 731.

yoktur çünkü bunun yetişkin cinsel faaliyetine engel oluşturduğu yönünde sağlam bir kanıtla henüz karşılaşmadım. Aslına bakılırsa erkek sünnetinin HIV/AIDS duyarlılığını azalttığı artık bilinen bir gerçektir. Çocuklar üzerinde gerçekleştirilen –kulak deldirme, diş düzelttirme veya kepçe kulağın plastik cerrahi yoluyla düzeltilmesi gibi– diğer bedensel değişiklik biçimleri asli bir faaliyeti zedelemediği için hukuksal olarak düzenlenmezler.[23] Ne olursa olsun benim çift yönlü denge testimi uygulamak şarttır: Ebeveynlerin dinsel özgürlüğü üzerinde ağır bir külfet oluşuyor mu? Öyleyse bu külfetin dayatılmasını meşrulaştıran zorlayıcı bir devlet çıkarı var mı?

Şimdi *burka*ya gelelim. *Burka* (küçüklere giydirilmesi halinde), geri dönülmez bir işlem olmadığı ve sağlığı tehlikeye düşürmediği veya başka bedensel faaliyetleri –en az yüksek topuklu ayakkabıların oluşturduğu risk kadar– zedelemediği için sünnetle aynı kefeye konamaz. Fiziksel veya cinsel şiddet yoluyla dayatılması halinde ise bu şiddetin hukuk tarafından cezalandırılması gerekir. Yoksa görünüşe göre o da ebeveynlerin kendi çocuklarına dayattığı, "düzgün" giyinmek, "doğru" okula gitmek, yüksek notlar almak, keman çalmak, yalnızca "doğru" dine mensup kimselerle arkadaşlık etmek, iyi bir üniversite kazanmak gibi, hoşa giden veya gitmeyen her türlü şartla aynı kategoride yer alır. Bu tür bazı pratikler görünüşe göre çocuk istismarına ilişkin yasaları ihlâl etmektedir. Bu yüzden, hukuk profesörü Amy Chua, üç yaşındaki kızını bir piyano eserindeki zor bir bölümü çalamadığı gerekçesiyle tuvalete gitmesine veya su içmesine izin vermeden bir keresinde soğuk havada, bir keresinde de piyano başında beklemeye zorladığını popüler bir kitapta itiraf ettiğinde kapısının

[23] Kulaklarımdan birini bu şekilde ameliyat ettirmek zorunda kalmıştım. Bu tamamen gereksiz bir ameliyattı ve sırf ailemin isteğiyle yapılmıştı.

polis tarafından neden çalınmadığına hayret etmiştim.[24] Bu bence çocuk istismarından başka bir şey değildir ve bu durumda polisin ebeveyne müdahale etme hakkı vardır ama açıkçası bu vakada müdahale etmemiştir. Eğer bu olay Yale Üniversitesi'nden iki hukuk profesörünün, takdire şayan çalışma etiğiyle ünlü bir azınlığa mensup bir annenin yaşadığı bir üst orta sınıf evinde değil de Müslüman göçmenlerin yaşadığı bir evde gerçekleşmiş olsaydı polis muhtemelen bu küçük kıza daha fazla ilgi gösterirdi ve yaptığında haklı bulunurdu. Oysa benzer zorlama taktikleri bir çocuğun *burka* giymesini sağlamak için kullanıldığında müdahale uygun görülmektedir. Ama çoğu durum bundan farklıdır ve (herhangi bir zorlama biçimi olduğunda ki çoğunlukla olmaz) daha ziyade pek tanıdık ve aslında yaygın bir tipin duygu sömürüsü söz konusudur. Çocuklarını duygu sömürüsüyle motive eden ebeveynler çoğunlukla ayıplanırlar, ama buna benzer tüm durumlarda polisi çağırmak kuşkusuz aile içi sorunlara gereğinden fazla hukuksal müdahalede bulunulmasının onaylanması anlamına gelir.

Zorlayıcı baskı zaman zaman bir yurttaş grubuna yönelik nefreti ifade edebilir. Mesela babam, Afrikalı-Amerikalıların bulunduğu bir grupta görülmem halinde beni evlatlıktan reddetmekle tehdit etmişti; daha sonra bir Yahudi ile evlendiğim için düğünüme katılmayı da reddetmişti. Bence bu zorlayıcı baskıyı eleştirmek için son derece uygun bir fırsat olurmuş, çünkü nefretten beslenen şartlara boyun eğmeleri için çocuklara uygulanan baskıyı da nefreti ve damgalanmayı da protesto etmek her zaman haktır; aynı şekilde KKK'nın beyaz başlıklarını protesto etmek de haktır. Fakat vakaların büyük çoğunluğunda ayrıntılar hiçbir zaman böyle net değildir. *Burka* için de aynı şey geçerlidir çünkü bu kıyafet belirli bir insan grubu-

---

Amy Chua, *Battle Hymn of the Tiger Mother* (New York: Penguin, 2011); ayrıca Amy Chua, "Why Chinese Mothers Are Superios," *Wall Street Journal*, 8 Ocak 2011.

nu hedef alan bir nefreti ifade etmez. Bu yüzden ben bu durumda aleni ve yüksek sesli eleştirilerin bile işgüzar ve kaba bir davranış olduğunu düşünüyorum.

Temel insani olanakların korunmasının devlete daima zorlayıcı bir devlet çıkarı sağlayacağını söylemiştim. Devletin çocuklar önündeki fırsatları korumasındaki çıkarlarının söz konusu olduğu uç bir örnek, Yüksek Mahkeme önüne gelmiş olan ve çocuklarının okul eğitiminin zorunlu olan son iki yılına katılmamasını talep eden bir grup Amiş ebeveyn tarafından açılan *Wisconsin v. Yoder* (Yoder'e karşı Wisconsin) adlı davada örgün eğitimin reddedilmesinin konu edilmesidir.[25] Eğer çocuklarının okula hiç gitmemesini istemiş olsalardı davayı kaybederlerdi ama sadece kulun son iki yılı için bunu talep etmişlerdi. Bu ebeveynler uzlaşma ilkesi sayesinde davayı kazandılar. Oysa Yargıç Scalia'nın Locke'çu sınama ölçütü gözetilseydi bu davayı muhtemelen kaybederlerdi, çünkü eğitim öğretimi on altı yaşına kadar zorunlu kılan yasa ayrımcı değildi ve Amişlere zulmetmek amacıyla kaleme alınmamıştı. Bu dava zor bir davaydı çünkü ebeveynler, cemaate dayalı dinlerinin başlıca unsurlarından birinin belirli yaşlarda çiftlikte çalışmak olduğu yönünde ikna edici bir argüman ileri sürmüşlerdi. Bununla birlikte, okul eğitimi o kadar fazla çıkış fırsatı sağlıyordu ki bu iki yıl okula gitmek bile çocukların gelecek seçimlerini fazlasıyla etkileyebilirdi. Çocuklar da elbette mahkemede ebeveynlerinin istedikleri gibi davranmaları için ağır baskı altındaydılar. (Bu yüzden Yargıç Douglas'ın Yüksek Mahkeme'nin çocuklarla özel olarak görüştükten sonra hüküm vermesi gerektiğini ileri sürmesi, onun gerekli ölçüde pratik anlayışa sahip olmadığını açığa vurur.)

Tüm kız çocuklarının, onlara beğenmeyebilecekleri her türlü ev koşulundan kurtulma seçenekleri sağlayacak iyi bir eğitim almaları ve istihdam fırsatlarına erişmeleri gerektiğini vurgulamak kuşkusuz tüm toplumların hakkıdır. Kadınların

---

[25] 406 U.S. 205 (1972).

yalnızca zorlayıcı baskılar yüzünden *burka* giydiğini düşünen varsa onlara uygun fırsatları sağlasın ve ancak bundan sonra onların fiilen ne yaptıklarına baksın. Ayrıca her toplum, kendi içinde yaşayan çeşitli grupların çocuklara öğretilmesinde de ısrarcı olma hakkına sahiptir, nitekim bu alan tarih ve yurttaşlık eğitiminin gayet önemli bir parçasını oluşturur. Üstelik kamusal alanın ayrımcı olmayan biçimde idare edilmesini sağlayarak genç insanlara kendilerinden farklı olan insanlarla karşılaşmaları, böylece tercihlerinin kapsamını genişletmeleri için uygun fırsatlar sağlayabilirler. (Benim sürekli birçok farklı tipten "yanlış" insanla karşılaştığım bir yer olan New York babamın ırk ayrımcılığı duvarında açılmış bence harika bir gedikti.)

Amerikalıların ve Avrupalıların yüzleşmeleri gereken şeylerden biri, bazı insanların otoriteyi ve baskıyı içeren yaşamları tercih ettikleridir. ABD'nin ve çoğu Avrupa ülkesinin zaman zaman gönüllü ordularının olduğu ve Almanya'nın zorunlu askerlik yasasını kısa süre önce yürürlükten kaldırdığı düşünülürse bu ülkelerin tüm yurttaşlarının otoriteye boyun eğecek şekilde yapılandırılmış bir yaşamın kendi toplumlarında bir zamanlar şiddetle tercih edilmiş olmasına şükretmek için haklı gerekçeleri vardır. Çoğu da ordu mensubu erkek ve kadınların seçimlerine saygıyla yaklaşır ve bu tarz tercihlerin yasaklanması gerektiğini düşünmez. Otoriter diyebileceğimiz tercihler varlıklı orta sınıf Amerikalıların çoğuna, belki de özellikle entelektüellere tuhaf gelir. Kariyerine felsefe profesörü olarak devam etmeyi reddedip Deniz Kuvvetleri'nde subay olmayı tercih etmiş ve şu ara üst düzey güvenlik izni almaya çalışan eski bir lisansüstü öğrencimi soruşturan bir FBI ajanıyla telefonda konuştuğumu anımsarım. Ajan Tom'un diğer lisansüstü öğrencilerine kıyasla sıra dışı bir özelliğinin olup olmadığını sorduğunda evet demek zorunda kalmıştım: Çünkü Deniz Kuvvetleri'ne katılmak istiyordu. Bir filozofun sahip olabileceği muhtemelen en tuhaf özellik bu

olurdu. Fakat ajanın da benim de gözden kaçırmadığımız nokta (ikimiz de bu mesleklerin değerlerinin birbirleriyle çelişmesine gülmüştük), toplumun her iki tipe de ihtiyacı olduğu ve onları birbirleriyle bağdaştırması gerektiği, insanların da başkalarına bu tercihleri yapabilmeleri için yeterli alanı sağlaması gerektiğiydi. En önemlisi de –anlamlı bir fark görmedikçe– otoriteye boyun eğmeyi gerektiren yaşamları şeytanlaştırmamaları, ötekileri de yüceltmemeleri gerekir. (ABD bağımsızlığından fedakârlık edebilir ama din etmez! Birçok insan buna benzer şeylere inanır ama benim fikrimi soracak olurlarsa aslında başka insanlar hakkında bu tarz hükümler vermek işgüzarca ve kaba bir davranıştır.)

Zorlama konusunu kapatmadan önce bu bağlamda belirtilmesi gereken önemli bir soruna daha değineyim. Türkiye'nin uzun bir zaman önce başörtüsünü yasaklaması özgül bağlamı dolayısıyla gayet yerindeydi: Çünkü örtünmeyen kadınlar tacize ve şiddete maruz kalıyorlardı. Yasak örtünmemeyi seçenler için koruma altında bir alan açtı ve kadınlar bu seçimi bizzat yapamadıkları sürece bu yasak meşruydu. Bununla birlikte konuyla ilgili özgürlüğü sınırladığı için en iyi düzenleme de değildi. Bunu, "zorlayıcı bir devlet çıkarı" tarafından (geçici olarak) meşrulaştırılmış "ağır bir külfet" olarak düşünebiliriz. Kadınların örtünmeden, özgürce sokağa çıkabildikleri günümüzde ise bu yasak görünüşe göre meşrulaştırılamıyor. Bugün kadınların az çok istedikleri gibi giyinebildikleri Avrupa'da veya ABD'de de –bu ülkelerde hâlâ varlığını sürdüren cinsiyetçilik gerçeğinin beraberinde getirdiği olağan ve aleni tacizi bir kenara bırakıp konuşursak– böyle bir yasak meşrulaştırılamaz. Öyleyse şu anda ABD'de ve Avrupa'da, bu yasağın gerektirdiği gibi dinsel özgürlük üzerinde külfet oluşturmanın herhangi bir gerekçesi yoktur.

Bir de *burka*nın yakıcı ve rahatsız edici olduğu için başlı başına sağlıksız bir kıyafet olduğu argümanı sıkça dillendirilir. Bu argümanı çoğunlukla Avrupa'da, en son İspanya'da duydum. Bu belki de bu konuda sunulmuş en aptalca argümandır. Vücudu örten giysiler kumaşlarına göre rahat da olabilirler, rahatsız da olabilirler. Hindistan'dayken genelde gayet rahat olduğu için büyük bir pamuklu *şalvar kamiz* giyerim, ayrıca tamamen örtünmek kol ve bacaklara toz bulaşmasını önler ve en azından cilt kanseri riskini azaltır. Cildiyeciler, İspanyol kadınların giydiği ve cildi fazla açıkta bırakan tipi kıyafetleri kuşkusuz onaylamazlar. Bazen güneş o kadar parlak olur ki yüzü örtmek gerekir. Beyzbol maçı izlerken şapkamı iyice aşağıya çektiğimi ve büyük güneş gözlükleri taktığımı, hatta güneşin parlaklığından korunmak için zaman zaman burnumu ve ağzımı bile kapattığımı daha önce belirtmiştim.

Daha açıkça bir ifadeyle, bu argümanı ileri sürenler rahatsız edici ve muhtemelen sağlıksız tüm kadın kıyafetlerini yasaklamayı gerçekten isterler mi? O halde hoş görünen yüksek topuklu ayakkabılardan başlamak gerekmez mi? Ama olmaz; yüksek topuklu ayakkabılar çoğunluğun normlarına uygundur (ve İspanya'nın başlıca ihracat ürünüdür), bu yüzden tepki çekmezler. Genellikle devlet, çocuklar için satılan ürünlerin yanmaz olmasını, zararlı kimyasallar içermemesini ve başka önemli sağlık riskleri taşımamasını sağlamak amacıyla kıyafetler üzerindeki düzenleyici müdahalelerini sınırlayabilir. Oysa özellikle kadınların, tendon kısalması veya güneşe maruz kalma nedeniyle oluşan sağlık risklerine neden olduğu haklı olarak ileri sürülebilecek kıyafetleri giymelerine izin verilir, hatta kadınlar bunları giymeye teşvik edilir.

Ebeveynlerin kızlarını –iç organları sıkıştırarak bedensel hasara yol açan– Viktoryen korseler giymeye zorladığını düşünelim. Günümüzün yetişkin kadınları bu kadar kısıtlayıcı bir kıyafeti hiçbir engelle karşılaşmadan giyebilirler. İnsanlar

genç kızların korse giymeye zorlanmaları yüzünden yaygara çıkarmış olsalardı buna dair hiç olmazsa bir yasak önerisi üzerinde düşünülürdü. Fakat korse giymek bir dinin zorunluluğu olsaydı (benim savunduğum uzlaşmacı ölçüt uyarınca) yasak lehine sadece akla uygun bir dayanak göstermek yetmez, bununla ilgili olarak devletin zorlayıcı bir çıkarının da bulunduğunu kanıtlamak gerekirdi: Bu durumda sağlık riskinin büyük olduğunun gösterilmesi gerekirdi. *Burka* ise korseyle aynı kategoride bile değildir. *New York Times*'taki köşemi okuyan birçok okurun da dikkat çektiği gibi, *burka* cildin güneş ve toz yüzünden kolayca yıpranacağı sıcak bir iklim için gayet uygun bir kıyafettir. Asıl sıcak iklimde sentetik kumaşlı kıyafetler giymek sağlık için risk oluşturur ama nedense bundan kimse bahsetmez.

Burka yasağının lehine olan bu beş argüman da tutarsızlıklar içerir. Bu tutarsızlıklar da salt bir mantık hatasından veya Sokrates'in bazı sorgulamalarında olduğu gibi sadece etraflı düşünememekten ibaret değildir. Bu tam da İncil tarafından yerilen ve Kant tarafından ayrıntılı soruşturmalara tabi tutulan bir tutarsızlık tipidir. Bu narsisizmin tutarsızlığıdır, yani başkalarını azarlarken kendilerini istisna olarak gören insanların tutarsızlığıdır. Bu tavra sahip bir insan kendini başkalarının üzerinde görüyor ve onlara eşiti olarak saygı göstermeyi beceremiyor demektir. Bu bakımdan bu insan başkalarını kendi amaçları doğrultusunda sırf bir araç olarak kullanıyor demektir.

Hukuksal ve siyasal ilkelerimiz bakımından bu beş argüman da John Locke ve Yargıç Scalia tarafından uygun bulunmuş zayıf tarafsızlık sınamasını geçemez. Bu yüzden bunların eşit özgürlüğe kendini adamış bir toplumda kesinlikle kabul edilemez olduklarını görmek için oldukça hassas olan, dinsel bakımdan temellendirilmiş uzlaşma konusunu ele almamız bile gerekmez. Vicdana eşit saygı bunların doğrudan reddedilmesini gerektirir.

Peki ya bu argümanların bazılarında birazcık haklılık payı olsa bunların hepsinin hep birlikte büyük ölçüde ciddiyet kazanabileceği argümanına ne demeli? Anlaşılan o ki çoğu Avrupalı buna benzer şeyler düşünüyor. Bizim ise kuşkusuz bunun mümkün olup olmadığı üzerinde iyice kafa yormamız gerekir. Bu argümanların bazılarında (mesela sağlıkla ilgili olanda) gerçekten de hiç haklılık payı olmadığını ileri sürmüştüm. Yani bu argüman diğerlerine hiçbir şekilde ciddiyet kazandırmaz. Ama diğer örneklerdeki sorun, çoğunluk pratiklerini ele aldığımızda aynı birleştirme stratejisinin beklenenden daha fazla ciddiyet sağlayacağı yönündedir. Yüksek topuklu ayakkabıları düşünelim. Bunlar sağlık için risk oluştururlar. Bunların kadınların nesneleştirilmesine katkıda bulunduğu da elbette söylenebilir. Kadınlar üzerinde bu tarz ayakkabıları giymeleri için muazzam bir psikolojik baskı vardır (yanlış anlamayın, bunları ben de severim). Bu ayakkabılar onları giyenler için güvenlik riski de oluştururlar, mesela bu insanlar saldırıya uğradıkları takdirde böyle ayakkabılar yüzünden rahatlıkla koşamazlar. Ya da karın germe operasyonu, meme implantları ve yağ aldırma işlemi gibi estetik ameliyatları ele alalım. Bunlar ciddi sağlık riskleri taşırlar, bununla birlikte hukukun genelde uygun gördüğü gibi (kurul sertifikalı bir plastik cerrah tarafından) denetlendiğinde önemli ölçüde güvenli olurlar. Ayrıca kadınlara fiziksel zindeliğe kavuşmaları için kestirme bir çözüm vaat ederek aslında onları gerçek fiziksel zindelikten de uzaklaştırırlar. Hem bir nesneleştirme ikliminden türemişlerdir hem de bu iklime katkıda bulunurlar. Genelde kuvvetli bir psikolojik zorlama atmosferinin bir parçasıdırlar: Kadınlar güzel ayakkabıları sevebilirler ama epey zor olan bu ameliyatları sevmeleri pek mümkün değildir. Bu tarz ameliyatların şeffaflığa ve kamusal dostluğa sekte vurduğu da söylenebilir çünkü gerçek kadının tanınmasını önleyebilecek yapay bir kadın kurgusu (ünlü Playboy tavşan kostümüyle de benzerlik kurulabilecek giyilebilir bir çeşit beden) yaratırlar. Yani birleştirme stratejisini benimsediğimiz

takdirde *burka*yı yasaklamadan önce yüksek topuklu ayakkabıları ve en azından bazı plastik cerrahi ameliyatlarını yasaklamak için daha sağlam dayanaklarımız olacaktır. Demek ki birleştirme stratejisinin *burka* yasağının savunucularına bir yardımı olmaz.

Fransız *Laikliği*: Homojenlik ve Cinsellik

Şimdi de bir özel durum olarak Fransa'yı ele alalım. Diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak Fransa hiç değilse bir noktaya kadar tutarlıdır. Fransa'nın tarihteki ruhban sınıfına düşmanlığı ve *laikliğe* kuvvetle bağlılığı dolayısıyla din burada kamusal alana damga vuramadı ve kamusal alanda dinsizlik karşısında dinin öneminin azalmasına olanak tanındı. Bu tavır çeşitli dinsel dışavurum tarzlarına sınırlama getirilmesine yol açar, tüm bu sınırlamalar kilise ve devletin birbirlerinden tümüyle ayrılması adına uygulanır. Ama yakından bakarsak bu sınırlamaların eşit olmayıp ayrımcı olduğunu görürüz. Okul kıyafetlerine ilişkin kurallar "büyük" Hıristiyan haçlarının yanı sıra Müslümanlara özgü başörtüsünü ve Yahudilere özgü *yarmülke*yi de yasaklar. Ama bu tümüyle eşitsiz bir külfettir, çünkü bahsedilen bu iki kıyafet bu dinlerin gereklerini yerine getirmek isteyenler için mecburiyken aynı durum haç için geçerli değildir: Hıristiyanlar için "büyük" olmak şöyle dursun, herhangi bir şekilde haç taşımak farz değildir. Yani Fransız sisteminin özünde de ayrımcılık vardır.

Fransız sekülerizmi tarafsızca uygulansa makbul olur mu? ABD'nin anayasa hukukuna göre, devlet dinsizlik karşısında dini veya din karşısında dinsizliği kayıramaz. Örneğin Virginia Üniversitesi'nin dinsel gruplar dışındaki tüm diğer öğrenci örgütlenmelerini (mesela siyaset ve çevre topluluklarını) desteklemek amacıyla öğrenci harçlarını kullanacağını ilan etmesi anayasaya aykırıdır (*Rosenberger v. Rector and Visitors of the University of Virginia*, 515 U.S. 819 [1995]). Söylemem gerekir ki ben bu denge siyasetini Fransız *laikliğ*ine yeğlerim; bence bu siyaset dindar insanlara daha adil yaklaşır. Ayrım

Fransa'da bile genel değildir: Bu yüzden kiliselerde çıkan yangınlar yine itfaiye teşkilatı tarafından söndürülür veya kiliseler şehrin su ve kanalizasyon şebekelerini kullanmaya devam ederler. Yine de Fransız sisteminin gerektirdiği ayrım miktarı ve tarzı, tarihsel dayanakları makul olsa da, benim savunduğum ilkelerin ışığında adaletsiz görünür.

Şimdi *burka*yı yasaklayan yasanın diline bir bakalım. Bu yasa "yüzü kapatacak şekilde tasarlanmış kıyafetlerin giyilmesini" (*porter une tenue destinée à dissimuler son visage*) yasaklamakla birlikte uzun bir istisnalar listesi de içerir:

> Birinci Madde'de tarif edilen yasak, söz konusu kıyafetin yasa koyucu veya düzenleyici idarenin öngördüğü veya izin verdiği, giyilmesi sağlığa ilişkin veya mesleki gerekçelere dayanarak haklı çıkarılabilen veya sportif etkinlikler, festivaller veya sanatsal ya da geleneksel performanslar bağlamında benimsenmiş olan hiçbir kıyafet için geçerli değildir.
>
> [L'interdiction prévue à l'article 1er ne s'applique pas si la tenue est prescrite ou autorisée par des dispositions legislatives ou réglementaires, si elle est justifée par des raisons de santé ou des motifs professionals, ou si elle s'incrit dans le cadre de ğretiques sportives, de fêtes ou de manifestations artistiques ou traditionelles.]

Bu kapsamlı listeyi ilk kez gören biri yasanın *burka*nın dışında yüzün kapatıldığı diğer tüm muhtemel durumları saymaya çalışmış olduğunu söyleyebilir. Gerçekten de benim paralel örneklerden oluşan listemin daha aşağı sıralarına inersek çoğu durumun kapsanmış olduğunu görürüz: Patenciler ve kayakçılar spor gerekçesiyle, doktorlar ve dişçiler mesleki zorunluluk gerekçesiyle, ofisimde kullandığım yüz maskesi sağlık gerekçesiyle ve maskelerin bir dizi teatral kullanımı estetik ve geleneksel "performanslar" gerekçe gösterilerek istisna sayılmıştır. Chicago'da bu yasa geçerli olsaydı kışın ne yapardım bilemiyorum ama bahse girerim *santé* (sağlık) gerekçesiyle bir muafiyetten yararlanabilirdim. Fakat açıkçası,

gerçekten hoşlanmadığınız tek şey dışında her şeyi ilkenin istisnası diye sıralamakla yetinerek ilkeli bir tutarlılık kazanamazsınız.

Fakat Fransızlar yüzün kapatıldığı herhangi bir *dinsel* durumu ya da buna ilişkin bir gerekçeyi neden istisna saymadıklarını açıklamak zorundadırlar. Okul kıyafetlerine ilişkin düzenlemede böyle bir istisna belirtmişlerdir: "Küçük" haçlara izin verilmiş olması Hıristiyan çoğunluk lehine bir kayırmacılığın belirtisidir. (Aynı şekilde, başka ülkelerde rahibelere muafiyet tanıyıp sadece Müslümanlara özgü başörtülerini hedef alan yasaklar da tutarsızdır ve çoğunluğu kayırmanın birer tezahürüdür.) Eşit özgürlük ilkemize göre bu *laiklik* düzenlemesi baştan aşağıya hatalıdır çünkü din karşısında dindışı olana ayrıcalık tanır ve dinsel ifade özgürlüğünü (*laiklik* dışında) devletin herhangi bir zorlayıcı çıkarı bulunmadığı halde sınırlar. Ama şimdilik bu soruyu sormak yerine sadece dinler arasında adaletin sağlanıp sağlanmadığını sormakla yetineceğiz. Yasağın tüm dinlere uygulanması, okul kıyafetlerine ilişkin düzenlemeden farklı olarak bu yasağın gerçekten tarafsız olduğu anlamına mı geliyor? Mevzuatta *burka* sözcüğü yer almasa da her şeyin bu amaçla yapıldığını gayet iyi anlıyoruz. Yasanın diğer kültürel ve mesleki muafiyetlere cömertçe yaklaşması da Fransızların –dinsel bir dışavurum olmadığı sürece– bu pratikten fazla endişe duymadıklarını gösteriyor. Yine de bu, *laiklik* siyasasının tutarlı ve bir bakıma tarafsız bir uygulaması değil midir?

Burada karşılaştığımız güçlük, başka hiçbir dinin tam da bu türden bir âdetinin olmamasıdır. Bu yüzden yasanın yaptığı şey, bir dinin en azından bazı mensupları için epey önem taşıyan bir şeyi ayrı tutmak ve başka dinlerin merkezi ve önemli pratikleri üzerinde külfet oluşturmadan, sadece bu tek pratik üzerinde çok ağır bir külfet oluşturmaktır.[26] Aslında bir kamu mekânında istavroz çıkaran, sokakta yürürken ilahi

[26] *Burka* doğrudan Kuran tarafından emredilmemiş, yorumlayıcı gelenekten türemiştir. Bazı toplumlar (mesela Bengal) yüz örtmeyi bilmez.

söyleyen veya *burka* dışında herhangi bir dinsel kıyafet giyen hiç kimsenin cezalandırılmayacağı açıkça anlaşılabilir: Papaz cübbeleri, rahibe kıyafetleri, Hasidik kıyafet, Hindu rahiplerin safran rengi giysileri üzerinde hiçbir külfet oluşturulmaz. Yani bu bir yönden tarafsız bir uygulamadır, başka bir yönden bakıldıkta ise hiç tarafsız değildir. Bu noktada yasağın savunucuları genellikle diğer argümanlardan herhangi birine başvuracaktır, mesela *burka*nın diğer kıyafetlerden farklı olarak bir güvenlik riski oluşturduğunu, yurttaşlar arasındaki olağan ilişkilerde bir engel teşkil ettiğini vb. söyleyeceklerdir. Fakat devletin bu gerekçelere yüz vermediği, yasağa bu kadar fazla istisna getirmesinden bellidir. Yüzlerce insanın yüzlerini kapatıp katıldığı bir maskeli balo bile bu yasa tarafından açıkça savunulur. Yani devletin, güvenliği bu sınırlama lehine zorlayıcı bir çıkar olarak görmediği açıktır: Bu epey zayıf, hatta dayanaksız çıkarları desteklemek için düzenli olarak kullanılan bir kozdur. Bu yüzden ben Fransa'daki bu yasağın, okul kıyafetlerine ilişkin düzenlemeden daha tarafsız olmadığı sonucuna varıyorum. Fransız sekülerizminin, dini vecibelere yeterince geniş bir özgürlük alanı tanımadığı gibi, önyargılı olduğu da söylenebilir.

Daha genel bir ifadeyle Fransız hukuku, insan olmaya ilişkin Fransa'ya özgü bildik ve baskın anlayış (o her neyse) lehine bir önyargıyı açığa vurur. Fransız halkının heterojen olduğu ve *burka* düzenlemesinin birçok tartışmanın konusu olduğu açık olsa gerektir. Yine de bunun bazı baskın toplumsal normları dışavurduğunu görmek gerekir. Tarihçi Joan Scott'un (başörtüsüyle ilgili olarak, *burka*yı yasaklama fikri henüz ön plana çıkmadan önce) incelikli ve inandırıcı bir biçimde ileri sürdüğü gibi, İslami kıyafetler hakkındaki tartışmalar aslında, cinselliğin bir bireysel teşebbüs ve kişinin kendini ifade etme biçimi olarak kayıtsızca sergilenmesine dayanan, Fransızlara özgü bir kadınlık tarzında dogmatik bir direnişe indirgenmiştir. Kadın cinselliğine ilişkin bu anlayışın "modern" olduğu, geri kalan her şeyin ise iptidai, yıkıcı ve

tehditkâr olduğu varsayılmıştır: "Fransa ve İslam kültürleri arasındaki karşıtlık, karmaşık gerçeklikleri basit ve karşıt kategorilere indirgeyen ideolojik bir kurguydu."[27] Kuşkusuz bu düşünme tarzı epey kusurludur çünkü hakiki saygıdan ve meraktan yoksundur. Bildik olana serbestlik tanır ama bilinmedik olana benzer bir ilgi göstermeyi, benzer bir özgürlük tanımayı reddeder.

Avrupa ülkeleri birçok bakımdan birbirlerinden farklıdırlar ve her birinin, kendi başına birer kitapta ayrıntılı biçimde ortaya serilebilecek, eşsiz birer tarihi vardır. Ama hepsi de kendilerini kamusal tartışmalarda rahatsız edici hatalar yapmalarına neden olan bir homojenlik kaygısını paylaşırlar. Bu ülkeler, ilk Amerikan sömürgelerinin kendilerini gördüğü gibi, ıssızlığın ortasında tecrit olmuş adalar olsalardı, kendileri gibi halklarla bir araya gelebilecekleri, ulusal boyuttaki bir güvenlikli siteyi akla getiren, dışa kapalı bir mekân arayışında olmaları en azından anlayışla karşılanabilirdi. Püriten Massachusetts bu anlamda bir güvenlikli siteydi, ayrılıkçıları ve sapkınlar dışlamıştı; onlar da yerleşmek için başka yerlere gitmişlerdi. Bu düzenleme bile sıkıntılıdır çünkü yeterince geniş çaplı bir özgürlük sunmaz. İnsan onurunun biraz özgürlüğe değil, yeterince özgürlüğe ihtiyaç duyduğunu daha önce belirtmiştik. İnsanlar arayan varlıklardır; başlangıçta hemfikir olan insanlar bile hayatın anlamını kendilerine özgü yollardan aradıkları için zamanla anlaşmazlığa düşebilirler. Massachusetts'te çoğunlukla anlaşamayanlar barınamazdı. Avrupa ulusları da azınlıklara eşit alan tanımayı reddetmeleri itibarıyla Püriten Massachusetts'le rahatsız edici bir benzerlik sergilemektedirler.

Bütün bu ulusların tek yaptığı şey kendileri gibi halkları kayıran göçmen siyasalarına sahip olmaksa diğer uluslarının her zaman yaptığından farklı bir şey yapmıyorlar demektir. Bu siyasaların sorunlu olduklarını düşünebiliriz ve tartışmaya

---

[27] Joan Wallach Scott, *The Politics of the Veil* (Princeton: Princeton University Press, 2007), 127.

açabiliriz, hatta açmalıyız da; ama en azından söz konusu ülkeler kendi yurttaşlarına adaletsiz davranmazlar. Oysa Avrupa'daki mevcut durum bundan farklıdır. Tüm Avrupa ülkeleri zaten çoğulcudur çünkü hepsi ulusal refaha önemli katkılarda bulunsunlar diye dışarıdan işçi almışlar, hatta işçi almak için bilahare uğraşmışlardır. AB de emeğin ülkeler arasında serbestçe dolaşımının sağlanmasını ilkesel bir tavır olarak benimsemiştir, buna koyu tenli veya Müslüman birçok insanın sarışın ve Hıristiyan insanların hâkim olduğu ülkelerde serbestçe dolaşabilmesi dâhildir. Ulusal refahı sağlamak için bu tavırları benimsedikten *sonra* bu insanlara eşitsiz davranmak, onları ülkeye en baştan kabul etmemekten bile daha büyük bir ayıptır. Bu insanlar bir kez kabul edildilerse toplum artık çoğulcudur; artık bu toplumun tüm üyelerine eşit saygı göstererek yaklaşmaya çalışmak gerekir.

Toplumlar, göçün arttığı zamanlarda kendi temel değerlerine ve siyasal kültürlerine istikrar kazandıran önlemler alma hakkına da kuşkusuz sahiptirler. Bu apaçık önlemlerden biri, çoğu ülkede zaten başvurulan –hem devlet okullarında hem de özel ve dinsel okullarda verilen– zorunlu yurttaşlık eğitimidir. Doğrusu bu bakımdan ABD'nin elinden gelenin en iyisini yaptığı söylenemez çünkü Yüksek Mahkeme özel ve dinsel okullarda asgari yurttaşlık bilgisi eğitiminin verilmesinin zorunlu olduğuna hükmetmiş olmasına rağmen, hâlihazırda evde eğitim izninin fazlasıyla gevşek şartlara bağlanarak kolaylaştırılmış olması birçok genç insanın kendi toplumlarındaki çeşitliliği veya onu bir arada tutan saygı ve eşitlik gibi temel değerleri anlamadan sadece kendi çevresi içinde yetişmesine yol açmaktadır.[28] Toplumlar kamusal alanda ayrımcılık yapılmamasında da ısrarcı olabilirler ve kamusal alanı, tüm perakende satış mağazalarını ve çok az sayılmayacak miktarda birimi olan her türlü kiralık yapıyı da kapsayarak, geniş bir biçimde tanımlayabilirler. Böylece kamusal alanı, çeşitli yurt-

---

[28] *Pierce v. Society of Sisters*, 268 U.S. 510 (1925).

taşların bir eşitlik düzlemi üzerinde birbirleriyle karşılaştığı bir alan sayarak koruyabilirler. Bu alanlar giren azınlıklar da çoğunluklar da kendilerinden farklı olan kimselerle temas kurmaktan kendilerini alıkoyamazlar. Kamusal alanda ayrımcılık yasadışı sayılabilir ve sayılmalıdır, ayrıca toplumsal uzlaşmalar söz konusu olduğu ölçüde, çoğunluklar gibi azınlıklar da ayrımcılık karşıtı yasalara riayet etmek zorundadır.[29] Üstelik tüm uluslar yurttaşlık eğitiminde ve sınavlarında temel değerleri zaten vurgularlar. Uluslar kamusal sanat eserlerini, halka açık parkları, festivalleri ve siyaset retoriğini, temel siyasal değerleriyle bağlantılı duyguları uyandırmak için akıllıca kullanabilir. Bu da Abraham Lincoln'den Martin Luther King'e kadar birçok başarılı liderin açıkça gördüğü gibi onların istikrarı için çok önemli bir projedir.[30] Tüm bunlar olumlu hamlelerdir; bunların hiçbiri kişisel tercihe ve rızaya dayalı bir dinsel pratiğin yasaklanmasını veya azınlıklar üzerinde fazladan külfet oluşturulmasını gerektirmez.

Önyargı çirkindir. Aslında Kant'ın ileri sürdüğü gibi önyargı, etik kusurun temel biçimi olmaya uygun bir adaydır. Yasalarımızda ve kurumlarımızda önyargıyı hoş görmemeliyiz, ayrıca diğer yurttaşlarla kurduğumuz daha gayri resmi ilişkilerimizde önyargıdan özenle kaçınmamız gerekir. Ondan kurtulmak için tek şansımız, sorgulanmış bir hayat sürebilmek için elimizden geldiğince çabalamaktır.

---

[29] Burada elbette bazı güç sorunlar akla gelir, mesela dinsel gerekçelerle kürtaj yapmayı istemeyen doktorlarla uzlaşma sorunu gibi. Bence bireylere bu tarz uzlaşmalar tanınmalı, ama bu sırada kadınlara bu ve buna benzer durumlarda kendi yasal haklarını kullanmak için başka seçenekler tanınacağı da kesinlikle garanti edilmelidir.

[30] Bana ait şu çalışmaya bakınız: "Teaching Patriotism", *University of Chicago Law Review*, 2012'de yayınlanacak.

5
İç Gözler: Saygı ve Duygudaş İmgelem

İyi ilkeleri hayata geçirebilmek için "iç gözlerimizi" geliştirmemiz gerekir. Bu ifade, Ralph Ellison'un şu cümlelerle başlayan *Görülmeyen Adam* adlı müthiş romanından alınmıştır:

> Görülmeyen bir adamım ben. Hayır, Edgar Allen Poe'nun peşini bırakmayan o hayaletlerden biri değilim; ne de o sizin Hollywood filmlerindeki dış plazmalardan biriyim. Ben, maddesi, eti ve kemiği, lifleri ve sıvıları olan bir insanım; hatta bir aklım olduğu da söylenebilir. Görülmezim, anlıyor musunuz, sırf insanlar beni görmek istemedikleri için görülmezim. Tıpkı bazen sirklerde gördüğünüz bedensiz başlar gibi, görüntüleri çarpıtan, sert camdan yapılmış aynalar çevirmiş sanki etrafımı. Bana yaklaştıklarında yalnızca çevremdekileri, yani kendilerini ya da hayallerinde uydurdukları şeyi görürler; her şeyi, en küçük şeyi görürler de beni görmezler.
>
> Benim görülmezliğim, üst derimin biyokimyasal bir kazaya uğramış olmasından da ileri gelmez esasen. Sözünü ettiğim bu görülmezlik, karşılaştığım insanların gözlerindeki acayip bir durumdan dolayıdır. Onların *iç* gözlerinin, yani fiziksel gözleri

ardından gerçekliğe bakmalarını sağlayan o gözlerin yapısıyla ilgili bir sorundur bu.

Çoğumuz dünyaya fiziksel gözlerimizle bakarız. Ama hepimiz (ister görebilelim ister göremeyelim) duyu organlarımızı içsel bir yetiyle, imgelemle birlikte kullanırız. Ellison'un kahramanını, beyaz Amerika'nın iç gözlerinin onun insani gerçekliğini görmemesi rahatsız eder. Onlar yalnızca "çevremdekileri, yani kendilerini ya da hayallerinde uydurdukları şeyleri" görürler. Hiçbir zaman durup da onun nasıl bir yaşamının olduğunu, nasıl duygularının ya da tutkularının olduğunu sormamışlardır. Onların da iç gözü vardır ama bu gözler hamdır.

Bu sıkıntı Amerikan ırkçılığına özgü değildir. Çoğu zaman yaşamlarımızı kendi bencil hedeflerimizin ve arzularımızın sisi altında ilerletiriz. Bu sırada diğer insanların, bu arzulara ulaşmak için kullanacağımız birer araçtan ibaret olduğunu düşünürüz. Kant ise bu yaygın kusuru ele alırken haklı olarak bizim iyi birtakım ilkelerimizin var olması gerektiğini düşünmüştür. Ama başka bir şeye daha, başkasının zihnine girmeye, yani daha doğrusu "İşte başka bir insan. Acaba şimdi ne görüyor ve ne hissediyordur?" diye soran, meraka, sorgulamaya ve anlayışa dayalı bir davranış biçiminin alışkanlıklar yoluyla işlenerek geliştirilmesine de ihtiyacımız vardır. Bu merakın gerçekler tarafından beslenmesi gerekir. Çünkü doğru tarihsel ve deneysel bilgiler olmazsa böyle bir soruya muhtemelen yanıt veremeyiz. Ama bundan fazlasına da ihtiyaç vardır, bu da kendimizin dışına çıkıp başka dünyalara gitmeye istek duymaktır.

Kamusal Dostluk ve İçgörü

Roger Williams, Narragansett dilini okurlarına öğretirken ilk önce şu soru cümlesini örnek verir: "Nasılsın sevgili Nétop?" Sonra da şu açıklamayı yapar: "Nétop dost demektir." Bahset-

tiğim imgelem işte bu basit selamlamada dile getirilen, hem olgusal bilgi içeren –Williams Narragansett dilini konuşmayı öğrenmiştir ve bildiklerinin en azından bir kısmını okurlarının da öğrenmesini ister– hem de olgusal bilginin kendi başına veremediği maneviyatı içeren türdendir.

Herhangi bir bilinçli eylemde bulunmadığımızda veya kendimizi hayallere kaptırmadığımızda da iç gözlerimiz faaliyet gösterebilir. Onların iyi işleyişi, onları en başından beri işleyip geliştirmeye uğraşmış bir toplumda gündelik ve rutin bir etkinlik haline gelmiş olabilir. 2010 yazında her zamanki gibi yine bir White Sox maçına gitmiştim (canım takımım bu maçla birinci sıraya yükselmişti). Yanımda Texas'tan iki dostum ve Almanya doğumlu ve Yeşil Kart sahibi damadım da vardı. Yani Chicago koşullarında hiç tuhaf kaçmayan çokkültürlü bir topluluk meydana getiriyorduk. Arkamda, kızına ve şık yazlık elbiseleri olan iki başka kız çocuğa oyunun intihar vuruşu gibi inceliklerini anlatmaktan keyif alan, kır saçları omuzlarına dökülen (ve David Brooks'un kitabındaki "Bobolar" gibi eğitimli, görünüşe göre varlıklı bir eski hippi olması muhtemel) banliyölü bir baba oturuyordu. Sağımızda sakin bir Afrikalı-Amerikalı çift oturuyordu; kadın, yaşadığı mahalledeki "ABD Nüfus İdaresi Din Alt Komitesi'nde" çalıştığını belirten bir işaret taşıyan bir çanta tutuyordu. Önümüzde yaşları yaklaşık altı, on ve on sekiz olan üç ortodoks Yahudi oğlan vardı, Sox tişörtlerinin altından *sisit*leri (geleneksel saç püsküllleri) görünüyordu, ayrıca üst üste iki şapka takmışlardı, böylece Ulusal Marş okunurken *kipa*larını çıkarmaları gerekmeden Sox şapkalarını çıkarabileceklerdi. Marş okunurken başlarını tamamen açmamış olacaklarına rağmen hiç kimse onlara ters gözle bakmayacak veya "Çıkarın şapkalarınızı!" ya da daha kötüsü "Şimdi şapkalarımızı hep birlikte çıkarıyoruz" demeyecekti. Doğrusu galiba onlara benden başka hiç kimse dikkat etmiyordu.

Bu ilgisizlik kuşkusuz iç gözlerin iyi işleyişine alışılmış olmasının sonucuydu. Etrafımdaki insanlar (kısmen bilinçli olarak, yani pek fazla üzerinde durmadan) neler düşünüyorlardı? Muhtemelen pek azı *sisit*in ne demek olduğunu biliyordu veya Yahudiliğin farklı türlerinin olduğundan haberdarlardı. Ama hepsi bunun Yahudilerin dinsel kıyafeti olduğunu bilirdi ve çoğu *kipa*nın dinsel bir zorunluluk olduğunu anlarlardı. Yani kimileri –pek bilinçli şekilde olmasa da– "Bu çocuklar kendi dinlerinin gereklerini yerine getiriyorlar. Aferin onlara" diye düşünüyor olmalıydı. Belki de bazıları içinden "Aptalca iptidai zorunluluklar" diye geçiriyor olmalıydı. Ama hepsi de sonuçta "Bu onların kendi dini, beni ilgilendirmez" diyor olmalıydı. Quaker'lar ve Mennocular şapkalarını çıkarmayı reddetmeye başladıkları zamanlardan beri ve Mennocular ile Amişlerin "modern öncesi" kıyafetleri benimsemelerinden beri, Amerikalılar olarak tuhaf kıyafetlere ve insanların vicdani yükümlülükleri uyarınca çoğunluğa tuhaf gelebilecek veya hoş görünmeyecek şekilde giyinmeleri fikrine epey alıştık. Ortodoksinin dayatmalarına karşı çıkan bir Yahudi olduğum için benim buna tepkim özellikle karmaşık olabilir. Bir çocuğu veya bir akrabamı *sisit* takmaya veya tapınak dışında *kipa* takmaya teşvik etmezdim. Bir Reformcu Yahudi olarak ben bunları totemizm ve fetişizm olarak görüyorum. Ama bunu vurgulayarak bana fikrimi soran dostlarım dışında ne tanıdığım ne de tanımadığım kimseleri gücendiririm.

Neden bunun iç gözlerin iyi işleyişi ile ilgili bir mesele olduğunu söylüyorum? Çünkü bu maçtaki herkes değişik kıyafetler, özellikle de din tarafından dayatılmış kıyafetler giymiş insanların insanlığını görmeye alışmıştır. Onlar bu düşünceyle yetiştirilmişlerdir. Farklı görünen insanlar doğrudan tehditkâr görünmezler, çoğunluğa özgü usulleri benimsemeyi reddettikleri için de çoğunluk onlara gücenmez. Dinsel yükümlülüklerinin "modern öncesi" doğası incitici görünmez ya da böyle hisseden birileri varsa bile bu kişiler tepkilerini

kendilerine saklayacak kadar sağduyulu ve terbiyelidirler. Burada insanlar hakkında önemli bir fikir benimsenmiştir: İnsanlar kendi vicdanları doğrultusunda davranırlar, bu onları toplumla bütünleşmemeye itse bile. Bugünlerde birçok insan – belki de özellikle Avrupa'da– göçmenlerin uyum sağlamayı nasıl öğreneceklerini tartışıyor. Bense şunu soruyorum: Bu maçta onlar ne görmek isterlerdi? Benim gördüklerimi mi, yoksa bayrağa sözde saygısızlık ettikleri için bu üç Yahudi oğlanın stadyumdan kovulduklarını mı? (Şunu da unutmayalım, çoğu azınlık gibi bu çocuklar da, kendi vicdanlarına aykırı davranmadan, ellerinden geldiğince gerekli saygıyı gösterdiler.)

Bu hikâye bize saygı hakkında şunu anlatıyor: "İç gözler" işlenerek geliştirilene kadar saygı kördür. Yalnızca, bize herkese eşit saygı göstermeyi buyuran iyi ilkelere, bir de eşit saygının eşit ve yeterli dinsel özgürlüğü gerektirdiği fikrine ihtiyacımız olduğunu varsayabiliriz. Ama ilkeler kendi kendilerine uygulanamazlar: Önce karşımıza çıkan durumların kendilerin has özelliklerini doğru algılamamız gerekir.[1] Eğer bu oğlanlar "huzuru bozan kimseler" olarak, "bir güvenlik tehdidi" olarak, hatta "ulusal kimliğe yönelik bir tehdit" olarak görülselerdi, onlara dinsel özgürlük ilkesiyle yaklaşmak hiç kolay olmazdı: "Zorlayıcı" bir kamu çıkarının onların davranışlarının kısıtlanmasını sağlayacağı fikri o zaman makul görünürdü. İnsanlar onları görüp "yetişkinlerin modern öncesine özgü değerleri insafsızca dayatması nedeniyle buradaki çocuklar tehlike altında" diye düşünselerdi, bu çocukların dinsel âdetlerine getirilecek her türlü kısıtlamanın "ağır bir külfet" oluşturacağı fikrine varılamayabilirdi.

Değerlendirmiş olduğumuz ilkelere göre, saygı kişilere yöneliktir. Dolaysıyla kişilerin yaptıkları her şeye saygı gösterilmesi gerekmez. Eşit saygının tüm dinleri, hatta her türlü

Bkz. Barbara Herman, *The Practice of Moral Judgment* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996). Bu çalışma Kantçı bir etiğin işlenmiş bir algıya dayandığını ileri sürer.

dinsel davranış örneğini eşit ölçüde onaylamamızı gerektirdiği düşüncesi hatalıdır. Katılımcı imgelem de onaylanmaya ihtiyaç duymaz. Sadece, başkalarının da insani hedefleri olan kişiler olarak görülmelerini ve bu hedeflerin neler olduğunun kabaca anlaşılmasını, böylece onların vicdanına nelerin külfet oluşturacağının ve söz konusu davranışın devletin hayati çıkarlarına gerçekten ters düşüp düşmediğinin anlaşılabilmesini gerektirir. Bu çocukların temsil ettiği ortodoks Yahudilikle şahsen birçok sorunum var; bir dostum bana bu konudaki fikrimi sorarsa ona bunları anlatırım. Ama katılımcı imgelem bana, gerçekten zorlayıcı bir kamu çıkarı araya girmediği sürece, onların da tıpkı benim gibi kendi yaşamlarının sahibi olduğunu ve onların da kendi hedeflerinin peşinden gitmek için benimle eşit olanaklara sahip olma haklarının bulunduğunu anımsatır.

Daha genel bir ifadeyle, imgelem başkalarını bizim için gerçek kılar. İnsanın tüm dünyayı kendi amaçlarının süzgecinden görmesi ve başkalarının davranışlarını sırf kendi üzerinden değerlendirmesi yaygın bir insanı kusurdur. "Şu örtünmüş kadınlar Fransızlığa alenen meydan okuyor" veya "şu çocuklar Amerika'ya hiç yakışmıyor" gibi sözlerin dayanağı işte budur. Çoğu zaman, homojenliğin reddinin çoğunluğu hedef alan bir tür meydan okuma, hatta saldırı olduğu sanılır. Başka insanların yaşam tarzlarını hayal etiğimizde onların amaçlarını onaylamak zorunda değiliz; bunun yerine onların hedeflerinin kendileri açısından gerçekliğini kavramış oluruz. Başka düşünce ve duygu dünyalarının da var olduğunu öğreniriz.

Katılımcı imgelemin olağan ve bilinçsiz bir yeti olduğunu veya olabileceğini belirtmiştim; başkalarının görüşlerini dikkate alacak şekilde her gün sayısız karar verebiliriz, yeter ki bu şekilde düşünmeyi öğrenmiş olalım. Bununla birlikte, imgelemin bilinçli şekilde geliştirilmesine ilişkin bazı örnekleri bu noktada ortaya koymak da yerinde olur; bu örneklerde birçok değişik yazarın, okurlarını, dinsel azınlıkları sadece

kendi üstünlüklerinin önündeki engellerden biri olarak değil, daha katılımcı bir yaklaşımla düşünmeye yönlendirdiklerini görürüz. Bu girişimlerin başarılı olanları tarihsel ve sosyolojik kesinlik üzerine kuruludur, bununla birlikte okurlarının dünyayı başkalarının bakış açısından görüp düşünmelerini de sağlarlar.

İmgelemin Tuzakları: Taraflılık, Narsisizm

Katılımcı imgelem (ya da sık kullandığım bir ifadeyle "empati") duygudaşlığın ve merhametin bileşenlerinden sadece biridir. İyi bir oyuncunun farklı türden birçok karakteri içeren etkin bir katılımcı imgelemi vardır ama muhtemelen bunlardan bazılarıyla daha fazla duygudaşlık kuruyordur. Karakteri kötü olan biri ise kötülük yapmak, hatta eziyet etmek için bile empatiden yararlanabilir. Zira kurbanın dünyayı nasıl gördüğünü anlamak çoğunlukla ustalıklı sadizmin bir öğesidir. Bundan dolayı, bir insan temelde iyi niyetli değilse, yani başka insanlara yönelirken kötülük etmemek gibi saf etik ilkelere dayalı ilgi ve duygudaşlık gibi tavırları takınamıyorsa onun katılımcı imgeleminden pek fazla şey beklenemez. Bununla beraber birçok insan bu tavırları gösterse de başkalarıyla olan ilişkilerinde fazlasıyla kaba olmaya devam ederler çünkü bu kişiler diğerlerinin durumunu hiç hayal etmemişlerdir. İşte tam da bu yüzden Ellison kendi romanının topluma epey faydalı olabileceğini düşünmüştü: Çünkü beyaz Amerika kötülüğe meyilli değildi, kaba ve anlayışsızdı. Afrikalı-Amerikalıların deneyim dünyaları önlerinde somutlaşınca davranışları da değişebilecekti.

Doğrusu, kuvvetli deneysel kanıtların gösterdiği gibi, canlı bir imgelem, diğer tüm koşullar sabitse, davranışların gelişmesine yardımcı olur. Kansas Üniversitesi'nden Daniel Batson, bu önermeyi sınamak amacıyla yıllar süren bir dizi

özenli deney yaptı.[2] Klasik haline gelen bu deneylerde deneklere bir okul arkadaşlarının –mesela bacağı kırıldığı ve derslerine devam edebilmek için okula arabayla getirilmesinin gerekmesi gibi– sorunlarını anlatan bir radyo yayını dinletilmişti. Bir denek grubundan, anlatılan hikâyeye dikkat etmemeleri, sadece yayının teknik niteliklerine odaklanmaları istenmişti. Diğer denek grubuna ise hikâyeyi tüm canlılığıyla hayal etmeleri ve kendilerini bu kişinin yerine koymaları istenmişti. İkinci grubun duygusal tepkiler verdiği ve önemli oranda yardım davranışları sergilediği görüldü. Yani empati bir fark yaratıyordu (bununla beraber, bu elbette insanların yaşamındaki etkenlerden sadece bir tanesidir, Batson da deneyi yardım etmeyi kolaylaştıracak şekilde, özenle kurgulamıştır). Batson ayrıca edebi anlatıların da radyo yayınına benzer etkilerinin olduğunu göstermiştir. Başkalarına yardım eden denekler başka kişilik özelliklerine de sahip olmalıydılar: Mesela sosyopat değillerdi ya da diğer insanlarla ilişkilerini koparmış münzeviler değillerdi. Ama temel bir ölçülülük düzeyi insanlar arasında epey yaygın olduğu için, canlılıkla hayal etme deneyimi bir kimsenin yapılması gerekenlerle ilgili görüşünü değiştirir.

Empatiye dayalı imgelem korkunun tam aksi yönünde etki gösterir. Korkan kişinin dikkati yoğunlaşır ve bu kişi özellikle kendi güvenliğine ve (belki) sevdiklerinden oluşan dar bir çevrenin güvenliğine odaklanır. Empati söz konusu olduğunda ise zihin dışa yönelir, kişinin kendi dışındaki birçok farklı tutumu değerlendirir. Bu yön farkı korkunun yarattığı narsisizmin panzehiri olarak önemini daha en baştan gösterir.

Bu çalışmalar, onun daha eski yayınlara dair eksiksiz bir kaynakça içeren *Altruism in Humans* (New York: Oxford University Press) adlı başyapıtında özetlenmiştir. Onun daha önceki çalışmaları şurada ele alınmıştır: C. Daniel Batson, *The Altrism Question: Toward a Social Psychological Answer* (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1991).

Yine de tedbirli olmalıyız, çünkü empatinin de kendine özgü bir narsisizmi vardır.

Katılımcı imgelem primatlardan kalma mirasımızın bir parçasıdır. Frans De Waal'ın primatlar hakkındaki çalışmaları, en azından şempanzelerle bonoboların perspektifli düşünme, yani dünyayı başka bakış açılarından görme yeteneklerinin olduğunu gösterir. (Bu yeteneğe filler de sahiptir, hatta bu yetenek köpeklerde de mevcut olabilir.) Psikolog Paul Bloom'un çalışmaları ise insan yavrularının bir yaşından itibaren bu yeteneğe sahip olduklarını gösteriyor: İnsan yavruları ebeveynlerinin veya başka bakıcıların belirli durumlarda nasıl davrandıklarını hayal ederek bu bilgiyi kendi istediklerini elde etmek için kullanabilirler. Ama insan yavrularında henüz bu yetenek, ahlak ve siyasal adalet açısından fazlasıyla hamdır: Taraf tutmayı sağlayacak kadar genişlemiş ve esneklik kazanmış değildir. İnsanlar dışındaki hayvanlar genellikle dünyayı sadece kendi dar gruplarının bakış açısından görebilirler (bununla beraber köpekler bu tür bariyerini aşabilir ve insan bakıcılarıyla simbiyotik bir aile oluşturabilirler.) İnsan yavruları öncelikle bakıcılarının oluşturduğu dar çevreden istediklerini alabilmek için perspektifli düşünmeyi kullanırlar. İmgelemin dışa yönelmesini, uzaktaki kimselerin durumunu kavramasını sağlamak için çok şey yapmak gerekir. İmgelem dışa yöneldiğindeyse onun hayvansal kökenleri kişinin kendi etnik, dinsel veya ulusal "grubunun" sıkıntılarıyla ilişki kurmanın daha kolay olacağının düşünülmesini sağlar.

İnsanlar dünyayı uzaktaki insanların ve grupların bakış açısından görme yeteneğini kazandıklarında bile, kişinin kendisine daha yakın insanlarla yoğun duygudaşlık kurması dışa dönük bu hareketi çoğunlukla engeller. Ceza davalarının hüküm aşamasının iyi bilinen bir parçası, sanığa kendi yaşam öyküsünü uzun uzadıya anlatma fırsatının verilmesi, böylece duruşmanın mevcut kapsamının dışında kalmış (mesela çocuk istismarıyla veya çocukluk travmalarıyla ilgili) hafifletici ka-

nıtlar ortaya koymasına ve jürinin duygudaşlığını kazanmak için uğraşmasına olanak tanınmasıdır. Yakın geçmişte bazı davalarda, suç mağdurlarının da bu aşamada kendi öykülerini anlatmasına ve ailelerine suçlunun yaşattığı sıkıntıları betimlemesine izin verilmiştir. Çoğu jüri üyesi sınıf, ırk ve etnik kökeni itibarıyla çoğunlukla sanıktan ziyade suçun mağduruna daha yakın olduğu için, mağdurların öyküleri aracılığıyla kurulan yoğun duygudaşlık görünüşe göre imgelemin sanığa doğru dışa dönük hareketinde bir kısa devreye yol açabilir.[3] Ceza verme aşamasında af dileme fırsatı verilmesinin sanığın anayasal hakkı olduğu düşünülürse bu engelin potansiyel olarak ciddi bir sorun oluşturduğu anlaşılır.[4] Bu sorunun mağdurun hüküm aşamasında ifade vermesine izin verilmemesini haklı çıkaracak kadar ciddi olup olmadığı ise ayrı bir konudur. (Bunlar, sürecin yalnız ve kimsesiz mağdurlardan ziyade ilgi çekici dostları olan mağdurlar lehine işlemesi gibi başka sorunlara da yol açarlar.) Ama bu örnek aslında şunu gösterirler: Etnik köken veya ırk bakımından bizden uzak olan insanları biraz anlamamız gerektiğine karar vermişsek, (kökleri hayvansal mirasımızda bulunan) her şeyden önce – gerek akrabalık bağı, gerek ırk, gerek din, gerekse de milliyet üzerinden tanımlanmış olan – kendi grubumuza mensup olan insanlarla duygudaşlık kurma eğilimimizden kaynaklanabilecek çarpıtmalara karşı tedbirli olmamız gerekir. Yani daha fazla empati kurmak her zaman daha iyi sonuç vermez. Önce kendi özel kör noktalarımızın neler olduğunu sormamız, sonra da bunları akıl karışıklıklarından ve çarpıtmalardan mümkün olduğunca bağımsız bir şekilde değerlendirmemiz gerekir.

Öyleyse bundan sonra, imgelemin "yurduna" sıkı sıkıya bağlanmasına neden olan narsistik prangalarından kurtulmasına yardımcı olan, bu amaçla onu bazı bakımlardan uzak

---

Bkz. Susan Bandes, "Empathy, Narrative, and Victim Impact Statements", *University of Chicago Law Review* 63 (1997), 361-412.

Bkz. *Woodson v. North Carolina*, 428 U.S. 280 (1976).

veya zorlu bir yaşamın gerçekliğine yerleşmeye davet eden eserlere odaklanacağım. Elbette edebi eserler bu tarz bir eğitimin tek kaynağı olamazlar ama bunlar bir tartışmaya başlamak için gayet iyi konulardır.

İmgelem alanında yapılmış iyi ve kötü şeylerin neler olduğunu anlamak için, mevcut gerçeklikten biraz uzaklaşmamız ve örneklerimizi hâlihazırda gömülmüş olduğumuz tartışmalardan ziyade, artık belirgin bir perspektifle bakabildiğimiz bir geçmişten seçmemiz yararlı olacaktır. Uzun zaman öncesine ait bu örneklerde imgelemin eşit saygı ilkelerine nasıl can verdiğini görerek onun başarılarını değerlendirebiliriz ve bu sırada imgelemin hangi kullanımlarının hâkim kuşku ve korku ortamı aleyhine belirleyici bir ilerleme kaydedilmesini sağladığını da görebiliriz.

Verdiğim beyzbol maçı örneğinde ve bahsettiğim diğer iki durumda neden Yahudilere odaklandım? Bahsettiğim durumların örneklediği basmakalıp Yahudi algısında hem aptallığın hem de kötülüğün rol oynaması bunun bir nedenidir. Başka bir neden ise geçmişin Yahudi aleyhtarlığıyla günümüzde Müslümanlardan duyulan kuşkular arasında kendine özgü bazı benzerliklerin olmasıdır. Avrupa'da yüzyıllardır, Amerika'da ise zaman zaman tam da Hıristiyanlardan farklı giyinmek istedikleri ve farklı şeyler yedikleri için Yahudilere hem korkuyla hem de küçümsemeyle bakılmıştır. Bu sorun Avrupa'daki dinsel azınlık tartışmalarına hâlâ hâkimdir (Amerika'da ise buna bu kadar sık rastlanmaz). Ayrıca, tıpkı Yahudiler gibi Müslümanlar da hep çifte bağlılık göstermekle aynı anda iki farklı hukuki kural topluluğuna boyun eğmekle suçlanırlar. Dinsel hukuk onları bir biçimde kötü medeni hukuk özneleri haline getirir.

Elbette bunlara benzer örnekler olduğu gibi aykırı örnekler de vardır, ben de burada yaptığım tartışmanın çağdaş İslamofobiye dair alegoriler olarak okunmakla kalmasını istemem. (Bir kere, çağdaş Yahudi karşıtlığı çevremizde hâlâ etki-

lidir.) Okurlardan sadece bu durumlar üzerine düşünmelerini, sonra da "iç gözlerden" kaynaklanan benzer hataların kendi toplumlarında bir şekilde tekrarlanıp tekrarlanmadığına bakmalarını rica ediyorum.

Roger Williams ve Narragansett Kızılderilileri

Üçüncü bölümde Roger Williams'ı dinsel özgürlüğün felsefi kuramcısı olarak tanımıştık. Herkese hakiki bir dinsel özgürlük tanıyan ilk sömürge (ve görünüşe göre Yeni Dünya'daki ilk siyasal yapı) olan Rhode Island sömürgesinin kurucusuydu.[5] Bununla beraber Williams zihinsel yaklaşımları içgörü tarzlarını önemseyen bir filozoftu. Şimdi onun kariyerinin en çarpıcı yönlerinden birini, yayımladığı ilk kitabının konusu olan Narragansett Kızılderilileriyle yaşamı boyunca süren dostluğunu ele alacağız.[6]

Williams muhtemelen 1603 yılında İngiltere'de varlıklı bir tüccar ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Londra'da, dinsel inançları farklı olan insanların idam edildiği bir yer olan Smithfield düzlüğünde büyüdü; bu idamlar onun doğumundan sadece kısa bir süre önce sona ermişti. Gençliğinde, Kral Kürsüsü Baş Yargıcı olan tanınmış hukukçu Sir Edward Coke'un dikkatini çekti. 1652 yılında İngiltere'yi ziyaret etti-

---

5 Onun da belirttiği gibi, Barbados dinsel özgürlüğü hem *de facto* idi hem de II. Charles'ın onayıyla tanımıştı ama 1658 tarihli Rhode Island beratından önce herkes için dinsel özgürlüğü güvence altına alan resmi bir berat verilmemişti. Berat hakkında ve genel olarak Williams'ın yaşamı ve düşünceleri hakkında kapsamlı bir açıklama için bkz. Martha C. Nussbaum, *Liberty of Conscience: In Defense of America's Tradition of Religious Equality* (New York: Basic Books, 2008), 2. bölüm.

Williams'ın düşüncelerine dair başlıca kaynaklar: Roger Williams, *The Correspondence of Roger Williams*, haz.: Glenn La Fantasie (Providence, RI: Brown University Press, 1988), buradan itibaren C I ve C II diye kısaltılıp sayfa numaraları verilecektir; ve *The Complete Writings of Roger Williams* (New York: Russell and Russell, 1963), yedi ciltten oluşur, *A Key into the Language of America* adlı, 1643 tarihli birinci cilt en çok önemsememiz gereken çalışmasıdır.

ğinde Coke'un kızı Anne Sadleir'e yazdığı bir mektupta Williams bu büyük adamın ona "'oğlum' diye hitap etmekten hep keyif aldığını" anımsamış ve "onun kişiliğinin saygıdeğer ve kıymetli hatırasından ve o görkemli ışığın hayatı, yazıları, konuşmaları ve örnek davranışlarından" bahsetmiştir. (Bayan Sadleir bu mektubu yanıtlamadı. Sofu bir Anglikan olduğu için Williams'ın diğer yazılarına bakmayı bile reddetmiş ve hediye olarak gönderdiği, John Milton'a ait –yeni vefat etmiş olan I. Charles'ı hedef alan bir suçlama niteliğindeki– *Eikonoklastes* adlı eseri tüyler ürperten şöyle bir sözle geri çevirmişti: "Onu körlükle cezalandıran Tanrı'nın onun hakkında verdiği hükmü dikkate almış olmalıydınız. Tanrı onun hakkındaki hükmünü uygulamaya burada başlamıştır ama cezası cehennemde de devam edecektir."[7] O dönem için olağan sayılan böyle bir meraksızlık ortamı onu kuşatmıştı. Günümüzde böyle bir durumdan bu kadar sık bahsetmememiz, Roger Williams'ın argümanlarının başarısına ve bu argümanların yardımıyla oluşturulan siyasal kurumlara bağlanabilir.

Coke bu genç adamın, önce zaman içinde Charterhouse Okulu'na dönüşecek olan Sutton Hastanesi'nde (klasik eğitime ağırlık veren seçkin bir "devlet okulu"), sonra da Cambridge Üniversitesi'nin Pembroke Yurdu'nda eğitim görmesini sağladı, Williams mezuniyet diplomasını 1627 yılında burada aldı. Williams olağanüstü dil yeteneği sayesinde kısa sürede dikkat çekti ve Latin, Yunan, İbrani, Fransız ve Felemenk dillerinde ustalaştı. Bu sayede John Milton'la arkadaş oldu: Kendisine İbranca dersi vermesi karşılığında Milton'a Felemenkçe öğretti. Sonraları bu dil yeteneği onun en cüretkâr dostluk eyleminin dayanağı olacaktı.

Anglikan ortodoksisini önceden beri eleştiren ve Püriten muhaliflere yönelik ağır zulümler karşısında dehşete düşen Williams, arzuladığı dinsel yaşamı İngiltere'de yaşayamayacağına karar verdi. 1630'da Massachusetts'e yelken açtı. Wil-

---

C I, 379.

liams Massachusetts Koyu Sömürgesi'nin liderleri tarafından başta sıcak karşılandı.[8] Fakat çok geçmeden, yerleşimcilerin bölgenin yerli sakinlerine karşı tavırlarını eleştirmeye başladı ve yerleşimcilerin Kızılderililerin mülkleri üzerindeki hak taleplerine saldıran bir risale yayımladı. Massachusetts Koyu yetkilileri onu mahkemeye davet ettiler ama Williams risaleyi geri çekmeyi kabul edince harekete geçmekten vazgeçtiler. O ise yerleşimcilerin mülkiyet taleplerinin yanlış olduğunu anlatmayı sürdürdü. Williams bu dönemde Plymouth'ta birkaç ayı huzur içinde geçirdi ve bu sırada Kızılderililerin yaşamını ve dillerini incelemeye devam etti ve uzun dönemler boyunca Narragansett Kızılderililleriyle bir arada yaşadı.

Yerleşimciler genellikle yerlilere biraz korkuyla biraz da küçümsemeyle bakıyorlardı. Kızılderililerin paganizmi ve göçebe hayatları sömürgecilerin onları ilkel sayıp hor görmelerine yol açıyordu. Williams'tan farklı olarak bu insanlar, Avrupa'ya özgü mülkiyet düşüncelerine alışmış oldukları için, bu göçlerin düzenli örüntülerini fark etmiyorlardı; Williams ise sonraları, Kızılderililerin göçebe olmalarına rağmen mülkiyet hakları tanıdıklarını ileri sürerken bu örüntülere işaret edecekti.[9] Yerliler ise yüzlerini boyadıkları ve kendi aralarında sık sık savaştıkları için korku uyandırıyorlardı, sömürgecilerinin onların topraklarına el koyma heveslerinin başlıca gerekçelerinden biri de bu korkuydu. Gerçekten de Avrupa'dan gelen bu ilk yerleşimcilerin tüm varoluşu kaygıyla yüklüydü çünkü etraflarındaki topraklar ıssız ve zorluydu, bu topraklar hakkında bildikleri ise güvenilir değildi. Korku ve küçümseme zehirli bir bileşimdir. Yerleşimciler dostluğu ve anlayışı hedefleyen ciddi girişimleri bu yüzden savunmadılar.

---

[8] Ayrıntılı açıklama için bkz. C I, 12-23, "Editorial Note".

[9] *Liberty of Conscience* adlı kitabımda bahsettiğim gibi, bu yenilikçi hukuki argüman Avustralya Yüksek Mahkemesi'nin *Mabo v. Queensland* (1992) adlı ünlü davada ileri sürülen argümanın en az üç yüz yıl önceki habercisidir.

1635-1636 yıllarında yetkililer Williams'ın bölücü telkinlerine devam etmekte kararlı olduğunu anladılar. Bu yüzden tutuklanmasını emrettiler. Bunu önceden haber alan Williams kaçtı. 1670 yılında Providence'ta yaşarken bu olayı şu şekilde anlatmıştır:

> Yerimden yurdumdan, karımdan ve çocuklarımdan (yaklaşık 35 yıl önce, bir New England kışının ortasında) hoyratça ve (bence) Hıristiyanlığa da aykırı biçimde sürüldüm. ... Salem'den (ayaklarımda soğuğunu hâlâ hissettiğim kara rağmen) yola çıkıp buralara ulaştım, buradayken, Peniel'deki Yakup gibi, Tanrı'nın yüzünü gördüğümü söyleyebilirim.[10]

Rhode Island öyküsü böyle başlar. Williams, kendi ilahi kurtuluş anlayışına uygun olarak bu yeni yerleşim yerine Providence (İnayet) adını verdi.

Bu yeni yerleşimde hayatın başlıca unsurlarından birini Kızılderililerle saygıya dayalı bir dostluk kurmak oluşturuyordu. Williams Kızılderilileri hiçbir zaman canavar veya şeytan olarak görmemiş, tersine, hep insan olarak görmüştü. Onların insanlık onuruna saygı göstermişti. İngilizce bilmeyen büyük Narragansett şefi Canonicus, İngilizlerin on defa sözünden döndüğünü anlatmak için bir çubuğu on defa kırdığında Williams onun ne kast ettiğini anlamış ve onun tarafını tutmuştu.[11] Sömürgeciler Kızılderililerin göçebe oldukları için toprak sahibi olamayacaklarını iddia ettiklerinde, Williams onların mevsimsel avlanma pratiklerinin düzenini betimledi ve bu pratiklerin mülkiyet hakkı talep etmeleri için yeterli olduğunu ileri sürdü. Bu, Avustralya'da Aborijinlerin toprak talepleri hakkındaki en son davaları çarpıcı bir biçimde önceleyen bir hukuki argümandı.[12] Birçok dil bilen Williams bu dönemde "yerli dillerinin derinliklerine dalmaya sürekli arzu

---

[10] C II, 610.
Key into the Language of America, 85.
Mabo v. Queensland (1992), 175 CLR 1.

duyduğunu" anlatır. Nitekim uzun dönemler boyunca Kızılderililerle bilfiil birlikte yaşayarak bu dillerden birkaçını da öğrenmişti: "Tanrı bana özenli, sabırlı bir ruh verdiği için, onların kirli ve dumanlı inlerinde onlarla birlikte yaşadığım için ... onların dillerini öğrendiğim için vb. benden memnundur."[13]

Yani Williams'ın Kızılderililere sığınması gerektiğinde, bu geçmiş alışverişleri sayesinde aralarında verimli bir ilişki zaten kurulmuştu. Şef Massasoit ve Canonicus onu eski bir dost gibi karşıladılar çünkü Williams henüz onlara muhtaç değilken onlarla dostluk kurmuş ve onlara yıllar boyunca çok sayıda armağan vermişti. Kızılderili dilleriyle konuşan iyi bir konuşmacı olarak tanınmıştı ve "bundan dolayı bir kabile reisi gibi saygı görüyordu."[14] Rhode Island Şartı'nın emel hükümlerinden biri, "yerli Kızılderililere saldırmanın veya onları taciz etmenin onlar ve geri kalan hiçbir koloni tarafından yasallaştırılamayacağını" belirtiyordu; Williams bu hükmün Şartta yer alması için özellikle uğraşmış, bunu başardığında ise çok sevinmiş ve Kızılderililere gösterilen düşmanlığın "şimdiye dek ... hiç dinmemiş olan büyük sorunumuza ve sıkıntımızı körüklediğini" belirtmişti.[15]

Williams bu dostlukları yaşamı boyunca muhafaza etti. Narragansettleri Pequot kabilesinin saldırganlığına karşı verdikleri mücadelede destekledi: Bunun için "kellemi koltuğuma almaya ve karıma doğru düzgün haber veremeden, kötü durumdaki bir kanoyla, tek başıma, fırtınalı açık denizde her dakikası hayati tehlikelerle dolu, 30 millik bir yolculuk yapmaya" cesaret etti.[16] İnsan –muhtemelen artriti olduğu için sık sık eklemleri ve uzuvları ağrımasına rağmen maceracı biri olan– Williams'ın Kızılderililerle birlikte bu maceralara atıl-

---

[13] C II, 750.

[14] C II, 751.

[15] C II, 535, 541, Şart'a atıfta bulunur.
C II, 611.

maktan keyif almış olduğu izlenimine kapılıyor. Kızılderililer birçok bakımdan onun sahip olduğu en samimi dostlarıydı. Massachusets Koyu valisine, oraya geri dönmeyi neden reddettiğini açıklarken şöyle yazmıştı: "Kendimi Narragansett Koyu'ndaki Hıristiyan vahşilerin arasında, Massachusetts Koyu Kolonisi'ndeki vahşi Hıristiyanlar arasında olduğumdan daha güvende hissediyorum."

Williams bu cümlesiyle Kızılderililerin Hıristiyan olduğunu kastetmiyordu: Doğrusu, *A Key into the Language of America* (Amerika'nın Dillerine Giriş) adlı kitabında, onları Hıristiyan olmaya zorlamaya kalkışmadığını anlatır. Williams'a göre, Kızılderililerin davranışları Hıristiyanlığın sevgiyi esas alan ruhunu Massachusetts'in baskılarından daha samimi bir biçimde yansıtıyordu. Kızılderililerin sergilediği nezaket ve dürüstlük örneklerini fark etmekten ve yerlilerin davranışlarını İngilizlerin veya Massachusetts'teki komşularının davranışlarıyla karşılaştırmaktan keyif alıyordu.[17] *Key*'de şöyle yazmıştı: "İnsanın binlerce sözde Hıristiyan'dan ziyade bu barbarlar arasında genelde daha fazla eğlenmesi ve ferahlaması ne tuhaf bir gerçektir."[18] Williams ömrünün sonlarına doğru, Canonicus'tan veya (ardılı) Miantonomi'den "benden istedikleri hiçbir malı veya armağanı" esirgemediğini ya da "kayıklarımı veya sandalımı kullanmalarına" karşı çıkmadığını ve "hiç kimsenin bilmediği ve öğrenmeye çalışmadığı, ama onun her şeyi gören gözüyle görmüş ve gücü her şeye yeten eliyle desteklemiş olduğu yolculuklarımı [yani çektiği zahmetleri]" onlarla paylaşmaktan çekinmediğini anımsar.[19] "Barbarlara"

Örneğin, C II, 534'te İngilizlerin onun temsilcisinin masraflarını karşılamayı reddetmesinden şöyle yakınır: "Bu barbarlar ise resmi bir ulak gönderecekleri zaman ona gerekli araçları temin eder, tüm masrafları karşılar, onu ödüllerle onurlandırır ve sakatlanırsa, hastalanırsa veya geri dönemezse, onu bizzat ziyaret eder ve omuzlarına alıp özenle yurduna taşırlar (bu da millerce yol demektir)."

Key into the Language of America, 47.

C II, 754.

gösterdiği cömertliğin Tanrı'yı memnun etmiş olduğunu hayal etmesi bu yüzden anlamlıdır. İngiltere'den gönderdiği mektuplardan birini şu cümleyle bitirmiştir: "Not: Tüm Kızılderili dostlarıma sevgilerimle."[20]

Williams, 1643'te İngiltere'ye seyahat ederken tüm zamanını kısa süre sonra Britanya'da yayınlanacak olan *Key*'i yazmaya ayırdı. Bir dil öğretimi kitabı gibi görünmesine ve doğrusu Narragansett dili hakkında epey değerli bilgiler içermesine rağmen bu kitap aslında bir çözümlemeli dilbilgisi kitabından ziyade bir konuşma kılavuzu sayılırdı. Fakat kitabın asıl amacı daha farklıydı. İngilizlere, karşılaştıkları yerlilerle nasıl ilişki kuracaklarına ve onlarla karşılaşmadıkları hallerde onları ne şekilde düşünmeleri gerektiğine dair bir dizi açıklamayı içeriyordu. Williams Kızılderili âdetlerine ve davranışlarına ilişkin birçok açıklama da yapıyordu; bunların ana fikri, Hıristiyanların her zaman erişemedikleri ahlaksal değerlere paganların sahip olabileceğini Hıristiyanların anlamasını sağlamaktı. Ama sadece dilsel açıklamalar bile son derece önemlidir. Williams insanlara öğrenmeleri gerektiğini düşündüğü deyişleri anlatırken aslında tuhaf görünen ve korku uyandıran yeni insanlara neleri söylemeleri gerektiğini onlara anlatıyordu.

Gördüğümüz gibi, Williams'ın okurlarına söylemeyi öğrettiği ilk deyiş "Nasılsın sevgili Nétop" idi ve şu açıklamayı eklemişti: "Nétop dost demektir." Yani tavsiye edilen yaklaşıma merak ve dostluğun bir bileşimi hâkimdir. Bu ifade, Williams'ın deyişiyle, "İngilizlerin onlara yönelttiği genel selamlaşma biçimidir." Ama elbette o da bunun genellikle böyle olmadığını biliyordu: "Genel selamlaşma biçimi budur" derken "selamlaşma böyle olmalıdır" veya "doğru selamlaşma budur" demek ister. İkincisi, tavsiye ettiği ilk ifade melez bir dilsel ifade olduğu için, İngilizlere bu dili –en azından biraz– öğrenmek için aslında daha çok çalışmaları gerektiğini söyler: "Onlara kendi dilleriyle yöneltilen selamlamalar onları fazla-

[20] C I, 387.

sıyla hoşnut eder." Bu basit tavsiyenin başka bir boyutu daha vardır: İnsanlarla iyi geçinmek istiyorsanız onlarla görüşmeden önce en azından dillerindeki bazı deyişleri öğrenmeye çalışın.

Bu tavsiyeyi, bir gezginin en başta kullanabileceği deyişlerin kısa bir listesi izler:

Neén, Keén Ewò	Ben, sen, o
Keén ka neen	Sen ve ben
Asco wequássin,	
Asco wequassunnúmmis	İyi sabahlar
Askuttaaquompsìn?	Nasılsın?
Asnpaumpmaûntam	Gayet iyiyim.
Taubot paumpmaúntaman	İyi olduğunuza sevindim.
Cowaúnckamish	Hizmetinizdeyim

Bu kitabın İngiltere'de yayınlandığını ve bu yüzden sadece ufak bir azınlığı bu deyişlerden herhangi birini kullanma fırsatı bulacak insanlar tarafından okunduğunu unutmayalım. Ayrıca, gördüğünüz gibi, bu kitabın başlıca amacı aslında genel olarak nezaket ve incelik üzerine düşünmeyi sağlamaktır. Williams'ın listesi, okurlara, başkaları hakkındaki bir kitabın gerçekten de onlar hakkında, onların dili hakkında ve onların dünyaya bakış tarzları hakkında olması gerektiğini gösterdiği için büyük önem taşır. Bu listedeki sözler aynı zamanda birer nezaket ve saygı ifadesidir. Williams'ın bu incelikli ve duyarlı çalışması olmasaydı İngiliz gezginlerin aklına yarı çıplak "vahşilerle" ilişki kurarken bu ifadeleri kullanmak muhtemelen gelmezdi. Kızılderililer İngilizlere fazlasıyla korkutucu görünürdü, dolayısıyla onlarla insan olduklarını bilerek ilişki kurmak yerine onların tehlikeli vahşilerden ibaret olduklarını düşünmeleri daha kolay olurdu.

Keén ka neen, "sen ve ben", tıpkı ölçülü bir göz göze geliş gibi, denkliği tesis eden bir ifadedir. "Hizmetinizdeyim" ise

İngiliz gezginlere, kendilerini nazikçe ağırlayan ev sahiplerine cömert olmaları gerektiğini hatırlatan bir ifadedir.

Williams bu konuya kısaca açıklık getirmiştir. "Neden içeri buyurmuyorsunuz?" ifadesini öğrettikten sonra şöyle bir yorum yapar: "Bu bakımdan onlar hatırı sayılır ölçüde serbest ve naziklerdir, tüm yabancıları içeri davet ederler; bir kimse herhangi bir vesileyle onlara gelir ve kendiliğinden içeri girmezse, onun *içeri girmesini* bizzat rica ederler" Bunu iki sütundan oluşan başka bir liste takip eder, buraya bu listenin sadece İngilizce kısmını aktarıyorum:

Isının.
Ateşin yanına oturun.
Ne dersiniz?
Sen misin, dostum?
Buraya gelin, dostum.
İçeri girin.
Beni gördünüz mü?
Ben sizi gördüm.
Hatırlama nezaketini gösterdiğiniz için size teşekkür ederim.
Size teşekkür ederim.
İlginize teşekkür ederim.

Sizi seviyorum.
O sizi seviyor.
Seviyorsunuz.
Anlıyor musunuz?
Anlıyorum.

Williams çeviri sırasında bir kez daha tavsiyede bulunur: Âdetleri, dini ve dili farklı olan biri sizi evine davet ettiğinde ilk söylemeniz gereken sözlerdir bunlar. Genelde bunlar "vah-

şilere" veya "kâfirlere" söylenecek sözler değildir. Bu çarpıcı bölümün sonunda ise nezaket hakkında bir şiir bulunur:

Nazik pagan kınamalı
Nezaketsiz İngiliz'i
Tilki, ayı ve kurt gibi yaşayan
Veya inindeki aslan gibi

Kimse dua etmesin ruhlarına,
Nazik oldukları için:
Doğadan başka şeyi olmayan
Barbarlar zaten böyle yaparlar:

Doğanın vahşi ve evcil oğulları
İnsancıl ve nazik olacaklarsa:
Tanrı'nın oğullarının insanlığı istemesi
Ne kadar fena olabilir ki?[21]

Bu şiir, Williams'ın İngilizlerin nazik olmaya kuvvetle eğilim gösterdiklerini veya nezaketin gerektirdiği sözleri öğrenmeye meraklı olduklarını düşünmediğini gayet net bir biçimde gösterir. Fakat onların "tilkiler, ayıla ve kurtlar" gibi konuşmalarına da razı olmaz: Narragansett diliyle nasıl konuşulması gerektiği hakkındaki bilgilerine şekil vererek aslında yeni bir etkileşim tarzı geliştirir.

Yaklaşık 150 sayfa sonra Williams kabahat ve öfke diline de yer ayırır. Bu bölümde İngilizlere, "yalan söylüyorsun" ve "bunun öcünü alacağım" gibi sözleri söylemeyi (ve duymayı) öğretir.[22] Bununla beraber, okur narsistçe davranıp hataların sadece başkalarından kaynaklandığını düşünmesin diye, bu listelerin ardından başka bir "gözleme" yer ayırır: "Avrupa'da sıkça işlenen rezil günahlara onların arasında fazla rastlana-

---

21 *Key into the Language of America.*

22 A.g.e., 164-165.

mamasının nedenini asla anlayamam." İngilizler, dinsel hakikati öğrenmiş olmaları itibarıyla üstün olmalarına rağmen, ahlaksal davranışların söz konusu olduğu birçok alanda yerlilerden aşağı kalırlar. Williams bu bölümü başka bir şiirle bitirir. Bu şiirin son kıtası şöyledir:

Kıyafet giymeyiz, çoktur Tanrımız.
Yine de azdır günahlarımız:
Asıl siz barbarsınız, vahşi paganlar,
Sizin topraklarınız ıssızdır.[23]

Burada da Williams'ın Kızılderilileri eleştirmediğini söyleyemeyeceğimizi tekrarlamalıyız. Williams onların dininin tamamen yanlış yolda olduğunu devamlı vurgular, özellikle de yüzlerini boyama âdetlerini eleştirir ve bunun ilahi yasaya aykırı olduğunu düşünür. Fakat İngilizlerin Kızılderililere davranışlarının genellikle ne kadar fena olduğunu fark edecek kadar da ileri görüşlüdür: Düz bir karşılaştırmayla, Kızılderililer (en azından bu ilişki hususunda) ahlaksal bakımdan öndeydiler. Williams burada bir Kızılderili gibi konuşur: "Biz" derken onlara atıfta bulunur ama buna kendini de dâhil eder.

Daha genel bir ifadeyle, bir grubun dinine ve aslında tüm yaşam biçimine karşı çıkmak, bu insanların erdemlerini takdir edememek anlamına gelmez veya onlara tam anlamıyla insan değillermiş gibi muamele etmeyi gerektirecek şekilde "insanlıktan" yoksun olduklarını göstermez. Williams'ın dil kitabını okuyan İngilizler, aynı zamanda yeni bir ilişkiye iyi bir başlangıç yapmayı da öğrenirler.

---

[23] A.g.e., 167.

Yüzyıllar boyunca Avrupa'daki Yahudilere, tıpkı sömürgelerde Amerika Yerlilerine yaklaşıldığı gibi korkuyla ve küçümsemeyle yaklaşıldı. (Doğrusu geçmiş zaman kullanmamamız gerekir, çünkü olumsuz kalıpyargılar hâlâ yaygındır: Dinsel tutumlar hakkında Pew tarafından yapılan 2011 araştırması, Yahudilere yönelik olumlu yargıların arttığını gösteriyor ama yine de, mesela İspanya'da nüfusun %76'sının Hıristiyanlar hakkında olumlu görüşleri olmasına karşın Yahudiler hakkında olumlu görüşleri olanların oranı yalnızca yüzde 59'dur; Britanya ve Rusya'da da büyük uçurumlar bulunur, Fransa ve Almanya ise Yahudilerle Hıristiyanları olumlu karşılayanların oranı hemen hemen eşittir.[24]) Yahudilerin durumu Amerika Yerlilerininkinden elbette çok farklıydı, çünkü –(1290 yılı ve on yedinci yüzyıldaki Cromwell Protektorası arasındaki dönemde Britanya'nın yaptığı gibi onları tümüyle sınır dışı etmemiş olan) Avrupa ülkeleri eğitim alanında ve meslek hayatında önlerine ciddi engeller çıkarmış olmalarına rağmen– Yahudilerin son derece zeki ve entelektüel kusursuzluğa yatkın oldukları düşünülürdü. Yahudiliğin bir ölçüde Hıristiyanlığa yakın bir din olduğu da kabul edilirdi. Hıristiyanlar Yahudilerin kutsal metinlerini de kendi kutsal kitaplarının parçası kabul etmişlerdi fakat Yeni Ahit'in ahlakının Eski Ahit'inkini aştığına inanırlardı. İnsanlar İsa'nın Ortadoğu doğumlu bir Yahudi olduğunu nadiren kabullenirlerdi; sanat eserlerinde İsa genellikle Avrupalı görüntüsüne ve özelliklerine sahip biri olarak betimlenirdi.

Yahudilere yönelik aşağılamalar onların sözde açgözlülüklerine ve (aslında pek takdir edilmese de karşılaştıkları mesleki kısıtlamaların bir sonucu olan) tefecilikle ilişkilerine

---

[24] *Pew Global Attitudes Project*, Pew Research Center, 21 Temmuz 2011, http://pewglobal.org/2011/07/21/muslim-western-tensions-persist/1/.

odaklanırdı. Yahudilerin çıkarlarına düşkün oldukları ve manevi saflığa ulaşmaktan aciz oldukları düşünceleri, halkın Yahudi diniyle ilgili anlayışına da nüfuz etmişti. Ayrıca İsa'yı katleden kavim olduklarına inanıldığı için Yahudilerden korkulurdu ve "kan iftirası" diye bilinen uzun ömürlü olmuş bir inanca göre Yahudiler Hıristiyan çocukları öldürüp kanlarını kendi törenlerinde kullanırlardı.[25] Kuşkusuz Yahudilerin katılmalarına izin verilen alanlarda gösterdikleri başarılar da bu kuşku ve düşmanlıklara katkıda bulunurdu.

Avrupa'nın Yahudi karşıtlığı ile günümüzde Müslümanları yaygın biçimde hedef alan korku ve küçümseme arasındaki muhtemel benzerlikler üzerine düşünürken, Yahudilerin ayrılıkçılığının ve asimile olmama gayretlerinin oynadığı kilit rolü anlamamız gerekir. Shakespeare'in Shylock karakterine söylettiği gibi, "Senle alışveriş yaparım, konuşurum, yürürüm vesaire ama senle ne yerim ne içerim ne de dua ederim."[26] Ortak toplum yaşamını bu şekilde reddetmeleri ve bariz giyim farklılıkları yüzünden Yahudilerin normal yurttaşlığa uygun olmadıkları düşünülürdü çünkü –sömürgelerdeki Amerikalıları saymazsak– Avrupalılar yurttaşlığın ortak âdetleri gerektirdiğini kabul ederdi.

İkinci bölümde ele aldığım *Siyon Bilgelerinin Protokolleri*, yüzyıllar boyu devam etmiş bu önyargıları özetler ve somutlaştırır. Düzmece olmasına rağmen yaygın biçimde itibar edilen bu belge, Avrupa'da eşit saygıya ve duygudaşlığa dayalı bir siyaset oluşturma çabalarının üstesinden gelmesi gereken engelleri örnekler. Yahudilerin hep yalan söyledikleri düşüncesi (günümüzde bu düşüncenin İslam'a uyarlandığını görüyoruz, buna göre Kuran'ın Müslümanlara asıl amaçlarını giz-

---

[25] "Kan iftirasının" özellikle ayrıntılı bir tarihini ve birçok sağlam örneği içeren, İngiltere'deki tüm bu önyargıları ele alan güzel bir çalışma da Anthony Julius'un *Trials of the Diaspora: A History of Anti-Semitism in England* adlı muhteşem kitabıdır (New York: Oxford University Press, 2010).

[26] William Shakespeare, *Venedikli Tacir*, I.iii.

leyip başkalarını aldatmaları gerektiğini anlattığı sıkça söylenir) –yani Yahudilerin iyi yurttaşlar, hatta potansiyel dostlar gibi davrandıklarında aslında rol yaptıkları düşüncesi– güvene, samimi meraka ve açıklığa zarar verir. Dünyayı ele geçirmek için bir komplo hazırlandığı ve tüm Yahudilerin özellikle de hiç şüphe çekmiyorlarsa bu komploya dâhil oldukları düşüncesi hakikatin öğrenilmesini engellediği gibi çürütülmesi de son derece güç bir iddiadır çünkü ortaya konacak aksi yönde her kanıtın bu düşünceyi desteklediği ileri sürülebilir. O halde böyle bir iklimde farklı bir tutumlar öbeği nasıl teşvik edilebilir?

Dördüncü bölümde tavsiye ettiğim Kantçı-Hıristiyan tarzda akıl yürütmenin doğru ve çarpıcı bir örneği, Christian Wilhelm von Dohm'un "Yahudilerin Yurttaşlık Statüsünün İyileştirilmesi Üzerine" (Concerning the Amelioration of the Civil Status of the Jews, 1781) adlı çalışmasıdır. Dohm bu etkileyici metinde Almanları Yahudilerin yurttaşlık haklarının hepsine sahip olmaları gerektiğine ikna etmeye çalışır. Bu da Yahudiler hakkındaki çeşitli olumsuz mitlerin çürütülmesini gerektirir.[27] Dohm'un incelemesi, büyük Yahudi filozof Moses Mendelssohn'un (1729-1786) Dohm'a ait argümanları destekleyip yayınlayarak öncü bir rol oynadığı canlı bir tartışmayı körüklemiştir.

Dohm ilk önce, Yahudilerin kendilerinden olmayanlardan nefret etmelerinden ve bu yüzden onlara karşı suç işlemekte kendilerini özgür hissedeceklerinden duyulan bir korkuyu ele alır; bazı Yahudiler kendilerinden olmayanlardan nefret ediyorsa bile onların bu hıncını yüzyıllardır gördükleri kötü muamele fazlasıyla haklı çıkarır, dolayısıyla bu hıncın asıl sorumlusu onlara zulmetmiş zalimlerdir. Ayrıca Yahudilerin –Hıristiyanların da kutsal saydığı– kutsal metinleri bu suçları açıkça yasaklar ve önyargılar ve kötü muamele ortadan kaldırılırsa, modern yurttaşlık için sağlam bir temel oluşturur.

---

[27] Ben şu versiyondan yararlandım: Mendes-Flohr, haz., *The Jew in the Modern World* (New York: Oxford University Press, 2011), 27-34.

Dohm, Yahudilerin kendi cemaatlerine sıkıca bağlanıp başkalarıyla dostluk kurmamaları veya bir araya gelmemeleri hakkındaki daha gizli bir kaygıya da değinir. Güzelce dikkat çektiği gibi, bu aslında her zaman ve her yerde çoğu dinsel grup için geçerli olmuş bir durumdur; sadece çoğunlukta olanlar ve tam da çoğunluk olup her yere yayılmış oldukları için böyle davrandıklarını fark etmezler. Yahudilerin çıkarcı ve açgözlü oldukları düşüncesine gelince, bu önyargı Yahudileri sadece para işleri yapmaya mecbur bırakan yasalardan ileri gelir ve ancak onlara eşit haklar tanındığı takdirde ve tüm mesleklere kabul edilmeleri halinde ortadan kalkabilir. Bu eşit hakların bir kısmı eşit dinsel haklar olacaktır. Cami inşaatları etrafında yaptığımız güncel tartışmaları hatırlarsak, Dohm'un bunun ardından Yahudilerin eşit yurttaşlık haklarından birinin "her yerde" sinagog inşa etme hakkı olacağını ileri sürmesi epey anlamlı görünür.

Dohm ılımlı bir asimilasyon taraftarıdır: Yahudilerin yaşadıkları ülkenin baskın dilini öğrenmek zorunda olduklarını, hatta mesleki eğitimlerini de Hıristiyanlarla birlikte baskın dilde almaları gerektiğini düşünür. Yine de tüm Hıristiyanların kendilerini eğitmeleri ve "önyargılarından ve acımasız görüşlerinden" kurtularak üzerinde Yahudilerin de yaşadığı bir dünyayı sindirmeleri gerektiğini daha fazla vurgular. Bu amaçla çocuklukta başlaması gereken bir çoğulculuk eğitiminin taslağını çizer: Genç insanlara "Yahudileri, Tanrı'nın lütfunu farklı yollardan kazanmaya çalışan kardeşleri ve dostları olarak görmek" öğretilmelidir.

Dohm'un akıl yürütmesi sağlamdı, argümanları da etkiliydi. Bunlar Kantçı-Hıristiyan tarzda doğru bir akıl yürütmenin (kişinin kendine herhangi ayrıcalık tanımadan) ve başkalarının kusurlarını sorgulamadan önce kendi gözündeki çöpü çıkarmak suretiyle bu dinsel bölünme zamanlarında neler başarabileceğini gösterir. Ama insanlar genellikle sırf sağlam bir sav duydular diye kemikleşmiş korkularını bir kenara bı-

rakmazlar: Bu yüzden Dohrn daha ziyade dinini değiştirenlere ya da en azından nispeten açık görüşlü olan, iç gözleri bir ölçüde açılmış insanlara hitap ediyordu.

İmgeleme hitap eden başka bir eser ise daha da ileri giderek Dohrn'un argümanlarının sahip oldukları güçleri kazanmasına zemin hazırlamıştı: Almanya'nın en ünlü oyun yazarlarından biri olan Gotthold Ephraim Lessing'in (1729-1781) *Bilge Nathan* (Nathan der Weise, 1770) adlı oyunu. Lessing hem bir oyun yazarı hem de bir filozoftu ve onun tartışma yeteneği ile oyununun başarısı arasında doğrudan bir bağ vardı. Onun Nathan karakteriyle yakın dostu Moses Mendelssohn'un düşüncelerini ve kişiliğini canlandırdığı genellikle kabul edilir. Karakter betimlemelerinin kusursuzluğuna önem veren ve burjuva gerçekçi tiyatronun öncüsü olan Lessing'in, ele aldığı soyut ilkeleri şiirinde ve anlatımında somutlaştırmadaki başarısı sayesinde bu oyun dünya edebiyatında epey önemli bir yer edinmiştir.

Lessing kariyeri boyunca Yahudilerin Almanya'daki durumuyla ilgilendi. İlk piyeslerinden biri olan *Yahudiler* (*Die Juden, The Jews*, 1749), Yahudilerin kötü kalpli ve onursuz oldukları yollu yaygın önyargı hakkındadır. Lessing ise onları soylu kişiliklere sahip olabilecek insanlar olarak tasvir eder. Yahudi olduğu henüz bilinmeyen bir gezgin iyi bir adam olduğu için sevilir. Bu gezginin kimliği ortaya çıktığında ise baron Yahudilerin de iyi insanlar olabilecekleri sonucuna varmak zorunda kalır, biz de gezginin kimliği açığa çıkmasaydı baronun Yahudiler aleyhine olan önyargısının onun bu gerçeği görmesine muhtemelen engel olacağını anlarız. Ama Lessing tam bu noktada Dohm gibi davranarak bakış açısını değiştirir: Gezgin, Hıristiyanların da yüce gönüllü olabileceklerine bu olayla birlikte inandığını söyleyerek karşılık verir, hatta tüm Hıristiyanların baron gibi davranmasının ne kadar iyi olacağını söyler. Çoğunluk azınlığın onursuz olduğunu düşünmeye alışmıştır ve bu genellemeye istisnalar getirmek

isterken yüce gönüllü davrandığını hisseder. Azınlık ise kalıpyargıların dayatılmasını yüce gönüllüğe aykırı bulur ve bireye imgelemin ışığıyla bakmaya niyetlenen insanlara nadiren rastlanacağını hisseder.[28]

Lessing'in *Nathan*'daki hedefi çok daha iddialıdır: Dinleri farklı insanların iyi bir toplumda birbirleriyle nasıl ilişki kurmaları gerektiği hakkında genel bir fikir ortaya koymak ve bunu kanlı canlı insanlar üzerinden somutlaştırmak. Haçlı seferleri döneminde, Kudüs'te geçen öykü iki değil, üç dini, konu edinir: Kudüs'e fetih yapmaya ve orayı dönüştürmeye gelmiş Hıristiyan şövalyeler; elbette Müslümanlar ve on ikinci yüzyılda, bilgeliği ve mertliğiyle Avrupa'da ün salmış bir hükümdar olan Selahaddin (1138-1193); son olarak, Kudüs'te yaşayan ve Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde olan hayali bir Yahudi ailesi: Tacir Nathan işte bu ailenin reisidir. Nathan'ın karısı ve yedi çocuğu birkaç yıl önce bir katliamda yakılarak öldürülmüştür, o ise Recha adlı genç bir yetimi evlat edinip büyütmektedir. Bu karmaşık olay örgüsünün birçok öğesi vardır, bunlardan bazıları komik bazıları da romantiktir.

Eserin önemli bir sahnesi ise tek başına ünlü olmuştur. Bu sahne Nathan ve onu hangi dinin hak din olduğunu söylemeye zorlayan hükümdar Selahaddin arasında yaşanır. Nathan bu soruya bir meselle yanıt verir.[29] Bu masala göre, bir aile kuşaktan kuşağa aktarılan kıymetli bir yüzüğe sahipmiş; babalar bu yüzüğü oğullarının doğum sırasını gözetmeden, her zaman en sevdikleri oğullarına verirlermiş. En sonunda yüzük, onu almaya aynı ölçüde layık görünen üç oğlunu da eşit ölçüde seven bir babanın eline geçmiş. Bu baba başı her sıkıştığında üç oğluna da yüzüğü miras bırakmayı vaat etmiş. Ölümüne az bir zaman kala, ne yapması gerektiğini bilemedi-

---

[28] Seçilmiş bir parça için bkz. A.g.e., 66-68.

[29] A.g.e., 67-72'de bu meselin iyi bir İngilizce tercümesi yer alır. Almanca tam metin Project Gutenberg'de çevrimiçi bulunabilir. Yüzüklerin öyküsünün kökü Boccaccio'ya dayanır.

ği için, ünlü bir zanaatçıdan bu yüzüğün iki adet kopyasını yapmasını rica etmiş. Zanaatçı yüzükleri öyle güzel yapmış ki o zamandan beri hiç kimse hangi yüzüğün sahici, hangisinin sahte olduğunu söyleyememiş.

Oğullar kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşler. Babaları da artık pek fazla ortalarda görünmediği için bu sorunu çözüme ulaştırmayı başaramamış. Ama sahici yüzüğün bir özelliği, onu takanın daha çok sevilmesini sağlamakmış. Bu yüzden, sahici yüzüğün kimde olduğu belli olsun diye bu üç kardeş kendilerini sevdirerek yaşamaya karar vermişler. Tabii üçü de yüzüğün bu gücüne kendi çabalarıyla –"Nezaket ve içtenlikle / Cömertlik ve Tanrı'ya sadakatle"– katkıda bulunmaya uğraşmış ve belki kıyamet gününe kadar bir yargıç çıkar da bu meseleyi halleder diye ummuşlar.

Nathan Selahaddin'e, bu masalın üç büyük dinin toplumdaki halini andırdığını söyler. Herkes kendi dininin hak din olduğunu düşünür. Ama bunlar hayata kılavuzluk etmek bakımından birbirlerine o kadar benzerler ki bu konuda kesin hüküm vermek imkânsızdır. Nasıl olur, diye sorar Selahaddin. Kılık kıyafet, yeme içme gibi meselelerde bu üçü de birbirlerinden çok farklı değil mi? Kesinlikle, der Nathan, ama özleri ve nihai temelleri bakımından farklı değiller. Bir kere hepsi meşruluğunu esasen hiç de güvenilir olmayan tarihsel metinlerden alırlar. Aralarındaki rekabet kıyamet günü geldiğinde sona erebilir ama şimdilik bizim tek yapabileceğimiz şey cömertçe ve kardeşçe yaşamak, tüm insanlığı sevmek ve hangisi olduğunu bilmediğimiz hak dinin mirasçısı olmayı hak edecek insanlar olmaya çalışmaktır. Bu sohbetle birlikte Selahaddin ve Nathan arasında sıkı bir dostluk kurulur.

Sonunda (bu karmakarışık öykü sonucuna ulaşınca) daha önce bilinmeyen birtakım ailevi ilişkiler dolayısıyla da bu üç inancın birbirleriyle bağlantılı olduğu ortaya çıkar: Recha (Nathan'ın evlatlık kızı) ve genç Hıristiyan şövalye aslında Selahaddin'in kardeşi Esad'ın yeğenleridir. Bunu öğrenen

Selahaddin şakayla "İşte şimdi beni sevmek zorundasınız" der. Elbette burada vurgulanmak istenen şey, hepimizin bir ölçüde kan kardeşi olduğumuz ve birbirimize, oyunun asıl hikâyesinin ve yüzük meselinin aşıladığı gibi, bir tür akrabalık tavrıyla yönelmemiz gerektiğidir.

Bilge Nathan yazıldığı dönemde büyük bir başarı gösterdi ve insanların tutumlarını gerçekten etkiledi. Bu eser popülerliğini sonraları da devam ettirdi ve Alman edebiyatı kanonuna dâhil oldu. İnsanların tutumlarını etkilemeye günümüzde de devam ediyor. Tüm Alman ve Avusturya okullarında on dört yaş civarındaki çocuklara okutulan zorunlu bir metin olan bu eser, dinsel dostluklar ve Müslümanlara ve diğer alt gruplara yapılan muameleler hakkında yapılan sınıf tartışmalarına zemin teşkil eder. Eserin felsefi argümanı birçok kaynakta bulunabilir; ama karmaşık kişiliklerin dokunaklı tasvirleri ve eserin şiirselliğinin gücü, felsefi ilk ilkelere fazla ilgi göstermeyen insanların bile tüylerini diken diken edebilecek niteliktedir.

Bu öykünün bazı kusurları da vardır. Mesela, sonuçta birden fazla makbul manevi anlayışın mevcut olabileceğini görünüşe göre Nathan bile hayal edemez. Ayrıca çoktanrıcıların, agnostiklerin ve ateistlerin ahlaksal açıdan erdemli olanlar arasında sayılabileceğini hiç kimse düşünmez. Ama temel düşünce Roger Williams'ınkiyle aynıdır: Dinleri farklı olan insanlarla karşılaştığımızda, medeni ilişkilerimizde dinsel hakikat sorununu bir kenara bırakarak cömertlik, nezaket ve sevgi gibi etik erdemlere odaklanmamız gerekir.

On Dokuzuncu Yüzyılda Britanya'daki Yahudiler: George Eliot'ın *Daniel Deronda*'sı

Yakın geçmişte Anthony Julius'un *Trials of the Diaspora* (Diasporanın Çilesi) adlı sürükleyici ve hayranlık uyandırıcı kitabında belgelediği üzere, Britanya'nın uzun bir Yahudi karşıtlı-

ğı geçmişi vardır.[30] Yahudiler 1290'da kovulduğu ve ancak on yedinci yüzyıl ortalarındaki Himaye döneminde ülkeye gayri resmi olarak yeniden kabul edilmeye başladıkları için, Britanyalıların Yahudi karşıtlığı büyük ölçüde katıksız fantezilere dayanıyordu. (Aslında bu, belirli bir grubun aleyhine olan önyargıların daima fantezilerden beslendiğini gösteren saf bir örnektir: Ellison'un söylediği gibi, iç gözler yeterince geliştirilmemişse insanlar dünyaya yalnızca kendi bakış açılarından bakabilirler.) Yani şaşırtıcıdır ki, Shakespeare'in Shylock tasvirine tepki gösteren toplum aslında Yahudilerle hiç karşılaşmamıştı ve Shakespeare'in tasvirini ancak diğer edebi ve geleneksel kurgularla kıyaslayarak değerlendirebilirdi. Yahudiler ülkeye kabul edildikten sonra da hem hukuksal yasaklamaların hem de toplumsal dışlamaların hedefi olmaya çok uzun bir süre daha devam ettiler. "Kan iftirası" Yahudilerin bir korku ve küçümseme nesnesi haline gelmesinde hayati bir rol oynadı, Shylock'tan Dickens'in Fagin'ine (*Oliver Twist*, 1838-1839) kadar birçok Yahudi tasviri de onları iyilik ve cömertlik gibi temel erdemlerden yoksun kimseler şeklinde gösteriyordu.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında bu tutumlar yavaş yavaş değişmeye başladı. Yahudilere asla iyi yurttaşlar olamayacakları için siyasal makamların teslim edilmemesi gerektiği iddiası –ki bu, neredeyse her yeni dinsel grup için bunaltıcı bir düzenlilikle tekrarlanan bir iddiadır– artık genel olarak kabul görmüyordu. Hatta o dönemin etkili yazarlarından biri olan Thomas Babington Macaulay, 1831'de *Edinburgh Review*'de yayınlanan bir makalede bu argümanı sertçe eleştirmişti:

> Eğer Avrupa'daki kızıl saçlı insanlar yüzyıllar boyunca zulüm ve baskı görmüş, şuradan kovulmuş, buraya hapsedilmiş, para-

[30] Julius, *Trials of the Diaspora*, Yahudi karşıtı kalıpyargıların sürekliliğini, bunlarda bazılarının günümüzde İsrail karşıtı kalıpyargılara dönüştürüldüğünü vurgular.

sız bırakılmış, dişleri sökülmüş, en cılız kanıtlarla en beklenmedik suçlardan mahkûm edilmiş, atlara bağlanarak yerlerde sürüklenmiş, asılmış, işkence görmüş, diri diri yakılmış olsaydı, hava yumuşadığında ise yine de küçültücü kısıtlamalara tabi olsalardı ve kaba hakaretlere maruz kalsalardı, ... kızıl saçlı beyefendilerin yurtseverliği nasıl olurdu? Ve eğer bu koşullar altındayken kızıl saçlı insanların resmi makamlarda görev almasına izin verilmesi teklif edilseydi, bizim köklü kurumlarımıza hayran olan bir hatip böylesine devrimci bir teklif aleyhine kim bilir ne kadar çarpıcı bir konuşma yapardı! "Bu adamlar" derdi, "kendilerini neredeyse asla İngiliz olarak görmezler. Kendi mahallelerinde doğmuş, siyah saçlı bir adamdan ziyade kızıl saçlı bir Fransız'a veya kızıl saçlı bir Alman'a daha yakın olduklarını düşünürler. Bir yabancı hükümdar kızıl saçlıları himaye etse, onu kendi yerli krallarından daha fazla severler. Bunlar İngiliz değildir –bunlar İngiliz olamaz– doğa bunu yasaklamıştır; deneyim bunun imkânsız olduğunu göstermiştir. Nüfusunun sadece yarısı kendilerinden oluşan –esasen siyah saçlılardan oluşan– bir topluluk üzerinde yetki sahibi olmak için müsaade isterlerse, bırakın da onlara irfan sahibi ecdadımızın sözleriyle yanıt verelim: *Nolumus leges Angliae mutari.* [İngiltere'nin yasalarını değiştirmeye niyetimiz yok.]"[31]

Bu argüman bir anlamda iyi bir Sokratik-Kantçı argümandır: İnsanları, devlet memurluğu için gereken nitelikler konusunda tutarlı ölçütlere sahip olmaya ve sadık ve iyi bir yurttaş olma ehliyetiyle bağlantısız bir özelliğe atıfta bulunarak yurttaşlık haklarının tam olarak tanınmasını engellememeye davet eder. Ama aynı zamanda, Yahudi olmanın sadece yüzeysel bir özellik olduğunu, bir insanın dininin gerçekte en fazla saç rengi kadar önemli olduğunu ve kişinin hayatının örgütlenme tarzı olmaktan kolayca çıkabileceğini varsayarak başka bir temel soruna da değinir. Verilen örnekte kızıl saç sadece başkalarının önyargıları yüzünden önemlidir. Yahudi-

[31] Thomas Babington Macaulay, *Civil Disabilities of the Jews*, 1831; bir özeti şuradadır: Mendes-Flohr, *The Jew in the Modern World*, 168-171.

lik ise diğer dinsel kimlikler gibi, Yahudi olanların çoğu için olmasa da en azından bir kısmı için, onu bir toplumsal dezavantaj kaynağı haline getiren kalıpyargıları aşan bir anlama sahiptir. Macaulay esasen Dohm'dan çok daha katı bir asimilasyon yanlısıdır: İngilizler kötü muameleyi bırakırlarsa Yahudilerin fiilen Yahudi olmaktan çıkacaklarını düşünür. Ama aynı şeyi Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar için söylemez: Yani onun imgelemi yeterince çalışmamıştır. Yahudilerin Britanya'da sürdürdükleri kendine özgü yaşam biçimlerini ve bu yaşam biçimleri ile onların inşa ettikleri kimliğin neden önemli olduğunu hayal etmeye çalışmamıştır. Bu iş hem bilgi sahibi olmayı hem de imgelemi gerektirir; bunu da George Eliot 1876 tarihli romanı *Daniel Deronda* ile övgüye değer bir biçimde başarmıştır.

1858'de Yahudilerin parlamentoya girmelerine izin verildi: Parlamento yemini değiştirilerek "Hıristiyanların sahih inancına" atıfta bulunma zorunluluğu kaldırıldı. Lionel de Rothschild, başı örtülü halde "Yehovah yar ve yardımcım olsun" diye ant içerek parlamentonun ilk Yahudi üyesi oldu. (Bir ateistin parlamentoya girebilmesi ise bundan çok sonra, ancak 1886 yılında mümkün oldu.) On iki yaşındayken vaftiz edilmiş olmasına rağmen hem kültürel açıdan hem de toplumun gözünde bir Yahudi olan Benjamin Disraeli 1874'ten 1880'e kadar başbakanlık yaptı. (Britanya'nın bundan sonra başka bir Yahudi başbakanı olmadı.) Ama toplumsal tutumlar yavaş değişiyordu, Yahudiler ise hâlâ muhtelif aşağılayıcı kalıpyargılar üzerinden değerlendiriliyorlardı. Eliot, Amerikalı yazar Harriet Beecher Stowe'a şöyle yazmıştı:

> Jambon yemek hakkında küçük şakalar yapan ve hakaret ederek hakkında espri yaptıklarını sandıkları bir halkın tarihiyle kendi toplumsal ve dinsel yaşamları arasındaki ilişkiye dair herhangi bir gerçek bilgiden yoksun olduklarını açığa vuran insanlara "eğitimli" dendiğini duymaktan daha tiksinç ne olabilir? Bu insanlar İsa'nın Yahudi olduğunu bile bilmiyorlar. Ben

de İsa'nın Yunanlara seslendiğini sanan, Rugby'de eğitim görmüş adamlarla karşılaşıyorum. Bize rağmen dünyanın yarısının böyle olmasına zemin hazırlamış olan, tarihe yönelik bu duyarsızlık, bizim giydiğimiz ceketleri ve fırfırları giymeyenlerin farklı yaşam biçimlerine böyle ilgisiz kalmak, kanımca dinsizliğin en kötüsüne daha yakındır. Bu konuda söylenebilecek en iyi şey, bunun dar kafalılığın –net bir deyişle, hâlâ kültürümüzün başlıca nişanesi olan *ahmaklığın*– bir belirtisi olduğudur.[32]

Eliot bir toplumsal durumu betimlemekle birlikte bununla yetinmez. Ahlaksal hatayı imgelemin tembelliğiyle kendine özgü bir biçimde ilişkilendirir. "Eğitimli" İngilizlerin sorunu, başka halkları hiç merak etmemeleridir; nitekim kendi yaşam biçimlerini bir yana bırakıp farklı yaşam biçimlerini düşünüp anlamaya hiç çalışmamışlardır. Ama bu "ahmaklık", ona göre, "dinsizliğin en kötüsüne" daha yakındır. Neden? Çünkü hayal kurmaya hiç çaba harcamadan başka insanlarla birlikte yaşayabileceğimizi düşünmemizi sağlayan narsisizm aynı zamanda ahlaksal hatanın başlıca biçimlerinden biridir, yasaların yalnızca bize hizmete etmesi de başkalarının gerçekliğinin ve eşitliğinin inkâr edilmesi de bu hata biçimi sayesinde mümkün olur. Eliot iyi etik ilkelerin imgelem olmadan neden eksik kaldığını tek bir paragrafta gayet güzel açıklıyor.

Eliot'ın Yahudilere duyduğu ilgi onu İbranca öğrenmeye ve kendini bu konuda eğitmek için muazzam bir çaba göstermeye itti, tamamladığı okumalardan oluşan hayranlık uyandırıcı bir listeyle bu eğitimini günlüklerine kaydetti.[33] Kahramanı da böyle yapmıştı. Onun deyişiyle Daniel Deronda, başta, İngilizlerin Yahudileri sırf kendileri, yani Hıristiyanlar üzerinden düşünmek gibi tamamen narsistik bir göreneğine uyarak Yahudilerin çağdışı kalmış bir mezhep olduğuna inanan

---

[32] Şurada alıntılanmıştır: Julius, *Trials of the Diaspora*, 212-213.

[33] Bkz. Julius, *Trials of the Diaspora* ve şuradaki büyüleyici açıklama: Gertrude Himmelfarb, *The Jewish Odyssey of George Eliot* (New York: Encounter Books, 2009).

biriydi. Ona göre Yahudilik Hıristiyanlığın iptidai bir biçiminden ibaretti:

> Seçilmiş Halka genelde başka birilerinin hatırı için seçilmiş bir halk gibi davranılır, düşüncelerine ise (tam olarak ne olduğu değilse de) kesinlikle böyle olmaması gereken bir şey olarak bakılırdı; Deronda ise komşuları gibi, Yahudiliği, başarılı bir kimsenin eğitimle kurtulabileceği ve uzmanlara havale edeceği, tuhaf bir fosilleşmiş biçim olarak görmüştü. Yeni bir ilginin böylece doğması – yani aldırış etmediğimiz bir konu hakkında doğru görüşlere sahip olduğumuz şeklindeki varsayımdan kurtulup o konuya aniden ilgi göstermeye ve önceki görüşlerimizin cahillikten ileri geldiğini hissetmeye başlamak – *can sıkıntısının*, maalesef bir hekimin reçetesiyle elde edilemeyecek etkili bir ilacıdır.[34]

Deronda başlangıçta Yahudileri pek merak etmez ama canlı imgelem faaliyete geçtiği anda onu merak duymaya hazırlar. Kısa bir süre içinde hayatı köklü bir dönüşüm geçirecektir. Ailesini arayan Mirah adlı genç bir Yahudi kadınla tesadüfen karşılaşması onu Yahudilerin dünyasına sokarak kendisinin de Yahudi kökenli olduğunu keşfetmesiyle doruğuna ulaşan bir eğitim ve dostluk yolculuğuna başlamasını sağlayacaktır. Sandığı gibi onu yetiştiren asilzadenin gayrimeşru çocuğu olmadığını, mesleğini sürdürmek için ailesini ve cemaatini terk eden ve (meşru) çocuğunu bu asilzadeye emanet eden Yahudi bir opera sanatçısının oğlu olduğunu öğrenir. Kendi kimliğini keşfetmesi aslında –Deronda'nın ahlaksal bakımdan takdir edilebilecek tüm özelliklerinin kan bağının yüzeysel bir ifadesi olduğunu ima edip okurun dikkatini merak, imgelem ve dostluk etrafında ilerleyen ana öyküden uzaklaştırarak kuşku uyandıran– bir yan öğedir.

Bu sorunu bir kenara koyup Eliot'ın merkeze aldığı temaya odaklanabiliriz: Zihnin zincirlerinden kurtulması. Kendi

---

[34] George Eliot, *Daniel Deronda* (Londra: Penguin, 1967), 411.

çevresindeki önyargılar yüzünden "ahmaklaşmış" olan Deronda'nın çağdaşlarının çoğundan bir bakıma üstündür – o düşünür ve hisseder: "Erken uyanmış duyarlılığı ve düşünce inceliği gelişerek çok yönlü bir duygudaşlığa dönüşmüştü" Onun "feyizli, esnek duygudaşlığı her şeyi muhtemelen başkalarına göründüğü gibi görmek" gibi son derece gelişmiş bir yeteneği içerir.[35] Eliot, Deronda'nın hayatının bu noktasında bu perspektifli bakış eğilimi dolayısıyla her zaman başkalarının görüş açısından bakabildiği için sıkı bir taraftar olamayan müzmin bir kararsıza dönüştüğünü vurgular. Olgunlaştıkça, duygudaşlığı etkin bir bağlılıkla birleştirmeyi daha iyi becerir. Ama duygudaşlık onu farklı bir gelenekle karşılaşmaya hazırlayan en iyi şey olur. Doğrusu onun tutumu ile meraklı romancılarınki aynıdır: O da öğrenmek, seyahat etmek, gerçekleri bilmek ister ama hayli değişik bireyler olarak gördüğü gerçek insanlarla ilişkilere dalmak da ister. Nitekim Mirah ile Ezra Cohen ile ve veremli entelektüel Mordecai ile ilişkileri, hepsinin Yahudi olması dolayısıyla aynı olmaları gerektiği gibi bir görüş yüzünden en başından beri hiç altüst olmamıştır.

Anthony Julius'un ileri sürdüğü gibi, *Daniel Deronda*, sırf benimsediği olumlu tutumdan ve saf meraktan dolayı değil, şu beş özel nedenden dolayı da İngiltere'deki Yahudilerin edebi tasvirlerinde yeni bir dönemi başlatır: (1) Herhangi bir ihtida anlatısı içermez veya dinsel özellikli herhangi bir evlilikten bahsetmez. (Bu, benim Deronda'nın kökeni hakkındaki öykünün "kuşku uyandırıcı" diye nitelediğim özünün öteki yüzüdür, Julius ise onun olumlu yanını görmekte haklıdır.) (2) Siyonistleri, (Filozoflar Kulübü'ndeki) felsefi liberalleri, dine karşı çıkanları (Deronda'nın annesi), hatta tümüyle ahlaksız bir kötü karakteri içeren geniş bir Yahudi tipleri yelpazesini bize sunarak, Yahudileri daima ve genelde Yahudi olarak ve Yahudi olmaları bakımından birbirlerine tamamen benzeyen kişiler olarak temsil etmek gibi bir gelenekten ayrılır. (3) Sev-

[35] A.g.e., 412.

ginin Yahudilik bağlamında tümüyle özüne döndüğünü gösterir, bu arada Shakespeare'in Yahudilik ile intikam ve sevgi ile Hıristiyanlık arasında kurduğu ünlü ilişkileri tersyüz eder. (4) Yahudi karşıtlığına sadece gerektiğinde odaklanır, Yahudi yaşamının içinde kalmayı ve onu çoğunluk tarafından tümüyle tanımlandığı şekilde görmemeyi tercih eder.[36] Son olarak, cezalar Yahudilerin değil Hıristiyanların payına düşer: Grandcourt ölür, Gwendolyn yalnız ve mutsuz geçecek bir hayata mahkûm olur.[37]

Tüm bu başarılar anlamlıdır, Julius da bunları vurgulamakta haklıdır. Fakat Eliot'ın planı edebi bir "darbe" sahnelemekten ibaret değildir: Amacı bütün bu anlayışların, hem yazarın romanı inşa ederken verdiği uğraşla hem de karakterinin roman içindeki yolculuğuyla somutlaşan belirli bir imgelem tipinin doğal sonucu olduğunu göstermektir. Okur romancının yazdığı metinde ilerlerken, kültür bağlamında dostluk ve duygudaşlık üzerine bir eğitim görmüş olur.

Daniel Deronda'nın akışında da bazı ciddi kusurlar vardır. Eliot, Floransa'da geçen tarihsel romanı *Romola*'da olduğu gibi burada da ders vermekten kendini pek kurtaramamıştır. *Romola* (en azından bence) neredeyse anlaşılmaz bir eserdir, çünkü siyasal ve entelektüel tarih üzerine verdiği bilgiler gereğinden fazla yer kaplar ve yazarın bilgili olmaktan duyduğu gurur epey rahatsız edicidir: "Bakın, Machiavelli'yi romanımın bir karakterine dönüştürdüm, güzel olmamış mı!" *Deronda*'da ise bu aşırı öğretici hava o kadar rahatsız edici bir boyutta değildir ama onun bundan tümüyle kurtulmuş olduğu da söylenemez. Sonuç olarak kitabın Yahudilerle ilgili bölümlerinde yazarın varlığı açıkça öne çıkar. Yahudi karakterler de

---

[36] Daha önce görmüş olduğumuz gibi, Eliot Yahudi karşıtlığını göz ardı etmez ve son kitabının son ve en uzun yazısının başlığıyla bu meseleye doğrudan değinir: *The Impressions of Theophrastus Such*; bu kitabın "The Modern Hep! Hep! Hep!" şeklindeki alt başlığı, Yahudileri yok etmeye kararlı olan Haçlıların savaş naralarına atıfta bulunur.
Julius, *Trials of the Diaspora*, 207-208.

psikolojik bakımdan, Eliot'un kendi yanılgılı hayatlarını yaşamalarına izin verdiği Hıristiyan karakterler kadar ilginç değildir. Bu yüzden sonuçta okur, (Eliot'ın planladığı gibi) gerçek Yahudi bireyleri mi, yoksa asil ruhlu Yahudilere ilişkin soyut bir karakteri mi tanıdığından emin olamıyor. Gerçekten de, romanın sonunda kendine küçük bir yer bulan isyankâr anne ve düzenbaz baba, Yahudilerin ne kadar iyi olabileceklerini kanıtlama yükünü taşımadıkları, bu yüzden Cohen kardeşlerde ve Deronda'da bulunmayan bir iç gerilime ve karmaşaya sahip olmalarına izin verildiği için, belki de en başarılı biçimde tasarlanmış Yahudi karakterlerdir.

Romanın başka bir başarısını daha tartışmamız gerekiyor. Görmüş olduğumuz gibi, Britanyalı Yahudi muhipleri bile asimilasyon taraftarı olmaya eğilim gösteriyorlardı. Macauley, Yahudi tikelciliğini bir zulüm kalıntısı olarak sunar, onun kızıl saç benzetmesinin ardındaki varsayım, zulüm sona erince kendine özgü Yahudi yaşam tarzının da kendiliğinden ortadan kalkacağı şeklindedir. Siyonizmden haberdar olup olmadığı açık değildir, ama bölünmüş bağlılıklara yaptığı vurgu kuşkusuz yerindedir: Kişinin kendi yaşadığı ülkenin dışında bir anayurt araması onun yaşadığı yerde bulunmaya hiç hakkı yokmuş gibi muamele gördüğünü gösterir, bu arayıştan vazgeçilmesi ise ancak bütünleşmenin sağlanması halinde mümkün olur. Gertrude Himmelfarb, Eliot'ın Yahudilikle tanışması hakkındaki dört dörtlük değerlendirmesinde, *Daniel Deronda*'nın en özgün özelliklerinden birinin, sonuç olarak siyonizme gösterdiği şiddetli duygudaşlık olduğunu vurgular. Entelektüel hayalperest Mordecai, genç yaşında ölmek üzere olduğu için İsrail Toprakları'na (Eretz Israel) gidemez ve hayallerini Deronda'ya emanet eder. Deronda ise romanın sonunda yeni eşi Mirah ile Kutsal Topraklara doğru yola koyulmuştur. Bazı dürüst Yahudilerin asimilasyona her zaman direndiğini ve aslında bağlılıklarının iki tarafa da olduğunu –ve bunun onlara zulmetmenin değil, onların arayışını takdir etmenin

gerekçesi sayılması gerektiğini– cesurca vurgulaması, Eliot'ı daha liberal çağdaşlarından bile ayırır.

Bununla birlikte, Eliot'ın asimile olmama meselesini yorumlama şeklinde bazı anlaşılmazlıklar da vardır. Mesela eksik bırakılmış veya en azından gerektiği kadar geliştirilmemiş bir alternatif söz konusudur: Yahudiler Avrupa'da yaşamaya devam edebilirler ama özgün bir yaşam biçimini benimseyerek kendilerine özgü kıyafetler giymeyi, beslenmeyi ve ibadet etmeyi sürdürebilirleri. Kendine özgü bir Yahudi kimliğini İsrail ile ilişkilendirmenin kesinlikle anlamı yoktur; ayrıca Yahudileri asimilasyon ve göç arasında tercih yapmak zorunda bırakmak da doğru değildir. Bu kitap boyunca izini sürdüğümüz alternatif, bir arada sürdürülen ve saygıya dayalı dostça bir yaşamdır. Bu bakımdan ben Deronda'nın Filistin'e doğru yola çıkışının şartlara teslim olması anlamına geldiğini düşünüyorum. Nitekim o da Mordecai da İngiltere'yi defterlerinden erken silmişlerdir.

Kısacası *Bilge Nathan* gibi *Daniel Deronda* da siyaset felsefesi açısından sorunlu olup bazı sanatsal kusurlara sahiptir. Yine de bu imgesel girişimlerdeki cesaret, entelektüel ve imgesel "ahmaklıkla" dolu bir kültür ortamında, resmettiği ahlaksal algı temasını hayata geçirmesi bakımından etkileyicidir.

Küçük Çocuklara Yönelik Kitaplar: Marguerite de Angeli

Williams, Lessing ve Eliot olgun ve iyi eğitim görmüş okurlara hitap ediyorlardı. Fakat başka dinlere yönelik tutumlar onlardan çok önce şekillenmişti. *Daniel Deronda* örneğinde görüldüğü gibi bu tutumlar zamanla değişebilse bile, çoğulcu bir toplumun inşasına öncelikle gençlerden başlamak gerektiği iyi bilinir. Çocuklar bu tutumları ebeveynlerinden, akran kültüründen, televizyondan, filmlerden ve (gittikçe azalarak da olsa) kitaplardan öğrenirler. Bu kısım bu yüzden, imgelemi harekete geçirmek için neler yapılabileceğini ve televizyon öncesi dönemde neler yapılabildiğini örneklemeye ayrılmıştır;

günümüzde yapıcı bir eğitim müfredatının kitaplara olduğu kadar popüler medya da odaklanması gerekir. Fakat kitapların ihmal edilmemesi kesinlikle şarttır çünkü kitaplar okul dersliklerinde edinilebilen deneyimlerin tecrübe edilmesine yardımcı olurlar.

Azınlıklar hakkındaki çocuk kitapları yetişkinlere genellikle yüzeysel gelir: Bu kitaplar gerçekten titizlikle yaklaşmayı gerektiren birçok meseleden kaçınıp azınlık karakterlerini olduğundan daha şirin ve idealleştirerek tasvir edebilirler. Burada ele alınan kitaplar zaaftan kurtulmuş değillerdir, hatta söz konusu alt kültürün önceden beri kötülendiği ve küçük düşürücü kalıpyargılara maruz kaldığı için bu bir zaaf bile sayılmaz. *The Cosby Show*'un toplumsal etkisinin gösterdiği gibi, biraz idealleştirme o kadar da kötü değildir.

Bugün geriye dönüp baktığımızda epey zararsız görünen çocuk edebiyatının daima siyasetin ateş hattında olduğunu da göz önünde bulundurmamız şarttır. Babası ve onun erkek arkadaşıyla beraber yaşayan ve annesi tarafından sık sık ziyaret edilen –ve bir doğum günü partisi düzenlemek ve çamaşır yıkamak gibi korkunç işler yapan– küçük bir kızı konu edinen, 1981 yılında Danimarka'da yayınlanan *Jenny Lives with Eric and Martin* adlı kitap Britanya'da infiale yol açmakla kalmayıp 1986'dan 2003'e kadar yürürlükte kalan ve halk kütüphanelerinin "eşcinselliği teşvik eden" veya "eşcinselliğin sözde bir aile ilişkisi olarak kabul edilebileceğini" anlatan kitaplar satın almasını yasaklayan bir yasanın kabul edilmesine de neden oldu. (Bu şiddetli tepkinin sebebi açıkçası biraz da kültüreldi. Britanya toplumu erkeklerin yatakta üstü çıplak halde yatabileceği fikrinden bile hoşlanmaz; Jenny'nin hep yatak örtüsünün üzerinde oturmasına rağmen, örtünün altında fazlasıyla İskandinav bir çıplaklığın gizlendiğinden şüphelenmişlerdir.) Kısacası, bir çocuk kitabında yer alan önemsiz bir ayrıntı bile, belirli bir döneme özgü bağnaz bir imgelemin direnişi söz konusuysa tüm açıklığıyla görünür hale gelir.

Çocuk edebiyatından nasıl yararlanılabileceği konusunda burada tek bir yazarı örnek göstermeyi tercih ediyorum. Bu araştırmaları günümüzün sıcak tartışmalarından bağımsız olarak değerlendirmeyi amaçladığım için, çok eski olmasa da geçmişten bir örnek vereceğim. Doğrusu bu kitaplara duyduğum ilginin nedenlerinden biri onlarla büyümüş olmamdır. Philadelphia banliyölerindeki aşırı muhafazakâr bir üst orta sınıf evinde yetişmiş olmama rağmen bu kitapları bir şekilde edindim veya buldum, hatta bu kitapların yazarlarının cazibesi ve itibarı ebeveynlerimin heves kırıcılığını gölgelemiş bile olabilir.

Marguerite de Angeli (1889-1987) üretken bir çocuk kitabı yazarı ve çizeriydi. Uzun ömrü boyunca, başlıca karakterleri gibi çoğunlukla sekiz ile on iki yaş arasındaki kızlara hitap eden ve popüler olmuş birçok kitap yazdı. Kocasıyla birlikte çok seyahat ettiği ve geniş bir aileye bakmakla meşgul olduğu için ilk kitabını kırk yedi yaşında yayımladı. Bu sırada Philadelphia'ya iyice yerleşmişti, öyle ki kitaplarında analttığı öykülerinin çoğunun geçtiği yer burasıydı. De Angeli'nin işlediği başlıca konu azınlıkların deneyimleriydi, en fazla odaklandığı gruplar ise dinsel azınlıklardı. Kadın (bazen de erkek) kahramanları arasında Amiş, Mennocu, (on yedinci yüzyıl) İsveç-Amerikan Luteryeni, Quaker, Afrikalı-Amerikalı gençler bulunurdu, hatta kitaplarındaki karakterlerden biri fiziksel engelli bir çocuktu. Öyküleri sadeydi ama bazen başta ırkçılık ve yoksulluk olmak üzere önemli toplumsal sorunlara da değinirdi. Kitaplarında bahsettiği dinsel azınlıklar en tartışmalı azınlıklar değildi. Bildiğim kadarıyla, eserlerinde Mormonlara veya Yehova Şahitlerine hiç değinmemiştir fakat Yahudi karakterlere sıkça rastlanır. Amiş gibi "popüler" bir azınlığı ele aldığında bile amacı daima bireylerin insanlığını göstermek, böylece genç okurların onları duygusal bir tavırla değerlendirmesinin önüne geçmek oldu. Kitaplarındaki çocuklar genellikle yaramazlar, hatta bazı bakımlardan isyankârlardı ama ne

olursa olsun birbirlerini seviyorlardı. Genç insanlar düştükleri zor durumlarla eğlenebilir ve bu yüzünden herhangi bir biçimde yabancılaşma yaşamayabilirler, bu öykülerin ana fikri ise çoğunlukla, anlaşılmaya elverişli insan duygularının – hakkında De Angeli'nin, bir kısmı Roger Williams'ın yaptığı gibi dilsel olan birçok ilginç bilgi verdiği(örneğin Pennsylvania Amiş diyalekti basitleştirilmiş bir biçimde aktarılır, ama onların nesneleri farklı biçimlerde görüp adlandırdıkları okura yine de gösterilir)– tuhaf bir dünyaya neşe kattığıdır.

De Angeli farklılığa ilgi duyar, kitaplarının çekiciliğinin önemli bir sebebi de farklı gruplardaki, hatta bazı örneklerde farklı zamanlardaki âdetler, gıdalar, oyunlar ve konuşma biçimleri hakkında yeni şeyler öğrenme fırsatı vermesidir. Başka insanların seslerini gerçekten dinlemişti: Mesela *Thee, Hannah!* (Sen, Hannah) öyküsü, Yeraltı Demiryolu'nda etkin olan yaşlı bir Quaker aile dostu tarafından kendisine anlatılan bir sözlü tarihe dayanır. De Angeli asimilasyona ilgi göstermez: Bahsettiği azınlıklar kendi farklılıklarından gurur duyarlar ya da isyan etmişlerse bile sonunda kendilerini farklı kılan şeylerle gurur duymayı öğrenirler. Ama De Angeli aynı zamanda vicdan konusunda bir ölçüde evrensellik yanlısıdır, bu da onun öykülerinin başlıca özelliğidir: İnsanlar başkalarının insanlığını farklılıklar üzerinden tanırlar ve ırk veya inanç farklılıklarına rağmen başkalarını dost olarak görmeyi öğrenirler. Eğer aklına bu fikir gelmiş olsaydı Roger Williams'ın da benzer tarzda çocuk kitapları yazabileceğini hayal etmemiz güç değildir. Şimdi özellikle iki kitaba daha yakından bakalım.

1940'ta ilk kez yayınlanmasından sonra hemen hemen devamlı okunmuş bir klasik olan *Thee, Hannah!*, Amerikan İç Savaşı sırasında Philadelpha'da yaşayan, dokuz yaşındaki bir Quaker kızın öyküsüdür.[38] Bu bağlamda unutmamak gerekir ki Quaker'lar Philadelpia'da benim çocukluğumda bile ne

[38] Marguerite de Angeli, *Thee, Hannah!* (1940; Scottsdale, PA: Herald Press, 2000).

kabul ne de rağbet gören bir azınlıktılar. Pasifist olmaları George Washington'un ünlü mektubunu yazdığı zamandan beri bir sorun oluşturmuştur, bu sorun İkinci Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir. Sonraları, Soğuk Savaş sırasında bu kitapla ilk karşılaştığımda Quaker'ların "yoldaş" olduklarından sık sık şüphelenilirdi, hatta ailem benim Quaker'lar tarafından idare edilen, Oberlin veya Swarthmore gibi okullara başvurmamı, "pembe" oldukları gerekçesiyle yasaklamıştı. Lisedeyken kısa bir süre köşe yazarlığı yaptığım *Main Line Chronicle* adlı yerel gazetenin editörü, (o zamanlar yalnızca erkek öğrenci kabul eden Quaker okulu) Haverford Koleji'ne "pembe" ve Amerikan karşıtı olduğu gerekçesiyle sık sık saldırırdı, ben de yazılarımın basıldığını görme isteğim ile yazılarımı basacak tek gazetenin editoryal görüşünü kabul etmemek arasında hep bir ikileme düşerdim. Kısacası Quaker'lar Amişlere benzemiyordu; birçok kişi onların bir tür "beşinci kol" faaliyeti yürüttüklerini düşünüyordu.

Bu kitabın büyük kısmının konusu bir aile dramıdır. Hannah, etrafında gördüğü süslü kıyafetleri giymek isteyen, dokuz yaşında, yaramaz bir çocuktur. Annesinin ona Quaker'ların sadelik ve maneviyat hakkındaki düşüncelerini açıklamaya çalışsa da ve vicdanın içsel bir "ışık" ve "dur diyen bir ses" olarak önemi ona tekrar tekrar anlatılmış olsa da, bu moda tutkusu (pembe kuşaklar, fırfırlı etekler) yüzünden başı devamlı derde girer. Okurlar bu noktada onunla duygudaşlık kurmaya yatkın olurlar çünkü Quaker kıyafetlerinin zevksizliği onlara genellikle fazlasıyla kısıtlayıcı ve amaçsız gelir; küçük kızlarsa süslenip püslenmeyi severler – Hannah'nın annesi ise öykünün başında iyi bir izlenim bırakmıştır, bu yüzden onun halkının neyi savunduğunu da öğrenmek isteriz.

İlk bölümde, Hannah Philadelphia sokaklarında Quaker başlığıyla yürürken, yanında küçük bir çocuk bulunan kaçak bir köle kadın ona yaklaşır. Kadın ve çocuk oraya Yeraltı De-

miryolu sayesinde, kadının Boston'da özgür bir tersane işçisi olarak çalışan kocasıyla kavuşma ümidiyle gelmişlerdir. Hannah ailesini seferber eder, onlar da ikiliye yemek verir ve sırlarını saklı tutmalarına yardımcı olur. Sonunda tüm aile onları Boston'a doğru yola çıkacak bir gemiye gizlice bindirmek için uğraşır. Birbirlerine veda ederlerken siyah kadın Hannah'ya onu en başta çağırmasının sebebinin onun Quaker başlığı takmış olması olduğunu, böylece ona güvenebileceğini anladığını söyler: O bir "dosttur". (Philadelphia'da tüm çocuklar Quaker'lara "dost" dendiğini, Quaker'lar tarafından kurulmuş Germantown Friends (Germantown Dostarı) ve Friends Central (Dostlar Merkezi) gibi okulların adları dolayısıyla bilir.) Hannah Quaker başlığından ilk kez gurur duyar: "Demek ki bu haliyle bile –üstünde Cecily'nin şapkasındaki gibi çiçekler veya kurdeleler olmasa da– ondan gurur duyabilirdi. Başını kaldırıp annesine bakarken "içinin ışığı" gözlerinde parıldıyordu"

Bu öykü kendi çapında epey öngörülebilir ve basit olmakla birlikte Amerikan tarihinin çok önemli bir dönemini ve bu tarihte "pembelerin" (pinkos) oynadığı rolü –kimsenin göze almak istemeyeceği riskleri adalet ve insanlık uğruna göze almaya cesaret etmelerini– çocuklara anlatır. Ayrıca savurganlık ve sadelik, dışsal otorite ve vicdan gibi temaları işler ve Quaker'ların olduğu gibi Quaker olmayanların da sorgulaması gereken dinsel inançların toplumsal eylemlerle nasıl ilişkilendirilebileceğine değinir.

De Angeli'nin açık ara en cüretkâr kitabı ise 1947 tarihli, Philadelphia'nın Germantown mahallesinde geçen, *Bright April* (Neşeli April) adlı bir ırkçılık öyküsüdür.[39] Doğrusu, April gibi on yaşında olup Germantown'a çok yakın bir yerde yaşayan benim için bu cüretkâr bir kitaptı, bu kitabın evimize nasıl girdiğini de hiç hatırlamıyorum, muhtemelen ya yazarın saygınlığı sayesinde ya da yerel halk kütüphanesine yaptığım

[39] Marguerite de Angeli, *Bright April* (New York: Doubleday, 1947).

ziyaretlerden birinden sonra böyle olmuştur. Öykü din değil ırk hakkındadır ama Yahudi karakterlerin kitaptaki rolü dolayısıyla öyküde dinin de bir yeri vardır, hatta öyküde ırksal ve dinsel dışlama arasındaki benzerliklere dikkat çekilmiştir. İnsan imgeleminin genel kusurlarına ve bunların üstesinden nasıl gelinebileceğine odaklandığı için burada bu kitaptan bahsetmek uygun olacaktır.

April Bright on yaşında, güzel bir Afrikalı-Amerikalı kızdır, annesi bir ev kadınıdır, babası ise ABD Posta İdaresi'ne yirmi yıl boyunca hizmet verdiği için kısa süre önce ödüllendirilmiş bir postacıdır. Üç kardeşi vardır: Ağabeylerinden biri yaklaşık on iki yaşındadır, öğrencidir, ama davul çalarken daha mutlu olur; fazladan para kazanmak için hafta sonları bir eczanede çalışır. Ablası hemşiredir. Ailenin en büyük çocuğu ordudadır ve terhis olmak üzeredir, fakat ırksal açıdan sıkıntılı bir yaşama döneceği için kaygılıdır. Biraz mimarlık eğitimi almıştır ve ordudayken bu eğitiminin yararını bir ölçüde görmüştür ama sivil hayatta ne gibi iş fırsatlarıyla karşılaşabileceğini de merak eder. "New York'taki şu ünlü müzik okulunun" bulunduğu fakülteye kısa bir süre önce tayin edilmiş olan amcası ise toplumda dikey hareketliliğin en bariz örneğini teşkil eder; bazı yükselme yollarının Afrikalı-Amerikalılar için daha uygun olduğu bu isabetli tasvirle anlatılır.

April'in ailesi, sahip olduğu ayrıcalıklar bakımından olmasa da (ekonomik baskılar her yerde yoğundur) ideal ölçülülüğü bakımından biraz Cosby ailesine benzer.[40] Annesi ve babası tutumludur ve kıyafetleri tamir ettirmeye, evin onarılmasına, her yerin temizlenmesine –kısacası saygın görünmeyi sürdürmeye– önem verirler. Durumlarının kötüye gitmesinden korkarlar, mahallelerindeki bazı evler bakımsızlaşmaya, bazı insanlar da giysilerine artık yeterince dikkat etmemeye

[40] April ve izci lideri Bayan Cole'un rolleri itibarıyla fazla "beyaz" oldukları söylenebilir ama bu durum annesi için veya Bright ailesinin erkek üyeleri için geçerli değildir.

başlamıştır. (April şehir merkezindeki dişçiye giderken eldiven takmak zorundadır. Bu tarihten on yıl sonra, varlıklı ve beyaz bir çocukken benim de şehir merkezine giderken şapka takmam şarttı ama eldiven giymem gerekmezdi.) April'in annesi, başkalarından saygı görmek isteyenlerin yapmaları gereken tek şeyin kendilerine saygı göstermek olduğunu ona tekrar tekrar anlatır. Hatta temizliğin kuşkuları ortadan kaldırabileceği düşüncesi öykü boyunca sıkça tekrarlanan bir motiftir. De Angeli gizli tiksintinin egemen olduğu bir toplumu incelikle tasvir eder. April başkalarının onun derisinin rengine dikkat ettiklerinin ve onun göründüğü kadar temiz olup olmadığından kuşkulandıklarının hep farkındadır.

Önyargının başka tezahürleri de vardır: Ergenlik dönemindeki ağabeyi Tom, kısa süre önce birkaç hırsızlık olayının yaşanmış olduğu bir apartmanda sırf zaman geçirmiş olması gibi belirsiz şüphelerden dolayı polislerce taciz edilir. Asılsız bir iddia yüzünden sicilinin kirlenmesi babasının sarsılmaz itibarı sayesinde önlenir. Babalarının Posta İdaresi'nin en yüksek makamını kaçırdığını, ama bu makama atanan kimseden daha marifetli ve deneyimli olduğunu tüm aile bilir.

Neyse ki April'ın Sophie Mayer adında bir yakın arkadaşı vardır. Sophie'nin Yahudi ailesi April'i hevesle ağırlar, hatta ona Fısıh bayramının öyküsünü anlatır ve tüm insanlar için bir özgürlük simgesi olduğunu söylerler. April'ın annesi de bu arkadaşlığı destekler. Fısıh ve Paskalya'nın tarihsel olarak aynı güne denk gelen bir bayram olduğunu ve "özgürlük ve barışa hepimiz ulaşmadığı sürece hiçbirimizin ulaşmış sayılamayacağını" vurgular. (Böylece April hayatına, George Eliot'ın, İsa'nın bir Yahudi olduğunun farkına varmayan çoğu çağdaşından daha ileride başlar.) Siyahlar ve Yahudiler arasındaki dostluk ve anlayış teması romanda önemli bir yer kaplar. Çocuklara Yahudiler aleyhine önyargılardan kaynaklanan benzer sorunları anımsatırken iki önyargı biçiminin paralel olduğunu öne sürer. Ayrıca uzun zamandır Yahudi

karşıtlığı sorunundan muzdarip olan siyah cemaatine bir hoşgörü ve kaynaşma mesajı gönderir ve bu iki grubun adalet davası ardındaki fiili tarihsel ittifakını betimler.

April'ın öğretmeni Bayan Bell ve kız izci topluluğunun başkanı Bayan Cole son derece zeki kişilerdir, hatta çocukların önyargılarındaki her türlü ayrıntıya müdahalede bulunduklarına dikkat edilirse, yaşadıkları dönemden ışık yılları ileridedirler. Hatta Bayan Bell Amerikan tarihini öğretirken azınlıkların katkılarını vurgular: Bu öğretmen April'e, Amerikan Devrimi'nde savaşmış Crispus Attucks'ı tanıtır ve Haym Solomon'un öyküsünü öğrenmesini ısrarla tavsiye eder. Amerikan tarihi gerçekte 2000'li yıllara kadar hiçbir okul çocuğuna bu şekilde öğretilmemiştir! Yine de De Angeli müfredata girerek bu dönüşümün gerçekleşmesine yardımcı olmuştur.

Kitabın ilginç yanlarından biri de, kız izcilerin lideri olan Bayan Cole'un çizimlerde tekrar tekrar Afrikalı-Amerikalı olarak resimlenmesine rağmen Bayan Bell'in ırkının asla belirtilmemesi ve kitapta onu resmeden hiçbir çizimin olmamasıdır. Öykünün bir yerinde bir çocuk ona kendi çizdiği ve "saçındaki tokayı, çenesindeki gamzeyi ve boynundaki ufak beni" gösteren bir portre armağan eder. Biz ise malumu ararken açıkça hüsrana uğrarız ve bunun en önemli mesele olduğunu düşündüğümüz için üstü kapalı bir biçimde yeriliriz. Okul çocukları insanların yalnızca ayırt edici özelliklerine dikkat ederler ve çevrelerindeki toplumun bilmek isteyeceği ilk şeye (henüz) dikkat etmezler. Biz, sırf başkaları siyahların saygın meslekler edinmelerinin ne kadar güç olduğunu söyleyip durduğu için Bayan Bell'in beyaz olduğuna inanmaya itiliriz, ama aynı zamanda, küçük okul çocuklarının hakkında pek bir şey bilmediği için çok önem vermedikleri bir sorunun aslında ne kadar yersiz olduğunun farkına varmamız da sağlanır. Bu bakımdan okul sınıfı içindeki dünya, ırkın kaderler üzerinde belirleyici olmadığı ideal bir geleceği hedef alan bir tür zaman kapsülüdür. April'in annesi de April'e onun güzel bir kahve

renginde olduğunu, diğer çocukların ise güzel bir pembe renginde olduğunu söyleyerek benzer bir gelecekçi görüşü destekler. (1970'lerin sonlarında kızım ilkokula giderken, bunun deri rengi üzerine konuşmanın değişik bir yolu olabileceğini fark ettim.) Bayan Bright ırkçıları cahil olmakla suçlar: Onlar bilimle uğraşmaz ve insan kanının herkeste aynı olduğunu anlamazlar.

Yine de önyargıların gerçekliği yavaş yavaş April'in hayatına nüfuz etmeye başlar. İzci topluluğundaki kızlar büyüdüklerinde ne iş yapmak istediklerini tartışırken April kadın giyimi alanında çalışmak istediğini söyler. Diğer (İtalyan Amerikalı) kızlar buna güler ve April gibi birinin asla böyle bir şey yapamayacağını söylerler. Daha sonra Bayan Cole tüm sevecenliğiyle April'e, toplumun onun önüne gerçekten engeller çıkaracağını, ine de toplumun yeterince hızlı değişeceğine yönelik ümitlerin sürekli beslenmesi gerektiğini söyler: "'Belki sen büyüdüğünde istediğin her yere gidebilirsin'. Sonra yavaşça ekledi: 'Umarım'. Bunu söylerken epey ciddiydi ve gülümsemiyordu."

Öykünün doruk noktasında tiksinti siyasetine sert bir saldırı yapılır. April, kuşların ve bitkilerin adlarını öğrenmek gibi çeşitli izcilik faaliyetlerinden yüksek notlar aldığı için, bölgedeki bütün başarılı izci kızların bir araya geldiği, şehrin dışındaki bir çiftlikte düzenlenen bir etkinliğe davet edilir. (Bu kısımda, şehirli çocukların kırsal yaşamla ilk kez karşılaşması ele alınarak hem biraz mizaha başvurulmuş, hem de karşılıklı anlayışın önüne çıkan başka engellerin de bulunduğu anımsatılmış olur.) Bu etkinliğe katılan ırkçı bir çocuk April'e epeyce kaba davranır ve onun orada bulunmasını küçümser – ilginçtir ki, bu çocuk izci olarak değil sadece etkinliğe katılan bir misafir olarak tasvir edilmiştir, bununla her halde izci olsaydı onun daha iyi değerlere sahip olacağı vurgulanmak istenmiş olmalıdır. Öğretmeni ise April'in imgelemine hitap ederek ona Phyllis adı bu çocuğun annesini kaybetmiş olduğunu anlatır –

böylece duygudaşlık oluşturmak suretiyle April'in üzüntüsünün hafiflemeye başlamasını sağlar. O gece aniden bastıran bir fırtına yüzünden kimse evine dönemez ve bütün bu kalabalık hep birlikte çiftlik evinin birkaç odasına sığınmak zorunda kalırlar. April Phyllis ise aynı odaya yerleştirilir. Bayan Cole, "D. Y. B." (Do Your Best, Elinden Geleni Yap) şeklindeki izci parolasını fısıldayarak April'i yatağa gönderir. Phyllis gök gürültüsü ve şimşekler yüzünden uyanınca April önce onu rahatlatmak ister, ama kızgınlığı onu bundan alıkoyar.

> April Phyllis'in kanepede kıvrandığını duyabiliyordu. Sızlandığını duyuyordu. Phyllis'in annesi olmadığı için ne kadar yalnız hissettiğini düşündü. Onun için üzüldü, yanına gidip onu teskin etmek istedi. Ama Phyllis'in masada onun yanına oturmayı reddettiğini hatırlayınca onun yanına gidemedi, bunun yerine dudaklarını sıktı, arkasını döndü ve yatak örtüsünü kulaklarına kadar çekti.
>
> Temiz örtülerden gelen hoş lavanta kokusu ve battaniyenin sıcaklığı onu rahatlattı. April uykuya daldı.
>
> Bir süre sonra April karyolanın kenarına nazikçe ama kararlı bir biçimde itildiğini hissetti. Uyanmak üzereyken iki küçük kolun kendisine sarıldığını fark etti. Sonra bir fısıltı duydu, "Benim, Phyllis. Üşüdüm ve *çok* yalnız hissediyorum. Yanında kalabilir miyim?" April artık uyanmıştı.
>
> "Elbette" diye yanıtladı ve Phyllis'e sıkıca sarıldı.
>
> Phyllis bir süre sessiz kaldı, sonra çekinerek şöyle dedi: "Biliyorsun, başta senden hoşlanmamıştım. Senin gibi biriyle daha önce hiç tanışmadım. Ama Flicker [yardımcı izci lideri, beyaz] bana senden ve ne kadar iyi biri olduğundan bahsetti. Kuşlar ve ağaçlar hakkında çok şey bildiğini de anlattı, bir de kitap okumayı sevdiğini söyledi. Ben de severim. Her zaman okurum, bulaşıkları kuruturken bile. Kitabı rafların üzerindeki tuz kutusuna yaslayarak. Peri masallarını çok severim. Sen de sever misin?"

April'in yanıt vermesini beklemedi, bunun yerine her şeyi anlatmak için artık bekleyemeyecekmiş gibi konuşmaya devam etti: "Eline dokunduğumda ne kadar güzel ve pürüzsüz olduğunu fark ettim. Kıyafetlerin de benimkiler kadar yeni ve temiz". Bir anlığına durdu, sonra yine devam etti, "Artık seviyorum seni". Derin bir nefes aldı ve uykuya daldı.

Karşı sayfada yer alan bir çizimde dört kız sabahleyin giyerken resmedilmiştir; hepsi kısa saçlı olan üç beyaz kız, uzun siyah saçlarını ören April'e hayranlıkla bakmaktadır. Hepsi de beyaz iç gömleği giymiştir.

Bu bölüm hem karmaşık hem de büyüleyicidir. De Angeli, bir yandan hem April'in de kendisi gibi okumayı ve kuşları sevdiğini öğrenen ve cildinin herkesin cildi gibi olduğunu keşfeden Phyllis'in, hem de Phyllis'in yalnızlığına tanık olan April'in farklı bir biçimde düşünmesini sağlayarak evrensel insanlık fikrine atıfta bulunur. Buradaki tanıma edimi fiziksel olduğu için kuvvetlidir: Phyllis April'in yatağında, ona sarılarak uyur. Öte yandan bu bölüm insanlar arasında ayrımlara yol açan tiksinti fantezilerini de tüm parlaklığıyla açığa çıkarır: Phyllis, April'in cildinin "güzel ve pürüzsüz" olduğunu hissederek şaşırır, April'in kıyafetlerinin temiz olduğunu fark edince şaşkınlığı daha da artar: Açıkçası iğrençlik ve kirlilik fikirleri onun zihninde kendini göstermeye hazırdır. Bright ailesinin tüm temizlik saplantısının fazlasıyla haklı olduğunu görürüz: İdeal kirsizlikten, öyküye göre iyice ütülenmiş ve pırıl pırıl olan kıyafetlerden ve iç çamaşırlarından bir anlığına bile vazgeçmek, ırklar arası anlayışı olanaksız kılacaktır.

Anlayış bu kadar kırılgan bir şeydir. Bir yandan hakikat üzerine kuruludur: İnsan bedenleri birbirlerine benzer, siyah deri de pürüzsüz ve sıcaktır. Kitabın son cümlesinde April'in annesi, Phyllis'in April'i başta geri çevirmesinin nedeninin hakikati bilmemesi olduğunu söyler. "*Hakikati* daima, acı verse de öğrenmemiz gerekir. İncil der ki, 'Siz HAKİKATİ bileceksiniz ve hakikat sizi özgür kılacak!'"

Hakikate yapılan bu atıf başka bir karmaşıklık katmarını da içerir: Phyllis'in arkadaşlığı keşfi bir anlamda kurguya, çocukların bedenlerinin ve kıyafetlerinin kirlenebileceği düşüncesinin inkârına dayanır. Baskın grup terleyebilir ve bu terleme gerçeğini görmezden gelebilir; azınlık ise elinden gelen her şeyi yapmalı ve kolalı ve beyaz iç çamaşırlarını giyerken hiç terlememeli, âdeta bedensiz olmalıdır. (Bu giysiler, en azından kolalıymış gibi görünmelidir: Ama bu da sadece bir fantezi olabilir, çünkü aklı başında hiç kimse iç gömleklerini kolalamaz.)

Çocukların henüz tam olarak kavrayamayacağı, ama üzerine çok düşünüp konuşacakları – veya gerekirse sesiz kalacakları – tüm bu konular çocuklara incelikle sunulur. Mesela ben bu kitabı, tam da (güney bölgelerinde büyümüş olan) babamın bana mahallemizdeki Afrikalı-Amerikalı bir kıza (yatılı hizmetçilerin kızı, yoksa zaten orada olamazdı) mutfağımızda bir bardak su verdiğim için bana çok kızdığı bir dönemde okumuştum: Babam su bardaklarından pislik bulaşabileceğini ima etmişti. Ben de De Angeli'nin akıldışı korkuyu canlı bir örnekle ortaya koyan durum çalışmasını böylece anlamaya başladım. Philadelphia'da bu kitabı okuyan beyaz çocukların çoğu benzer bir durum yaşamıştır, ama onların aileleri, güneyli de değilse, daha kibar davranmış olabilir. Babamın, başka zamanlarda el üstünde tuttuğu değerler olan bilim ve hakikate şaşırtıcı ölçüde bağışık, tuhaf bir fantezi dünyasında yaşadığını kuşkusuz bu düşünce yolu sayesinde anlamıştım. Elbette o yaşta bu düşünceler ancak sürükleyici bir öykü sayesinde uyanabilirdi, soyut argümanlar ise bu bakımdan pek etkili olmazlardı.

De Angeli, artık çocuklara ırksal, etnik ve dinsel farklılıkları anlatmanın yollarını araştıran binlerce yazardan biri olmuştur, oysa dönemde çok daha küçük bir grubun parçasıydı. Çoğunlukla iddialı değildi, önyargı ve korkuya gerçekten hedef olan dinsel azınlıklar yerine huzursuz etmeyen ve "gü-

venli" olanları tercih ederdi. Ama özellikle ırksal önyargıyı açıklamaya çalışırken, eserlerinin geri kalanını da kendi dönemini de aşar: Çeşitli önyargıları düşünmeye ve çocuklukta bedenin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğine odaklanılarak müdahale edilirse nasıl aşılabileceklerini anlamaya uygun bir şablon sunar.

Örneklerimizin tümü de "ahmaklığın", tek başına doğru akıl yürütmelerin herhalde elde edemeyeceği bir başarıya ulaşan duygudaş imgelem sayesinde aşıldığını gösterir. Duygudaşlık empatik katılımı gerektirir ama onun ötesine de geçerek durumla alakalı değerleri ortaya koyar ve hiyerarşiyle toplumsal duyarsızlığın, azınlık karakterlerinin damgalanmasına ve haksız sıkıntılar yaşamasına neden olan görünümlerini eleştirir. Duygudaşlığın ahlaksal yaşamda değerli olması için, bu dört yazarın da vurguladığı gibi, olgusal hakikatten yola çıkması gerekir. Dolayısıyla bu dört yazar da, okurlara, başka bir insan grubunun nasıl yaşayıp düşündüğüne dair gerçekçi bir merakın imgelemin iyi işleyişi için çok önemli olduğunu göstererek geniş çaplı bir tarihsel ve kültürel araştırma yapmış olurlar. Öykülerimizin gösterdiği gibi, imgelem çoğunlukla iyi işlemez: Ya bilinmedik hiçbir şeye ilgi göstermeyerek "ahmakça" işler, ya da daha kötüsü, kendilerinin ruhları olan insanlar olduklarından emin olup Kızılderililerin vahşilerden veya Afrikalı-Amerikalıların hayvanlardan başka bir şey olmadığını, pis ve kötü olduğunu, kendilerinin eşiti değil de aracı olmaya uygun olduklarını hayal edenler gibi narsistik bir fanteziden güç alır.

Aslında yazarlarımızın görevi üç unsurdan oluşur: Birincisi, gerçekleri sunmak; sonra, aynı zamanda, insanların imgelemlerini bu dünyaya çekmek ve onları oradan karşılaştıkları insanları önemsemeye ayartmak; son olarak da, okurları oradaki insanların gerçekte tiksindirici veya kötü olmadıklarına, tersine dostluk ve saygıyı hak ettiklerine ikna etmek.

Örneklerimizin tümü de aslında kamusal ve siyasal dostluk hakkındadır. Roger Williams, "Nasılsın sevgili dostum?" sözünü hazırladığı listenin başına koyarken böyle düşünüyordu. Hepsi de dostluğun dayanaklarını arzuluyordu: Merak, dinleme, duyarlılık, kendimiz dışında eksiksiz bir hayat ve dünyanın var olduğunu kabul etmeyi isteme. Dostluk genelde eleştiriye kapalı olur, dostlar da kendi değerlendirme ve tartışma tarzları bakımından birbirlerinden zaman zaman şiddetli biçimlerde ayrı düşerler. Ama dost olarak kalabilmek için atılması gereken ilk adım da durumu başkasının gözünden görmeye çalışmaktır. İnsanlar kendilerine ayrıcalık tanıma hatasından kaçınmalıdır. Bu da onların dünyayı kaygının narsisizmi aracılığıyla görmekten kaçınmaları gerektiği anlamına gelir.

İyi siyasal ilkeler ve tutarlı argümanlar, ancak ahlaksal bakımdan bilgiye dayalı algılar çerçevesinde iyi işleyebilirler, bu algılar ise imgeleme ihtiyaç duyar. Gördüğümüz şeyin, güvenliğimizi hedef alan bir silah veya tiksindirici bir çöp değil de çeşitli insani amaç ve hedefleri benimsemiş, gerçek bir insan olduğunu bize sadece "iç gözler" anlatabilir.

Yaklaşımımızın üç unsurunu da –etik tutarlılık, dinsel özgürlüğe ilişkin özgül ilkeler ve imgelemeden yararlanan bir yaklaşım– belirlediğimize göre şimdi günümüzün meselelerine dönelim ve son zamanlarda gerçeklemiş karmaşık bir olay söz konusu olduğunda bizim ilkelerimizin neye yaradığını araştıralım.

6
Park51 Olayı

ABD'de din konusunda yapılan en son, en çetin ve en bölücü tartışmalardan biri, 11 Eylül'de gerçekleşen sarsıcı saldırılardan sonra boş alan olarak bırakılan ve on yıl sonra, yani bugün, 11 Eylül kurbanları için bir anıtın yer aldığı "sıfır noktası"ndan birkaç blok ötede, Müslümanlar öncülüğünde, içinde bir ibadet mekânı bulunan, çokinançlı bir halkevinin kurulması hakkındaydı. 2009 yılının başlarında sessizce ve tartışmasız biçimde başlatılan Park51 projesi, zamanla ulusal çapta dikkat çekti ve son derce kutuplaştırıcı bir soruna dönüştü. Son zamanlarda durumun açıklık kazanması ve bir uzlaşmaya varılması yönünde bazı adımlar atılmış olmasına rağmen bu tartışmanın 13 Eylül 2011'de yapılan New York Kongre ara seçiminde (şehrin söz konusu bölgesini içermeyen bir kesiminde) bir seçim kampanyası malzemesi olarak kullanılmış olması, tartışmanın yankılarının hâlâ devam ettiğini gösteriyor.

Sıfır noktası zamanla, yaşanan kayıplar için yas tutulan ve küresel terörizm tehdidi karşısında Amerika'nın ve Amerikan yaşam tarzının kırılganlığı üzerine tefekkür edilen âdeta kutsal bir mekâna dönüşmüştür. Dolayısıyla burası bir yas mekânı olduğu kadar bir korku mekânıdır. Bu korku, 11 Eylül

saldırılarına ve bunların akla getirdiği olası tehditlere odaklandığı ölçüde tümüyle anlaşılırdır.

Sıfır noktası ıssızlığın ortasında değildir. Aşağı Manhattan şehrin hızla büyüyen bir kısmıdır ve hem yerleşimcilerden hem de çalışanlardan oluşan büyük ve çeşitli bir nüfusu barındırır. Manhattan'ın bazı kısımlarından farklı olarak, sıfır noktasının etrafındaki bölge kısıtlamalara tabi değildir, dolayısıyla burada her türlü kuruluş faaliyet gösterebilir.[1] Sadece iki blok ötedeki Church Street'te bir bahis salonu bulunur. Köşe başında, Murray Street'te bir striptiz kulübü olan New York Dolls yer alır. Sıfır noktasının bir alt sokağında ise başka bir striptiz kulübü, Pussycat Lounge bulunur. Çevrede içki dükkânları, restoranlar ve birçok başka perakende satış mağazaları da yer alır. Bu bölge genelde çok sayıda insanla –işçiler, müşteriler, yerleşimciler– dolup taşar.

Bölgedeki birçok bina 11 Eylül sadırılarında hasar görmüştür. Bunlardan biri de Burlington Palto Fabrikası'nın bulunduğu, on dokuzuncu yüzyılda yapılmış olan ve saldırılardan sonra kullanılmayan bir binaydı. 2006 yılının Ocak ayında bu bina, otuz yedi yaşındaki Müslüman iş adamı Sharif El-Gamal tarafından satın alındı. El-Gamal Lübnanlı bir baba ile Polonyalı Katolik bir annenin oğluydu ve uzun süredir o bölgede yaşıyordu.[2] (Bu arsa parselinin 45-51 Park Place adresinde yer alan büyük bir kısmının sahibi Con Ed şirketidir ve El Gamal bu alanı bu şirketten kiralamıştır.) Yakın çevrede iki cami daha vardır. Bunlardan biri sadece altmış beş kişiliktir ve herkesi memnun etmek için aynı anda farklı hizmetler sunmak zorundadır. Warren Street'de yer alan ve sıfır noktasın-

---

Andrew Grossman, "For Strippers Near Ground Zero, It's Business as Usual Amid Mosque Uproar", *Wall Street Journal*, 19 Ağustos 2010.

"Sharif El-Gamal: 'I Am Going to Do Everything Humanly Possible to Make This Project Happen'", *PBS Frontline*, 27 Eylül 2011, http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/religion/man-behind-mosque/sharif-el-gamal-i-am-going-to-do-everything-humanly-possible-to-make-this-project-happen/.

dan beş blok ötede olan diğer cami ise yıllardır faaliyettedir ama mekânı sınırlıdır; bölgedeki Müslüman çalışanların nüfusu ise hızla artmaktadır, dolayısıyla hem daha fazla ibadet alanına hem de cemaatin yararlanacağı başka hizmetlere ihtiyaç vardır. Bu cami 1500 kişilik olmasına rağmen yine de yetersiz kalmaktadır, hatta insanlar kaldırımlarda ibadet etmek zorunda kalmaktadırlar. El-Gamal ve başkaları yedi yıl boyunca uygun bir alan aramışlardı, bu yüzden 2006 yılında Burlington binası boşaltılınca uygun bir fırsat yakaladıklarını düşündüler. El-Gamal nihayet 2009 yılının Ocak ayında SoHo Properties adlı inşaat şirketinin icra kurulu başkanı sıfatıyla bu binayı satın alabildi. Başta bu mekânı başka amaçlarla kullanmayı da düşündü. Bu sırada, 2009 Mayıs'ında Warren Street camiinin boşaltılması gerekti ve bu yüzden ibadet mekânı ihtiyacı daha da arttı.

Yukarı Batı Yakası'ndaki Yahudi Toplum Merkezi'nde kendi çocuklarına yüzme öğretmiş olan El-Gamal, Aşağı Manhattan'da, tüm inançlara açık, cemaat mensupları için kurslar, spor faaliyetleri ve çocuk programları gibi çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapabilecek –aynı zamanda bir mescit de içeren– benzer bir tesis kurmayı düşünmüştü. Bunun için artık yoga kurslarına ve çeşitli konferanslara da ev sahipliği yapan bu metruk binada namaz kıldırmaya başladı. Böyle bir merkezin Aşağı Manhattan'ın yeniden canlanmasına katkıda bulunabileceğini düşünüyordu: "Şunu ne kadar söylesem azdır: Aşağı Manhattan'da çalışıyoruz, Aşağı Manhattan'ı umursuyoruz ve Aşağı Manhattan'a hizmet sunmak için buradayız."[3] Ama bir yandan da Manhattan'dan, Brooklyn'den ve Staten Island'dan kolayca ulaşılabilen bu mekânın başka semtlerden gelecek insanlara da hizmet verebileceğini düşünüyordu. Burada"yasadışı veya Amerika karşıtı hiçbir etkinli-

---

Bkz. Aziz Poonawalla ve Shahed Amanullah, "We Want to Build Park51 So It Has Something for Everyone", *Altmuslim*, 24 Temmuz 2010, http://www.altmuslim.com/a/a/n/3866.

ğe ve konuşmaya müsamaha gösterilmeyeceğini" her zaman açıkça ve kararlılıkla belirtiyordu. "Radikal ve nefret uyandırıcı gündemlerin toplum merkezimizde veya camimizde asla yeri olmayacak. Bu merkezi New York şehri için kuruyoruz çünkü biz New Yorkluyuz. Biz Amerikalıyız. Ailelerimiz de geleceğimiz de buradadır."

El-Gamal 11 Eylül felâketine bizzat tanık oldu. Aşağı Manhattan'da yaşayan birçok kişi gibi o da saldırının gerçekleştiği alana gitti ve ilk müdahale ekiplerine ve kurbanlara su dağıttı. Yakın dostlarından biri, "Müslüman ve New Yorklu" diye tarif ettiği bir kadın, binaların çöküşü sırasında ağır yaralanmıştı. Neyse ki enkaz altından çıkarılıp kurtarıldı ve kendine geldiğinde ilk yaptığı iş diğer yaralılara yardım etmek oldu. El-Gamal o zamanları şöyle anımsıyor: "O günün dehşetini anlıyoruz çünkü o günü bizzat yaşadık. Teröristler şehrimize ve ülkemize saldırdılar. Ülkemizi tehdit etmeyi daha sonrada sürdürdüler. Şehrimizi ve ülkemizi güvende tutmak için Amerikalı yurttaşlarımızla bir arada çalışan birçok Müslüman'dan gurur duyuyoruz. O gün yüzlerce Müslüman hayatını kaybetti. Her inançtan ve inançsız New Yorklular o gün birlikte öldüler. Polis ve itfaiye teşkilatlarımızda da yüzlerce Müslüman bulunuyor; birçok sivil Müslüman da yaralılara yardım etmek için gönüllü oldu."[4] Doğrusu El-Gamal onu inancına yeniden bağlanmaya iten şeyin 11 Eylül trajedisi olduğunu sık sık söyler. Bildiğim kadarıyla projeye karşı çıkanların projeyi destekleyenleri köktendincilerle aynı kefeye koyma hevesine rağmen El-Gamal'in dinsel meselelerle ilgili sicilinden, saiklerinden veya cemaate hizmet geçmişinden hiç kimsenin kuşkusu yoktu. (1994'te bir fahişeyle ilişki kurduğu gerekçesiyle tutuklandığını bizzat itiraf etmişti ve bir keresinde de kirasını ödemekte geciken bir kiracısını tartaklamakla suçlanmış ama bu

---

A.g.e.

iddiayı kabul etmemiş ve sonunda da dava düşmüştü. Bu olaylar kamuoyunun dikkatini pek çekmemişti.[5])

El-Gamal başta asıl niyetlerini açıkça belirtmemişti; planlarını sessizce ve pek fazla kimseye danışmadan geliştirmişti. Ama bu süreçte çok önemli bir karar verdi: Yakınlardaki bir caminin imamı olan Feisal Abdul Rauf'un söz konusu merkezin dinsel lideri ve bu merkezde yer alacak caminin imamı olmasını istedi. Kuveyt doğumlu olan Rauf, sufi bir Müslüman'dı. Sufilik, İslam'ın tarih boyunca dinler arası işbirliği anlayışıyla sıkı sıkıya ilişkili olmuş ve saldırganlığa veya radikal siyasal hedeflere her zaman karşı çıkmış manevi bir akımıydı.[6] Örneğin Hindistan'da sufi Müslümanlar liberal Hindularla sık sık işbirliği yapmışlardır; Hint-Moğol imparatoru Ekber'in hükümdarlığı sırasında yaşamış sufi şair Kabir, bir şiirine "Kabir Allah'ın ve Ram'ın çocuğudur" dizesiyle başlayarak insan ruhu bakımından tüm dinlerin birbirleriyle akraba olduğunu göstermek istemişti. Daha yakın geçmişte ise örneğin filozof Rabindranath Tagore sevgiye ve içsel teslimiyete dayalı yeni bir "insanlık dini" tasarlarken, kökleri hem liberal Hindu geleneklerine hem de sufi Müslüman geleneklerine dayanan Batı Bengal'deki Baulları model almıştı.[7]

Rauf ve eşi Daisy Khan, dinler arası işbirliğini ve saygıyı hedefleyen akımlarda epey etkili olmuş uluslararası şahsiyetlerdir.[8] Rauf İslam ve çağdaş toplum üzerine üç kitap yazmıştır, bunlardan biri *What's Right with Islam Is What's Right with America* (İslam'a Uygun Olan Amerika'ya da Uygundur) baş-

---

5 Bkz. James Fanelli, "Park51 developer Sharif El-Gamal Has a History of Run-ins with the Law", *New York Daily News*; 28 Ağustos 2010.
Zeyno Baran (haz.), *Understanding Sufism and Its Potential Role in U.S. Policy*, Nixon Center Conference Report, Hudson Institute, Mart 2004, http://www.hudson.org/files/publications/Understanding_Suffism.pdf.
Edward C. Dimock, Jr., "Rabindranath Tagore–'The Greatest of the Bauls of Bengal'", *Journal of Asian Studies*, 19, no. 1 (Kasım 1959): 33-51.
Bkz. "Imam Feisal Abdul Rauf", American Society for Muslim Advancement, http://asmasociety.org/about/b_rauf.html.

lığını taşır. Radikal İslam'ı şiddetle eleştirmiş, terörist saldırıların İslam'a aykırı olduğunu öne sürmüş, İslami muhafazakârlığın da "Karanlık Çağlara" özgü olduğunu söylemiştir. Dostları arasında ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright bulunur ve Bush hükümetinin Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve Bush'un danışmanı Karen Hughes ile bir arada görülmüştür. Söz konusu tartışma sırasında, inançlarını ve hedeflerini incelikle açıklayan bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, 2004 yılında kurduğu çokuluslu ve çokinançlı bir örgüt olan Cordoba İnisiyatifi'nin amaçlarının İslami aşırılıkçılığa karşı koymak ve daha genel olarak "tüm dinlerden ve kültürlerden insanlar arasında anlayışa dayalı ilişkiler kurup geliştirmek" olduğunu açıkça belirtmiştir ki bunlar özünde soylu ve sakıncasız amaçlardır.[9]

Rauf hem Suudi Arabistan'dan fon almak istediği hem de söz konusu merkezin büyüklüğü ve dünya tarihinde üstleneceği rolün önemi hakkında abartılı fikirlere sahip olduğu için çeşitli tartışmalara da neden olmuştu. Ayrıca bazı kışkırtıcı açıklamalarda da bulunmuştu. CBS'in *60 Minutes* programına verdiği bir röportajda ABD'nin 11 Eylül saldırılarının "suç ortağı" olduğunu söylemiş ama bu sarsıcı demecine bir açıklık getirmemişi.[10] Daha sonra eşiyle birlikte yaptığı bir açıklamada, bu demeciyle ABD'nin geçmiş yıllarda Afganistan'da SSCB'nin desteklediği hükümete karşı Taliban'ı destekleyerek ve Usame Bin Ladin'i finanse ederek oynadığı rolü kastettiğini belirtmiştir. Bu makul bir açıklamadır, ABD'nin Taliban'a verdiği ve ateşli bir komünizm karşıtlığından ileri gelen desteğin bölgede radikal İslam'ın elinin güçlenmesine neden olduğu doğrudur.[11] Bununla beraber Rauf'un yeterince açık ol-

---

9 Feisal Abdul Rauf, "Building on Faith", *New York Times*, 7 Eylül 2010.

10 Anne Barnard, "Parsing the Record of Feisal Abdul Rauf", *New York Times*, 21 Ağustos 2010.
Bkz. Michael Rubin, "Who Is Responsible for the Taşliban?", Mart 2002, http://www.michaelrubin.org/1220/who-is-responsible-for-the-taliban.

madan böylesine kışkırtıcı bir beyanda bulunması doğru bir hareket değildi. Ayrıca Hamas'ı bir terörist örgüt olarak görüp görmediği sorusunu yanıtlamayı reddederek başka bir tartışmayı da alevlendirdiyse de sonunda Hamas'ın terör eylemlerini kınadığını açıkça ifade etti. Rauf ABD'nin Irak'a uyguladığı yaptırımları da binlerce Iraklı çocuğun ölümüne neden olduklarını için kınamıştı.

Kısacası Rauf, Aşağı Manhattan'da uzun süre imamlık yapmış olmasına rağmen aslında dünya sahnesinde rol oynayan bir simaydı ve övgüye değer nitelikler taşıyan ama zaman zaman tartışmaya açık fikirler de öne sürebilen bir liderdi. Onun seçilmesiyle birlikte bu yerel proje rota değiştirip uluslararası bir girişime dönüşmeye başladı. Rauf yeni merkezinin Cordoba İnisiyatifi'nin bir parçası olacağını ve bu yüzden Cordoba Evi adını taşıyacağını ilan etti. Onun da sonradan açıkladığı gibi, bu isim Ortaçağ İspanyası'nda Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin hep birlikte yaşayıp bağdaştırıcı bir kültür inşa ettikleri bir kent olan Kurtuba'dan geliyordu. Ama Kurtuba birçok kişiye elbette İspanya'nın sekizinci yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilişini, dolayısıyla Müslümanların Hıristiyanlar üzerindeki hâkimiyetini de anımsatıyordu. Rauf'un bunu düşünmemiş olması epey şaşırtıcıdır. Burada onun tartışmaya açık fikirlerinin başka bir örneğine tanık oluruz. Müslümanların, Yahudilerin ve Hıristiyanların Kurtuba'daki kültürel birlikteliği bile sorgulanabilirdir çünkü bu birliktelik Müslümanların siyasal hâkimiyeti altında sağlanmıştı ve yetersiz bir dinsel eşitliğin ürünüydü. Bu yüzden Cordoba talihsiz bir isim seçimiydi, en iyi ihtimalle bile yapmacıktı. El-Gamal en başından beri tarafsız ve mütevazı bir isim olan Park51'i tercih etmişti. Rauf ise El-Gamal'in başta tasarladığı mütevazı yapıdan önemli ölçüde daha gösterişli olan on üç katlı bir yapı tasarlıyordu.

Rauf'un katkıları ve kendine özgü vizyonu, bu merkezin tartışmalı bir yerde bulunacak olmasının gerekçesinin de me-

rak edilmesine yol açtı. Burarın amacı bir barış ve işbirliği anıtının inşası ise böyle olması gerçekten gerekmezdi. Böyle bir merkez başka bir yere de yapılabilirdi, Rauf ise bunu ancak çok sonraları kabul edebildi. Bunun yerine ilk önce merkezin "11 Eylül'de yaşananların zıddında bir tavrı somutlaştırdığını" söyleyerek bu yeri savundu.[12] Ama sonra bunun başka bir şekilde dile getirilmesinin doğru olacağını kabullendi.

El-Gamal'in özgün planı ise aksine önemli ölçüde yerel gereksinimlere dayanıyordu: Bölgede Müslümanların ibadet edebileceği yeterli alan yoktu, o ise sahibi olduğu bu binayı zaten namaz kıldırmak ve başka etkinlikler için kullanıyordu. Bu nedenle Aşağı Manhattan'daki cemaatin tümüne daha fazla hizmet sunmak için mevcut etkinlikleri arttırmaktan başka bir şey önermemişti. Eski Burlington binası böyle bir girişim için kesinlikle tek doğru yer olmayabilirdi, ama seçilecek yer yine de yakınlarda olacaktı; El-Gamal ise burada uygun gördüğü bir binayı satın almıştı ve burası zaten kullanımdaydı.

Merkeze ilişkin planlar bu iki kurucu tarafından, yerel cemaate veya ulusal İslam cemaatine önceden danışılmadan ilan edildi. Başta herhangi bir tartışma çıkmadı. FBI, 11 Eylül'den sonra Müslüman cemaati ile ilişkiler kurulmasına aracılık ettiği için Rauf'u öven bir açıklama yaptı. Yahudi Toplum Merkezi de El-Gamal'in planı için model alınmış olmaktan dolayı memnuniyet duyduğunu beyan etti. Daisy Khan bu planı 21 Aralık 2009 tarihinde, ulusal bir televizyon kanalında, misafir sunuculuğu muhafazakâr uzman Laura Ingraham tarafından yapılan *O'Reilly Factor* adlı programda ilk kez dile getirdiğinde bu proje memnuniyetle karşılanmışı. Ingraham şöyle demişti: "Bundan hoşlanmayacak fazla insan olduğunu sanmıyorum. Bloomberg bunu destekliyor. Hahamlar bundan rahatsız olmadıklarını söylüyorlar. Yapmaya çalıştığınız şey hoşuma gitti. Bayan Khan, bunu takdir ediyoruz, bir ara

---

Ralph Blumenthal ve Sharaf Mowjood, "Muslim Prayers and Renewal Near Ground Zero", *New York Times*, 8 Aralık 2009.

radyo programıma da katılın." Khan buna şöyle karşılık vermişti: "Evet, sizin gibi insanların desteğine cidden ihtiyacımız var." Ingraham da "Tamam, o zaman sağlıcakla kalın" demişti. Ingraham daha sonra tonunu tümüyle değiştirdi ve bu projeye karşı çıkanların arasına katıldı ama bu başlangıç gayet olumlu yaklaşmıştı.[13]

Bu muhalefetin başlıca kaynağı, "Amerika'nın İslamlaşmasını Durdur" (Stop Islamicization of America) adlı bir örgütün yöneticisi olan ve –Ayn Rand'ın romanına atıfla– "Atlas Silkiniyor" adlı popüler bir blogun yazarı olan sağcı Pamela Geller'dir. Norveçli katil Anders Behring Breivik'in çok sevdiği bu blog –ki bu durum Geller'in kabahati olmamakla beraber blogun içeriğinin ve hedef kitlesinin isabetli bir göstergesidir– Müslümanların ABD'yi ele geçirme tehlikesine odaklanır. Geller planlanan merkezin bir radikal örgütlenme mekânı olduğu, böyle bir yerin mevcudiyetinin 11 Eylül kurbanlarını ve onların ailelerini üzeceği ve bunun Müslümanlar tarafından bir zafer gösterisine dönüştürüleceği gibi fikirleri ortaya atmakta vakit kaybetmedi. Geller'in attığı tipik başlıklardan biri şöyleydi: "Ucube Cami Dünya Ticaret Merkezinin Gölgesinde İslami Kırımı Devam Ettiriyor." (İddialarını kanıtlamaya yeltenmeyen Geller bir defasında, tüm ciddiyetiyle, Başkan Obama'nın babasının Malcolm X olduğunu ileri sürmüştü; bir keresinde ise yine hiçbir kanıtı olmamasına rağmen başkanın "uyuşturucu parası kazanmak için fuhuş yapan" bir kız arkadaşının olduğunu iddia etmişti. Başkanın Müslüman olduğu şeklindeki yalan haberi de sık sık tekrarlamıştı.) Sonunda Geller, İslam karşıtı yazar Robert Spencer ile birlikte "11 Eylül Camisi"nin inşaatının durdurulması için bir kampanya başlattı.[14]

---

[13] Justin Elliot, "How the 'Ground Zero Mosque' Fear Mongering Began", *Salon*, 16 Ağustos 2010, http://www.salon.com/2010/08/16/ground_zero_mosque_origins/.
Anne Barnard ve Alan Feuer, "Outraged, and Outrageous", *New York Times*, 8 Ekim 2010.

Fox News Geller'in yazılarına özellikle yer verince tartışmaların alevlenmesi hiç şaşırtıcı değildi. Müslümanlık karşıtı yazar Brigitte Gabriel gibi ulusal medya ünlüleri ve Sarah Palin ile Newt Gingrich gibi siyasetçiler tartışmalara dâhil oldular, biraz şaşkına dönmüş olan planlayıcılar ve New York belediye başkanı Bloomberg ise onların yönelttikleri suçlamalara kuvvetle karşı durdu. Tartışmalar alevlenirken yapılan anketler, önerilen projeye New Yorkluların bile fazlasıyla karşı çıktığını gösteriyordu, fakat yanıltıcı bilgiler öylesine yayılmıştı ki, projeye karşı çıkanların asıl planın ne olduğundan haberdar olup olmadıkları hiçbir şekilde söylenemiyordu. Bu sırada 2010 yılının Mayıs ayının sonlarında teklif ilk sınavını başarıyla geçti. Aşağı Manhattan'ın bu bölgesi hakkındaki tüm planları onaylamak zorunda olan 1 Numaralı Halk Kurulu, dört saat süren ateşli bir tartışmanın ardından bire karşı yirmi dokuz lehte oy ve on çekimser oyla söz konusu planı onayladı. Oturum sırasında tanıklıklarına başvurulanlar arasında dinsel liderler ve saldırılardan sağ kurtulanların yakınları da bulunuyordu. Sıkça dile getirilen görüşlerden biri, böyle bir caminin inşa edilmesinin 11 Eylül kurbanlarının ailelerine saygısızlık olacağıydı. Saldırılarda oğlu ölmüş olan C. Lee Hanson şöyle diyordu: "Acı asla kaybolmaz. Oraya bakınca bir cami görürsem yine canım yanar. Camiyi başka bir yere yapın."[15] Diğerleri gibi bu itirazın da yanlış bilgilere ne ölçüde dayandığı söylenemez. "Oraya bakınca" sözünü "sıfır noktasından bakınca" diye mi anlamak gerekiyor? Öyleyse Bay Hanson yanlış bilgilendirilmiş olmalıdır. Çünkü oradan bakınca kurulacak merkezi göremez. Ayrıca, cami manzarasının ona acı vermesinin sebebi 11 Eylül saldırılarının İslam yüzünden gerçekleşmiş olduğunu mu düşünmesidir? Bu caminin teröristler yuvası haline geleceğini mi düşünmesidir? Yine, eğer böyle

---

[15] Javier C. Hernandez, "Vote Endorses Muslim Center Near Ground Zero", *New York Times*, 26 Mayıs 2010.

düşünüyorsa düşünceleri doğru olmayan bilgilere dayanıyor demektir. Ama bunu bilmek güçtür.

Bundan sonra çıkarılan başka bir güçlük ise, söz konusu merkezin inşa edileceği binanın yıkılmaması için ona "anıt" statüsü vermeyi öngören bir teklifin tartışılmasıydı. İlk kez yirmi yıl önce yapılan bu teklif uzun süre önce rafa kaldırılmış ama söz konusu merkezin yapımına karşı çıkanlar tarafından tekrar gündeme getirilmişti. Bu öneri de Ağustos ayında dokuza karşı sıfır oyla reddedilmişti. Bu sırada, Haziran ayının başlarında, "11 Eylül Mega Camisine Hayır" gibi sloganların ve Çay Partisi'nin bir destekçisinin söz konusu merkezin "teröristlerin maymun tanrısına ibadet edilmesi" amacıyla kullanılacağı şeklindeki beyanının yazılı olduğu pankartlar taşıyan 1000'den fazla insan bir protesto gösterisi düzenledi. Pamela Geller de bu merkezin aleyhine, şehrin bazı bölgelerindeki New York City MTA (Büyükşehir Ulaşım İdaresi) otobüslerine asılacak bir afişin masraflarını karşıladı. Bu afişte, kulelerin yanında uçan uçaklarla ve çıkan dumanlarla simgelenen 11 Eylül saldırıları ile yapımı önerilen "caminin" bir çizimi yan yana konmuştu. MTA başta bu afişleri panolara asmayı reddetti ama Geller tarafından dava edilince mahkemeden çıkan karara uymak zorunda kaldı. Geller'in hazırladığı diğer afişler ise Müslümanlara dinlerinden dönmelerini tavsiye ediyordu. O zamandan beri "İslam'dan ayrılmayı" öneren afişlere başka şehirlerde de rastlanmaya başladı.

Yaz boyunca protestolar güç kazandı ve önde gelen bazı liderler planın aleyhine konuşmalar yaptı. Karalamayla Mücadele Birliği'nin (Anti-Defamation League) başkanı Abraham Foxman ve Cumhuriyetçi vali adayı Carl Paladino duyarsızlık meselesine odaklandılar: Planlayıcılar New Yorkluların dileklerine boyun eğmeli ve bu projeyi başka bir yerde inşa etmeliydi. Belediye başkanı Bloomberg ise ayak diredi: 2 Ağustos'ta, anıt komisyonunda yapılan oylamanın sonucunda projenin sürdürülmesine izin verilmesinin hemen ardından "yay-

gın bir hassasiyete teslim olmak zaferi teröristlere armağan etmek olur" diye konuştu.[16] Söz konusu yeri içeren bölgeden seçilmiş olan Kongre üyesi Jerrold Nadler de ona destek verdi. 13 Ağustos'ta Başkan Obama sözde bir destek açıklaması yaptıysa da ertesi gün açıklamalarının projenin devam etmesi gerektiği fikrini onayladığı anlamına gelmediğini söyledi.

Tartışma iyice kızışıyordu. Anıt komisyonu da 11 Eylül saldırılarından kurtulan bir itfaiye erini temsil eden Amerikan Hukuk ve Adalet Merkezi (American Center for Law and Justice) tarafından dava edildi. Komisyon kendi usullerini ihlal etmekle suçlandı. Davacılar ayrıca inşaat konusunda yürütmenin durdurulması için Manhattan'daki Eyalet Yüksek Mahkemesi'ne de başvurdular. (İnşaat henüz başlamadığı, hatta gerekli para henüz toplanmadığı için bu biraz zamansız bir hamleydi.)[17]

Bir sonraki önemli gelişme 2011 yılının Ocak ayının ortalarında, El-Gamal'ın İmam Feisal Rauf ile eşinin artık projeyi temsil etmediklerini ilan etmesiyle birlikte yaşandı. Çoktandır var olan gerilimlerin ve farklılıkların tezahürü olan bu ayrılıktan sonra Rauf danışma kurulu üyesi olmaya devam ettiyse de artık merkezin imamı değildi. El-Gamal, hiçbir imamın projenin kamusal yüzü olmayacağını ilan etti. Yine de işbirliği için Şeyh Abdullah Adhami adlı yeni bir imam seçildi ama o da geçmişte eşcinsellik hakkında bazı yersiz açıklamalar yaptığı ortaya çıkınca, 5 Şubat 2011 tarihinde bu görevden alındı. (Şunları söylemişti: "İnsanların küçük, çok küçük bir yüzdesi, açıklayamadıkları bir doğal yatkınlıkla dünyaya gelirler. Aynı şeyi hayvanlar âleminde de bir düzeyde görebilirsiniz." Gey bir film yapımcısı, bu açıklamaların birçok Müslüman lider-

---

[16] Bloomberg alıntısı: Michael Barbaro ve Javier C. Hernandez, "Mosque Plan Clears Hurdle in New York", *New York Times*, 3 Ağustos 2010.
Kirk Semple, "Opponent Seeks to Block Construction of Downtown Mosque", *New York Times*, 11 Ocak 2011.

den duymuş olduğu sözler kadar kötü olmadığını, hatta bunun bir ilerleme göstergesi olduğunu söyledi.[18])

Gidişat temelde bu şekildeydi. El-Gamal proje için kaynak bulmakla meşguldü, blog yazarları ve siyasetçiler ise hâlâ proje üzerine tartışıyorlardı, hatta bu mesele Anthony Weiner'in yerine Kongre üyeliğine seçilmeye çalışan adayların arasında yaşanan başa baş rekabetin de başlıca konularından biri haline gelmişti. Cumhuriyetçi aday Bob Turner, Demokrat David Weprin'in "sıfır noktasına bir cami inşa ederek trajediyi kutlamak" istediğini iddia etti ki bu beyan hem yanlış hem de kışkırtıcıydı. Turner 13 Eylül'de yapılan seçimi kazandı, bununla beraber bunun diğerleri kadar önemli bir sorun olmadığı görülüyordu. Bu sırada, 11 Eylül saldırılarının onuncu yıldönümünde Müslümanlık karşıtı küçük (yaklaşık 1000 kişinin katıldığı) bir gösteri düzenlendi fakat belediye başkanının düzenlediği resmi törenlerdeki dinler arası birlik ve dostluk gösterisi çok daha görkemliydi.

Şimdi bu hikâyenin önceki bölümlerde geliştirilen felsefi ve hukuksal argümanlara nasıl uygun düştüğünü iyice anlamaya çalışalım. İlk önce temel gerçeklerin kavranmasına, sonra da muhtelif tarafların tepkilerinde kendini gösteren değerlere odaklanacağız. Son olarak, bu olgusal ve değerleyici algılara üç parçalı yaklaşımımız uygulayacağız.

Tartışmada Sıkça Yapılan Hatalar

Bu tartışma baştan sona kadar yanlış bilgilerle doluydu, bu yüzden önce bunun hakkında konuşmamız gerekiyor. Olgulara ilişkin doğru bilgiler olmadan felsefi ilkeler bir işe yaramazlar. Nitekim bu vakada bazı hallerde olana bitene ilişkin kayıtlar ciddi biçimde çarpıtılmıştır:

---

[18] John Bayles, "Park51 Rift Grows: Remarks by New Imam Spark Debate", *Downtown Express* 20, no. 38 (2-8 Şubat 2011).

1. "Sıfır noktasına" bir cami inşa edilmektedir. Görebileceğimiz üzere, yapılması önerilen merkez esasen bir cami değildi. Bir mescidi içerecek olmasına rağmen, her şeyden önce, dinlera rası bir toplum merkezidir. Ayrıca sıfır noktasından üç blok ötededir ve oradan görülmez. Üstelik Müslümanlar bu binada zaten yıllardır namaz kılmaktadırlar, uzun zamandır kullanılan başka bir cami de bu binadan yalnızca beş blok ötededir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bölgede bir bahis salonunun ve iki striptiz kulübünün bulunmasından da anlaşılacağı üzere, Aşağı Manhattan'ın bu kısmı kutsal bir yer değildir.
2. Bu merkezin amacı, 11 Eylül'de Müslümanların ABD'yi yenilgiye uğratıp zafer kazandıkları mesajını vermektir. Doğrusu bunun tam aksidir: Hem Rauf hem de El-Gamal radikal İslam'ın her çeşitini sertçe kınamış ılımlılardır ve yapılması önerilen merkezde bu tarz görüşlerin kendilerine yer bulamayacağı konusunda güvence vermişlerdir. Rauf'un hedefi simgesel bir dinler arası işbirliği gösterisidir; El-Gamal'in hedefi ise bundan daha yerel ve daha mütevazıdır: O sadece Aşağı Manhattan cemaatinin uzun zamandır var olan ihtiyaçlarını karşılayacak bir merkezin kurulmasını arzu etmektedir. Cordoba ismi her ne kadar talihsiz bir seçim olsa da karşılıklı işbirliği ve saygı mesajı vermeyi amaçlıyordu. Bu hata aslında çok daha geniş çaplı başka bir yanılgıdan ileri gelmektedir: İslam'ı en radikal ve en şiddet yanlısı akımlarıyla bir tutmak ve bu dinsel geleneğin tarihinde tasavvufun neleri temsil etmiş olduğunu hiç anlayamamak.
3. Bu merkezin 11 Eylül'ün onuncu yıldönümünde açılması planlanmıştır. Pamela Geller tarafından ortaya atılan ve sonuçta Fox News yayınlarıyla duyurulan bu mitin gerçek hayatta hiçbir dayanağı yoktur. Söz ko-

nusu yerde var olan binaların yıkılması, yeni bir yapının inşası için kaynak bulunması, sonra da binanın tasarlanıp inşa edilmesi, bu tartışmadan tamamen bağımsız olarak zaten yıllar alacaktı. Planlayıcılar 11 Eylül'ün onuncu yıldönümünde daha bu parayı bile toplayamamış ve bundan önce herhangi bir açılış tarihi açıklamamışlardı.

4. Bu merkez radikal Müslümanların örgütlendiği bir hücre olacaktı. Planlayıcıların tüm beyanlarının yalan olduğu sonucuna varılmadığı sürece böyle bir şeyin olacağı söylenemez: El-Gamal bu tarz İslami görüşlerin merkezde kendine yer bulamayacağını ısrarla belirtmişti. Tekrar belirtmek gerekirse bu hata aslında daha geniş çaplı başka bir yanılgının parçasıydı: Mezhepler arası farklılıklara ve çatışmalara kesinlikle göz yumulmaz. Müslümanların daima yalan söyledikleri iddiası da bunda önemli bir rol oynamış olabilir.

Bir Değil İki Soru

Sorunun ne olduğunu anlamadan bu meseleleri kolaylıkla çözümleyemeyiz. Yapılması teklif edilen toplum merkezi etrafında dönen tartışmalar meseleleri çoğunlukla bulandırmış olsalar da bu tartışmaların önemli bir kısmı meseleyi gayet açık biçimde ortaya koymuşlardır. Kamusal tartışmaların büyük kısmında, en azından siyasetçilerin ve uzmanların yürüttüğü bazı tartışmalarda, önemli ölçüde kendine özgü iki mesele birbirlerinden gerektiği gibi ayrı tutulmuştur. Birincisi, planlayıcıların bu mülkte bir camiyi de içeren İslami bir merkez yaptırmaya anayasal hakları var mıdır? İkincisi, patlak veren anlaşmazlıklar göz önünde tutulursa onların bu planı uygulamaya devam etmeleri makul (duyarlı, yararlı, akıllıca) olur mu? Bazı itinalı fikir yazılarında ilk sorunun yanıtı olumlu olmakla beraber, sağ kalan bazı kurbanların çektiklerini dile getirdikleri acılar göz önünde tutulursa (sağ kalan diğer kur-

banlar aynı görüşte olmamasına ve planlayıcıların arasında da saldırıların kurbanlarının ve Müslüman kurbanların dostlarının bulunmasına rağmen) ikinci sorunun yanıtının olumsuz olacağı ileri sürülmüştür.

Bu iki soru ana yasal hayatın birçok alanında birbirlerinden önemli ölçüde ayrıdır. Birinci Ek Madde'nin Yahudi mahallesinde gösteri yapan Nazi yürüyüşçüleri korumayı amaçladığının kabul edilmiş olması, onların yürüyüşlerine devam etmelerinin makul veya haklı olduğu veya başkalarının bunu protesto etmesinin yanlış olduğu anlamına kesinlikle gelmez. Birinci Ek Madde'nin çeşitli incitici ifadeleri koruması da bir gazetenin bu yöndeki bir konuşmayı –örneğin ırkları, dinsel toplulukları ya da kadınları aşağılayan konuşmaları– yayınlamayı kabul etmesinin iyi veya makul olacağı anlamına gelmez. Bu mesele sık sık kafa karışıklıklarına yol açar. Örneğin Danimarka'da Müslümanları rencide eden tartışmalı karikatürlerle ilgili olaylarda, herhangi bir gazetenin bu karikatürleri yayınlayıp yayınlayamayacağı sorununun ifade özgürlüğüne başvurularak kesin olarak çözüleceği ileri sürülmüştü. Fakat gazeteler sahip oldukları anayasal hakka dayanarak her şeyi yayınlamazlar. Bu tarz kararlarda genellikle incinme etrafındaki değerlendirmeler etkili olur. *New York Times* Afrikalı-Amerikalıları inciten ırkçı bir karikatür yayınlamış olsaydı kimse bu gazetenin böyle yapmaya anayasal hakkı olduğunu söyleyemez, sorumlu editör ise haklı olarak işinden olurdu.

Demek ki (Sarah Palin ve Harry Reid'in farklı yollarla dile getirdiği gibi) planlayıcıların projeye devam etmesinin açıkça anayasal hakları olduğunu ama bu kararın gözden geçirilmesinin de makul bir tavır olacağını söylemek tümüyle tutarlı bir tutumdur. Birçokları bu tutumun doğru olduğuna inanır. Biz ise sırf çok sayıda insanın bu konuda kuvvetli ve olumsuz bir hassasiyetinin olmasının projeye devam etmenin akılsızca olacağını gösterdiğine hükmedemeyiz.

Bir toplum görüşüne göre, ortalama insanların kuvvetli ve olumsuz hassasiyetleri birer kozdur: İnsanlar, kendilerini tiksindiren ve derinlemesine inciten eylemleri –bu eylemlerin rıza göstermeyen taraflara hiçbir zararı yoksa bile– yasaklayan yasaların çıkarılmasını sağlayabilirler. İngiltere'de Lord Devlin'in rızaya dayalı eşcinsel ilişkiler hakkındaki tutumu tam olarak böyleydi; günümüzde toplumumuz böyle bir görüşü kabul etmez, bunun yerine mahrem cinsel davranışlarla ilgili kişisel hakların, birçok insan bu fiillerin yaşandığını düşünmeyi istemese bile, korunması gerektiğini savunur. Fakat bu vakayla bizim vakamız arasında bir fark vardır: Başkalarının cinsel edimlerinin müdahalelerden korunması gerektiğinin kabul edilmesinin sebeplerinden biri, bunların ulu orta gerçekleştirilmemesi ve dolayısıyla başkalarının hayatı üzerinde, imgelem dışında bir yolla herhangi bir etkide bulunmamasıdır. Başka bir ifadeyle, bunların acıya yol açmaları nispetinde, John Stuart Mill'in deyişiyle "tümüyle yapıcı bir incinme" söz konusu olur. İnsanlar buna tanık olmaz veya bununla etkileşime girmezler, dolayısıyla yalnızca bunu hayal ettikleri için ve hayal ettikleri şeyden hoşlanmadıkları için acı duyarlar. Park51 vakası ise pek böyle değildir çünkü bu durumda insanlar sıfır noktasının yakınlarında bu binayı görmek zorunda kalacaklardır. İşlerine veya 11 Eylül anıtına giderken bu binanın yanından geçeceklerdir. Yani en azından ilk bakışta buradaki incinmenin "tümüyle yapıcı" olacağı söylenemez.

Fakat şu halde bile incelememizi derinleştirmek zorundayız. Daha önce de belirttiğimiz üzere, yapılması önerilen bina fiilen sıfır noktasından bakınca görülmeyecekti. Manhattan'ın kalabalık bir kısmında iki buçuk blokluk bir mesafe uzun sayılır ve abartmadan söylenecek olursa bu civarda dolaşan birinin bu iki yerin birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili olduğunu düşünmesi için hiçbir neden yoktur; keza sıfır noktası ile çevresindeki striptiz kulüplerini ve bahisçileri içeren diğer binalar arasında bir ilişki olduğunu da düşünmeyecektir. Yani bu in-

cinme yine de "tümüyle yapıcı" olabilir: İnsanlar New York hayatının söz konusu planlar uygulandığı zamanki –ve Burlington Palto Fabrikası binasının Müslümanlar tarafından ibadet etmek amacıyla kullanılmaya başladığından beri var olan– gerçekliğine değil, aslında bu bağlamda sıkça kullanılan "sıfır noktası camisi" sözlerine tepki göstermektedirler.

İncinmenin "yapıcı" bir yönünün olmasının başka bir şekli ise insanların bu toplum merkezinin içinde neler yaşanabileceğini hayal etmeleri ve onların fikirlerinin bu duygularında çok büyük bir rol oynamasıdır. Gey bir çiftin komşularının, bu çiftin kendileri gibi aşk ve sevgiyle yaşamadığını, bunun yerine anal seks gibi tiksindirici ve ayıplanan ilişkiler yaşayarak hastalıklarını topluma yaydıklarını hayal etmeleri gibi, bu projeye karşı çıkanlar da blog yazarlarının dillerinden düşürmedikleri öyküleri, yani bu mekânda Amerika'nın 11 Eylül'deki "yenilgisinin" coşkuyla kutlandığını ve dünyanın her yerindeki radikal İslamcı örgütlere para toplandığını hayal edebilirler. İnsanların rahatsızlıkları gözlerinin önündeki gerçeklikten ziyade, olup bittiğini düşündükleri şeylere dair buna benzer tasavvurlara dayandığı ölçüde, doğan zararlar, görünüşe göre bir kez daha "tümüyle yapıcı" nitelikte olacaktır. Bu durumda yapılması gereken şey, söz konusu mekânda güvenliği tehdit eden hiçbir etkinliğin gerçekleşmediğini ve dinsel nefretin bu merkezin amaçları arasında kesinlikle olmadığını, hatta bu amaçlara tümüyle aykırı olduğunu açıkça ortaya koymaktır.

Projeye karşı çıkanların, inşası önerilen merkezin içinde yaşanacaklara dair herhangi bir tasavvurla veya mekânın fiziksel düzenine dair hatalı bir görüş yüzünden değil de sadece bu yerin sıfır noktasına herkesin kabul edebileceği gibi çok yakın olması yüzünden harekete geçtiklerini düşünelim: Ne olacak? Bu durumda ne kadar mesafenin yeterli olacağını düşündüklerini açıkça belirtmeleri gerekir çünkü beş blok ötede hâlihazırda faaliyet gösteren ve bu faaliyetine karşı çık-

madıkları bir cami zaten vardır. Ayrıca striptiz kulüplerine, içki dükkânlarına ve bahis salonlarına değil de bir toplum merkezine ve bir ibadet mekânına itiraz etmelerinin nedenini de açıklamak zorundadırlar. Bu sorulara bir yanıt verdiklerini düşünelim. Halkın, özellikle de kurbanların ailelerinin katı görüşleri o zaman haklı mı çıkmış olacak?

Sorun insanların çoğunlukla gördükleri şeylere itiraz etmeleri ve itirazlarının (bunların hukuksal bakımdan bile nadiren haklı çıktıkları genel olarak kabul edildiği için) kamuoyunda bile daima haklı çıkmamasıdır. Çoğu insan farklı ırklardan bireylerin oluşturduğu çiftlerin toplum içinde birbirlerine yakınlık göstermesine, el ele tutuşmasına ve birbirlerine sarılarak yürümesine şahit olmak istemez; eşcinsel çiftlerin toplum içinde birbirlerine bu şekillerde yakınlık göstermesine tanık olmaya ise daha fazla insan karşı çıkar. Bu kimselerin birbirlerine, çıplaklığa ve genel ahlaka ilişkin yasaları ihlâl etmeyen şekillerde yakınlık göstermeye yasal hakları olduğunu hepimiz kabul ederiz: Peki etik açıdan bu çiftlerin aralarındaki yakınlığı gizli tutmasının daha makul olacağını mı düşünüyoruz? Bu konuda farklı görüşler vardır ama genel olarak bu şekilde düşünmeyiz çünkü bu görüşlerin haksız bir ayrımcılığı içerdiğini düşünürüz: karşıcinsel ve tek ırklı çiftler başka diğer çiftlerde olmayan ayrıcalıklara sahip olurlar. Yani insanların kendi gözleri önünde yaşandığını gördükleri şeylerden dolayı hissettikleri gayet samimi rahatsızlıklara da etik bakımdan boyun eğmemiz gerekip gerekmediği açık değildir. Etik olarak meşru bir incinmeye hangi unsurların neden olacağını ve hangilerinin olmayacağını neden olacağını sorarak bu sorunu daha derinlikli biçimde ele almamız gerekir.

Böyle durumlarda dikkate almamız gereken, biraz daha soyut başka bir sorun daha vardır. Anayasal ilkeler etik normlardan ayrıdırlar ve oy çokluğuyla değiştirilemezler. Yine de bunların kamunun rızasıyla bir yere kadar desteklenmeleri gerekir. İnsanlar gündelik hayatlarını farklı dinlere veya ırkla-

ra yönelik nefretten beslenerek sürdürürlerse iyi anayasal normları koruma ve uygulama iradesini büyük olasılıkla yitirirler. İlkeli bir adalet anlayışına zarar veren kötücül hassasiyetler yüzünden Weimar Almanyası Yahudi karşıtlığı gibi bir melanete yenik düştü. Başka birçok toplum da sahip oldukları iyi ilkeleri zamanla yitirdiler. İyi ilkelerin imgeleme ihtiyaç duyduklarını tam da bu yüzden ileri sürdüm: Bu ilkeler, onlara istikrar kazandıracak kadar yaygın olması gereken belirli görme ve hissetme biçimleri mevcut değilse kendi başlarına ayakta kalamazlar. John Locke ve Roger Williams gibi inanç özgürlüğünün ilk savunucuları, hassasiyete ve saygıya dayalı özenliliği, cömertliği ve dostluğu övmeye ve insanların birbirlerine yaklaşırlarken benimsemeleri gereken tutumlardan bahsetmeye tam da bu yüzden bu kadar çok zaman ayırmışlardı.

Bu durum, etik ve anayasal sorunlar arasında keskin bir ayrım yapmanın her zaman akıllıca olmayacağını gösteriyor. Nazi yürüyüşçüler gibi, başka kimselerden duydukları nefreti dışa vurmayan veya başkalarını aşağılamayan, bunun yerine sadece kendi gündelik dinsel yaşamlarını devam ettiren yurttaşlar karşısında eylemlerimizi incitici tutumların belirlemesine izin vermek sonuçta herkes için eşitliğe eşit saygıya ilişkin ilkelere bağlılığımızı aşındırma riskini doğurur. Roger Williams, dinsel özgürlük ilkesinin harika bir ilke olduğunu düşüyorsak sivil dostluğu ilerletmemiz gerektiğini söylerken işte bu yüzden gayet haklıdır.

Bu sorunların ışığında şimdi söz konusu tartışmada dile getirilen başlıca görüşlere bir bakalım. Bundan sonra, bize nasıl yardımcı olacaklarını görmek için felsefi ilkelerimize geri dönebileceğiz.

Görüşler: Hata ve Anlayış

Bu tartışmanın her iki tarafı da yüzlerce görüş dile getirmiştir ama biz bunlardan öne çıkan bazılarını seçeceğiz ve bunların

ne ölçüde temellendirilmiş olduklarını ve burada bahsettiğim ayrımlara ne kadar duyarlı olduklarını sorgulayacağız. Bundan sonra da ortaya koymuş olduğum, iyi yargıda bulunmanın üç unsurunu kavrama ve kavrayamama tarzlarını daha derinlikli biçimde inceleyeceğiz.

Lehte Görüşler: Bloomberg, Nadler, Friedman

New York Belediye Başkanı Bloomberg, planlanan merkezi, tartışmanın en başından itibaren desteklemişti. Hem anayasaya uygun hem de etik bir tartışma yürüttü. Sık sık planlayıcıların anayasal haklarına atıfta bulundu. Ayrıca bu merkezin inşasının akıllıca ve hayırlı olacağını da ifade etti. Tartışmanın ilk zamanlarında, 9 Aralık 2009'da, bir sözcüsü aracılığıyla şöyle demişti: "Müslümanlar ve inancı ve geçmişi ne olursa olsun tüm insanlar arasında ilişkileri kuvvetlendirecek bir kültür merkezi düşüncesi olumludur."[19] Tartışma kızışınca daha kapsamlı demeçler vermeye başladı. 2010 yılının Temmuz ayında yapılan bir basın toplantısında Sarah Palin'in böyle bir merkezin insanların vicdanında yara açacağı yollu görüşüne tepki göstererek şunları söyledi:

> Yurtdışındaki kadın erkek tüm gençlerimiz bence tam da bu uğurda –insanların kendi dinlerini yaşama hakkı ve hangi dinleri seçeceklerine ve hangilerini seçmeyeceklerine hükümetlerin karar vermemesi uğruna– mücadele ediyorlar ABD'nin ve New York'un temsil ettiği en önemli şey hoşgörü ve açıklıktır ve bence, insanların burka giymesinin fiilen yasaklanabileceği veya bir binayı inşa etmekten fiilen alıkonabileceği başka yerlerin aksine, bu tüm dünyaya verilen iyi bir mesajdır. Amerika böyle temeller üzerine kurulmadığı gibi gelecekte de bu böyle olmamalı.[20]

Bloomberg önce anayasal ilkelerden bahseder, sonra haklı olarak bu ilkelerin adaletin ruhunu taşıdığını öne sürer: Dev-

---

19 *New York Times*, 9 Aralık 2009.

20 CNS News, 25 Temmuz 2010.

let farklı dinlere farklı şekillerde muamele etmemelidir. Bu adalet anlayışı düşüncesi ise daha derinlerde yatan bir açıklık ve kabul tutumuyla bağlantılıdır. ABD'yi Avrupa'yla kıyaslayarak bu merkezin (bir Hıristiyan kilisesinin kuşkusuz herhangi bir tartışmaya yol açmadan rahatlıkla inşa edilebileceği bir yerde) inşa edilmesine izin vermenin "Amerika'nın üzerine kurulduğu temel" olan bir kabul ve dostluk tutumunun bir ifadesi olduğunu öne sürer. Dolayısıyla gayet makul bir şekilde, dinsel özgürlük ilkelerinin tarihimizde iyi bilinen ama aynı zamanda ABD'yi Avrupa'nın son zamanlarda benimsemiş olduğu ve ona göre dışlayıcı ve adaletsiz bir yönde ilerlemek gibi bir tehlikeye neden olacak şekilde zamanla kırılganlaşmış etik bir tutum sayesinde korunabileceğini iddia eder. Yapılması teklif edilen merkezin inşasının devam ettirilmesine izin vermesi, siyasal kültümüzü besleyen ve devam ettiren, Amerika'ya özgü temel etik değerlerin bir ifadesi olacaktır. Bloomberg'in bir sonraki seçimler için kaygılanmak yerine tartışmaya öncülük etmeyi açıkça tercih etmesi umut vericidir. Bu nedenle tutarlı, hatta derin sözler söyleyebilmiştir.

Bloomberg'in tutumu, yapılması teklif edilen merkezi savunanların çoğunu –yani anayasal argümanların yanı sıra etik argümanlar da ileri sürenleri– temsil etmektedir. Kongre üyesi Jerrold Nadler de Müslüman Amerikalıları dinlerinden dolayı "kin ve nefret" temelinde ayrımcılığa maruz bırakmanın "utanç verici ve bölücü" olduğunu fark ettiğini söyleyerek ve devamında New York'un yüzyıllar boyunca çeşitliliğin, hoşgörünün ve anlayışın müspet değerini kavradığı şeklinde etik bir argüman öne sürerek epey benzer bir görüşü dile getirmiştir.[21]

Söz konusu merkezin ilginç bir açıdan yapılan farklı bir savunması ise Thomas Friedman tarafından *New York Times*'taki köşesinde dile getirilmiştir. Friedman (yeni bir Broadway gösterisinde yaşadığı deneyimi anlattıktan sonra) New

---

[21] Justin Elliot, "Nadler: Attacks on Mosque 'Shameful and Divisive'", *Salon*, 5 Ağustos 2010.

York'un ayırt edici bir özelliği olarak çeşitli etnik ve dinsel grupların burada iç içe geçmiş olmasının, dans ve müzikten iş hayatına kadar birçok alanda Amerikan yaratıcılığının ve yenilikçiliğinin sırrı olduğunu ileri sürer. "Tüm bu çeşitli halkları ve kültürleri bir araya getirdiğinizde ortaya çıkan saf yaratıcı enerji" Amerika'nın "rekabette en önemli üstünlüğüdür. Bir ekonominin sahip olabileceği en değerli varlığın yaratıcılık –ister Broadway şarkıları, ister de önemli kitaplar, iPad'lar veya yeni kanser ilaçları şeklinde olsun, yeni fikirler üretme ve hayal etme becerisi– olduğu bir çağda yaşıyoruz." Yaratıcılık, ona göre, farklı fikirlere ve insanlara maruz kalmayı gerektirir. Yani yapılması teklif edilen merkezin inşası dünyaya bizim çeşitliliği sevdiğimizi ve kucakladığımızı gösterecektir:

> Dünyaya "Evet, biz 11 Eylül alanının yakınına cami yapılmasını bile hoş görürüz" dediğimizde güçlü bir kucaklayıcılık ve açıklık mesajı göndermiş oluruz. Bu başka ülkeler için sarsıcı gelebilir. Ama belli de olmaz, oralarda bir yerde birileri bu mesajı duyup şöyle de diyebilir: "Ne kadar olağanüstü bir ülke! Ben de bu eritme kazanında yaşamak istiyorum, oraya tek gidiş olanağım süt kutularından yapılmış bir kayık olsa bile." Ancak böyle şeyler olduğu sürece Silikon Vadisi Silikon Vadisi, Hollywood Hollywood, Broadway de Broadway olur, yönetimimizi ve okullarımızı bir düzeltebilirsek Amerika için her şey yoluna girecektir.[22]

Friedman pek iyi bir yazar değildir (eritme kazanı ve süt kutusu mecazları özellikle berbattır) ve Broadway tiyatrosunun mevcut halini fazla abartır. Yine de haklı olduğu bir yer vardır. Başkan Bloomberg'den farklı olarak etik değil, ekonomik bir argüman ileri sürer: Çeşitli kökenlerden gelen insanları New York'un sık sık sergilediği türden bir yaratıcılık ruhuyla karşılamak Amerika'nın ekonomik açıdan çıkarına olur. Ama o aynı zamanda gayet etik bir biçimde açıklığı ve çeşitli-

---

[22] *New York Times*, 4 Ağustos 2010.

liği sevdiğini de ifade eder. (Onun bu argümanı birçok yönden, çeşitliliğin yarattığı enerjiyi benzer biçimde benimseyen ve homojenlik ve saflık ideolojisini yeren Salman Rüşdi'nin Hindistan hakkında yazdıklarını anımsatır.) Ayrıca tıpkı Walt Whitman'ın Amerika'nın çeşitliliği hakkındaki şiirsel övgüsü gibi, onun makalesi de hukuksal ilkelere dayanak olan ve canlılık kazandıran bir ruhu açığa vurur.

Aleyhte Görüşler: Palin, Reid, Cohen, Foxman, Gingrich, Peretz, Cohen

Merkezin yapılması aleyhine görüşler ise epey çeşitlidir, bu yüzden bunları sorgulamaya daha fazla zaman ayırmamız gerekecek. Sarah Palin'in çoğunlukla radikal ve sorumsuz olduğu düşünülmesine ve zaman zaman gerçekten de böyle olmasına rağmen, bu konu hakkında yaptığı yorumlar tümüyle ikna edici olmasa bile aslında oldukça akla yatkın ve yerindedir. "Barışçıl Müslümanlar, ltf karşı çıkın" diye bir tweet attı. Mesajının açılmış hali şöyleydi: Sıfır noktasının yakınında büyük ve herkesçe görülebilecek İslami bir yapının olması "11 Eylül'den beri acıları henüz dinmemiş tüm Amerikalıların yüreğin bir hançer gibi saplanır." Bunun ardından başka bir mesaj daha attı: "Barış isteyen Müslümanlar, ltf anlayış gösterin, Sıfır Noktası camisi GEREKSİZ bir kışkırtmadır: Kalbimize bir hançer saplanmaktadır. İyileşebilmemiz için ltf buna karşı çıkın." Palin, söz konusu grubun bu merkezi inşa etmek için anayasal hakları olduğunu açıkça vurguladı: itirazını ise duyarsızlık düşüncesine dayandırdı: "Onların bunu yapmaya hakları olduğunu hepimiz biliyoruz ama yapmaları şart mı?" Kuşkusuz Palin "sıfır noktası camisi" şeklindeki yanıltıcı ifadeyi kullandığı için eleştirilebilir ama genel olarak anayasal haklar ve etik duyarlılık arasında yaptığı ayrım tıpkı teröristler ile "barışçıl Müslümanlar" arasında yaptığı samimi ayrım gibi sarihtir.

Buna çok benzer bir argüman Senato'daki çoğunluğun lideri Harry Reid tarafından ileri sürüldü: Şimdi kutuplaşma zamanı değil, insanları bir araya getirme zamanıdır ve bu [inşaat] başka bir yere yapılsa bence herkes için daha iyi olur." Reid, Birinci Ek Madde'nin, grubun bu merkezi yapma özgürlüğünü teminat altına aldığını vurgular ama ona göre sağduyu bu merkezin başka bir yerde yapılmasını gerektirir.

Reid ve Palin'in tutumu yaygın kabul görmüştür. Bu tutumun belki de en özenli ifadesi Roger Cohen'in *New York Times*'ın serbest kürsü sayfasında yayımlanan bir yazısında yer alır. İslam karşıtı duyguların tüm dünyada güçlendiğine dikkat çeken ve bunu kınayan Cohen, ABD'de dinsel özgürlük ilkelerinin son derece önemli ama aynı zamanda fazlasıyla kuvvetli olduğunu ileri sürer; bu yüzden duygusal soruna odaklanmamız gerekir. Hassasiyetlerin kızıştığı bir zamanda, barış ve uzlaşmayı teşvik eden şeyler yapmak daha iyi olacaktır: "Sıfır noktasının yakınlarına bir cami inşa etme projesi Amerika'nın başlıca ilkelerinden biri sayesindedir ama bu pek duyarlı bir düşünce de değildir. Ekilen öfkenin biçileceği bir zamanda sağduyuya ihtiyaç vardır."[23] Cohen, bizim de burada kısaca ele alacağımız, Auschwitz yakınındaki haçlarla ilgili olayları anmıştır. Bu olaylar Karalamayla Mücadele Birliği'nin başkanı olan ve söz konusu merkezin planlanan yerde inşa edilmesine karşı çıkan Abraham Foxman'ın benzer argümanında da önemli bir yer tutmuştur.

Bütün bu tutumları (illa eksiksiz veya doğru olmasalar da) sağduyulu kılan şey, bunların anayasal haklar sorununu sağduyu sorunundan özenle ayrı tutmasıdır. Ayrıca bu tutumlar Müslümanları şeytanlaştırmaz. Üstelik Park51 etrafında dönen tartışmalar hassasiyetleri iyice kızıştırırken tartışmasız hedefimizin barış ve uzlaşma olduğunu savunmaları itibarıyla da bu tutumlar uygundur. Fakat bunlar kamusal dostluk ile

---

[23] Roger Cohen, "Harvest of Anger", *New York Times*, 9 Eylül 2010.

ilgili, ileride bahsedeceğimiz bazı karmaşık sorunları ihmal ederler.

Tartışmaya katılan başka kimselerin beyanları ise çok daha farklıdır, biz bunlardan sadece iki tanesini incelemekle yetineceğiz. Başkan adayı Newt Gingrich görüşlerini coşkulu bir iddia etrafında şekillendirmişti: "Amerika, uygarlığımızı yıkıp yok etmeyi hedefleyen İslamcı bir kültürel ve siyasal saldırı altındadır." Herhalde kimse incelikten bu kadar yoksun olamazdı. "İslamcıların bize saldırganca davranmalarına, bu sırada bizim zayıf ve itaatkâr olmamızı talep etmelerine olanak veren çifte standartların zamanı doldu," diye devam ederek inşa edilmesi teklif edilen merkezi terörist saldırganlıkla ve teslimiyet talebiyle bir tutuyordu. Hatta "Bu bir savaş" diyerek Kongre'nin sıfır noktasını savaş alanı ilan etmesini önermişti; görünüşe göre bunun üç blok öteye İslami bir merkez inşa edilmesini olanaksız hale getireceğine inanıyordu. (Bu durumda striptiz kulüplerine ve bahis salonlarına ne olacaktı? 11 Eylül saldırılarının hedeflerinden biri olan Pentagon'daki mescite ne olacaktı?) Gingrich, Suudi Arabistan'da – sanki bu ülke ABD'nin öykündüğü bir anayasal demokrasi modeliymiş gibi– hiç kilise veya sinagog olmadığı sürece New York'a da bir cami yapılmasına izin vermememiz gerektiğini ileri sürüyordu. Nihayet bu merkezin yapılmasının Soykırım Müzesi'nin yanına bir "Nazi işareti" yerleştirmekten farksız olduğunu söyleyerek son vuruşu yapıyordu. Elbette bu görüşler –Müslümanların hepsinin Nazilerle bir tutulması– Müslümanlardan duyulan korkuların sorumsuzca arttırılmasına katkıda bulunurlar. İslam ve terörizm arasında hiçbir şekilde ayrım yapmazlar, anayasal hakları etik duyarlılıklardan ayırt edemezler, kısacası bunlar sorumsuz demagojinin harika birer örneğidir.

Marty Peretz'in *New Republic*'de yayınlanan bir köşe yazısı ise daha beterdi ve şu cümleleri içeriyordu:

> Ama doğrusunu söylemek gerekirse Müslümanların hayatı özellikle Müslümanlar için ucuzdur. İmam Rauf'un liderlik ettiği Müslümanlar arasında da onların kendi kardeşliklerinin başlıca özelliği olan rutin ve gelişigüzel katliamlara itiraz eden tek kişi bulamazsınız. Yani evet, bu insanlara saygı göstermem ve onların suiistimal edeceklerini içten içe hissettiğim Birinci Ek Madde'nin tanıdığı ayrıcalıklara layık olduklarını düşünüyormuş gibi davranmam gerekip gerekmediğini gerçekten merak ediyorum.

İnsan nereden başlayacağını bilemiyor. Peretz Rauf'un, Daisy Khan'ın ve El-Gamal'ın terörizmin nefret uyandırıcı ve onlara göre İslam'a aykırı olduğu yollu ısrarlı demeçlerini fütursuzca göz ardı ediyor. (Ya da Müslümanların daima yalan söylediklerini varsaymakla yetiniyor.) Daha genel olarak, terörizmin ve "gelişigüzel katliamların" İslam'ın başlıca özellikleri olduğunu öne sürerek dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip iki ülkesi olan Endonezya ile Hindistan'ın gelişmekte olan demokrasiler olduğu gerçeğini ve İslami liderlerin tüm dünyada terörizmi kınadıkları gibi aynı ölçüde bariz başka bir gerçeği de bir şekilde yok sayıyor. Tasavvufun her türlü şiddete karşı çıktığının pek bilinmediğini bir kenara bırakalım. Gerçekler konusunda Peretz de Gingrich ve Geller kadar zayıftır ve eğitimli bir entelektüel olduğu için bu noktada sağlam bir mazereti de olamaz. (Doğrusu Gingrich'in tarih doktorası vardır, yani onları belki de aynı düzlemde saymak daha yerinde olur.)

Fakat onun ABD anayasa hukuku karşısındaki tutumu daha da tehlikeli ve sorumsuzcadır. Peretz'in "Birinci Ek Madde'nin tanıdığı ayrıcalıklara layık olma" sözleri onun, anayasal hakların, yurttaşlıktan ve (yurttaş olmayan yerleşimcilere de uygulandıkları için) insanlığımızdan ileri gelen evrensel haklar olmaktan ziyade başarı madalyalarına benzediklerini düşündüğünü gösterir. Birinci Ek Madde insanları iyi veya kötü olup olmadıklarına, dinleri sevip sevmediklerine ve

en önemlisi de din özgürlüğü düşüncesini kavrayıp kavramadıklarına bakmadan eşit olarak korur. (Bu yüzden ağır bilişsel engelleri olan Amerikalılar da diğer insanlarla aynı temel anayasal haklara sahiplerdir.) Aslında Peretz, dinsel hoşgörü konusunda, George Washington'ın "Artık hoşgörüden, halkın bir sınıfının kendi doğuştan gelen doğal haklarını başka bir sınıfın müsamahası sayesinde kullanmalarıymış gibi bahsedilmeyecek" sözleriyle kaşı çıktığı hiyerarşiye dayalı tutuma geri dönüyor. Washington'ın söylediklerine göre, eski Avrupa'da halk onaylarsa hoşgörülürdünüz, yeni Amerika'da ise dinsel özgürlük tüm Amerikalıların eşit ölçüde sahip oldukları doğal bir haktır. Peretz görünüşe göre eski rejimi tercih ediyor. Onun bu yazısı entelektüel olduğunu iddia eden kişilerin Amerikan gazeteciliğinde ulaştığı dip noktayı temsil eder.

Net Olmayan Görüşler: Başkan Obama

Başkan'ın 13 Ağustos 2010 tarihli ilk demeci onun New York Belediye Başkanı Bloomberg ile hemfikir olduğu hissini uyandırıyordu: Merkezin inşasının bir anayasal hak olmasının yanı sıra Amerikan değerleri adına bu inşaata devam etmek de gerekirdi. Müslümanların kutsal ayı olan Ramazan'ın başlangıcında yaptığı bir konuşmasına "bir yurttaş ve başkan olarak, Müslümanların ülkedeki diğer herkes gibi kendi dinlerini yaşama haklarının olduğuna inanıyorum. Burası Amerika ve bizim inanç özgürlüğe bağlılığımız sarsılmaz olmalıdır. Her inançtan insanın bu ülkeye hoş geldiği ve hiçbirinin devlet tarafından farklı muamele görmeyeceği ilkesi bizim kimliğimizi belirleyen asli unsurdur" sözleriyle başlamıştı.[24] O ana dek yalnızca anayasal soruna değinmişti, bununla birlikte farklı muamele konusuna girerek etik sorunu da ele almaya başlamış ve Müslümanlara adaletsiz bir biçimde karşı çıkıldığını öne sürmüştü. Ama bundan sonra sözüne 11 Eylül saldırı-

[24] *New York Times*, 13 Ağustos 2010.

larını İslam dininden ayrı tutarak devam etmişti: "El Kaide'nin davası İslam değildir, İslam'ın çarpıtılmış halidir. Aslında El Kaide başka dinlere inanan insanlardan daha fazla sayıda Müslüman öldürmüştür ve buna 11 Eylül'de öldürülen masum Müslümanlar da dâhildir." Müslümanların ABD ordusunda şerefle hizmet ettiklerini de belirtmişti. Bu açıklamalarında en azından merkezin planlandığı gibi inşa edilmesine destek verdiği yoğun şekilde hissediliyordu, Belediye Başkanı Bloomberg ve başkaları da onun sözlerini böyle anlamışlardı.

Fakat ertesi gün Başkan, belki de eleştirilere boyun eğerek, sadece anayasal sorun hakkında yorum yaptığını ve merkezin bu yere inşa edilmesinin yerinde olup olmadığına değinmediğini söyledi: "Buraya bir cami yapma kararının akıllıca olup olmadığı konusunda bir yorum yapmıyordum ve yapmayacağım. Ben özel olarak, insanların geçmişi kuruluşumuza dayanan bir hakkından bahsediyordum. Ülkemizin temellerinden biri budur."[25] Biraz şaşırtıcı olan bu dönüş, onun başkanlık dönemine hâkim olmuş türlü gaflardan pek de farklı değildir fakat Obama'nın aylar boyunca sessizce bekleyip Ramazan'ın başlangıcında büyük bir konuşma yapmayı açıkça planladığı göz önüne alınırsa bu yaptığı son derece hayret vericidir. Bir konuşma yapmayı planlamak ve ertesi gün bu konuşmaya "açıklık getirmek", böylece zeki izleyicilerin çoğunun ilk konuşmadan çıkarmış olduğu fikirlerin geçersizliğini ilan etmek kuşkusuz onun başarılı bir lider olmadığını gösterir.

Genel Değerlendirme: Time Dergisi

Böyle hararetli tartışmaların döndüğü bir zamanda ABD'deki Müslümanların yaşam gerçeklerine dikkatle bakmak son derece gereklidir. İmgelem dünyadan kopuk biçimde iş göremez; birçok Amerikalı da gündelik hayatları içinde Müslü-

[25] *New York Times*, 14 Ağustos 2010.

manlarla karşılaşacak şekilde yaşamıyor. Bu bağlamda *Time* dergisinin Amerika'daki Müslümanların büyüyen korku ortamının gerginliği altındaki hayatlarını kapak konusu yapma kararı gayet sevindiricidir. "İslamofobi: Amerika'nın Bir Müslüman Sorunu Var mı?" başlığını taşıyan ve çok sayıda fotoğraf içeren bu makale, söz konusu tartışmaların zirveye çıktığı bir zamanda, 19 Ağustos 2010 tarihinde yayımlanmıştı. Makale şöyle bir empati çağrısıyla başlıyordu: "Amerika'da günümüzde Müslüman olmanın nasıl bir his olduğunu anlamak için kendinizi Sheboygan ilçesinden Dr. Mansoor Mirza'nın yerine koyun." Pakistan doğumlu olan, ama uzun süredir ABD vatandaşı olan hekim, Ootsburg kasabasında bizzat sahibi olduğu arsaya bir cami inşa edilmesi önerisini destekleyeceği, Wisconsin'de düzenlenen, halka açık bir toplantıya katılır. Toplantı sırasında –zamanında hastaları olmuş kişiler bile– ona çok geçmeden düşmanlık ve küçümsemeyle yaklaşmaya başlarlar. İslam'ın özünde bir nefret dini olduğu dile getirilir. Konuşmacılardan bazılarının ortalığı yatıştırmaya çalışmasına rağmen, Mirza'nın bu caminin kendi halinde bir ibadet mekânı olacağını ısrarla belirtmesi hakaretamiz tepkilerle karşılanır. Ona camide silahların olup olmayacağı ve askeri eğitim verilip verilmeyeceği sorulur. Bir Hıristiyan papaz şu sözleri ısrarla tekrarlar: "İslam'ın siyasal hedefi öğretileriyle dünyaya egemen olmak ve diğer tüm dinlere askeri bir yönetim altında hükmetmektir." Hekim, hastanede ona saygılı davranan insanların bu toplantıda onunla bu şekilde konuşması karşısında şaşkına döner.

Makale bu olaydan yola çıkarak ABD'deki İslam karşıtı hassaslığın artışını, birçok anket verisi ve İslam'ı kınayan (Pat Robertson, evangelist Billy Graham'ın oğlu Franklin Graham ve birçok başkası gibi) etkili liderlerden yapılan alıntılar ışığında incelemeye yönelir, bu sırada bu sorunla ilgili olarak ABD ve Avrupa arasında bulunan büyük farklılığı ve Başkan Bush'un 11 Eylül'den sonra İslam'ın şeytanlaştırılmasını ön-

lemek için göstermiş olduğu etkileyici çabayı vurgular. Fakat asıl vurgu sıradan Müslüman Amerikalı çalışan kitlesine yapılmıştır. Makalede bu topluluğun içerdiği muazzam çeşitlilik, birçok farklı etnik ve ulusal köken ve İslam içindeki farklı mezhepler üzerinden betimlenmektedir. *Time* dergisi aslında bu makale için İslam uzmanı itibarlı bilimsel otoritelerle röportaj yapmıştır (Park51 olayı hakkında yapılan haberlerde ise bu uzmanların görüşlerine başvurulmamıştır, bu durum *New York Times* için bile geçerlidir).

Bu yazı, kayıtların da gösterdiği gibi, son yıllardaki terörist intihar saldırılarının açık ara çoğunluğunun Sri Lanka'da faaliyet gösteren seküler siyasi örgüt Tamil Kaplanları tarafından düzenlenmiş olmasına rağmen terörist eylemlerin çoğunun Müslümanlar tarafından yapıldığı iddiasını tartışmaya açmadığı için aslında önemli bir fırsatı kaçırmıştır.[26] Ama bütün bunlara rağmen bu yazı, özellikle gerçek Müslümanların hayatlarını, kariyerlerini, toplumsal köklerini ve normal bir Amerikalı gibi yaşama arzularını öne çıkarması itibarıyla epey geniş kapsamlıdır ve yararlı birtakım bilgiler içermektedir. Yazı geçici bir zafer haberiyle son bulur: Wisconsin kent meclisi Mirza'nın talebini onaylamıştır. O da kendi mülkünde bulunan bir binayı camiye çevirmiştir. Doğrusu bu yazı şekli bakımından, arka plandaki büyük, çözümsüz kalmış toplumsal sorunları ciddiyetle işaret eden ve bir mutlu sonla biten Marguerite de Angeli kitaplarına benzer. Bu yazı, gelecekteki zor zamanların bir örneği olarak değindiği Park51 meselesini anlamak için kötü bir hareket noktası sayılmaz.

Kamuoyu işte bu şekildeydi. Fakat Park51 projesini planlayanlar da hep ön planda oldukları, kimi görüşleri şekillendirdikleri, kimilerine de karşılık verdikleri için, şimdi de onların katkılarını ve yetersizliklerini ele almamız gerekiyor.

---

[26] Bkz. Robert A. Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism* (New York: Random House, 2005).

Planlayıcıların Hataları

Planlayıcıların parlak bir fikri, doğrusu birbirinden değişik birçok parlak fikri vardı; sorunun bir kısmı da bundan kaynaklanıyordu. Bölge halkına çokinançlı bir toplum merkezi aracılığıyla hizmet vermek, gerçekleştirilmeye değer bir proje gibi görünür. Keza epey farklı yollardan da olsa bir dinsel uzlaşma ve dostluk simgesi yaratma projesi de öyledir. Bu iki hedef açık ve net bir biçimde şiddet ve nefretin lanetlenmesine ve söz konusu merkezin aşırılıkçı fikirler için bir yuvaya dönüşmemesini sağlamaya yönelik bir kararlılığa dayanıyordu. Bu ihtiyatlılık ve açıklık ayrıca takdire değerdi. Peki, bu merkezin asıl amacı neydi? Olan bitene seyirci kalanların aklının karışması bu yüzden mazur görülebilir.

Geriye dönüp bakıldığında, El-Gamal'ın da resmen itiraf ettiği gibi, projenin başlangıç safhalarında büyük hatalar yapılmıştı. Birincisi, planlayıcıların yapılmasını teklif ettikleri merkezin amaçları hakkında birbirleriyle daha net bir biçimde anlaşmadan planlarını halka duyurmamaları gerekirdi. Rauf'un ve El-Gamal'in hedefleri birbirleriyle örtüşse de farklıydı, bu da onların yapılmasını teklif ettikleri merkez için kullandıkları farklı adlardan anlaşılıyordu: Rauf buraya Cordoba Evi derken El-Gamal Park51 diyordu. Rauf'un planı geniş kapsamlıydı ve tarihsel bir anlam taşıyordu, ayrıca 11 Eylül'e büyük bir önem atfettiği de görülüyordu: Rauf, tam da Müslüman olan ve olmayan çok sayıda New Yorklunun katledildiği bir yerde, Müslümanların bir dostluk ve kaynaşma atmosferinde başkalarıyla bir araya gelebileceğini tüm dünyaya gösterecek, dinsel uyumu ve hoşgörüyü hedefleyen büyük ve ilgi çekici bir merkez kurmak istiyordu. Halk arasında Müslümanların fetihlerine bir atıfmış gibi algılanan "Cordoba Evi" adını tercih ederek bariz bir hata yapmış olmasına rağmen, bizzat söylediği üzere ve görünüşe bakılırsa bunda niyeti, Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin uyum içinde yaşadığı ve kültürel bir çatı altında kaynaştığı bir şehir olan

Cordoba'nın adını projenin kültürel hedeflerinin muazzam (ve muhtemelen ihtişamlı) bir simge olarak kullanmaktı. Maalesef bu konuya açıklık getirmekte epey geç kaldı ve yurtdışı seyahatleri sırasında görüşlerini açıklamak istemediğini söyledi; bu savunması ise yerel sorunlarla ilgilenmek yerine böyle uzun süreler boyunca yurtdışı seyahatlerine çıkmayı neden tercih ettiği konusunda merak doğurdu.[27]

El-Gamal'ın hedefleri ise daha mütevazı ve yereldi: En başta, Aşağı Manhattan'daki Müslüman cemaatinin hem ibadet etmek hem de çeşitli serbest zaman etkinliklerine katılmak için duyduğu mekân ihtiyacını karşılamaktı. Ayrıca tüm Aşağı Manhatan halkının, hatta katılmak isteyen tüm New Yorkluların yararlanacağı, (tekrar tekrar vurguladığı gibi) Yukarı Batı Yakası'ndaki Yahudi Toplum Merkezi'ne (buraya sık sık atıfta bulunmuş ve çocuklarının yüzmeyi burada öğrendiklerini söylemişti) veya (tüm halka hizmet vermesi dolayısıyla Hıristiyan kökleri neredeyse tamamen unutulmuş olan) 92. Sokak'taki YMCA'ye çok benzeyen bir dinler arası toplum merkezi kurmayı istiyordu.

Binanın on üç katlı olmasını isteyen Rauf'tu. Bu, anlaşmazlığın nedenlerinden biriydi ve haklı bir endişe kaynağıydı çünkü bu durumda söz konusu bina bölgedeki diğer yapılardan daha yüksek olacaktı. El-Gamal ise binanın yüksekliği konusunda görüş bildirmemiş, sadece yerel cemaatin hem ibadet mekânlarının hem de herkesin katılabileceği serbest zaman etkinliklerinin yetersizliği yüzünden sıkıntı yaşadığını vurgulamıştı. Sonraları ise "Eğer cemaat sadece dört veya beş kat olsun derse bina da dört veya beş katlı olur" demeye başlamıştı. Tıpkı karar alma ve konuşma yetkisi sorunu, yani projenin sözcüsünün kim olduğu sorunu gibi bu sorunların da erkenden açıklığa kavuşturulması gerekirdi.

Rauf, "Building on Faith", *The New York Times*, 7 Eylül 2010.

Görünüşe göre son ana kadar açıklığa kavuşturulmamış daha hassas bir sorun ise yapılması teklif edilen merkezin bir camiyi mi yoksa sadece bir "ibadet mekânını" mı içereceğiydi. Bunlar arasındaki fark (en azından Daisy Khan tarafından aydınlatıldığı üzere) şöyledir: Camiler, onlardan yararlanmak isteyen herkesi kabul etmek zorundadırlar, ibadet mekânlarına ise kimlerin girip giremeyeceği belirlenebilir. (Yani planlayıcılar aşırılıkçıları uzak tutmaya gerçekten kararlı olsalar, söz konusu merkezi nispeten gayrı resmi olan ibadet mekânı terimiyle anmayı tercih ederler.) El-Gamal başlangıçta ve bir süre boyunca, merkezin içermesini planladığı kısım için, belki de bu teknik ayrımı düşünmeden "cami" sözcüğünü kullandı. Şimdi ise bu dinsel bölümü "ibadet mekânı" diye adlandırıyor fakat bu kısmın teknik olarak cami olmadığını kabul edip etmediği hâlâ açık değildir. Yine de aşırılıkçıların ve nefret tacirlerinin buradan uzak tutulacağını vurgulamaya devam ediyor. Genelde "cami" terimini kullanmayı sürdüren gazeteciler ise bu ayrımın farkında varmadılar.

Planın kamuoyuyla paylaşılmasından önce bağış meselesinin de açıklığa kavuşturulmuş olması gerekirdi ama görünüşe göre bu konuda da projenin iki öncüsü arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Rauf dünyanın her yerinden bağış toplamayı istiyordu, hatta bir ölçüde buna başlamıştı ve belli ki Suudi Arabistan gibi demokratik olmayan Arap ülkelerinin bağışlarını da reddetmiyordu. El-Gamal ise bağışların başta New York olmak üzere ABD'deki kaynaklarla sınırlı kalmasında ısrarcıydı. Hatta "Amerikan değerlerini" yansıtmayan gruplardan gelen paraları kabul etmeyeceğini bile söylüyordu. Başlattığı muazzam bağış kampanyasını bu çizgi doğrultusunda yürüttü. Ayrıca hukuksal gerekçeler dolayısıyla ve bağışların niteliğine bağlı olarak "ibadet mekânı" ile toplum merkezinin birbirlerinden bağımsız oluşumlar olacağını ve ikisinin de kâr amacı gütmeyeceğini ilan etti. Bağış toplama çalışmalarını başlamasından önce bu meseleler üzerinde etraf-

lıca düşünülmemiş olması şaşırtıcıdır. Böyle bir proje için yabancı fonlar kabul etme fikri epey kötüdür, Rauf'un bu konudaki rahatlığı ise sağduyu eksikliğine işaret eder.

Daha da önemlisi, değişik inançlardan New Yorklularla, ülkedeki diğer Müslüman liderlerle, bilim insanlarıyla ve gazetecilerle geniş kapsamlı görüş alışverişleri yapılmadan bu planın uygulamaya konmaması gerekirdi. Şu noktada dikkatli olmalıyız: Azınlık dinlerinin kendi anayasal haklarını kullanmaya çalışırken aşırı temkinli olmaları gerektiğini söylemek istemiyoruz. Bence Chicago yakınlarındaki DuPage ilçesine veya Tennessee, Murfreesboro'ya cami yapmayı planlayanların toplumun diğer kesimleriyle görüş alışverişinde bulunmak gibi etik bir yükümlülüğü yoktur ama siyasal sağduyu bunu yapmayı gerektirir. Bu özel durumu yaratan şey ise söz konusu mekânın sıfır noktasına yakın oluşuydu. Bu süreçte görüş alışverişlerine hemen hemen hiç başvurulmadığı açıktır ki bu da hem yerel Müslüman liderlerin hem de toplumun diğer kesimlerinin yakındığı bir sorundu. El-Gamal sonunda bunu kabullendi. 2011 Ağustos'unda şöyle konuştu: "Her şey ters gidiyordu. Sil baştan başlıyoruz." Uzun bir istişare süreci öngörüyordu: Temel atma yıllarca ertelenebilirdi ama merkezin nihai şekline ve işlevlerine istişare süreci içinde karar verilecekti. Danışılacak öncelikli kimselerin arasında Aşağı Manhattan'ın değişik inançlardan sakinleri ve New York genelinde yaşayan Müslümanlar olacağını ekledi. Planı geliştirenler binada hâlihazırda gerçekleşen, "sergilerden, yoga ve Brezilya dövüş sanatları derslerinden Müslümanların dini törenlerine ve zorbalık üzerine, Müslüman olan ve olmayan çocukların katıldığı tartışmalara varasıya" çeşitli etkinlikleri değerlendirmeye de devam edeceklerdi. Bu duyuru olumlu karşılansa da El-Gamal'ın da kabul ettiği gibi, epey geç kalmıştı.

Geriye dönüp bakıldığında projenin iki öncüsü arasındaki ittifakın da başından beri sorunlu olduğu görülür. Genç El-Gamal'ı dramatik, dinamik, nüfuzlu ve entelektüel biri olan ve

göründüğü kadarıyla hayranlık uyandırıcı bir vizyon sunan Rauf'u neden görevlendirdiği kolayca anlaşılabilir. Ama Rauf projenin köklerinin cemaat için neleri ifade ettiğini en başından beri pek önemsemişti, hatta sunduğu ihtişamlı vizyon muhtemelen başka bir yerde daha başarılı olabilirdi. Geç de olsa kabul ettiği üzere, bu merkezin Aşağı Manhattan'da olmasını gerektiren –belki nefretle özdeşleştirilmiş bir yerde hoşgörünün yüceltilmesinin simgesel anlamı dışında– özel bir neden yoktu. Gerçekten de kısa bir süre önce, sunduğu teklifin neden olacağı acıları önceden bilmiş olsaydı, barışa gönül vermiş bir insan olarak böyle bir işe kalkışmayacağını söyledi. Ama bunların hiçbiri Aşağı Manhattan'daki mekân ihtiyacı sorunlarını çözmüyordu. El-Gamal'ın gündemini sadece cemaatin ihtiyaçları işgal ediyordu. Rauf'un coşkulu vizyonuna kapılmadan sırf buna öncelik tanımış olsaydı böyle bir sorun hiç çıkmamış olabilirdi.

Tüm bu eleştiriler haklı görünüyor ama şimdi pek haklı olmayan bir meseleye dönelim. Genel kabul görmeyen azınlıklar, kendi davranışlarıyla ilgili, çoğunlukların genelde karşılaşmadığı türden taleplerle yüz yüze gelirler. Bu yüzden sürekli dikkatli olmaları ve olanakları dâhilindeki şeyleri hiç kimseyi gücendirmeden yapıp yapmadıklarını sorgulamaları gerekir. Çoğunluklar içinse dünya, bunun aksine, tabiri caizse onların imgesinde yaratılmıştır: Halkın kültürünün genel şekli onların hayat anlayışını yansıtır, kendi normal davranış biçimlerinin de kimseyi gücendirmeyeceğine inanarak rahatlarlar ve kendilerini güvende hissederler: "Normal"in ne olduğunu onlar tanımlarlar. Bu kanıksanmış gözetim anlayışı iyi niyetli azınlıklar üzerinde büyük bir gerilime neden olabilir, hatta Rauf ile El-Gamal'ın böylesine zorlayıcı bir düşünme ve istişare standardına tabi tutmak da bu külfetli talebin bir parçasıdır.

Yalnızca sağduyuya ve anlayışa dayanarak bu konu hakkında çok şey söyleyebiliriz. Ama şimdilik üç çatallı yaklaşımımızın düşüncelerimize nasıl katkıda bulunduğuna bir bakalım.

Hemen fark edebileceğimiz ve epey hoşumuza gidecek bir şey, çoğu insanın olmasa da birçok insanın anayasal ilke meselesini etik meseleden ayırabilmesi ve (belki Newt Gingrich ve Marty Peretz hariç) hemen hemen herkesin, Anayasamızın Müslümanlara, mülkiyet haklarına sahip olmaları ve başka herhangi bir hukuki kısıtlama bulunmadığı sürece, istedikleri her yerde cami inşa etme hakkını tanıdığını kabul etmesidir. İmar kısıtlamalarının onları engellemek amacıyla kullanılamayacağı bile genel olarak kabul görmüştür. Bu yüzden bu iki oturum da görüş ayrılığıyla sonuçlanmamıştır. Üstelik neredeyse hiç kimse Anayasamızın değiştirilmesi gerektiğini, hükümlerinin sorunlu olduğunu veya kamu güvenliği değerlendirmelerinin Müslümanların dinlerini özgürce icra etme hakkını gölgede bıraktığını söylemiyor.

Kısacası Avrupa'da sonu gelmeyen tartışmalar ABD'de iyi ki pek uzun sürmüyor. Hiç kimse, tartışma konusu edilen özgürce icra haklarını ortadan kaldıracak, kapsamlı anayasa değişiklikleri yapılmasını veya onların bu özel kısıtlamadan muaf tutulmalarını talep etmiyor. Bunun aksine İsviçre referandumunda minarelerin tabi olduğu anayasal koruma ortadan kaldırılmıştı; İtalya'da ise *burka* yasağı Müslümanların dini kıyafetlerine yönelik, daha önce yüzü örten her türlü kıyafeti yasaklayan bir yasaya bağlı bir dinsel özgürlük istisnasını yakın geçmişte ortadan kaldırmıştı. (Yüzün örtülmesiyle ilgili vermiş olduğum diğer örnekler karşısında İtalyan hukukunun nasıl davranacağını kestiremiyorum: Belki de betimlemiş olduğum gibi bir kışlık örtüye orada ihtiyaç duyulmuyordur ama en azından belirli mesleklerde ve sporlarda yüz örtülerine dolaylı istisnalar tanınmış olmalıdır.)

İmar hukuku, bir ibadet mekânı yapılmasına izin verilmesine karşı olup herhangi bir anayasa değişikliğini savunmayı istemeyen kimseler için sık sık bir sığınak olmuştur. Örneğin DuPage ilçesinde böyle olmuştur, hatta cami inşaatlarına bu şekilde karşı çıkarak anayasal denetimden kaçınılabilir: ABD Yüksek Mahkemesi, Texas'ın Cleburne şehrinin, zihinsel engelliler için bir ev yapılmasına izin vermemek için başvurduğu bir imar kısıtlamasını, söz konusu kısıtlamanın ardındaki akıl yürütmenin zayıf "makul temel" sınamasını bile geçemeyeceğini, çünkü salt düşmanlığa ve korkuya dayalı olduğunu söyleyerek hükümsüz kıldı.[28] Yani DuPage kısıtlaması mahkemelere kadar ulaşsaydı bu türden soruların sorulması gerekecekti. Ve yapılması teklif edilen merkezi yasadışı sayacak her türlü sözde tarafsız yasanın, Yargıç Scalia'nın, hayvan katline yönelik genel bir yasağın Santeria dinine inananlara zulmetmenin bir mazeretinden başka bir şey olmadığı şeklindeki kararını yansıtan *Lukumi* görüşünün sıkı sorgulamasını aşması gerekecekti.[29] Ne olursa olsun, Park51 olayında bu tarz olayların yaşanmamış olması anlamlıdır: Mesela Aşağı Manhattan'ın imar durumunun değiştirilmesi için herhangi bir kampanya yapılmadı. Bütün tartışma sadece etik sorun temelinde yürütüldü.

Demek ki bu tartışmanın, benim savunmuş olduğum ve Avrupa'nın büyük kısmında hiçbir zaman kabul görmemiş anayasal ilkeler lehine ABD'de kuvvetli bir uzlaşma olduğunu göstermesi hayli anlamlıdır. Bu konu Locke'çu ve uzlaşmacı tutumlar arasında bir ayrım yapmamızı bile gerektirmez çünkü hiç kimse Müslümanların kendi pratikleri için özel bir uzlaşma talep ettiklerini ileri sürmemiştir. Bu durum Amerika'daki mevcut siyaset kültürünün derinlikli bir boyutunun ifadesidir. Milletimiz birçok mesele karşısında çok farklı gö-

---

[28] *City of Cleburne v. Cleburne Living Center, Inc.*, 473 U.S. 432 (1985).

[29] *Church of the Lukumi Babalu Aye v. City of Hialeah* (91-948), 508 U.S. 520 (1993).

rüşleri savunur ama dinin özgürce icrası bu meseleler arasında yer almaz. Gerçekten de Yargıç Scalia hakkındaki sözlerimin gösterdiği gibi, azınlıkların, en azından Locke'çu eşitlik temelinde ele alınan özgür icra hakkına kuvvetle destek verilmesi, farklı görüşteki üyelerden oluşan Yüksek Mahkeme'ni kendi içinde bölünmediği bir sorundur. Bazı ABD'li muhafazakârlar (örneğin eski temyiz yargıcı ve anayasa uzmanı Michael McConnell ve en azından bazı bakımlardan Baş Yargıç Roberts) uzlaşmacılığı savunurlar; diğerleri (Scalia) ise Locke'çu yaklaşımı tercih eder. Bununla beraber her iki grup da tarafsız görünen yasaların bile adaletsiz muameleleri gerektirecek şekilde azınlıklara özel külfetler yüklemeleri halinde anayasal zorunluluklara uygun olamayacakları konusunda hemfikirdir.

Bu, Avrupa'nın benimsemek bir yana, henüz ciddiyetle tartışmaya bile başlamadığı bir düşüncedir. Almanya'nın rahibelerle rahiplerin kendi özel kıyafetleriyle ders vermelerine izin verirken devlet okullarında öğretmenlerin başörtüsü takmasının yasaklanmasını destekleme kararı alması, Hialeah tarzı bir hükmün mükemmel bir örneğidir, böyle bir kural ABD anayasasına kesinlikle uygun olamaz. *Burka* yasaklarının da benzer bir sıkıntı taşıdıklarını söylemiştim. Tüm bunlar Avrupa'nın acilen eşitlik konusunda ve yurttaşlara eşit saygının din alanındaki içermeleri konusunda derin ve esaslı bir tartışmaya girmesi gerektiğini gösteriyor. ABD'de ise en azından bu kadarı ortak paydadır. Umalım gelecekte de böyle olmaya devam etsin. Gerçi Sarah Palin'in bile bu normları sorgulamaması zaten bir ölçüde rahatlatıcıdır.

Park51 protestoları başladığında, Murray Sokağı'nda, yapılması teklif edilen merkezin çok yakınında bulunan ve sıfır noktasına epey yakın iki striptiz kulübünden biri olan New York Dolls'da (diğeri Pussycat Lounge) çalışan Cassandra adlı bir striptizci, civarda yaşayan ve geç saatlerde uyumayı tercih eden insanların ezan sesi yüzünden uyanacağından kaygılan-

dığını söylemişti. Merkezde hoparlör kullanılmayacağı kendisine anlatıldığında ise bu durumda projenin onun için bir sakıncası olmadığını söyledi. "Bunda bu kadar büyütülecek ne var, bilmiyorum" demişti bir *Wall Street Journal* muhabirine. "Önemli olan inanç özgürlüğü, değil mi?"[30]

Felsefe ve Tartışma: Tutarlılık

Bu kesimde ise etik kaygılara odaklanacağız ve hem önemli hem de çetrefilli bir konu olan tutarlılık meselesini ele alacağız. Dolayısıyla şöyle bir soru sormamız gerekiyor: Yapılması teklif edilen merkeze yöneltilen itirazlar, çoğunluğun benzer biçimde sorgulanmamasına karşın, rağbet görmeyen bir azınlığın kusurlarını aramanın örnekleri midir?

Birincisi, 11 Eylül saldırıları tüm Müslüman ülkelerin hep birlikte planladıkları, geniş çaplı bir komplonun sonucu olsaydı bile bu kötülükte şüphesiz hiç payı olmayan başka insanlara bu yerde kendi işlerini yürütmelerini yasaklamak genel Amerikan teamülleriyle tutarlı olmazdı. Kısa bir süre önce Yargıç Stevens, Pearl Harbor'da ölenler için yapılmış bir anıtı ziyaret eden Japon turistleri gördüğünde hissettiklerini anlatarak bu konuyu epey etkili bir biçimde vurguladı: "Bu insanlar buraya ait değiller. ... Pearl Harbor saldırısı onların en büyük zaferlerinden biri olsa bile onların bunu kutlamalarına izin vermemeliyiz."[31] Ama sonra bu turist grubu hakkında "sonuçlar çıkarırken" yanılgıya düştüğünü anladı. Bu turistler yurttaşlarının yaptıklarından sorumlu değillerdi; benzer şekilde, "cami inşa etmeyi planlayan Müslümanlar da tümüyle farklı bir grup Müslüman'ın 11 Eylül'de yaptıklarından sorumlu değillerdir. Cehalet –başka bir deyişle bilinmeyenden duyulan korku– en tiksindirici önyargıların kaynağıdır."

---

30 Grossman, "For Strippers Near Ground Zero"

31 "Justice Stevens on 'Invidious Prejudice'", *New York Times*, 9 Kasım 2010.

Fakat Başkan Bush'un derhal vurguladığı ve neredeyse tüm liderlerin kabul ettiği gibi, 11 Eylül dünya çapında bir Müslüman komplosunun sonucu değildi. Bu saldırılar El Kaide adlı belirli bir terör örgütünün kurduğu bir komplonun sonucuydu. Ülke olarak kavgamız İslam'la ve Müslümanlarla değil, suçlularla ve El Kaide'yledir. Bu yüzden insanlar Park51 grubuna sanki El Kaide'yi temsil ediyorlarmış gibi muamele edip başka bir din adına cinayet işleyen suçlularla o din arasında ortaklıklar tespit etmezse burada da bir tutarsızlık söz konusu olacaktır. Hıristiyanlık adına cinayet işleyen çok sayıda suçlu vardır. Oklahoma City bombalamalarının bu nitelikte olduğunu ileri sürebiliriz. Bununla beraber milis hareketi aslında birçok farkı unsurdan meydana gelmektedir. Daha açık bir örnek ise şudur: Anders Behring Breivik kuşkusuz Hıristiyan olmaktan gurur duyuyordu, açıkçası işlediği cinayetleri de Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında süregiden bir "kutsal savaşın" parçası sayıyordu. Kürtaj yapan doktorları inançları adına katleden aşırılıkçıları da bu gruba dâhil etmeliyiz çünkü onların eylemleri emniyet teşkilatı tarafından da soruşturulduğu üzere bir tür terörizmdir ve Hıristiyan inancı bu saldırıların sadece kamusal gerekçesi değil, ayrıca muhtemelen asıl itici gücüdür. Başka birçok terörist grup da Hıristiyan'dır: Ku Klux Klan ve birçok beyaz üstünlükçüsü grup gibi. Park51'e karşı çıkanlar tüm Müslümanları El Kaide'yle ilişkilendiriyorlar ama tüm Hıristiyanları da Hıristiyanlık adına işlenen suçlarla ilişkilendirmeyi aklından bile geçirmiyorlarsa onların dördüncü bölümde ele aldığımız türden bir tutarsızlıktan muzdarip oldukları sonucuna varmamız gerekir. Bu insanlardan bazılarının, tüm Müslümanların Amerika'yı yok etmek amacıyla El Kaide'nin kurduğu dünya çapında bir komplonun parçası oldukları propagandasından etkilenmiş olmaları bu durumu değiştirmez çünkü onlar Başkan Bush'un ve çok sayıda sorumlu siyasi liderin durumun böyle

olmadığı yönünde verdikleri güvencelere rağmen bu yönde etkilenmeyi tercih etmişlerdir. İradi saflık bir mazeret değildir.

Tutarsızlık suçlamamın epey ciddi bir istisnası ise Karalamayla Mücadele Birliği'nden Abraham Foxman'ın, inşası planlanan merkeze örgütünün neden karşı çıktığını açıklarken gündeme getirdiği, Auschwitz kampının yakınlarındaki Karmelit manastırıyla ilgili bir davadır. 1984 yılında Karmelit rahibeleri Auschwitz toplama kampının Auschwitz I adlı kısmında bulunan ve geçmişte toplama kampının gaz odalarında kullanılan Zyklon B gazının depolandığı bir binayı manastıra dönüştürdüler.[32] Bunun için kilisenin ve hükümet yetkililerinin iznini almışlardı ama ne Polonya halkıyla ne de uluslararası Yahudi cemaatiyle bir temas kurmuşlardı. Bir yıl sonra ise, 1979 yılında Auschwitz II (Birkenau) ölüm kampının bulunduğu yerde Papa II. John Paul tarafından yönetilen ekmek ve şarap ayininde kullanılan büyük bir haçı kendi binalarına eklediler. Bu haç Auschwitz I'in işkence evi olarak kullanılan binası II. Blok'un hemen yanına yerleştirildi. 1989 yılında Kilise Karmelitlerin buradan taşınmasını emretti, ama onlar 1993 yılına kadar kaldılar ve taşınırlarken haçı olduğu yerde bıraktılar. Haç hakkındaki tartışmalar ise devam etti, hatta hükümeti parçalayacak kadar şiddetlendi; bu sırada Auschwitz'in hemen dışına, ülkenin Katolik piskoposlarının karşı çıkmasına rağmen yüzlerce küçük haç dikildi. 1999 yılına gelindiğinde Parlamento Yahudi örgütlerine de danışarak, eski kampların bulunduğu alanlarda nelerin bulunabileceğini denetleme yetkisini hükümete veren bir yasa çıkardı. Ama haç yanlısı muhalefetin liderlerinden biri bölgenin altına patlayıcı yerleştirdiğini ve hükümetin haçları sökmeye kalkışması halinde bunları patlatacağını duyurdu. Bunun üzerine bu lider tutuklandı ve

---

Bütün bu olayların etraflı bir kaydı için bkz. Carol Rittner ve ohn K. Roth (haz.), *Memory Offended: The Auschwitz Convent Controversy* (New York: Praeger, 1991), derleme makaleler.

küçük haçlar sökülerek yakındaki bir manastıra taşındı, büyük haç ise olduğu yerde kaldı.

Bu tartışma aslında birçok yönden Park51 tartışmasıyla paralellik gösterir. Mülkiyet kuralları epey farklıdır: Bütün arazi Polonya hükümetinin denetimi altındadır ve hiçbir özel grup burada hak sahibi değildir. Bu önemli farktır. Olaylardan birinde Karmelitler hükümetin iznini almadan kamusal bir alana yerleşmiş ve burayı değişikliğe uğratmışlardır. Diğerinde ise, El-Gamal binanın sahibidir ve Con Ed'in kiracısı sıfatıyla çevre mülkler üzerinde yasal hak sahibidir. Bununla birlikte iki olay da etik meseleler bakımından birbirlerine benzerler. Manastıra ve haça karşı çıkan taraf, özellikle Katolik Kilisesi'nin hem İsa'yı Yahudilerin öldürdüğü görüşünü canlı tutarak uzun vadede, hem de soykırımı hiçbir şekilde protesto etmemekle ünlenmiş olan XII. Pius dolayısıyla kısa vadede oynadığı rol göz önünde tutulursa, manastırın ve onun ardından dikilen haçların Yahudilerin hassasiyetlerini zedelediğini ileri sürer. Manastır ve haç yanlısı taraf ise Polonyalı siyasi mahkûmların ve ünlü Katolik direnişçilerin de bu kampta bulunduğunu söylerler: Peder Maximilian Kolbe ve Karmelit rahibe Edith Stein burada ölmüşlerdir. Yani her iki olayda da suçluların suç işlediği yerlere suçlularla aynı dinden olan bir grup yerleşmek istemekte ve söz konusu suçların kurbanlarının yakınları kendilerinin rencide edildiğini ileri sürmektedir. Her iki olayda da sakinlerin (ya da Park51 vakasındaki gibi müstakbel sakinlerin) bu suçlardan bizzat sorumlu olmadıklarını kabul edilmiş ve iyi niyetli olduklarına en azından geniş çapta inanılmıştır. Ayrıca her iki olayda da, eylemleri protesto edilen grup kendi mensuplarının da bu facialarn kurbanı oldukları gerçeğini ortaya koymuştur: Auschwitz'de Hıristiyanlar, 11 Eylül'de ise Müslümanlar ölmüştür.

Benzerlikler böyledir, peki ya farklılıklar? Birincisi ve en önemlisi, manastır da onu izleyen haçlar da fiilen Auschwitz alanındadır, orada olmalarının amacı da budur. Bunlar tesa-

düfen bu bölgede değillerdir, aksine tam oradadırlar, oraya atıfta bulunurlar ve orayı anıtlaştırmaya çalışırlar. Etrafta başka bir şey yoktur, bölgede oynayacakları pratik bir rol de yoktur. Buna karşın Park51 ise hareketli bir şehrin tam ortasında, sıfır noktasından birkaç blok ötede yer alır. Park51 ile –geleceğin– 11 Eylül anıtı arasında her türden yapı bulunur ve bu yapıların neredeyse hiçbiri herhangi bir kutsallık taşımaz; nitekim bunlardan biri bahis salonu, biri de striptiz kulübüdür. Ayrıca Park51'in semtte pratik bir rolü de vardır, inananlara, ailelere ve bölge sakinlerine değişik biçimlerde hizmet verecektir. Eğer simgesel bir rolü varsa –ki bu Rauf ile El-Gamal arasındaki çekişmenin nedenlerinden biridir ve Rauf'un simgesel vizyonu artık tümüyle bir kenara bırakılmıştır– bu rol pratik amaca göre her zaman ikinci planda olmuştur.

Katoliklerin Yahudileri Mesih'in katilleri olmakla suçlamalarının tarihi uzun ve çirkindir, bunun Yahudi Soykırımı'nda bazı tarihçilerin inandığı kadar büyük olmasa bile önemli bir rol oynadığı da kuşku götürmez bir gerçektir. Yahudilerin rencide olmakta ne kadar haklı olduklarını anlamak için Claude Lanzmann'ın *Shoah* adlı belgesel filminin birinci bölümünün acıklı final sahnesini izlemek yeterli olacaktır. Çocukken toplama kampından canlı kurtulmayı (kısmen kamp görevlilerine söylediği şarkıların beğenilmesi sayesinde) başaran bir Polonyalı Yahudi, savaştan yıllar sonra yeni dostluklar kurmak gibi amaçlarla Polonyalı dostlarının bulunduğu bir kasabaya gider. Kasabada bayram kutlamaları vardır ve kasaba sakinleri toplu halde kiliseden çıkmaktadırlar. Onu sıcak şekilde karşıladıktan sonra ona dönüp "İsa'yı Yahudiler öldürdü!" diye bağırırlar. O ise ağlamaya başlar. Bu bakımdan Soykırım'ın suç ortaklarından birinin, üyelerinin birçoğu, hatta (günümüzde) çoğunluğu Yahudi karşıtlığına karşı çıkan Roma Katolik Kilisesi (inancı değil, kilise örgütü) olduğu haklı olarak ileri sürülebilir. İslam'ın sicili ise çok daha bulanık ve

dağınıktır. Aşırılıkçı imamlar ve camiler vardır fakat çoğu imam ve Müslümanların geneli aşırılıkçılığı kınar ve ondan uzak durur. Özellikle ABD'de bu grup, aşırılık yanlılarından çok daha kalabalıktır; dolayısıyla suçu hepten bu dine yıkmak doğru olmaz. Hıristiyanlık da İslam da şiddet konusunda suçlu gösterilebilir, ikisinde de şiddet lehine bazı metinler vardır ama aslında her şey bu metinlerin nasıl yorumlandığına bağlıdır, Katoliklerde ise yorumlama kayıtları çok daha düzenli ve merkezi olmuştur. Yapılması teklif edilen merkezin 11 Eylül'de hiç rol oynamamış Amerikalı Müslümanlara hizmet edeceğini de belirtmek gerekir, saldırının failleri yabancıdır. Oysa Polonyalı Hıristiyanlar Soykırım'da büyük bir rol oynamışlardır.

Son zamanlarda İsa'nın katlinden Yahudileri sorumlu tutma geleneğinden biraz da olsa uzaklaşılmıştır. Fakat 2006 yılında Auschwitz'te bir konuşma yapan Papa Benedict, bariz ve tartışmaya yol açacak biçimde hiçbir özür açıklaması yapmamıştır. Soykırım'dan sadece Nazi rejimindeki "suçluları" sorumlu tutmuş ve bütün bunların gerçekleşmesine Tanrı'nın neden izin verdiğini sormuştur; yani Katoliklerin ve Kilise'nin bunların yaşanmasına neden izin verdiğini soruşturmayı açıkça reddetmiştir.

Bu da bizi, Roma Katolik Kilisesi'nin, öğretileri teknik olarak kusursuz olmadığında bile bütün üyeleri için emir niteliği taşıyan tek bir yetkili lidere sahip, hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir din olduğu gerçeğine götürüyor. Bu öğretilerin sahiplerinden biri olan XII. Pius ise Soykırım sırasında, elindeki muazzam kuvvet bu kitlesel katliamları durdurmaya yetecek olmasına rağmen hiçbir şey yapmayarak, suç ortağı olduğunu akla getirecek şekilde, sessiz kaldı. Hatta Yahudi karşıtı bazı yasaları açıkça onaylayarak Vichy rejimiyle işbirliği bile yaptı. Bu konuları burada tüm ayrıntılarıyla ele alamıyoruz ama Soykırım'ın sorumluluğunun kısmen Kilise'ye de ait olduğunu düşünmenin son derece makul olduğunu kabul

etmek ve Kilise'nin otoritesini sorgusuz sualsiz, görüş ayrılığına düşmeye veya protesto etmeye kalkışmadan kabul eden üyelerinin bu ölümcül sessizlik siyasetinden en azından biraz sorumlu oldukları sonucuna varmak yeterli olacaktır. İslam ise –Yahudilik kadar bile– merkezileşmiş bir din olmadığı için, Vahabi aşırılıkçıların eylemlerinden dolayı onların temsil ettiği şeyleri büyük ölçüde reddeden bir sufiyi sorumlu tutmak anlamsız olur. Bu İsrailli bağnaz gelenekçilerin eylemlerinden dolayı Amerikalı bir Reformcu Yahudi'yi suçlamaya benzer ki elbette böyle suçlanan kimseler de vardır. Ama verilmesi gereken asıl tepki, suçlamada bulunanların biraz tarih öğrenmeleri gerektiğini fark etmektir. Reformcu Yahudilik tam da hahamların otoritesinin reddedilmesi yüzünden ve bir özerklik arayışından dolayı var olmuştur.

Katoliklerin durumu ise cidden daha karışık görünüyor. Karmelitler Auschwitz'de ölmüş Hıristiyanları anmak istemekte haklıdırlar; Yahudilerinse bundan incinmeleri makuldür. Buna karşılık Park51 olayı bu kadar karışık görünmemektedir, tüm gerçekler gerektiği gibi ortaya konduğunda ise incinme mevcut teklifle –Mill'in deyişiyle "tümüyle yapıcı" incinme hali hariç– o kadar da ilişkili sayılmaz. Foxman'ın iki vakayı birlikte inceleme çağrısı değerli olsa da sadece birinci vakada incinmiş hissetmek tutarsızlık değildir.

İlkeli tutarlılık aramak, gerçekten güç vakaları aydınlatarak ve diğerlerinin o kadar da güç olmadığını göstererek bize burada epey yardımcı olabilir. İnsanların bu gibi durumlarda, dinlerinden dolayı Müslümanlara asimetrik biçimde muamele edilmesine karşı çıkıp tutarlılık aramış olmaları takdire değerdir. Genel olarak, Avrupa'daki beylik *burka* tartışmalarından ziyade ABD'deki tartışmaya önem vermek gerekir çünkü bu tartışmalar –en azından esası itibarıyla ve ayırıcı biçimde– gerçekten çözülmesi güç vakalara odaklanırlar.

Bununla beraber, bize tutarlılıktan başka şeylerin de gerektiğini belirtmiştik. Argümanlarımızın bizi kayırmamasını olmamasını sağlamak için kusursuz ve bilgiye dayalı ahlaksal algılara da ihtiyacımız vardır. Ayrıca merak, empati ve dostluk gibi tutumların gergin zamanlarda yıpranmaya açık olan iyi ilkelere bağlılığımızı sürdürmemize yardımcı olacaklarını ileri sürmüştük. Öyleyse edebi imgelem bize bu gibi vakalarla ilgili olarak neler gösterebilir? Kimler "iç gözleri" gerektiği gibi kullanabilir?

Empati bir ahlaksal argümanın içeriklerinden sadece bir tanesidir. Kendinizi başkalarının yerine koymak size onların haklı veya adil olup olmadığını göstermez: Bunu sadece onların dünya görüşünü genel bir etik argümana bağlamak yapacaktır. Bununla beraber empati, tiksinç veya insandan aşağı bulabileceğimiz, hatta yabancı veya tehdit olduğunu düşünebileceğimiz başka insanların insani yönünün gerçekliğini bize göstererek çok önemli bir şey de yapar.

Fakat bu işlevi düşüncelerimize gerektiği gibi kılavuzluk edecek şekilde gerçekleştirmek için empatinin sadece tanıdığımız ve sevdiğimiz kimselere değil, yeterince anlamamaya veya tanımamaya meyilli olduğumuz kimselere de yönelmesi gerekir. Dengesiz empatinin ahlaksal yargıları yanlış yönlendirebileceğini, bize benzerliği dolayısıyla ilgi çekici gelen kimselerin deneyimlerine yakınlık göstermemize yol açacağını, böylece farklı olan insanların insanlığını tam anlamıyla görmekten bizi iyice alıkoyacağını görmüştük. Yani daha fazla empati her zaman iyi değildir. Kendi özel kör noktalarımızın neler olabileceğini ve bunları irdelerken empatiyi narsist biçimde değil, bilinçli bir biçimde nasıl kullanabileceğimizi keşfetmemiz gerekir. Beşinci bölümde ele aldığımız dört yazar da bu sorunla uğraşmıştır.

Park51 olayı (dördüncü bölümde tartışılan) ceza davalarına ilişkin bazı tehlikeleri barındırır: "Bizden" olan, iyi ve

sadık Amerikalılar olduklarını varsaydığımız kurbanların beyanlarını dinleyerek, bu tartışmanın tarafı olan birçok farklı tip Müslüman'ın içinde bulunduğu durumlar ve hissettiği duygular konusunda daha anlayışlı olmayız, iyi bir etik yargı geliştirmek isteyen bir kimsenin kuşkusuz bunu anlamaya çalışması gerekir. Dolayısıyla, Sarah Palin kurbanların ailelerinin duygularının göz önünde tutulmasını rica ederken haklı olmakla birlikte, imgelemin daha güç ve zorlu olan bir sahaya yönelmesini talep etmediği için aslında narsisizme davetiye çıkarmış olur. Sadece kurbanları düşünen kimseler duygudaşlık kurmakta muhtemelen dengesiz olurlar, dünyanın damgalanmış azınlıkların gözünden nasıl göründüğünü görmeyi başaramazlar.

İmgelemin yoldan çıkmasını engellemek için ihtiyacımız olan şeylerden biri de daha fazla tarih okumak ve doğru bağlamsal gerçeklere ulaşmaktır. Kurbanların aileleri bu zihinsel çabayı göstermedikleri (tüm Müslümanların askeri fethi amaçlayan teröristler olduğunu sandıkları) için incindikleri ölçüde incinmeleri önemsizleşir. Peki, doğru bilgiye nasıl ulaşacağız? İslam ve İslam'ın çeşitleri hakkında kolayca bulabileceğimiz kuşkusuz birçok iyi kaynak bulunur; New York'ta yaşıyorsak yakın çevremizdeki Müslümanlarla konuşabiliriz. Yoksa nasıl yaşadıklarını anlattıkları birçok haberi okuyabiliriz. Böylece onların kaç değişik ülkeden geldiklerini, mesleklerini, yaptıkları işleri ve kaçının 11 Eylül'de öldüğünü kolayca öğrenebiliriz. Çevremizdeki başka dinlerden kimselerle de konuşabiliriz. Bir camiyi, İslami okulu veya toplum merkezini ziyaret edebiliriz. El-Gamal kısa bir süre önce şehir merkezindeki bir camide namaz kıldığını ve bu caminin imamının Müslüman bir New York City polis memuru olduğunu gördüğünü söylüyor. Bu, insanların kavraması gereken karmaşık gerçekliğin bir parçasıdır. Hiç olmazsa insanlar *Time* dergisinin Amerika'daki Müslümanlar hakkındaki yazısını okuyabilir, böylece birçok farklı Müslüman'ı kendi sesinden tanımış olur. Çoğu Ameri-

kalının günümüzdeki İslam hakkında hâlihazırda sahip olduğu bilgilerden çok daha iyisini elde etmek için, George Eliot'ın Yahudileri tanımak için girmiş olduğu yoldaki gibi uzun araştırmalar yapmaya ihtiyacımız yok.

Bununla birlikte, *Bilge Nathan*, *Daniel Deronda* ve ele aldığımız çocuk kitaplarının karşılıklarına da ihtiyacımız vardır ve bu kitaplar üzerine Müslümanlarla fazlaca sohbet etmemiz gerekir. Dünyanın başka birçok yerinde, Mısırlı Necip Mahfuz'dan Hindistan hakkında kitaplar yazan E. M. Forster'a, Vikram Seth'e ve Hindistan'daki başka birçok çağdaş yazara kadar, ağırlıkla Müslümanların hayatlarını ele alan çok sayıda seçkin romancı bulunur. Yine de öncelikle Müslüman-Amerikalı toplumundan gelecek tavsiyelere kulak kabartmalıyız, onlar bize hem ayrımcılığa ve kuşkuya ilişkin sorunların ele alındığı kitapları, hem de Müslüman olmanın kendi başına bir dram veya çatışma konusu değil, Amerikalı olmanın kendine özgü bir şeklinden ibaret olduğunu gösteren kitapları önereceklerdir. 1 Eylül 2006 tarihli *School Library Journal*'da yer alan, Rukhsana Khan adlı bir Müslüman yazara ait "Muslims in Children's Books" (Çocuk Kitaplarında Müslümanlar) adlı bir makale hem çocuklar hem de yetişkinler için önerilebilecek bu gibi kitapları içeren bir listenin hazırlık çalışması niteliğindedir. Meslektaşım Aziz Huq ise Nadeem Aslam, Daniyal Mueenuddin, Usma Aslan Khan ve Kamila Shamsie gibi yazarların İngiltere'de ve ABD'de Müslüman olma deneyimi hakkında yazılmış kitaplarını önermiştir.

Bollywood filmleri Amerikan filmleri gibi değildir; bu filmler, 160 milyondan fazla Müslüman'ın yaşadığı ve bütün gerilimlere ve çatışmalara rağmen hayranlık uyandırıcı dinsel çoğulculuk ve saygı geleneklerine ev sahipliği yapan Hindistan'ın içleyici demokrasisinin dinsel karmaşıklıklarından bazılarını anlamanın iyi bir yoludur. Tıpkı kriket gibi, dinlerin bir aradalığının ve dostluğunun büyük ve başarıları sağladığı bir etkinlik alanı olan Bollywood'da bu gelenek özellikle öne çıka-

rılır. Böyle bir odağı olan Bollywood filmlerine verilebilecek en iyi örnek, (on dokuzuncu yüzyılın sonlarında) ancak aralarındaki dinsel düşmanlıkları aşıp içtenlikle birleşmiş bir kriket takımı kurduktan sonra Britanyalılardan oluşan bir rakip takımı yenebilen bir grup köylü hakkındaki popüler bir öyküyü konu eden *Lagaan* adı filmdir. Bu aslında sadece Hindistan için değil, ABD için de iyi bir eğretilemedir.

Ne olursa olsun, aceleyle bir hükme varmadan önce kişinin, somut biçimi nasıl olursa olsun, kendini eğitmiş olması gerekir. Park51 olayında ise böyle bir şeye hiç rastlanmamıştı. Amerikalıların çoğu İslam hakkında dehşet verici ölçüde bilgisizdir. Örneğin dünyadaki Müslüman nüfusu en kalabalık iki ülkenin hangileri olduğu onlara sorulsa ikisi de gelişen demokrasiler olan Endonezya ve Hindistan'ın adını çok azı verebilir. Birçoğu Müslümanların Arap ülkelerini takdir ettiğini, hatta sadece Arap ülkelerinde yaşadığını kabul ederler, büyük çoğunluğu ise Müslümanların hiçbir zaman demokrat yurttaşlar olmadıklarına inanırlar. Hindistan'daki, Endonezya'daki ve Bangladeş'teki Müslümanlar akıllarına bile gelmez. Müslüman olmuş Afrikalı-Amerikalıları saymayı kuşkusuz hatırlamazlar bile (oysa ABD'deki Müslümanların yaklaşık dörtte biri sonradan Müslüman olmuştur). Çinli Amerikalıların önemli bir kısmının Müslüman olduğunu göz ardı ederler. Sünni ve Şii İslam arasındaki ayrımı anlamazlar. Kısacası, bir şeklin sadece ana hatlarını görürler ve onu için insani gerçekliklerle doldurmayı beceremezler. Yahudilerle ilgili olarak George Eliot'ın tavsiye ettiklerinden Müslümanlar söz konusu olduğunda da faydalanmalıyız: Merak, hevesli ve hareketli "iç gözler" ve kamusal dostluğa açık olmak.

Bu olayda imgelem sınavını kim geçebilir? Projenin planlayıcıları, kuşkusuz birçok Amerikalının muhtemel tepkileri hakkında düşünmeyerek hatalı davranmışlardır. İmgelemlerini bu yönde çalıştırmış ya da bundan daha fazlasını yapmış olsalardı, kuşkusuz planlarını ilan etmeden önce daha fazla

açıklama yaparlar ve daha çok kimseye danışırlardı ve muhtemelen tüm bu tatsız tartışmalar hiç yaşanmazdı. Fakat en azından kendi cemaatlerini tanıyorlardı ve cemaatlerinin içerdiği çeşitliliğin farkındaydılar. Ayrıca cemaatlerinin 11 Eylül'de ölen birçok insanı, saldırılar sırasında kurbanlara yardım edenleri ve elbette kurbanların ardından yas tutanları içerdiğini de biliyorlardı.

Peki ya Müslümanların yaşamlarını gerektiği gibi hayal etmiş başka kim vardı? Açıkçası birçok New Yorklu, kültürel kuruntulara kapılmadan, gayet gerçekçi biçimde böyle yapıyordu çünkü New York'ta yaşamak, farklılığın gerçekliğiyle günlük hayatta her an karşılaşmak ve genelde –New York'ta yaşamak tercih edilmişse– bunun sağladığı enerjiden keyif almak demektir. "Cassandra" böyle yaşıyordu mesela: Gayet yerinde bir soru (merkezde yapılan ibadetlerin komşuları uyandırıp uyandırmayacağını) sormuş ve New York'ta yaşamanın nasıl bir şey olduğunu bildiği için gerisiyle ilgilenmemişti. Yani onlara insan gibi ve kendi yurttaşı gibi davranmış, onları komplocu ve can düşmanı olarak değil, başkalarının işlerini engellemedikleri sürece kendi işlerini yapma hakkına sahip sıradan insanlar olarak görmüştü. Böyle bir tutuma sahip olmak için nitelikli edebiyattan anlamak gerekmemekle birlikte, insanlık düşüncesinin bilgisine dayalı belirli bir bakış biçimi gerekir. *Sisit* takan çocuklar hakkında söylediğim şey burada da geçerlidir: İç gözler gerektiği gibi iş görüyorlarsa uzun uzun düşünmeye de gerek kalmaz. Benzer şekilde, Başkan Bush pek ayrıntıya girmemiştir ve muhtemelen ne İslam ne de Müslümanların hayatları hakkında kapsamlı araştırmalar yapmıştır ama 11 Eylül'den sonra insanların imgelemini olması gerektiği gibi yönlendirmiştir ve ülkemizdeki liderlerin çoğu da özellikle Müslümanların bayramlarını saygılı ve uygun biçimde kutlayarak ve Müslüman cemaatinin liderlerini saygıyla karşılayarak böyle davranmaya devam etmiştir. Müslümanlarla gerçekten zaman geçirmiş biri ve daha genel bir

bakımdan, muazzam derecede çeşitlilik içeren bir şehrin nüfusuyla her gün uğraşmak zorunda olan biri olan belediye başkanı Bloomberg bunlardan en ikna edici olanıydı.

Planlanan merkeze karşı çıkan birçok insanın en büyük hatası Müslümanların New York'un her yerinde olduklarını, polis, bilgisayar teknisyeni, avukat, doktor, öğretmen olduklarını, kısacası Amerikan şehirlerinin her kesiminde yer aldıklarını, ulusal kökenlerinin son derece farklı olduğunu, bir kısmının Güney Asya'dan, bir kısmının Ortadoğu'dan, hatta bazılarının ABD'de yaşamaya karar vermeden önce göçmüş oldukları Britanya'dan ve Milletler Topluluğu'nun diğer ülkelerinden geldiğini kabul edememeleriydi. Müslümanlar hakkında keskin genellemeler yapanların bunun gibi gerçeklerin biraz bile farkında olmadığına inanmak biraz güçtür çünkü Müslüman olmayan bir Amerikalının Müslümanlarla çeşitli şekillerde ilişki kurmadan hayatını sürdürmesi neredeyse mümkün değildir. Ayrıca Müslümanlar geçmişte geylere ve lezbiyenlere yapılan muamelenin aksine toplumsal hayattan uzak tutulmamışlardır. Ama insanlar genellikle meslektaşlarının kim olduğunu, doktorlarının nereli olduğunu vb. düşünmezler. Muhtemelen Sheboygan'daki toplantıda cami projesini şeytanlaştıranlar da yerel hastanede kendilerini muayene eden doktoru tanıyamamışlardı. İşte bu, iç gözlerin gerçekten gerektiği gibi çalışmadığını gösterir ve bu kadar çok sayıda barışçıl Müslüman'ın yaşadığı bir Amerika'da bütün Müslümanların aynı olduğu ve hepsinin ABD'nin güvenliğini tehdit ettiği anlayışına saplanıp kalmak büyük bir kusurdur.

Kısacası Amerikalı Müslümanlar hakkında kafa yoranlar imgelemlerini kullanmakta çoğunlukla başarısız olurlar; tıpkı gey ve lezbiyenler hakkında düşünenlerde de benzer bir durum yaygındır: Bu insanlar kısmen akıldışı korkuyla (geyler bulaşıcı hastalıkların kaynağıdır, geyler heteroseksüel evlilikleri yok edecektir) çerçevelenmiş hazır bir görseli kabul ederler ve karşılarındaki insanlara, aslında birbirlerinden son de-

rece farklı ve her biri ayrı bir birey olan, birçok farklı insani amacın peşinden giden insanlara kendi gözleriyle bakmak yerine, kamusal tercihler üzerine düşünürken bu imgeden yararlanırlar. Ralph Ellison da *Görülmeyen Adam*'da böyle bir başarısızlığı hedef alıyordu: Kahramanının kendini "görünmez" ilan etmesinin sebebi, düşünmesine hükmeden "siyah adamın" hazır korku imgesiydi ve bu korkutucu figür belirli bir mesleği, belirli aile ilişkileri, belirli dostları, umutları ve korkuları olan gerçek bir birey değildi. Şimdiye kadar çok kez tekrarlanmış ve iyice ünlü olmuş bazı olayların (Park Caddesi'nde bir taksi şoförünün takım elbise giymiş bir Afrikalı-Amerikalı profesörü aracına almak için durmayı kabul etmemesi; süpermarkette kumaş ceket giymiş Afrikalı-Amerikalı bir işçiyi gören kadınların çantalarını sıkıca tutmaları gibi) nedeni de çeşitli insani gerçekliklerin üzerine bindirilmiş bu genelleştirilmiş imgelerdir. Burada da aynı şey geçerlidir. Dünyayı ele geçirmeye çalışan komplocu Müslümanlara ilişkin fantezi imgesi her türlü deneysel gerçekliğin yerini alır; elbette (*Protokoller*'deki Yahudiler gibi) düşmanın kılık değiştirmekte usta oluşu bu basmakalıp imgenin bir parçası olduğu için bunun böyle gerçekleşmesi daha da olası görünür. Dolayısıyla Müslüman bir New Yorklunun güven vermesi ve dostça görünmesi, bu kişinin dünyayı ele geçirmeyi hedefleyen bir radikal olmadığı konusunda bu insanlara hiçbir güvence vermez. Tıpkı Park Caddesi'ndeki profesörün pahalı takım elbisesinin, taksi şoförünün başına silah dayamayacağının güvencesini verememesi gibi. Kurgu bize, gerçek dünyaya ait tüm ipuçlarının aslında komplonun birer parçası olduğunu söyler.

Müslüman terörizmi korkusunu göz ardı etmek elbette makul değildir. Tarihin ve güncel olayların ışığı altında bakılırsa bu korku makuldür ve fakat bu makul korkunun makul kamu siyasalarına kılavuzluk etmesi gerekir. Havalimanı fişlemelerinin zekice yapıldıkları takdirde (yani bir uçuş yasağı listesinde Ali ismi var diye bu adı taşıyan herkese sıkıntı ver-

mek gerektiğini düşünmek gibi kaba hatalardan kısmen vazgeçilirse) makul bir korkuya verilecek meşru bir karşılık olduğunu tam da bu yüzden söylemiştim. Fakat bir insanın tüm komşularının kılık değiştirmiş canavarlar olduğuna inanması hiç makul değildir.

Özetle Park51 alelacele ortaya konmuş, hedef ve kavramları çok az aydınlatılmış, yerel cemaatle hemen hemen hiç istişare edilmemiş bir dizi iyi fikirden oluşuyordu. Projeyi kamuya duyurmak için acele edildikten ve tartışmaların başlamasına –çoğunlukla epey sorumsuzca– yol açıldıktan sonra makul görünen iki tutum vardı. Bu iki tutum da temel anayasal ilkelerimizin doğruluğunu kabul ediyor ama etiğin ve başkalarına saygı ilkesinin neleri gerektirdiği konusunda ayrı düşüyorlardı. Toplum merkezine karşı çıkan tutum, bu durumda kamusal hassasiyetlere duyarlılığın –halkın korkuları damgalara ve yanlış bilgilere dayalı olsa bile– tersten düşünülmesi gerektiği yönündeydi. Bloomberg'in tutumu ise Amerika'nın en büyük başarılarından birinin çeşitliliği kabul etmesi olduğu ve bu merkezin olumlu karşılanmasının etik bakımdan hayranlık uyandırıcı bir hareket ve aynı zamanda anayasal ilkeleri pekiştiren ve devam ettiren bir kamusal dostluk tipinin ifadesi olduğu şeklindeydi. Bu iki tutumun da projeyi planlayanların niyetlerinin şiddetsizliğe ve anlayışa dayandığını varsaydıklarının ve nefret çığırtkanı olsalardı etiğin neleri gerektireceğini dikkate bile almadıklarının farkına varmamız gerekiyor. Ku Klux Klan ile ilgili olarak daha önce söylemiş olduğum gibi, küçük bir grubun yaptığı nefret çığırtkanlığı da anayasa tarafından korunabilir ama bunun alenen protesto edilmesi hem mümkündür hem de gereklidir; ki projeyi planlayanlarla ilgili gerçekler ve onların niyetleri tamamen başka türlü olsaydı benim de tutumum (muhtemelen Cohen ve Bloomberg gibi) bu şekilde olurdu.

Bence Bloomberg, ABD'de güçlü bir dinsel özgürlük ve saygı rejiminin nasıl üretilip sürdürüldüğünü ve gelecekte

bunu geliştirmek ve sürdürmek için nelerin gerektiğini iyi kavramıştır. Nefret korkusuna boyun eğmekle veya siyasetin sınırlarının (başka bakımlardan ne kadar takdire değer olursa olsunlar) bu konu ile ilgili olarak bağnaz ve hatalı insanların ateşli muhalefeti tarafından belirlenmesiyle kalınamaz. Cohen de bu merkezin yapılmasının nefret iklimini kuvvetlendireceğini söylerken haklı değildir. 1950'lerde ve 1960'larda Güney'in bütünleştirilmesi sırasında olduğu gibi, tepkisel şiddetin eli kulağındaysa bile buradan bu suçun engellenmesini ve cezalandırılmasını sağlamak yerine, makul ve dürüst insanların bu tehdit karşısında haklarından vazgeçmeleri gerektiği sonucu kuşkusuz çıkarılamaz. Fakat Bloomberg'in New Yorku ile Vali Wallace'ın Alabaması aynı değildir ve bu durumda doğru yolu muhtemelen Cassandra'nın tepkisi göstermektedir: Genel olarak Amerika, özel olarak New York, daha önce çokça olduğu gibi, farklılıkları barındırabilecek kadar geniş ve yaratıcı bir şehirdir. Anlayışlılık ve kucaklayıcılık üzerinde hep beraber ısrarcı olmazsak ülkemiz alttan alta farklı bir ülkeye, yabancılardan daha fazla kuşku duyan ve homojenlikte daha ısrarcı bir ülkeye dönüşür. Buysa muazzam bir kayıp olur.

21 Eylül 2011 Çarşamba günü Park51, "NY Çocukları: Her Ülkeden Bir New Yorklu Çocuk" (NYChildren: A Child from Every Country, All Living in New York City) adlı bir fotoğraf sergisiyle birlikte kapılarını ilk kez haka açtı. Merkezin internet sitesi olan park51.org'da şu slogan yer alıyordu: "Umudu, Toplumu, Güzelliği İnşa Ediyoruz. (Building Hope, Building Community, Building Beauty)" Sitede göçmenlerin hikâyeleri (bunlardan biri "Yapabilirsiniz: Bir Kadının İran'dan Amerika'ya Yolculuğu" (What Is Possible: A Woman's Journey from Iran to America) başlığını taşıyordu), El-Gamal ile yapılmış bir röportaj, önde gelen bir haham ile yapılmış bir tartışma, "Park51 ve Yurtseverlik" (Park51 and Patriotism) diye bir bölüm (bu bölümde, 11 Eylül'de kız kardeşini kaybetmiş bir kadına ait sözlere dayanan, dinsel özgür-

lük hakkındaki bir tartışma ile Amerika'nın kurucularının resimleri bir araya getirilmişti), İslami çevrecilik hakkında önde gelen bir Afrikalı-Amerikalı Müslüman liderle yapılmış bir tartışma ve cemaate yönelik birçok malzeme yer alıyordu. Açılışa şaşırtıcı derecede az insan geldi.

Park51'in geleceği henüz yazılmadı. Ama en azından bu noktada bu gelecek, ulusal medya veya blog yazarları tarafından değil, sıradan New Yorklular tarafından yazılacak gibi görünüyor. Sıradan New Yorklular sert ve kuşkucu insanlardır ama dostluk kurmaktan aciz değillerdir. Bu da bu geleceğin iyi yazılacağı fikrini uyandırıyor.

7
Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek

Korku siyasetine etik bir karşılık arama çabalarımız antik Atina'da yaşamış Sokrates'le başlar. Atina çoğu yönüyle iyi bir demokrasiydi ama halkı –dolayısıyla siyaseti– sorumsuz demagoglar ve özensizlik, geleneğe itaat ve çıkarcılık gibi bildik beşeri kusurlarla maluldu. Sokrates, içinde bulunduğu kültürü, tez canlı değil de düşünceli, çekişmeci değil de müzakereci olacak bir demokrasi yaratarak "sorgulanmış bir hayat" sürmeye davet etti. Aynı zamanda tek tek her yurttaşı siyasal hayattan kendi payına düşen sorumluluğu üstlenmeye, salt cüretli iddialarda bulunmayıp nedenleri aramaya, kendini kayırmak yerine yargılarda tutarlılık aramaya davet etti. (Antik Atina'da sadece erkekler yurttaş sayılırdı.)

Demokrasinin kusurlarına Sokrates'in verdiği tepki umut verici olmakla birlikte yetersizdi. Günümüzde herhangi bir Sokratik tepkide bulunması gereken şu üç unsurdan bile yoksundu: Birincisi, insanların ve yaşam biçimlerinin çeşitliliğinin farkında değildi ve tüm insanları ve grupları demokrasinin diyalogu içinde kucaklama kararlılığından yoksundu. Sokrates yine de deniyordu: Yeraltı dünyasında, ölümden sonra, Atina'nın âdetleri yüzünden inzivada yaşamak zorunda kal-

mış ve Sokrates'in yaşarken karşılaşamadığı kadınlarla konuşacağını söylemişti (bu, kadınların toplumdan dışlanması meselesinin, Batı uygarlığının beşiği sayılan bir kültürde derin kökleri olduğunu gösteren bir uyarıdır). Ayrıca bir köle çocuğu sorgulamış ve bu çocuğun herhangi biri kadar kıvrak bir zekâsı olduğunu ve matematiğin temel ilkelerini çabucak kavrayabileceğini göstermişti (bu da aynı uygarlık beşiğinin bu korkunç kurumu savunduğuna dair bir hatırlatmadır). Bazı konularda uzaklardan gelen insanlarla karşı karşıya gelmişti çünkü Atina'da yabancılar da yaşıyordu. Gerçi bu insanlar daha az yasal hakka sahiplerdi ve bazen hayatları tehdit altına giriyordu. (Böyle bir yabancı olan Aristoteles, Atina'dan iki defa kaçmaya mecbur kalmıştı.) Ama Sokrates yaşadığı dönemde Atina'da bulunan tüm insanlara hitap edebilseydi bile bu şehir çok küçüktü ve muazzam bir dinsel görüş, etnik köken, beğeni ve tercih çeşitliliğini kendinde barındıran modern demokrasilerin devasa insan çeşitliliğini hiçbir şekilde içermiyordu. İşte bu yüzden modern Sokratizmin çok daha geniş bir sahada saygıya dayalı diyaloglar kurması gerekir ve bu da Sokrates'in hiç sahip olmadığı, hatta hiç aramadığı bir tür tarihsel ve toplumsal anlayışı gerektirir.

İkincisi Sokrates, insanlara saygının birçok farklı dinsel ve seküler yaşam biçimi bulunduğunun ve insanların hayatın anlamını kendilerine özgü biçimde, kendi vicdanları doğrultusunda arama haklarının olduğunun kabul edilmesi gerektiğinden de habersizdi. Sokrates'in tek bir iyi ideasına inandığı ve bir ahlaksal göreci olmadığı bir gerçektir. Günümüzde vicdan özgürlüğüne inanan insanların çoğunluğu olmasa da önemli bir kısmı, aynı zamanda, kendi görüşlerinin doğru, başkalarının görüşlerinin ise en azından bazı bakımlardan hatalı olduğuna inanırlar. Sokrates'te, siyasetin ve yönetimin insanlara Tanrı'nın ne olduğunu veya hayatın anlamının nasıl bulunacağını bildirmekle ilgilenmediği anlayışı eksikti. Devletler insanları zorlamazlarsa bile belirli bir dinin (veya dinlere

karşı olmanın) tercih edilen bir görüş olduğunu bildirmek, vicdanen bu görüşü paylaşamayan ve kendi yolunda devam etmeyi arzulayan insanlara hakaret gibi gelir. İşte bu, Sokrates'in ve ondan sonraki birçok filozofun hiç anlayamadığı bir konudur.

Doğrusu, eşit vicdan özgürlüğü fikrinin Batı geleneğine yerleşmesi şaşırtıcı ölçüde uzun bir zaman almıştır. Avrupa din savaşları gönülsüz bir uzlaşmayla sona ermişti, bazı ülkeler Roma Katolikliğini, bazıları da Protestanlığı kabul etmişlerdi ama herkesin vicdanına eşit saygı duyma ilkesini geliştirmeye hiçbiri yanaşmamıştı. Azınlıklar (mesela Yahudiler) resmi olarak hoşgörülmeye başladığında bile, genelde bu, tüm insanların eşit özgürlük hakkı olduğunun bir kabulü değil, George Washington'un hiyerarşik olmakla eleştirdiği türden, gönülsüz bir tahammül olmuştu. On dokuzuncu yüzyılda, uluslararası ölçekte düşünen birçok filozof, tüm insanları insan haklarına ve merhamete dayalı bir kültürde birbirlerine bağlayacak, evrenselci bir "insanlık dininden" bahsetmeye başladıklarında bile bu düşünürler bu yeni dini, çağdışı kaldığının ve yozlaştığının hemen anlaşılacağını ve gözden düşürülmesi için kararlılıkla uğraşılacağını düşündükleri geleneksel dinin bir ikamesi olarak hayal etmişlerdi. Bu düşünürler tüm siyasal kurumları bu olanak etrafında inşa etmeye çalışarak aslında bu dinleri hayatlarının tanımlayıcı unsurları olarak gören insanlara hiç saygı duymadıklarını da ortaya koymuşlardır.

İlginçtir, eksik kalan bu düşünce Hindistan'da çok eskiden beri, en azından Hinduizmden Budizme geçen ve dinler arasında karşılıklı saygı ve hoşgörüyü sağlamaya yönelik buyruklarıyla bilinen imparator Aşoka'nın yaşadığı MÖ ikinci yüzyıldan beri bulunuyordu. Aynı düşünce daha geniş ve daha fazla çeşitlilik içeren bir ülkede, Müslüman Hint-Moğol imparatorluğunda daha ileriye götürüldü. Dindar bir Müslüman imparator olan Ekber, egemenliği altındaki topraklarda hoşgörü siyaseti izledi. Ekber Avrupa'da da bir ölçüde etkili

oldu; düşünceleri orada gayet iyi biliniyordu fakat Avrupa'nın bağnazlığı ve kibri daha baskın çıktı. Bu durum bu imparatorluktan sonraki Racalık tarihi boyunca da devam etti, hatta Winstoll Churchill Hinduların "kaba bir dine sahip kaba bir halk" olduklarını, bu yüzden büyük bir siyasi çatışma yaşamadıklarını söylemişti.

Siyasal ilkelerin belirli bir dini diğer dinlere tercih etmemesi ve herkesin özgürlüğüne eşit saygı göstermesi gerektiği düşüncesi, dinsel çeşitlilik ve kuşku gibi günümüzün sorunlarıyla baş etmeye temelde uygun ilkeler geliştiren Amerikan sömürgelerinde ve daha sonra kurulan yeni ülkede daha başarılı oldu. Fakat Roma Katoliklerinin, Mormonların, Yehova Şahitlerinin ve elbette Yerli Amerikalıların somut eşitlik arayışlarında hep sıkıntı çekmelerinden de anlaşılabileceği üzere, gerçeklik hiçbir zaman ilkeler kadar görkemli olamadı. Göçmen siyasaları sayesinde büyük ölçüde ülkeden uzak tutulan Hindular, Müslümanlar ve Budistler ise yakın geçmişe kadar ciddi bir mesele olarak görülmediler.

İyi ilkelerin gerçekliğe yön vermedeki başarısızlığı, Sokrates'te eksik olan üçüncü özellikle ilişkilidir: meraklı bir imgelem. Köle çocukla uğraşmasından ve öldükten sonra kadınlarla konuşma planını açığa vurmasından da anlaşılacağı üzere aslında Sokrates'in imgelemi bir dereceye kadar böyleydi. Yunanistan'da başkaları bunun için ondan daha fazla çaba göstermişlerdi. Tarihçi Herodot, bilinen dünyanın tamamını gezmiş ve farklı halkların yaşam tarzlarını sahici bir merakla ve –şaşırtıcı biçimde– kültürel şovenizme hiç kapılmadan aktarmıştı. Atina trajedileri kadınların, yabancıların, hatta kimi hallerde kölelerin deneyimlerini ele alıyor, izleyicilerini alışılmışın dışında kalan bu perspektiflerden dünyaya bakmaya davet ediyor ve bu yaratıcı etkinliğin siyasal tercihler bakımından anlamlı olduğunu ima ediyordu. Bu sıralarda Hindistan'da da benzer gelişmeler yaşanıyordu. MÖ beşinci yüzyılda büyük şair Kalidasa, tüm Hindistan'ın üzerinde uçarak âşıkla-

rın birbirlerine gönderdikleri haberleri taşıyan ama bu süreçte farklı bölgelerdeki insanların yaşam biçimlerini merakla gözlemleyen bir bulutu hayal ettiği *Megadhuta* adlı bir şiir yazmıştı. Dinler arası imgelem, Hint-Moğol imparatorluğu döneminde Müslümanların tasavvuf şiirinde de önemli bir tema olarak karşımıza çıkar. Elbette tüm ulusal gelenekler bu temaları kendilerine özgü yollardan geliştirmişlerdir. Beşinci bölümde gördüğümüz gibi, merak ve dostluğu konu edinen edebi gelenekler Avrupa'da da var oluşmuşlardı, bunların her biri "iç gözler" sorununu kendi zamanının gözlüklerinden bakarak ele alıyordu.

Günümüzde, dinlere saygı ve insan eşitliği konularında iyi siyasal ilkelerin nasıl olması gerektiğini en azından biliyoruz. ABD'de ve biraz daha istikrarsız bir şekilde olsa da Avrupa'da böyle ilkelerin hukuk tarafından tanındığını ve kamu hayatına yön verdiklerini görüyoruz. Fakat korku zamanlarında bunların kırılganlığı ağır basar. Bunlar trenlere yön veren demiryolu raylarına benzerler; bir sistem hatası veya bir deprem yüzünden trenler raydan çıkarak büyük felâketlere neden olabilirler. Günümüzde de ne yazık ki paniğin böyle bir raydan çıkma haline yol açtığı birçok durumla karşı karşıya kalıyoruz.

Şair Walt Whitman şöyle demiştir: "İnsanları kâğıt ve damgayla ya da zorla bir arada tutmak önemli değil. / İnsanları bir arada tutan tek şey canlı bir ilkeyle bir araya gelmektir." Yasalar insanlar tarafından yapılırlar. Aynı insanların birbirlerini görme tarzlarını değiştirmeleri halinde bu yasalar da değiştirilebilirler ve yürürlükten kaldırılabilirler. İstikrarlı olmayı hedefleyen bir siyasal kültür işte bu yüzden insanlar üzerine ve onların dünyayı nasıl gördükleri üzerine düşünmek zorundadır. Ayrıca insanlar hiç de güvenilir sayılmazlar: Kendi kaygılarının esiri olmaya meyillidirler ve komşularına karşı sık sık anlayışsızdırlar. İçinde yaşadığımız korku iklimi ise hakiki bir güvensizlik ve tehdit ortamı oluştuğunda insan-

ların iyi değerlere ve yasalara kolayca sırt çevirebileceklerini açıkça göstermektedir.

Gerçekten de tehlikeli zamanlarda yaşıyoruz. Görmüş olduğumuz gibi birçok korku makuldür. İnsan yaşamını ciddiye alan bir toplumda ise korkuya başvurmanın bir rol oynaması gerekir. Yine de bu noktada, sorumsuzca üretilen korkular sıkı sıkıya sarılmamız ve gurur duymamız gereken ilkeleri tehdit ettiklerinden bu denge sık sık bozulur. Bakış açılarımızı daraltarak tek önemli şey olarak kendimize odaklanmamıza yol açan bu yıkıcı eğilimi dengeleyebilmek için her şeyden önce, her birimizin, tercihlerimizin bencilce mi olduğunu, yani başkalarının eşit ağırlıklı hak iddialarını görmezden gelerek kendimizi ayrıcalıklı hissetmemizi mi sağladığını sorgulamayı amaçlayan Sokratik (ve Hıristiyan-Kantçı) kararlılığı göstermemiz gerekir. Ayrıca tutarlılık arayışımızı canlı tutacak olan ruhumuzu da korumaya muhtacız: Yani merak ve dostluk ruhuna ihtiyacımız var.

Dizin

11 Eylül, 24, 63, 65, 71, 72, 74, 80, 227, 228, 230, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 249, 250, 252, 254, 256, 258, 266, 267, 269, 270, 271, 274, 277, 281
ABD Senatosu, 25
ABD Temsilciler Meclisi, 17, 73, 75, 109
adalet, 10, 60, 84, 108, 135, 181, 216, 219, 246, 248
Adhami, Şeyh Abdallah, 238
Afganistan, 72, 232
ahlak, 151, 181
Alaska Airlines, 24
Albright, Madeleine, 232
Alito, Samuel, 98
Almanya, 15, 18, 32, 33, 40, 161, 175, 195, 199, 265
Amiş, 160, 213
Anaksarkhos, 39
anensefali, 89
Aristoteles, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 284
Armani, Giorgio, 18
Asch, Solomon, 56, 57
asimilasyon, 32, 66, 85, 198, 205, 210, 211
askerlik, 95, 96, 99, 100, 102, 103, 105, 115, 116, 161
Aslam, Nadeem, 275
Aşağı Manhattan, 228, 229, 230, 233, 234, 236, 238, 240, 243, 259, 261, 262, 264
Aşoka, 84, 285
Atina, 83, 127, 128, 129, 283, 286
Auschwitz, 251, 268, 269, 271, 272
Austin, J. L., 78

Avustralya, 35, 36, 71, 74, 186, 187
Avusturya, 202
Aziz Patrick Günü, 36
Bangladeş, 77, 276
Barbados, 184
başörtüsü, 18, 20, 25, 139, 154, 265
Batı Bengal, 231
Batson, Daniel, 179, 180
Belçika, 17, 18, 133
Benedict, Papa, 271
beşinci kol faaliyetleri, 75, 215
Biarritz (roman), 41
Bielefeldt, Heiner, 72
Birinci Siyonist Kongre, 42
biyoloji, 55
Bloom, Paul, 181
Bloomberg, 62, 63, 234, 236, 237, 238, 247, 248, 249, 254, 278, 280
Borghezio, Mario, 23
Boudlal, Imane, 26
Breivik, Anders Behring, 22, 23, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 235, 267
Brennan, William, 108
Britanya, 33, 36, 78, 190, 195, 202, 205, 212, 278
Brooks, David, 175
Buchanan, Pat, 36
Budizm, 84, 285
burka, 9, 17, 67, 68, 105, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 142, 144, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 159, 161, 164, 166, 168, 169, 247, 263, 272
Burlington Palto Fabrikası, 228, 229, 234, 244
Bush, George W., 232, 256, 267, 277
cami, 19, 27, 29, 65, 70, 133, 228, 236, 239, 240, 245, 249, 251, 252, 255, 256, 260, 261, 263, 264, 266, 278
Canonicus, 187, 188, 189
Capriate, 19
Cenova, 20
Chicago, 9, 27, 28, 30, 33, 36, 56, 74, 135, 137, 140, 141, 142, 144, 145, 153, 167, 172, 175, 182, 261
Chinmaya misyonu, 27
Churchill, Winston, 286
Clinton, William Jefferson, 109
Cohen, Roger, 208, 210, 250, 251, 280, 281
Coke, Sör Edward, 184, 185
Colley, Linda, 33
Cordoba Evi, 233, 258
Cordoba İnisiyatifi, 232, 233
Cosby Show, The, 212

Coutela, Jacques, 22
Cromwell, Oliver, 195
çağlayan (cascade), 56, 61
Çin, 92
çirkinlik yasaları, 144
çoğulculuk, 93, 198, 275
çoğunluk, 41, 43, 94, 100, 107, 109, 110, 112, 121, 123, 125, 133, 134, 141, 155, 165, 168, 176, 198, 209
Dante, 81, 91
De Angeli, Marguerite, 213, 214, 216, 218, 219, 222, 223
demokrasi, 252, 283
Denetime Tabi Maddeler Yasası, 111, 114
dışlama, 35, 217
Dickens, Charles, 203
Din Savaşları, 15
Disney, 26
Disneyland, 26
Disraeli, Benjamin, 205
Dohm, Christian Wilhelm von, 197, 198, 199, 205
dostluk, 150, 185, 187, 188, 198, 201, 207, 209, 218, 224, 225, 239, 248, 251, 258, 273, 280, 282, 288
Dreyfus, Albert, 61
Duncan, Rex, 29
duygudaş imgelem, 224
duygudaşlık, 10, 49, 182, 208, 209, 210, 221, 274
Egerkinger Komitesi, 66
Ekber (Sultan), 84, 231, 285
el altında bulunurluk kestirmesi, 60, 63, 68, 72
El-Gamal, Sharrif, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 238, 239, 240, 241, 253, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 270, 274, 281
Eliot, George, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 218, 275, 276
Ellis Adası, 35
Ellison, Ralph, 173, 174, 179, 203, 279
empati, 179, 180, 182, 256, 273
Endonezya, 77, 253, 276
Eski Ahit, 132, 195
Eski Düzenci Amişler, 105
Estonca, 34
eşcinsellik, 238
eşit saygı, 87, 88, 89, 92, 99, 100, 112, 114, 117, 122, 134, 149, 152, 164, 171, 177, 183, 286
eşitlik, 15, 35, 60, 64, 84, 86, 92, 94, 101, 112, 121, 124, 171, 265, 286
Euripides, 39
Euthyphron, 127, 128, 129, 131

FBI, 24, 28, 76, 77, 78, 161, 234
feminizm, 70, 147
Ferisiler, 132
Fince, 34
Finlandiya, 20, 21, 22, 33, 35, 121
Forster, E. M., 275
Fox News, 19, 28, 72, 236, 240
Foxman, Abraham, 237, 250, 251, 268, 272
Fransa, 17, 18, 22, 33, 133, 166, 167, 169, 195
Freeman, Sultaana, 138
Friedman, Thomas, 247, 248, 249
Gabriel, Brigitte, 77, 78, 236
Gandhi, Mohandas, 36, 71
Geller, Pamela, 71, 76, 77, 78, 79, 235, 236, 237, 240, 253
German, Mike, 77
geyler, 57, 278
Gilman, Sander, 58, 59
Gingrich, Newt, 236, 250, 252, 253, 263
Godse, Nathuram, 71
Goedsche, Hermann, 41
Gowdy, Barbara, 89
Güney Afrika, 35
Güney Asya, 278
Güney Avrupa, 23
Haçlı seferleri, 15, 200
Hamas, 233
Hanson, C. Lee, 236
hayvansılık, 59
Helsinki, 21
Herodot, 286
Hıristiyanlık, 123, 205, 209, 267, 271
HIV/AIDS, 158
Himmelfarb, Gertrude, 206, 210
Hindistan, 35, 36, 56, 64, 77, 84, 93, 153, 163, 231, 250, 253, 275, 276, 285, 286
Hint-Moğol İmparatorluğu, 84
Hobsbawm, Eric, 33
Hollanda, 18, 133, 135
Hollander, Anne, 58
Hughes, Karen, 22, 232
Huq, Aziz, 9, 30, 31, 74, 75, 142, 275
Ingraham, Laura, 234, 235
Irene Kasırgası, 62
içleme, 35
İkinci Dünya Savaşı, 34, 78, 215
imgelem, 41, 175, 178, 179, 180, 181, 206, 207, 209, 224, 243, 273, 276
İncil, 129, 131, 132, 164, 222
İngiliz Savunma Ligi, 73
intibak, 114, 115

İslam, 20, 22, 25, 27, 29, 30, 31, 44, 66, 68, 72, 73, 76, 77, 105, 133, 138, 146, 151, 170, 196, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 240, 251, 252, 253, 255, 256, 267, 270, 272, 274, 276, 277
İslamofobi, 28, 256
İspanya, 18, 133, 163, 195, 233
İsrail, 10, 41, 203, 210, 211
istihdam, 31, 160
İsviçre, 19, 27, 31, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 263
Joyce, James, 9, 157
Julius, Anthony, 196, 202, 203, 206, 208, 209
Kalevala, 34
kalıpyargılar, 195, 205
Kant, Immanuel, 86, 87, 130, 131, 133, 164, 172, 174
Kantçı-Hıristiyan perspektif, 131, 197, 198
Karmelit rahibeleri, 268, 269
katılımcı imgelem, 178
Katoliklik, 15, 16, 24, 148
Kennedy, Anthony, 37, 97
kırılganlık, 90, 122
kırılganlık öncülü, 90
kipa, 32, 176
kirlenme, 58, 63
Kolbe, Maximilian, 269
Korku, 7, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 57, 59, 61, 62, 63, 65, 71, 75, 79, 80, 81, 83, 119, 128, 136, 148, 183, 186, 190, 196, 203, 227, 256, 266, 279, 287, 288
Korsgaard, Christine, 87
Kosova, 18, 67
Ku Klux Klan, 74, 150, 151, 267, 280
Kuzey Ligi, 20, 23
Kübalı göçmenler, 97
kürtaj, 267
laiklik, 168
Lakhes, 128, 129
Lanzmann, Claude, 270
Lazarus, Emma, 35
LeDoux, Joseph, 45, 46
Lessing, Gotthold Ephraim, 195, 199, 200, 211
Locke, John, 93, 96, 97, 99, 102, 107, 114, 125, 132, 133, 164, 246, 264, 265
Lord Devlin, 243
Luteryen Kilisesi, 121
Macarca, 34
Mahfuz, Necip, 275
Makedonya Ortodoks Kilisesi, 27
Maritain, Jacques, 86
Marshall, Thurgood, 108

Martel, Charles, 22
Martin Luther King, 172
Massachusetts Koyu Sömürgesi, 186, 189
Matta İncili, 129
McCarthy dönemi, 43, 78
Mendelssohn, Moses, 197, 199
Mennocular, 23, 100, 105, 122, 176
Mısır, 75
Miantonomi, 189
Mill, John Stuart, 47, 48, 49, 54, 80, 243, 272
Minare, 68
Minare Saldırısı (oyun), 67
Mirza, Mansoor, 256, 257
Mormonlar, 16, 24, 40, 148
Mosse, George, 33
Müslümanlar, 31, 57, 75, 84, 93, 183, 200, 227, 231, 233, 235, 240, 244, 247, 250, 253, 255, 257, 261, 266, 267, 269, 274, 275, 276, 278, 286
Narragansett Kızılderilileri, 174, 175, 184, 186, 187, 189, 190, 193
Naziler, 64
Nazizm, 15
nesneleştirme, 146, 147, 148
New York, 7, 9, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 41, 45, 50, 58, 59, 62, 74, 75, 81, 103, 106, 142, 146, 148, 155, 157, 159, 161, 164, 180, 184, 196, 197, 206, 216, 217, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 242, 244, 247, 248, 249, 251,252, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 265, 266, 268, 274, 277, 278, 279, 281, 282
Newport Yahudi Cemaati, 94, 95
nezaket, 149, 150, 189, 191, 193, 202
nikap, 17
Nikomakhos'a Etik, 53, 54
Noor Abdallah, 26
Norveç, 65, 70, 71, 78
Obama, Barack, 10, 235, 238, 254, 255
Oklahoma saldırıları, 23, 29, 30, 37, 73, 74, 139, 267
Ortadoğu, 72, 77, 137, 195, 278
Osmanlı İmparatorluğu, 84
Ölümcül Cazibe, 43
önyargı, 172
özgürlük, 35
Paladino, Carl, 237
Palin, Sarah, 236, 242, 247, 250, 251, 265, 274

Park51, 5, 227, 229, 231, 233, 239, 243, 251, 257, 258, 264, 265, 267, 269, 270, 272, 273, 276, 280, 281, 282
Peloponnesos Savaşları, 52, 128
Pequot kabilesi, 188
Peretz, Marty, 250, 252, 253, 254, 263
Peyote, 106, 107, 111
Platon, 127
Polonya, 268, 269
Proust, Marcel, 61
Providence, Rhode Island, 184, 187
Pyrrhon, 39
Quakerlar, 23, 93, 100, 102, 103, 105, 122, 176, 213, 214, 215, 216
Quine, W.V.O, 78
radikal İslam, 73
Rawls, John, 87, 92
Retorik, 49, 50
Rhode Island, 23, 98, 99, 184, 187, 188
Rice, Condoleezza, 232
Robinson, Jenefer, 46, 74
Roma Katolikleri, 40
Santeria dini, 37, 97, 133, 264
Scalia, Antonin, 37, 97, 107, 108, 110, 113, 114, 133, 160, 164, 264, 265
Schulhofer, Stephen, 74
seküler, 30, 86, 98, 109, 110, 112, 115, 117, 149, 257, 284
Seneca, 90
Seth, Vikram, 275
Shakespeare, William, 196, 203, 209
sıfır noktası, 243, 250
Sibelius, Jean, 34
Sihler, 24
sisit, 277
Siyon Bilgelerinin Protokolleri, 59, 196
Siyon Liderlerinin Protokolleri, 41
Soğuk Savaş, 24, 43, 215
Sokrates, 16, 53, 127, 128, 129, 130, 131, 164, 283, 284, 286
Southwest Airlines, 25, 26
Spencer, Robert, 71, 75, 76, 77, 78, 235
Sri Lanka, 257
Stein, Edith, 269
Stevens, John Paul, 266
Stoacılar, 87, 90
Straw, Jack, 135
Sufilik, 231
Suudi Arabistan, 232, 252, 260
şeffaflık, 135
Şeriat hukuku, 23, 29
Taliban, 232

Tamil Kaplanları, 257
Tanrı, 86, 91, 96, 99, 102, 132, 185, 187, 188, 190, 193, 198, 201, 271, 284
tarafgirlik, 57
tarafsızlık, 5, 93, 117, 127
tecavüz, 91
The White Bone (Beyaz Kemik), 89
Thukydides, 52
tiksinti, 57, 60
Time dergisi, 255, 256, 257, 274
Timur (İmparator), 56
Tourette sendromu, 144
Türkiye, 67, 154, 162
Ulusal Cephe (FN), Fransa, 22
Ulusal kimlik, 38
Usame Bin Ladin, 232
Utoya Adası Katliamı, 22
Vaftizciler, 23
vicdan, 94, 95, 101
Vietnam Savaşı, 116
Voss (roman), 37
Wallace, George, 281
Wangen bei Olten Camisi, 66
Washington, George, 74, 75, 94, 95, 102, 103, 215, 254, 285
White, Patrick, 37
Whitman, Walt, 250, 287
Williams, Roger, 23, 90, 98, 99, 100, 117, 123, 125, 132, 150, 174, 175, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 202, 211, 214, 225, 246
Willowbrook, 27
Wolf, Arnold Jacob, 3, 10
Wright, George, 25
Yahudi Soykırımı, 270
Yahudiler, 23, 24, 32, 40, 41, 57, 58, 60, 100, 123, 151, 183, 195, 196, 197, 199, 202, 203, 205, 207, 211, 218, 270, 279, 285
Yehova Şahitleri, 16, 24, 40, 157
Yeni Ahit, 195
Yeni Zelanda, 35
yurttaşlık, 29, 114, 138, 197
Zola, Emile, 61
zorlayıcı kamu çıkarı, 159, 177

YENİ DİNSEL TAHAMMÜLSÜZLÜK

Kaygılı Bir Çağda Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek

Martha C. Nussbaum

2011 yılında Norveç'te gerçekleştirilen ve 77 masum insanın ölümüyle sonuçlanan kanlı terör saldırıları bazı gazeteler ve televizyonlar tarafından ilk anda köktendinci Müslümanlarla ilişkilendirildi. Fakat kısa süre içinde bu saldırıları aşırı sağcı, ırkçı ve beyaz bir Norveçli saldırganın düzenlediği ortaya çıktı. Bu gazeteleri ve televizyonları erkenden böyle hatalı bir yargıda bulunmaya iten neydi? İsviçre, ülkede sadece dört minare bulunmasına rağmen yeni minarelerin inşa edilmesini neden yasakladı? Aşağı Manhattan'da kurulması önerilen bir İslami kültür merkezi ABD'nin dört bir yanında hararetli bir siyasi tartışmanın fitilini neden ve nasıl ateşledi? Yüzyıllardır Yahudileri ve diğer dinsel veya azınlık grupları hedef alan kalıpyargılar ve korkular ile dünyada artan İslamofobi ve yabancı düşmanlığı arasında esaslı bir bağlantı var mı?

Çağımızın en önemli kadın filozoflarından bir olan Martha C. Nussbaum, bu gibi gelişmelerin ardında yatan esas nedenin, "en narsistik duygu" diye nitelediği korku olduğunu ortaya koyuyor. Evrim sürecinde hayvanların ve insanların hayatta kalmalarına ve tehlikelerden sakınmalarına yardımcı olagelmiş doğal bir düzenek olan korkunun, insan dünyasında özellikle retorik ve siyaset aracılığıyla nasıl bir kültür haline getirildiğini, 11 Eylül saldırılarından sonra dünyayı etkisi altına alan korku ikliminin ürünü güncel olaylar ve tartışmalar üzerinden ortaya koyuyor.

Nussbaum'un engin felsefe, siyaset, tarih ve edebiyat bilgisini sergileyen ve her düzeyde okurun anlayabileceği, açık ve akıcı bir dile sahip bu çalışması, akla uygun korku ile akla uydurulmuş korkuyu özenle birbirinden ayırmamız gerektiğini gösteriyor. Farklılıkları anlamak, ötekine yönelik tahammülsüzlüğü aşmak ve daha dengeli, içleyici toplumlar inşa edebilmek için "duygudaş imgelemimizi" nasıl geliştirebileceğimize ilişkin ipuçları sunuyor.

THG
0295818
LDF

www.siyasalkitap.com

9 786059 801799

www.phoenixyayinevi.com